

K 210 829
3

მჭეპელა უნივერსიტეტი



სტეფანე ანთროპოლოგის
ძველი ქართული
წიგნების კატალოგი
წიგნების კატალოგი





005-302
60258067602



თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
ИЗДАТЕЛЬСТВО ТБИЛИССКОГО УНИВЕРСИТЕТА

М. А. ШАНИДЗЕ



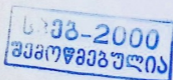
«РАССУЖДЕНИЕ ОБ АРТИКЛЯХ»

ДРЕВНЕГРУЗИНСКИЙ ГРАММАТИЧЕСКИЙ
ТРАКТАТ

M. A. SHANIDZE

DISCOURSE ON ARTICLES

AN OLD GEORGIAN GRAMMATICAL TREATISE



ТБИЛИСИ 1990 TBILISI

მჭეპლუ შანიკე



სიგყაჲ ნოთხოხთათჳს

ძვილი ქართყოი
ფრუძე სიგყოი
გრაფგუნი



თბილისი 1990



პირველად არის გამოქვეყნებული „სიტყუა აართონათუს“ — ორიგინალური ქართული გრამატიკული თხზულება, რომელიც უძველესია დღესდღეობით ცნობილ ამგვარ ნაწარმოებთა შორის. „სიტყუა აართონათუს“ დაწერილია ეფრემ მცირის ლიტერატურული სკოლის წარმომადგენლის მიერ. შესაძლოა, მისი ავტორია თვით ეფრემი ან არსენი იყალთოელი. ნაწარმოებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ქართული მეცნიერული აზრის ისტორიისათვის. იგი წარმოადგენს იმის უტყუარ საბუთს, რომ უფრო მოგვიანებით, XVII—XVIII საუკუნეებში, ენობრივი ძიება ემყარება და განაგრძობს ენათმეცნიერული კვლევის ტრადიციებს, რომლებიც XI—XII საუკუნეებში საესეებით ჩამოყალიბებული ჩანს.

ტექსტი დაბეჭდილია ორი ნუსხის მიხედვით, რომელთაგან ძირითადია ათონის ქართული მონასტრის წიგნსაცაეის № 6 ხელნაწერი (XII—XIII სს). ამავე ხელნაწერში გამოვლინებულია იოანე ოქროპირისად მიჩნეული 17 თხზულება, რომლებიც ქართულ ნათარგმნ ლიტერატურაში დღემდე უცნობი იყო. წინამდებარე გამოცემაში დაბეჭდილია ერთ-ერთი მათგანი, რომელთანაც დაკავშირებული არის გრამატიკული ტრაქტატის შექმნის ისტორია.

რედაქტორი აკაკი შანიძე

რეცენზენტები: ლელი ბარამიძე,
მიხეილ ქავთარია

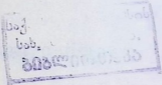
© თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1990

4702170100

III _____

M 608(06) 90

ISBN 5-5 11-00100-7



წინა სიტყვა

აქ წარმოდგენილი ძეგლი „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ მცირე, მაგრამ მეტად საყურადღებო ორიგინალური საენათმეცნიერო ნაწარმოებია, რომელიც მეთერთმეტე საუკუნეშია შექმნილი და საბედნიეროდ ჩვენამდის მოღწეული. მისი ავტორი აშკარად არ ჩანს, მაგრამ ვინც უნდა იყოს იგი, დიდად განსწავლული პიროვნება კია.

ნაწერი ეხება ბერძნულ ართრონს, ანუ ნაწევარს, რომელიც არსებით სახელს წინ დაესმის. ბერძნული სახელი კი შეიძლება იყოს „მამალი“, „დედალი“ ან „შუა“, ე. ი. გაირჩეს სქესის მიხედვით, როგორც მრავალ სხვა ენაში („მამრი“, „მდედრი“, „საშუალი“). ამას გარდა, ბერძნულში სამი გრამატიკული რიცხვია: მხოლობითი („ერთობითი“), ორობითი და მრავლობითი („განმრავლებითი“), მაშინ როდესაც ქართულში ორი გრამატიკული რიცხვი გვაქვს: მხოლობითი და მრავლობითი. ყველა ეს დიდად განასხვავებს ქართულს ბერძნულისაგან, საიდანაც ძველად მრავალი ძეგლი ითარგმნებოდა ქართულად; თარგმნისას კი სიზუსტეა საჭირო და ამას გამოუწვევია, რომ სპეციალური გამოკვლევა დაეწერათ, თუ რას წარმოადგენს ბერძნული ართრონი.

ძველ ქართულში, რომელიც მეთერთმეტე საუკუნეში ჯერ კიდევ საკმაოდ მოქმედი სალიტერატურო ენა იყო, ართრონი ანუ ნაწევარი, რა თქმა უნდა, არსებობდა, მაგრამ იგი სულ სხვა ბუნებისა იყო, ვიდრე ბერძნული ართრონი. ადგილის მიხედვით იგი სახელს ჩვეულებრივ ბოლოს მოუდიოდა და არა წინ, როგორც ბერძნულში (კ ა ც ი ი გ ი, შდრ. ბ ო ო ო ო ო ო ო ო). ამას გარდა, ნაწევარი ქართულში გაირჩეოდა პირთა მიხედვით (კ ა ც ი ე ს ე, კ ა ც ი ე გ ე, კ ა ც ი ი გ ი), რაიც სრულიად უცნობი იყო ბერძნულისათვის. ამიტომ არ არის გასაკვირველი, რომ ჩვენი ავტორი, რომელიც კარგად ერკვევა ბერძნული ართრონის საკითხებში, ქართულში ართრონს ვერ ამჩნევს ან ერევა

იგი წოდებითში დასმული სახელის წინ წამძღვარებულ ხმოვანში (შ კ ა ც ო).

ნიუხედავად ამისა, ეს მისი ნაშრომი ჩინებული საენათმეცნიერო თხზულებაა; იგი მოწმობს, რომ ძველი მწიგნობრები კარგად ერკვეოდნენ ენის საკითხებში, იცნობდნენ ბერძნულ გრამატიკას და ამასთან ერთად ცდილობდნენ ქართული ენის ბუნებისა და გრამატიკული წესების შესწავლასაც. ამ ნაწარმოებში ნახმარ გრამატიკულ ტერმინთაგან ზოგიერთი დღესაც საყოველთაოდ არის ქართულში მიღებული (ნათესაობითი, მიცემითი). აშკარაა ისიც, რომ პირველი ქართული გრამატიკული თხზულებანი მეჩვიდმეტე საუკუნეში კი არ არის დაწერილი, როგორც აქამდე იყო ცნობილი; „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ ადასტურებს, რომ ამგვარი შრომები რამდენიმე საუკუნით ადრეც გვექონია, როგორც ვარაუდობდა ივანე ჯავახიშვილი. ამ გრამატიკულმა თხზულებამ, რომელიც აქ სათანადოდ არის გამოცემული, ქართული ენათმეცნიერების ისტორიისათვის მეტად ძვირფასი მასალა შეგვძინა. აღსანიშნავია ისიც, რომ ათონური ხელნაწერი, რომელიც საფუძვლად დაედო ამ გამოცემას, სხვა მხრივაც საინტერესო გამოდგამს: მასში შეტანილი სხვა ნათარგმნი თხზულებები, რომელთაგან დღეს ჩვიდმეტია შემორჩენილი, ქართულ ენაზე დღემდე ცნობილი არ ყოფილა. ამრიგად, მისმა შესწავლამ ძველი ქართული მწიგნობრებისათვის საგულისხმო ცნობები გამოავლინა. ერთ-ერთი ამ თხზულებათაგანი აგრეთვე არის ამ წიგნში გამოქვეყნებული — სახელდობრ, ის ნაწარმოები, რომლის თარგმნაც შეიქნა მიზეზი გრამატიკული ნაშრომის დაწერისა.

აკაკი შანიძე

16 იანვ. 1985.



შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ძველი ქართული მწერლობის ძეგლთა თანდათანობითი შესწავლისა და გამოქვეყნების შედეგად სულ უფრო და უფრო აშკარად ჩნდება ქართველ მწიგნობართა ცხოველი ინტერესი ენისა და ენათმეცნიერების საკითხებისადმი. ამ ინტერესის აღმოცენებისა და გაღრმავების ერთ-ერთი მიზეზი ის იყო, რომ დომინანტური როლი ძველ ქართულ სასულიერო მწერლობაში ნათარგმნ ლიტერატურას ეკუთვნოდა. უკვე მესუთე საუკუნიდან ფართოდ გაშლილი მთარგმნელობითი და რედაქტორული მოღვაწეობის პროცესში ენის პრობლემები აუცილებლად ხვდებოდა ჩვენი წინაპრების თვალთახედვის არეში. ამ გარემოებისათვის მრავალი ისტორიული პარალელის მითითება შეიძლება: ინტენსიური მთარგმნელობითი საქმიანობისას ენასთან დაკავშირებულ საკითხებს ქრისტიანული კულტურის ქვეყნებში აღრევე ექცევა ყურადღება¹. გარდა ამისა, მხედველობაში არის მისაღები შემდეგიც: (იმ კულტურულ სამყაროში, რომელსაც მჭიდროდ უკავშირდებოდა ძველი ქართული სასულიერო მწერლობა, თვალსაჩინო ადგილი სწორედ ფილოლოგიურ დისციპლინებს ეჭირა².) ბიზანტიურ მეცნიერებსა და მწიგნობრობაში, რომელთა მასაზრდოებელ ერთ-ერთ ძირითად წყაროს ძველი ბერძნული კულტურული ტრადიცია წარმოადგენდა, გრამატიკა, რიტორიკისა და ფილოსოფიასთან ერთად, დიდ პატივში იყო³. კარგად არის ცნობილი, რომ თვითონ ბი-

¹ И. С. Ковтун, Лексикография в Московской Руси XVI — начала XVII века, М., 1975, с. 7.

² Э. Гранстрем, Византийская филология в древнерусских и славянских рукописях. Конференция по вопросам археологии и изучения древних рукописей. Тезисы докладов. Тб., 1969, с. 9.

³ H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner. Mün-

ზანტიაშიც და მასთან ისტორიული და კულტურული კავშირების მქონე სხვა ქვეყნებშიც ბერძნულმა ფილოლოგიურმა გრამატიკამ მრავალი საუკუნის განმავლობაში განსაზღვრა გრამატიკული აზროვნების შემდგომი განვითარება. ალექსანდრიული სკოლის წარმომადგენლის დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკამ, რომელიც სწავიყენებოდა დიონ ცნობილი გახდა, და მისი კომენტატორების თხზულებებმა⁴ დიდი როლი შეასრულა სხვა გრამატიკულ სისტემათა ჩამოყალიბებისას ადრეულ შუა საუკუნეებში. მეტად საინტერესოდ და ხშირად დამოუკიდებელი გზით ვითარდებოდა აგრეთვე გრამატიკული აზროვნება მუსლიმანურ და იუდაისტურ მწიგნობრულ წრეებშიც. სირიულ, სომხურ, არაბულ და ებრაულ ენებზე დაწერილი მრავალრიცხოვანი ტრაქტატები, რომლებშიც იმდროინდელი გრამატიკული აზროვნება პოულობდა თავის გამოხატულებას, ადრეულ ენათმეცნიერულ კონცეფციათა განვითარების მეტად საინტერესო სურათს გვიჩვენებს⁵. ამგვარი თხზულებები, განსაკუთრებით კი ბერძნული, ჩვენ-

chen, 1978, Bd. II, S. 10. A. Guillou, La civilisation byzantine, Paris, 1974, p. 29.

⁴ დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკისა და მისი კომენტარების ტექსტისათვის: Dionysii Thracis Ars Grammatica. Ed. Uhlig, Lipsiae, 1883; Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam. Grammat. Graeci, v. I, Pars III, Ed. Hilgard. Lipsiae, 1901.

⁵ ამომწურავი ბიბლიოგრაფიის მითითება ჩვენს მიზანს არ შეადგენს. სანიმუშოდ დავასახელებთ რამდენიმე მიმოხილვითი ხასიათის ნაშრომს: История лингвистических учений, Средневековой Восток. Л.-д., 1981; მ. გობრონიძე, შუა საუკუნეების ფონეტიკური თეორიის ძირითადი საკითხები (VIII—XIII სს.), თბ., 1980; В. Звегинцев, История арабского языкознания, Краткий очерк. М., 1958; R. H. Robins, Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe, London, 1951; H. Hirschfeld, Literary History of Hebrew Grammarians, London, 1926; W. Bacher, Die Anfänge der Hebräischen Grammatik, ZDMG, B. 49, 1895; W. Bacher, Die hebräische Sprachwissenschaft 10. bis zum 15. Jahrhundert, Trier, 1892; A. Merx, L'Origine de la grammaire arabe, Le Caire, 1891; A. Merx, Historia artis grammaticae apud Suros. Leipzig, 1889; G. Flügel, Die grammatischen Schulen der Araber, Leipzig, 1861; В. Гиргас, Очерк грамматической системы арабов, СПб., 1873, ქვემოთ მივუთითებთ აგრეთვე სხვადასხვა ენაზე დაწერილ მნიშვნელოვან გრამატიკულ თხზულებათა ზოგიერთ გამოცემას: В. Г. Ахвледиани, Фонетический трактат Авиценны, Тб., 1966; Р. Г. Рылова, Грамматика сирийского языка

შიც კარგად უნდა ყოფილიყო ცნობილი. მეტად საყურადღებოა ამ თვალსაზრისით ეფრემ მცირის ერთი ანდერძი, რომელშიც იგი წერს, რომ „ათორმეტ არიან კელოვნებანი ბერძენთა სწავლულნი, რომელთა მათგან პირველსავე ადგილზე ასახელებს „გრამატიკოსობას“⁶. დევნოდ კი — „ფილოსოფოსობას“ და „რიტორებას“⁶. ენის საკითხებისადმი ინტერესის დამადასტურებელი მასალა ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებში უკვე საკმაოდ დიდი რაოდენობით არის გამოვლინებული. შემთხვევითი არ არის, რომ მეათე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში შედგენილ შატბერდის კრებულში, რომელიც შინაარსის მიხედვით ენციკლოპედიური ხასიათისა არის და იმდროინდელი მეცნიერული ცოდნის დონეს ასახავს, შეტანილია ნაწყვეტები სწორედ დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკის კომენტარებიდან ბერძნული ანბანის შესახებ⁷, აგრეთვე ის ფრაგმენტი ეპიფანე კვიპრელის ერთ-ერთი თხზულებიდან („ზომათათვს და საწყაულთა“), რომელიც ებრაულ ანბანს ეხება⁸.

Ильи Тирханского, XI в., Палестинский Сборник, вып. 14 (77), Л.—д, 1965; Книга сравнения еврейского языка с арабским Абу Ибрагима (Исаака) ибн Баруна, испанского еврея конца XI и начала XII в., исследования П. Кок-ковца в а; К истории средневековой еврейской филологии и еврейско-арабской литературы. I, СПб., 1893; Новые материалы для характеристики Нехуды Хаюджа, Самуила Нагида и некоторых других представителей еврейской филологической науки в X, XI и XII веках. Собрал, исследовал и издал П. Кок-ковцев. К истории средневековой еврейской филологии и еврейско-арабской литературы. Петроград, 1916; Дионисий Фракийский и армянские толкователи. Издал и исследовал Н. Адонц. Bibliotheca Armeno-Georgica, IV, 1915. იმავე წიგნის ფრანგული გამოცემა Denys de Thrace et les commentateurs arméniens, Louvain, 1970

⁶ ეს ანდერძი ერთვის გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებას: „სიტყუა იგლიანეს განსაქიქებელი მეორე“, რომელიც გვხვდება 1800 წელს გადაწერილ A—292 ხელნაწერში. ანდერძში დასახელებულია შემდეგი „კელოვნებანი“: გრამატიკოსობა, ფილოსოფოსობა, რიტორება, მეურნალობა, მუსიკელობა, ქუეყნისმზომელობა, ეარსკულავთმრიცხველობა, რიცხვთმოქმედება, ბუნებათმეტყუელება, ნივთთმეტყუელება, კელოვნებათა საქმე, წესი ბრძოლისა. ანდერძის სრული ტექსტისათვის იხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა... A კოლექციისა, ტ. I, თბ., 1980. გვ. 188.

⁷ ს. ყაუხჩიშვილი, შატბერდის კრებულის სასწავლო წიგნი, ტფილ. უნივერსიტეტი, III, 1923, გვ. 182.

⁸ მ. შანიძე, ებრაული ანბანის გადმოცემის შემთხვევები ძველი აღთქმის ქართულ ხელნაწერებში, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, I, თბ., 1957, გვ. 169.

ლექსიკოგრაფიის საწყისი ელემენტები ჩანს იმ სიტყვათა განმარტებებში და ლექსიკურ გლოსებში, რომლებიც უხვად არის გვხვნივლი ძველ თხზულებებში, განსაკუთრებით კი ეგზეგეტიკური ხასიათის შრომებში⁹. ეს გარემოება ჯერ კიდევ ა. ცაგარელმა შენიშნა¹⁰. ასეთი ხასიათის ცალკეული განმარტებები გვხვდება უფრო ახალ მრავალთავში¹¹; ძალზე ხშირია ასეთი კომენტარები შატბერდის კრებულში¹². მსგავსი განმარტებები შეიძლება თავს იყრის სავაიგებო ინომასტიკონ-ლექსიკონებში; მათ ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ კირილე ალექსანდრიელის ლექსიკონის ქართული თარგმანი 1188—1210 წწ. ხელნაწერში: „წმიდისა კვირილე ალექსანდრიელისა ლექსი მათეს თავის სახარებისა ძნელანთა სიტყუათა განმარტებაჲ ლექსიკონი“¹³. ლექსიკონის სახეს იღებს აგრეთვე სახისმეტყველებითი (სიმბოლური და ალეგორიული) განმარტებები, გაბნეული სხვადასხვა ეგზეგეტიკურ თხზულებებში; სწორედ ასეთ განმარტებათაგან, რომლებიც „მიმოგანფენილ და ძნელ საბოგნელად“ იყვნენ მის მიერ შედგენილ ფსალმუნთა თარგმანებაში, შეუდგენია ეფრემ მცირეს თავისი ლექსიკონი — „ლექსთაჲ, ესე იგი არს ღრმათა სიტყუათაჲ“¹⁴. ეს ნაშრომი, რომელშიც ეფრემს სიტყვები შეუტანია „არა ლიტონად, არცა ურთიერთას აღრეულად, არამედ ასოთა ზედა ანბანისათა განწყობილად და განკარგულად“, არსებითად ჯერბნობით

⁹ შდრ. Л. Ковтун, Русская лексикография эпохи средневековья, М. — Л., 1963.

¹⁰ А. Цагарели, О грамматической литературе грузинского языка, СПб., 1883, с. 3.

¹¹ სინური მრავალთავი 864 წლისა, ა. შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და გამოკვლევით, თბ., 1959: „ქელელიელ“ ასურთა ენისაგან ბერძენთა ენასა „სტეფანოს“, და ბერძენთა ენისაგან ქართველთა ენად „გვრგვან“, გვ. 69 და სხვ.

¹² შატბერდის კრებული მეათე საუკუნისა, გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ე. გიუნაშვილმა, თბ., 1972; თარგმანების ბეთლემ „სახლ ნაყოფიერების“, გვ. 104 და სხვ.

¹³ ხელნაწერი A—65, 171r—176r. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა... A კოლექციისა, ტ. I, თბ., 1973, გვ. 226, ტექსტი ამ ხელნაწერის მიხედვით გამოცემულია: იხ. ა. ლლონტი, კირილე ალექსანდრიელის ლექსიკონი, გორის პედინსტ. შრომები, II, 1947, გვ. 170—177; მისივე, ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორიიდან, ნარკვევები, სტალინირი, 1955, გვ. 105.

¹⁴ შ. შანიძე, შესავალი ეფრემ მცირის ფსალმუნთა თარგმანებისა, საიუბილეო, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, II, თბ., 1968, გვ. 96 და 82.

ცნობილთაგან პირველ ქართულ ორიგინალურ ლექსიკონს წარმოადგენს.

ათონელ მოღვაწეთა და ეფრემ მცირის თხზულებებზე, განსაკუთრებით ეფრემისაში, უკვე სრულად გამოკვეთილად ჩანს, რომ ამ ავტორების ინტერესი ენის საკითხებისადმი ხშირად უკვე უმინდა მეცნიერულ ხასიათს იღებს. ამას მოწმობს ის მრავალმხრივი შენიშვნები და კომენტარები მათ მიერ ნათარგმნ შრომებში, რომლებიც საღვთისმეტყველო კომენტარის ფარგლებს სცილდება. სამწუხაროდ, არც ეფთვიმე და გიორგი მთაწმიდლების, არც ეფრემ მცირის შრომები ამ თვალსაზრისით ჯერჯერობით სათანადოდ შესწავლილი არ არის. მაგრამ ის მცირედიც, რაც ამჟამად არის ცნობილი, თვალნათლივ გვიჩვენებს მათ ფილოლოგიურ ინტერესებსა და ცოდნას¹⁵.

ძალიან საინტერესო ენობრივი დაკვირვებები აქვს გამოთქმული თავის შენიშვნებში არსენი იყალთოელსაც¹⁶.

ენისა და გრამატიკის საკითხებს დიდ ყურადღებას აქცევდა იოანე პეტრიწიც. დიდი შრომა გაუწევია მას ქართული მეცნიერული, განსაკუთრებით კი ფილოსოფიური, ტერმინოლოგიის შესაქმნელად¹⁷. შემთხვევითი არ არის არც ის გარემოება, რომ იოანე იტალოსის „აბაზგი გრამატიკოსისადმი“ მიმართული წერილის ადრესატად სწორედ იოანე პეტრიწს ვარაუდობენ¹⁸. ცნობილია, რომ მას დიონისიოს თრაკიელის გრამატიკა გამოუყენებია წყაროდ თავისი

¹⁵ ი. ჯავახიშვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თხზულებანი, ტ. VIII, თბ., 1977, გვ. 159; კ. კეკელიძე, მთარგმნელობითი მეთოდი ძველ ქართულ ლიტერატურაში და მისი ხასიათი, ეტიუდები: ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. I, თბ., 1956, გვ. 186. М. Шанидзе, Некоторые сведения Ефрема Мцре о грузинской и греческой филологии, მრავალთავი, IV, თბ., 1974, გვ. 80; კ. დანელია, ახალი მასალები ეფრემ მცირის მთარგმნელობითი მეთოდისა და მისი რედაქციის სამოციქულო ისტორიის შესწავლისათვის: მაცნე, ენისა და ლიტერატურ. სერია, 1974, № 4, გვ. 27; З. А. Сарджвеладзе, У истоков грузинской лингвистической мысли, Вопросы языкознания, 1983, № 1, с. 113.

¹⁶ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1980, გვ. 275.

¹⁷ ნ. კეჭალმაძე, იოანე პეტრიწის ენის საკითხისათვის, თსუ შრომები, ტ. № 61, 1953, გვ. 99; დ. მელიქიშვილი, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბ., 1975, გვ. 71.

¹⁸ ნ. კეჭალმაძე, იოანე იტალოსის წერილი აბაზგი გრამატიკოსისადმი და წერილის ადრესატი, აღმოსავლური ფილოლოგია, I, თბ., 1969, გვ. 243.

ერთ-ერთი ორიგინალური ნაშრომის ბოლოსიტყვაობისათვის (კან-
მარტებაჲ პროკლესთვს დიადოხოსისა და პლატონურისა ფილოსო-
ფიისათვს¹⁹).

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში მოცემული ტერმინები და მათი განმარტებები ზოგიერთ შემთხვევაში გვაწოდებენ, რომ საბა იყენებდა უფრო ადრე არსებულ სათანადო ლიტერატურას და საზოგადოდ ეყრდნობოდა ამგვარ განმარტებათა შექმნისას ძველ ტრადიციებს²⁰. ისტორიული ხასიათის ცნობებიც, რომლებიც სხვადასხვა ავტორთა თხზულებებში გვხვდება, უშუალოდ მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ქართველებს თავის დროზე ჰქონიათ ნაშრომები, რომლებიც საგანგებოდ ეხებოდა ენის საკითხებს. ქართველებს ერთი ლექსიკონი ჰქონოდათ და დაჰკარგოდათო, გულისტყვილით ჩივის სულხან-საბა ორბელიანი²¹. საყურადღებო, თუმცა არც თუ მთლად გარკვეულ ცნობებს ძველი გრამატიკული ლიტერატურის შესახებ გვაწვდის ანტონ კათალიკოსი²². „ძველ გრამატიკებს“ ახსენებენ თეიმურაზ და დავით ბაგრატიონებიც²³.

ზემოთ დასახელებული მაგალითები მხოლოდ სანიმუშოდ არის მოყვანილი და სრულიადაც არ ამოწურავს იმ საბუთებს, რომლებიც ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ადრე არსებობის დასამტკიცებლად არის ხოლმე მოხსენებული. მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ გრამატიკულ თხზულებათა ძველად არსებობა საეჭვოდ აღარ არის მიჩნეული დღეს, უკანასკნელ დრომდე ამგვარი ნაწარმოებები ძველ ქართულ მწერლობაში მიკვლეული არ ყოფილა. 1937 წელს გამოქვეყნებულ წიგნში ივანე ჯავახიშვილი წერდა: „მომავალში ხელნაწერების შესწავლამ შესაძლებელია ძველ ქართველ გრამატიკოსთა და მთარგმნელების დაკვირვება აღმოაჩინოს კიდევაც და მაშინ ამ საკითხზე მსჯელობა გაადვილდეს, მაგრამ ჯერჯერობით ზურაბ

¹⁹ ს. ყაუხჩიშვილი, პეტრიწის განმარტების ბოლოსიტყვაობის ერთი წყარო, სმამ ტ. II, № 8, 1941, გვ. 755.

²⁰ დ. გეწაძე, ქართული გრამატიკული ტერმინოლოგიის ისტორიიდან, თსუ შრომები, ტ. 200, ენათმეცნიერება, თბ., 1978, გვ. 50.

²¹ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. IV, თბ., 1965, გვ. 31.

²² ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970, გვ. 13; ა. ფოცხიშვილი, ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან, თბ., 1979, გვ. 47.

²³ ა. ფოცხიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 51.

შანშოვანის 1737 წლისა და ანტონ კათალიკოსის 1753 და 1767 წწ.-ზე უწინარესი არც ერთი ქართული გრამატიკული ნაშრომი აღმოჩენილი არ არის. თვით ის ცალკეული დაკვირვებანი, რომელნიც ეფთვიმე და გიორგი მთაწმიდლებს, ეფრემ მცირეს, არსენე იყალთოელსა და სხვებს სქოლიოებისა და კიდურწერილობის სახით მოეპოვებათ, ჯერ არავის ამოუკრეფია და გამოუქვეყნებია. ამიტომ იმ საგულისხმო საკითხის გასათვალისწინებლად, თუ რა თვისებისა და ღირებულებისა იყო ძველ ქართველ მეცნიერთა ქართული და ბერძნული ენების რაბამობის ცოდნა, ჯერ თითქმის არავითარი მასალები არ მოგვეპოვება²⁴. მას შემდეგ მდგომარეობა არსებითად არ შეცვლილა და ი. ჯავახიშვილის ნათქვამს სხვებიც იმეორებენ: „ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ძეგლთაგან XVIII ს-ის დამდეგზე აღრინდელი ჯერხნობით არ მოიპოვება“²⁵; „ქართული გრამატიკული აზროვნების სათავეები ჯერჯერობით წყვედიადითაა მოცული. ჩვენამდე არ მოღწეულა მე-18 საუკუნეზე აღრინდელი არც ერთი შრომა, რომელშიც საგანგებოდ იყოს გაშუქებული გრამატიკის საკითხები“²⁶.

„სიტყუაჲ ართრონათჳს“ ამ დანაკლისს ნაწილობრივ ავსებს. დღესდღეობით ცნობილთაგან სწორედ ის არის უძველესი ქართული თხზულება, რომელშიც საგანგებოდ არის განხილული გრამატიკის საკითხები. მართალია, მისი დაწერის მიზეზი ყოფილა ერთ-ერთი სასულიერო თხზულების თარგმნისას წამოჭრილი პრაქტიკული საკითხი (ამის შესახებ ქვემოთ არის დაწვრილებითი მსჯელობა), მაგრამ „სიტყუაჲ ართრონათჳს“ თავისთავად დამოუკიდებელ სამეცნიერო შრომას წარმოადგენს: ეს არის ქართველი ავტორის მიერ დაწერილი ორიგინალური ტრაქტატი, რომელშიც განხილულია გრამატიკის ერთი საკითხი და გარკვეული თვალსაზრისით ერთმანეთს არის შედარებული ქართული და ბერძნული ენა. ამასთანავე ავტორს ჩინებულად სცოდნია, ეფრემ მცირის სიტყვით რომ ვთქვათ, „რაბამობაჲ

²⁴ ი. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბ., 1937, გვ. 4.

²⁵ ილია აბულაძე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის აღრინდელი ძეგლები, შრომები, ტ. II, თბ., 1976 (ნაშრომი პირველად გამოქვეყნებულია 1940 წ.: საქ. სახ. მეზეუმის მოამბე, X—B), გვ. 169.

²⁶ ა. ფოცხიშვილი, ქართული გრამატიკული აზრის ისტორიიდან, გვ. 45.

ქართველთა და ბერძენთა ენებისაა“²⁷. თხზულების ანალიზი და შო-
გიერთი სხვა მოსაზრებაც საშუალებას გვაძლევს გამოვთქვათ ვარ-
უდი, რომ „სიტყუა ართრონთათს“ დაწერილია XI ს. (ხელნაწერი)
ე. ი. სწორედ იმ ეპოქაში, როდესაც საერთო ვითარებისა და ქვეყ-
ნიერო ინტერესების შესაბამისად მსგავსი თხზულების შექმნა გვე-
ლაზე უფრო არის საგულგებელი. (თვითონ თხზულებასა და მის შემ-
ცველ ათონურ ხელნაწერსაც აშკარად ატყვია ფერემ მცირის ფილო-
ლოგიური სკოლის კვალი. საფიქრებელია, რომ გრამატიკული ტრაქ-
ტატის ავტორი არის თვითონ ევრემი, ან მისი მოწაფე არსენი
იყალთოელი.)

ეს მოსაზრება ჩვენ გამოვთქვით ჯერ კიდევ 1977 წელს, როდესაც
ხელთ გვქონდა მხოლოდ გვიანდელი, საფარული ნუსხა²⁸. მას შემ-
დეგ კი, რაც შესაძლებელი გახდა ძველი, ათონური ნუსხის გამოყე-
ნებაც, ჩვენი ვარაუდი უფრო სარწმუნო გამოჩნდა.

„სიტყუა ართრონთათს“, მიუხედავად მისი მცირე მოცულობი-
სა, ქართული მეცნიერული აზრის ისტორიისათვის დიდი მნიშვნე-
ლობის მქონე ნაწარმოებია, როგორც ადრე არსებული გრამატიკული
ლიტერატურის რეალური ნიმუში. ეს თხზულება გვაძლევს იმის სარ-
წმუნო საბუთს, რომ მოგვიანებით შექმნილი ქართული გრამატიკუ-
ლი ლიტერატურა ემყარება ენათმეცნიერული აზროვნების ხანგრძ-
ლივ ტრადიციებს, რომელთა საწყისები XI—XII საუკუნეებში სავსე-
ბით ჩამოყალიბებული ჩანს.)

²⁷ ეს სიტყვები ეფრემს ნახარი აქვს ეპისტოლეში, რომელიც მას წაუძღვა-
რებია გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებათა თარგმანისათვის (ხელნაწერი იერ.
№ 43 რ. ბლექიკის კატალოგის მიხედვით). ნ. მიმომხილველი, თბ., 1926, გვ.
167. ნ. შარი, იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა მოკლე აღწერილობა, თბ.,
1955, გვ. 71.

²⁸ „სიტყუა ართრონთათს“ — ძველი ქართული გრამატიკული ტრაქტატი-
მოსხენება წაკითხული იყო საქ. მეცნ. აკად. გ. წერეთლის სახ. აღმოსავლეთ-
მცოდნეობის ინსტიტუტის სესიაზე 1977 წ., 27 ივნისს; ნ. კიდევ М. Шанидзе,
Вопросы языка и грамматики в древнегрузинских рукописях. Конферен-
ция по истории письменности и книги. Археографическая комиссия АН СССР.
Институт древних рукописей им. Маштоца—Матенадаран, 25—27 окт. 1977.
с. 114.

წინამდებარე წიგნში „სიტყუა ართრონთათს“ პირველად ქვეყნდება სრული სახით და სათანადო სამეცნიერო კრიტიკული აპროტიონ²⁹.

აქვეა დაბეჭდილი აგრეთვე ის ნაშარგმნი/თხზულება^{მარკინეშვილი} ტექსტშიც არის ჩართული ათონურ ხელნაწერში „სიტყუა ართრონთათს“: „იოანე ოქროპირისაჲ... სიტყუა მისთვის, ვითარმედ: „ქრისტე აღმოსავალი აღმოსავლათაჲ...“ ამრიგად, მკითხველს შესაძლებლობა ექნება გაეცნოს იმ ნაწარმოებსაც, რომლის თარგმნასაც მიუცია ბიძგი ქართველი მწიგნობრისათვის ორიგინალური ქართული გრამატიკული ნაშრომის შესაქმნელად. ამ ჰომილიის ტექსტზე დავვირებება საშუალებას მოგვცემს, უფრო სრული წარმოდგენა ვიქონიოთ გრამატიკული ტრაქტატის რაობის შესახებ და გავარკვიოთ ამ უკანასკნელთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხიც. რა თქმა უნდა, თხზულება, რომლის ავტორადაც ათონურ ხელნაწერში იოანე ოქროპირი არის დასახელებული (ისევე, როგორც ამ კრებულში შეტანილი ყველა ნაწარმოებისათვის), მარტო ამ თვალსაზრისით არ არის მნიშვნელოვანი: ათონური კრებული საზოგადოდ მეტად საყურადღებოა, რადგან იგი შეიცავს თარგმანებს, რომლებიც დღემდე სრულიად უცნობი იყო და რომლებიც ფილოლოგიური და ენობრივი კვლევისათვის ზოგჯერ მეტად საინტერესო მასალას გვაწოდის.

²⁹ ნ. აგრეთვე M. Shanidze, An Old Georgian Grammatical Treatise in a Collection of Homilies Attributed to John Chrysostom, Bedi Kartlisa, Revue de Kartvelologie, v. 42, Paris, 1984, p. 53-68.

„სიტყუა ათრონთათეს“ — ძველი ქართული
გრაბატიკული ტრაქტატი

ა. ნაწარმოების შესწავლის ისტორიიდან

1981 წლამდე „სიტყუა ათრონთათეს“ ხელმისაწვდომი იყო ერთადერთი ნუსხის მიხედვით; ეს იყო საქ. მეცნ. აკად. ხელნაწერთა ინსტიტუტის S—312 ხელნაწერი, გადაწერილი სვიმონ კარგარეთლის მიერ 1541 წელს საფარის ლავრაში. ამ ხელნაწერს ადრევე მიექცია ყურადღება აწ განსვენებულმა მკვლევარმა ქრისტინე (ჩიტო) შარაშიძემ, რომელიც ჯერ კიდევ 1951 წელს წერდა: „ხელნაწერი განსაკუთრებით ძვირფასია, როგორც XVI ს. განათლებული ქართველების მეცნიერული ინტერესების ცოცხალი ძეგლი“¹. მაშინ ქ. შარაშიძემ ხელნაწერში შეტანილ თხზულებათაგან მხოლოდ აბუსერისძე ტბელის ასტრონომიული ტრაქტატი მოიხსენა. შემდგომ მან მთლიანად აღწერა S—312 ხელნაწერი, რომელსაც „პოლემიკურ-დოგმატიკური და სამეცნიერო კრებული“ შეარქვა²; აღწერილი-

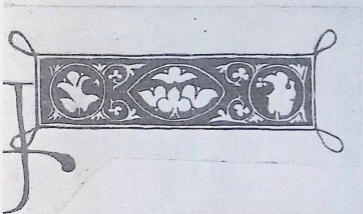
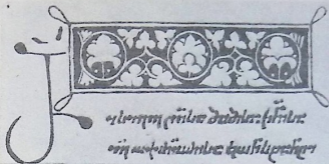
¹ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ძველ ხელნაწერთა საცავების გზამკვლევი, თბ., 1951, გვ. 37.

² ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა... S კოლექციისა, 1, თბ., 1959, გვ. 365. S—312 ხელნაწერი, რომელიც თავდაპირველად წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას ეკუთვნოდა, ე. თაყაიშვილის ცნობილ აღწერილობაში შეტანილი არ არის (იხ. ა. შანიძე და ა. ბარამიძე, საქართველოს მუზეუმის S ფონდის აღწერილ ხელნაწერთა საძიებელი, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, თბ., 1939, ნაკვ. 2, გვ. 9). ე. თაყაიშვილის არქივში დაცულ მასალებში მოიპოვება ამ ხელნაწერის აღწერილობა, რომელიც პირველადი შაქი ნაწერის შთაბეჭდილებას ტოვებს (ხელნაწ. ინსტ., ე. თაყაიშვილის ფ. № 128: იხ. აკად. ე. თაყაიშვილის არქივი, აღწერილობა, შეადგინა ე. კელენჯერიძემ, თბ., 1972, გვ. 74—№ 546). ამ აღწერილობაში სულ 29 ერთეულია შეტანილი და „სიტყუა ათრონთათეს“ არ არის დასახელებული; იგი მაჩვენებელია წინა თხზულების (კირილე ალექსანდრიელის „ალექსიკონის“) შემადგენელ ნაწი-

Եւ որոյ յճապնեալս յառողմն ճի
նճառյալքի օրորոյն ին ճիւղսն
որոնն, օգոպնեալս եւ պճստ ճեմ
եւ որորքսն որմ, որոր մի ճի. Եւ
ճեմոր ճեմն որմ եւ պճեմն եւ ճի
մնեալս: օգոպնեալս եւ պճեմն մոր
լեւ, որորքսն որմ որոր մի ճի

որմ ճապնեմ ճառնապնեալս եւ
լորմնեալս, ճառնապնեալս որմ որմ
որոր օրորակ: ճիւղսն ճիւղսն

I F օգոմնորն որմ մի օրորակ: ::
որմնեալս ճիւղսն որմ որմ մի
լորնապնեալս որմ որմ որմ որմ



ბაში, ღღეს მიღებული საერთო წესის შესაბამისად. დასახელებულია კრებულში შეტანილი ყველა თხზულების სათაური და მოყვანილია ტექსტის დასაწყისი. ამით ზოგჯერ მოსდევს ქ. შარაშიძის საყურადღებო შენიშვნა-კომენტარებიც, მაგრამ გრამატიკული თხზულების შესახებ არც აღწერილობაში არის რაიმე თქმული. ის, რომ ქ. შარაშიძეს ეს ნაწარმოები მნიშვნელოვნად მიაჩნდა, ჩანს მხოლოდ ამით: აღწერილობაში დამოწმებული ფრაგმენტი ტექსტისა უფრო ვრცელია, ვიდრე სხვებისა: დაბეჭდილია ამ პატარა თხზულების ერთ მეხუთედამდე. მიუხედავად ამისა, „სიტყუა ართრონათეს“ სპეციალისტებს დღემდე შეუმიჩნვეელი დარჩა, შესაძლოა იმიტომაც, რომ ტექსტის გამოქვეყნებულ მონაკვეთში აღმწერელს ართრონთა პარადიგმა არასრული სახით აქვს მოცემული — გამოტოვებულია ესა თუ ის ფორმა. ამიტომ მთლიანი ნაწარმოების ხასიათი აღწერილობაში ნათლად არ ჩანს.

ამ სტრიქონების ავტორსაც პირველი ცნობა გრამატიკული ტრაქტატის შესახებ ისევ ქრისტინე შარაშიძემ მიაწოდა. მან „სიტყუა ართრონათეს“ ხელნაწერში მაჩვენა და დასძინა: „გააცანით ბატონ აკაკისაც (იგულისხმებოდა აკაკი შანიძე. მ. შ.), ეს მისთვის საინტერესო იქნება“. დღეს მინდა მადლობით გავიხსენო ქალბატონი ჩიტო, რომელმაც მისთვის ჩვეული თავმდაბლობითა და დაუშურველობით მის მიერ მიკვლეული მნიშვნელოვანი თხზულება შესასწავლად სხვებს დაუტოვა.

„სიტყუა ართრონათეს“ თავდაპირველად შესწავლილი იყო და გამოსაცემად მომზადებული (1977 წ.) სწორედ საფარული ნუსხის მიხედვით. ეს ხელნაწერი (წინამდებარე გამოცემის—S) მართლაც ძალზე მნიშვნელოვანია, მაგრამ მართო მის მიხედვით ძნელი იყო ამ თხზულების ყოველმხრივი შესწავლა: გრამატიკული ტრაქტატის ტექსტი ამ ხელნაწერში საკმაოდ შერყენილი სახით არის წარმოდგენილი (ამის შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ არის მსჯელობა). გარდა ამისა, ეს თხზულება თავისი შინაარსის მიხედვითაც განცალკევებულია ამავე ხელნაწერში შეტანილ სხვა ნაწარმოებთაგან; გადამ-

ლად, რაც ჩანს ე. თაყაიშვილის მიერ მითითებული გვერდების მიხედვით: „ლექსიკონს“ უკავია, მისი სიტყვით, ხელნაწერის ბოლო გვერდები მთლიანად. ქ. შარაშიძის აღწერილობის მიხედვით, ხელნაწერში შეტანილია 55 სხვადასხვა თხზულება.

2. მ. შხრდუ

ი. ა. ს. ს. შარაშიძის
სახ. სახ. იოს. ბ.
ბიბლიოთეკა

წერს არ დაუსახელებია ავტორი, არც მოთეცია რაიმე დამატებით მასალა თხზულების რაობის დასადგენად. ამგვარ საკივლბო მკვლევარ-სას მამინ იძულებული ვიყავით, დავსჯერებოდით მხოლოდ იმ ბო-გად ცნობებს, რომლებიც თვითონ გრამატიკულ ტრექტატში მოიხმე-ნება. ამ (ნაწარმოების დასაწყისიდანვე აშკარა არის, რომ ეს ნაწარმოები მისი დაწერა განუზრახავს იოანე ოქროპირის რომელიმე თხზულებას თარგმნის დროს. მისი სათაური ნახსენები არ არის, ჩანს მხოლოდ, რომ ამ ნაწარმოებში თეოლოგიური დისპუტის ერთ-ერთი არგუმენ-ტი ყოფილა მსველობა სამების წევრთა სახელებთან ართრონის სხვადასხვაგვარად ხმარების შესახებ. ოქროპირის თხზულების ბერძ-ნულ ორიგინალში განსხვავებული მნიშვნელობით ნახმარი ართრონი-ანი და უართრონო ფორმების ქართულ თარგმანში ზუსტად გადმო-ცემა მთარგმნელს შეუძლებლად მიუჩნევია: ამიტომ „სიტყუაჲ ართ-რონთათჳს“ მას საგანგებოდ დაუწერია, რომ ქართველი მკითხველი-სათვის გაეადვილებინა იმ ადგილის აზრის გაგება თარგმანში. ამი-ტომაც ვივარაუდეთ, რომ გრამატიკული ტრექტატი თავდაპირველად შენიშვნის სახით უნდა ჰქონოდა დართული ოქროპირისეული თხზუ-ლების ქართულ ტექსტს.

იოანე ოქროპირის ნაწარმოებთა იმ ქართულ თარგმანებში, რომ-ლებზეც მამინ მიგვიწვდებოდა ხელი, ამგვარი შინაარსის თხზულებ-ბას ვერ მივაკვლიეთ, მაგრამ ამ ძიების დროს ჩვენი ყურადღება მი-იქცია ათონის ქართველთა მონასტრის წიგნსაცავში დაცულ ხელნა-წერთა კატალოგმა, რომელიც 1836 წელს შეადგინა ილარიონ ბერმა და გამოაქვეყნა ა. ცაგარელმა³. ილარიონის კატალოგი ძალზე მოკ-ლეა და სქემატური, მაგრამ მან მაინც საყურადღებო მასალა მოგვ-ცა: ილარიონის სიაში დასახელებულია ერთი „სიძუელისაგან განრ-ყუნილი ხელნაწერი“, რომელიც, მისი ცნობით, შეიცავდა იოანე ოქ-

³ А. Цагарели, Сведения о памятниках грузинской письменности, Вып. I, 1889, СПб., прилож., I, гв. 3. კატალოგის სათაურია: „ქარ-თული წიგნების სახელები ივერიის მონასტერსა შანა მღებარეთა მთაწმიდას“. ა. ცაგარლის ცნობით, ილარიონი ყოფილა იმერეთის უკანასკნელი მეფის სოლო-მონ მეორის მოძღვარი, რომელიც სოლომონის სიკვდილის შემდეგ 1815 წ. ათონს წასულა. მისი შედგენილი კატალოგი ა. ცაგარელს უნახავს დავით დადიანის წიგნ-საცავში და დაუბეჭდავს. Сведения, I, гв. XVI—XVII. ილარიონი ყოფილა გვარად ყანჩიშვილი. მისი მოღვაწეობის შესახებ ნახეთ: ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, II, თბ., 1980, გვ. 239.

როპირის თხზულებებს. ზოგიერთი მათგანის სათაური ავტორმა დასახელა კიდევაც. სათაურების ჩამოთვლისას მან ერთგან შენიშნა, რომ ამავე თავში ეფთვიმე მთაწმიდელი ამბობს: ბერძნულ ენას ერთილად მოუვალს ართრონი და ქართულს ენაზე არ მოვათ. ილიაონის სიის შედარებამ ა. ცაგარლისა და რ. ბლეიკის აღწერილობათან გვაფიქრებინა, რომ ათონელი ბერის მიერ დასახელებული ხელნაწერი შეიძლებოდა ყოფილიყო ათონის ხელნაწერი № 6 რ. ბლეიკის კატალოგის მიხედვით (შესაბამისად № 85 ა. ცაგარლის აღწერილობაში). ჩვენ მაშინ ვივარაუდეთ, რომ სწორედ ათ. № 6 ხელნაწერში უნდა გვექონოდა ჩართული იოანე ოქროპირის ერთ-ერთი თხზულების თარგმანში ილიაონის მიერ ეფთვიმე მთაწმიდლისეულად მიჩნეული მსჯელობა ქართულში ართრონის არარსებობას შესახებ, და რომ ეს უნდა ყოფილიყო ის ორიგინალური გრამატიკული ტრაქტატი, რომელიც ჩვენთვის S—312 ხელნაწერის მიხედვით იყო ცნობილი. მაშინ ამ ვარაუდის შემოწმება შეუძლებელი იყო, რადგან ათონურ ხელნაწერებზე ხელი არ მიგვიწვდებოდა; რ. ბლეიკისა და ა. ცაგარლის აღწერილობებში ხელნაწერის შედგენილობა არ არის ნაჩვენები, სხვაგან კი იოანე ოქროპირის ქართულ თარგმანებში ამგვარივე სათაურის მქონე თხზულების ნუსხა არ დაიძენა. მხოლოდ 1981 წლის გაზაფხულზე, როდესაც თბილისის უნივერსიტეტმა მიიღო ათონის ივერთა მონასტრის ქართულ ხელნაწერთა მიკროფილმები (გადაღებული გურამ პატარაიას თაოსნობით), მოგვეცა საშუალება, გავცნობოდი ამ კოლექციას. ჩვენდა სასიხარულოდ, ვარაუდი გაგვიპართლდა: № 6 ხელნაწერში აღმოჩნდა არა მარტო გრამატიკული ტრაქტატის აღრეული, XII—XIII სს-ში გადაწერილი ტექსტი, არამედ ოქროპირის სახელით ცნობილი ის ნაწარმოებიც, რომლის თარგმნაც გამხდარა გრამატიკული ნაშრომის დაწერის უშუალო მიზეზი. როგორც მოსალოდნელი იყო, ეს უკანასკნელი ოქროპირისეული თხზულების თარგმანში იყო ჩართული. ამრიგად, საშუალება მოგვეცა ორივეს შესწავლისა და მათი ურთიერთმიმართების დადგენისა. გარდა ამისა, გაირკვა, რომ მთლიანი კრებული სხვა მხრივაც საგულისხმო მასალას შეიცავს.

ყველა ზემოაღნიშნული მიზეზის გამო, ძირითად ნუსხად წინამდებარე გამოცემაში მივიჩნიეთ სწორედ ათონური ხელნაწერი (A).

ბ. ცნობები თხზულების შემცველ ხელნაწერთა შესახებ

1. ათონის ივერთა მონასტრის წიგნსაცავის № 6 ხელნაწერი (ჩვენნი გამოცემის A) დღემდე დაწვრილებით არავის შეუსწავლია. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პირველი ცნობები მის შესახებ მხოლოდ ილიარიონის კატალოგში, სადაც ნათქვამია (ცენტრალური კრთოვარფიას და პუნქტუაციას უცვლელად ვტოვებთ):

1. თქმული იოანე ოქროპირისა «სიტყვისა მისთვის», ვითარმედ: «ქრისტე აღმოსავალი აღმოსავალთაჲ» და ვითარმედ: «აღვიდა და შთავიდა» და «სულისათვს წმიდისა», ვითარმედ: «ყოვლისა მპყრობელი არს»; და ამავე თავშიდ მეტყველებს წა ე ვ თ ი მ ე მ თ ა რ გ მ ნ ე ლ ი. ვ ი თ ა რ მ ე დ: „ ბ ე რ ძ ნ უ ლ ს ე ნ ა ს კ ე თ ი ლ ა დ მ ო უ ე ა ლ ს ა რ თ რ ო ნ ი დ ა ქ ა რ თ უ ლ ს ე ნ ა ზ ე დ ა რ მ ო ვ ა ო“... 2. მისივე: «აკაკისათვს წმიდისა» და «მწყემსისა და ცხოვარისა» და «კრეტ-საბმელისათვს და სალხინებელისა» 3. მისივე: უმლია (შომილია) და (!) ერთარსისა სამებისათვს. 4. უმლია (შომილია) სარწმუნოებისათვს. 5. მისივე იგავისა მისთვის «შეკრებულთა ტალანტთა თანამდებისა და ასისა დრაკნისა მიმხდელისა» და ვდ «ყოვლისა ცოდვისა ძვირის ხსენება უძვირეს არს». ამ წიგნიდ მხოლოდ ეს ხუთი თავი აღმოკითხვად შესაძლებელ არს და სხუა სიძუტლისაგან განრყენილ არს¹.

ა. ცაგარელმა თავის აღწერილობაში ამ (№ 85) ხელნაწერს სულ ოთხი სტრიქონი დაუთმო: მოგვცა ზოგიერთი ტექნიკური მონაცემი ხელნაწერის შესახებ, მიუთითა, რომ ხელნაწერი დაზიანებულია და თავბოლო ნაკლული. ხელნაწერი ა. ცაგარელს XIV—XVI სს.-ით დაუთარილებია. შედგენილობის შესახებ ნათქვამია მხოლოდ, რომ ხელნაწერში მოიპოვება იოანე ოქროპირის სწავლანი².

რ. ბლეიკი ათონზე იყო 1931 წლის აგვისტოში და ხელნაწერებზე მუშაობდა ექვსი დღე³. მიუხედავად იმისა, რომ მას ასეთი მცირე დრო ჰქონდა, მისი კატალოგი ცაგარლისაზე ბევრად უფრო ვრცელია და დაწვრილებითი. მის მიერ შესწავლილ ხელნაწერთა უმეტე-

¹ А. Цагарели, Сведения, Вып. I, Прилож. I, гл. 3.

² А. Цагарели, Сведения, I, гл. 94.

³ Catalogue des manuscrits géorgiens de la bibliothèque de la Laure d'Iviron au Mont Athos, par Robert P. Blake, Extrait de la Revue de l'Orient chrétien, 3e Série, T. VIII (XXVIII), Nos 3 et 4 (1931-32), Paris, 1932, p. 1.

სობისათვის რ. ბლეიკი ტექნიკურ აღწერილობასთან ერთად იძლევა ცნობებს მასში შეტანილ თხზულებათა შესახებ და ხშირად მათზე დაყრდნობით აღწერს მათსავე (რ. ბლეიკი თვითონ წერს: *Handbuch der Palaeographie*, Leipzig, 1879, S. 49). ლოგის დამუშავებაში პ. პეტერსი დახმარებია). სამწუხაროდ, რ. ბლეიკს სწორედ № 6 ხელნაწერის საფუძვლიანი შესწავლა ვერ მოუხერხებია, ალბათ იმიტომ, რომ იგი ძალზე დაზიანებული და დაშლილი ყოფილა. ამ ხელნაწერის აღწერილობა სულ თხუთმეტიოდე სტრიქონია და რაც არის, უმეტესად ტექნიკური დეტალების გადმოცემას წარმოადგენს.

რ. ბლეიკის აღწერილობაში ნათქვამია, რომ ხელნაწერისათვის უხმარიათ ოდნავ გაღესილი აღმოსავლური ქაღალდი, რომელსაც დაჰყვება ვერტიკალური ზოლები (ე. წ. „ვერტეერები“). ასეთი ქაღალდი ჩვეულებრივ ძველია, გავრცელებული იყო XII—XIII საუკუნეებში⁴. ხელნაწერის ზომები ყოფილა 370×255 მმ; ნაწერისა — 275×165 მმ. მიკროფილმზე არ გადაუღიათ ყდა, რომელიც, რ. ბლეიკის სიტყვით, ფიცარზე გადაკრული სადა შავი ტყავისა ყოფილა. ხელნაწერის ტექსტი ნაწერი ყოფილა შავი, ხოლო სათაურები—მუქი წითელი ფერის მელნით (მიკროფილმი და მიკროფილმიდან დამზადებული ფოტოები შავ-თეთრია და ფერთა სხვაობა მათზე თითქმის შეუმჩნეველია). ტექსტი ნაწერია ორ სვეტად, ნუსხურით, საზედაო ასოებად გამოყენებულია ასომთავრული ასოები (ნ. ფოტო № 2). თითოეულ სვეტში 33 სტრიქონია, გარდა იმ სვეტებისა, სადაც ტექსტი იწყება (აქ ადგილი უჭირავს თავსაშეკრულს) ან სადაც მთავრდება. ხელნაწერის შედგენილობა რ. ბლეიკს აღწერილობაში არ მოუცია; იგი წერს მხოლოდ, რომ ათ. № 6 შეიცავს მონაკვეთებს (extraits) იონანე ოქროპირის თხზულებებიდან. ასეთი ნაწყვეტები, მისი სათვალავით, 35 ყოფილა. რ. ბლეიკი წერს: „ტექსტი იმ ზომისა და დაზიანებული, რომ შეუძლებელია ცალკეული ნაწილების მოცულობის დადგენა“⁵.

მიკროფილმი გვიჩვენებს, რომ ხელნაწერი უარეს დღეშია, ვიდრე აღწერილობათა მიხედვით შეიძლებოდა გვეფიქრა. ამის მთავარი მი-

⁴ V. Gardthausen, Griechische Palaeographie, Leipzig, 1879, S. 49.
Н. Т. Лихачев, Палеографическое значение бумажных водяных знаков, I, СПб., 1899, XI.

⁵ R. Blake, Catalogue, p. 26.

ზეზი ის არის, რომ მელანს, რომლითაც ტექსტი არის ნაწერი, ქალაქი დაუწვავს. მელანს ისე ამოუქამია ხელნაწერის დიდი ნაწილი, რომ მრავალი ფურცელი სულ დაშლილა და ნაფლენებდას ნაწილებად (ნ. ფოტო მ). სწორედ ამის გამოა, ალბათ, რომ ხელნაწერის ნაწილი სევარილა არის დარჩენილი და რაც არის, ისიც ძალზე დაზიანებული, განსაკუთრებით დასაწყისში, სადაც ფურცლის გარეთა კიდე მხარეს ნაწერი სვეტის ტექსტი ზოგჯერ მთლიანად ჩაშლილია; დარჩენილია მხოლოდ შიდა, ყუისმხრივი სვეტის ნაწილები. ქალაქის ამოწვა და დაშლა მელნის დაჯანგვის გამო ჩვეულებრივ გვხვდება გვიანდელი პერიოდის (XVII—XVIII სს.) ქართულ ხელნაწერებში, რომლებიც ე. წ. „რუსული მეღნით“ არის ნაწერი, მაგრამ ასეთი რამ აღრეც შეიძლება მომხდარიყო. მელანი, რომლის შემადგენლობაში შედიოდა გოგირდმჟავა რკინა, ანუ არჯასპი, საშუალო საუკუნეებში ხშირად აზიანებს ბერძნულ ხელნაწერებს. იგი ფურცლის მეორე მხარეზე გადის და ეტრატსაც კი შლის. ცნობილია ასეთი მეღნის რეცეპტები⁶. სავარაუდებელია, რომ ხელნაწერისათვის ნახმარი იყო სწორედ გოგირდმჟავა არჯასპის შემცველი მეღანი. ამ ვარაუდს ისიც უჭერს მხარს, რომ რ. ბლუიკის აღწერილობის მიხედვით ტექსტი შავი ფერის მეღნით არის ნაწერი. უნდა შეინიშნოს, რომ შავი მეღნის ხმარება ძველ ხელნაწერებში საკმაოდ ხშირ მოვლენას წარმოადგენს: მაგალითებად შეიძლება დავასახელოთ ისევ ათონის კოლექცია

⁶ V. Gardthausen, Griechische Palaeographie, S. 78. მძიმე ლითონთა სულფატები, რომელთა საერთო სახელწოდებაა არჯასპი ან აჯასპი (შდრ. სომხ. *արჯასპ*), საქართველოში საკმაო ხმარებაში ყოფილა მოვეიანებითაც. რკინის აჯასპს იყენებდნენ სხვადასხვა საჭიროებისათვის, მათ შორის, როგორც ჩანს, შავი მეღნის გასაქებლადაც. საბას ლექსიკონში ასეთი განმარტება არის: „არჯასპი სომხურია, ქართულად მიწალები ჰქვიან, შავის საღებავია“. (ს უ ლ ხ ა ნ ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, თხზულებანი. ტ. IV₁, თბ., 1965). ვახტანგ მეექვსე ასახილვებს არჯასპის სხვადასხვა სახეობას (წიგნი ზეთების შემზადებისა და ქიმიისა ქმნისა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ და ვ. კოკოჩაშვილმა, თბ., 1981, გვ. 164); იგი აგრეთვე აღნიშნავს, რომ არჯასპი იხმარება ქალაქის შესაღებლად და წერს: „არჯასპი თუ ბევრი გარე, დაწვეს ქალაქს“ (გვ. 185). აქ, საფიქრებელია, ივარაუდება ე. წ. „მწვანე შავი“, ე. ი. რკინის ქვეყანვის სულფატი — $(FeSO_4 \cdot 7H_2O)$, ნ. ხს. თხზ. გვ. 23). ნ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში ნათქვამია: „არჯასპი — მიწალები, მომწუანო შავის საღებავი, ხმარებული ტყავათვის მებრატაკეთიდან ანუ მეღნისათვის, купорос“ (ნ. ჩუბინაშვილი, ქართული ლექსიკონი, თბ., 1961).

ციის ხელნაწერები: № 9 (ეფრემ ასურისა და იოანე იქროპირის კომილიათა კრებული, გადაწერილი ოშკში 977 წ.); № 3 (კაგიკეტი); ფიული კრებული, გადაწერილი ოშკში 958 წ. იოვანე ჩიქვანი; № 68 (მაქსიმე აღმსარებელის თხზულებათა კრებული, X—XI ს.); № 75 (ოთხთავი, XII—XIII ს.). შავი მელნით არის ავრცთვე ნაწერი S—1276 ხელნაწერში ეფრემ მცირის ავტოგრაფი (მის შესახებ ნ. ქვემოთ). მამასადამე, არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ აღრეულ ხელნაწერშიც მელნით დამწვარი ტექსტი გეჭონდეს, მით უმეტეს. თუ სავარაუდებელია მისი შექმნა იქ, სადაც ხელნაწერის შესრულების ბერძნული ტექნიკა არის დასაშვები.

ა. ცავარლისა და რ. ბლეიკის აღწერილობათა მიხედვით, ხელნაწერში 167 ფურცელია. მიკროფილმის პირველ კადრად გადაღებული გვერდი, რომელზეც ა. ცავარლის (?) ხელით წერია ნომერი (85), ყდის საცავი ფურცლის ნაწილი უნდა იყოს. პირველი ცხრა ფურცელი, როგორც აღვნიშნეთ, ძალზე არის დაზიანებული; დარჩენილია მხოლოდ მათი ნაშთები, რომელთა მიხედვით ფურცელთა თანმიმდევრობის დადგენა ქირს. ერთ-ერთი მათგანი ი"შ რვეულის ბოლო ფურცელია. ხელნაწერს პავინაცია არა აქვს, მაგრამ შემდგომ ნაწილში მიკროფილმზე რვეულობრივი სათვალავი კარგად ჩანს; იგი გატარებულია ჩვეულებრივი წესით: რვეულის დასაწყისი ნაჩვენებია ზედა, ბოლო კი — ქვედა აშიაზე ტექსტის ხელით, ნუსხურით, რომელშიც აქა-იქ მთავრულიც ურევია. რვეულებში რვა-რვა ფურცელია. ამჟამად შემორჩენილია ი"შ—ლ"ზ რვეულები. უკანასკნელი (ლ"ზ) რვეულის შემდეგ კიდევ არის რვა ფურცელი, რომლებზეც სათვალავი არ ჩანს. კიდევ ერთი ფურცელი ბოლოში თავდაპირველად დაუწერელი ყოფილა; მასზე არის სხვადასხვა მინაწერი. ამრიგად, ამჟამად ხელნაწერში სულ 170 ფ. უნდა იყოს. ხელნაწერს თავში დაკლებია დაახლოებით 135 ფურცელი. დარჩენილ ნაწილში, რვეულობრივი სათვალავისა და თხზულებათა სათურებთან ნაჩვენები ნუმერაციის მიხედვით, ფურცელთა თანმიმდევრობა სწორი ჩანს. წინამდებარე ნაშრომში მითითებული პავინაცია ჩვენ მიერ არის შესრულებული ფოტობირის მიხედვით.

ხელნაწერი წარმოადგენს კრებულს, რომელშიც თავდაპირველად შეტანილი ყოფილა ოცდაცამეტი სხვადასხვა თხზულება (იქნებ მეტიც; ხელნაწერი შეიძლება ბოლონაკლული იყოს), ამას მოწმობს სათურებთან გარეთა აშიაზე ან სვეტებს შუა დასმული ასოები,

რომლებიც ნაწარმოებთა რიგით სათვალავს გვიჩვენებს კრებულში: ი"ზ—ლ"გ. ამჟამად პირველი, ხოლო კრებულის შედგენისას შეჩვიდ-მეტე თხზულება იწყება ი"თ რვეულის პირველი ფურცლის შესა-მხარეს. მას წინ მიუძღვის, სავარაუდებელია, წინამატული თხზულებების ცალკეული ფრაგმენტები. ამრიგად, დღეს კრებულში შენახულია (შეტ-ნაკლები სისრულით) ჩვიდმეტი ნაწარმოები.

კრებულის შედგენილობა, საერთო შინაარსი, აგრეთვე გრამატიკული ტრაქტატის ადგილი ხელნაწერში და სხვა განხილულია შემდეგ.

ყოველი თხზულების ტექსტი ახალი სვეტით იწყება. სათაურს წინ მიუძღვის თავსამკაული. ეს არის სწორკუთხედი ჩარჩო, რომლის ფონზე უმეტესად გამოყვანილია წრეები (ორიდან ხუთამდე), დაკავშირებული ერთმანეთთან სტილიზებული ყვავილოვან-ფოთლოვანი ორნამენტით. ამჟამად შემორჩენილ ჩვიდმეტ თავსამკაულთაგან ყველა ასეთია, პირველის გარდა, სადაც ორნამენტი სხვა ხასიათისაა — ერთმანეთში შესული სამკუთხედები. ფოტოს მიხედვით, მისი შესრულების ტექნიკაც განსხვავდება სხვებისაგან. თავსამკაულს მართკუთხედების ჩარჩოდ შემოვლებული აქვს ხაზი, რომელიც კუთხეებში მარყუჟს ქმნის. თავსამკაულების ფერები მიკროფილმზე არ ირჩევა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ისინი შესრულებულია ერთ-ფერი მელნით, ალბათ, იმ მუქი წითლით, რომლითაც გამოყვანილი ყოფილა სათაურები და სათაურის დასაწყისი სიტყვების პირველი დიდი მთავრული ასო. როგორც ჩანს, ქაღალდის ფერი თავსამკაულის ფერადოვანი გამის კომპონენტს წარმოადგენს. გრაფიკულად თავსამკაულები ფაქიზია და საკმაოდ ოსტატურად არის შესრულებული (ნ. ფოტო 5) ეს ტიპი თავსამკაულებისა საკმაოდ არის გავრცელებული XI ს. შემდეგ⁷.

ხელნაწერს ამჟამად არა აქვს გადამწერის ანდერძი, რომელიც თავის დროზე უთუოდ დართული ექნებოდა ბოლოში. ამიტომ უშუალო ცნობები გადამწერის ვინაობისა, გადამწერის თარიღისა და ადგილის შესახებ, რომლებსაც ჩვეულებრივ გვაწვდის ხოლმე „უღირსისა და გლაზაკის“ გადამწერის ბოლოსიტყვაობა, არ მოგვეპოვება. ამიტომ ხელნაწერის გადამწერის სავარაუდო თარიღი, რომლის ცოდნა, გრამატიკული ტრაქტატის ავტორის ვინაობისა და თხზულების

⁷ Р. Шмерлинг, Художественное оформление грузинской рукописной книги IX—XI в. I, Тб., 1967, зб. 101.

დაწერის დროის დასადგენად მეტად მნიშვნელოვანია, სხვა წიშნების მიხედვით უნდა გაირკვეს.

ხელნაწერის ბოლო (170-ე) ფურცელზე არის რამდენიმე მინაწერიც; „სლსა ამისა შემკაზმელსა ჭუჭაშვილსა მქლს შნ ღნ. მამასა მისსა აზარისასა და მისსა (!) მეუღლესა მარგლტს შნ ღნ ან“ (ნ. ფოტო 6). ამავე ფურცელზე არის კიდევ მინაწერი, რომლის ხელი წინასას წააგავს: „სლსა ხუცურის ძესა დ მოძღრსა დევნუსეის შნ ღნ. სლსა ყანდურლსა შნ ღნ“. მინაწერები, რომლებიც ნაწილობრივ მაინც განსაზღვრავენ ხელნაწერის შექმნის ზედა ქრონოლოგიურ ზღვარს, შესრულებულია XIII—XIV სს. ნუსხურით. სავარაუდებელია, რომ ხელნაწერი მოგვიანებით აუკინძავთ, მით უმეტეს, რომ მიქაელ ჭუჭაშვილს სხვა ადრეული ათონური ხელნაწერებიც აუკინძავს: № 21 (1030 წლისა) და № 41 (XI ს.). ამავე ხელნაწერთა მინაწერებში აგრეთვე ნახსენები არიან მოძღვარი დევნუსე და ყანდურალი (ეს ცნობები მომართა ხელნაწერთა ინსტ. თანამშრომელმა ნ. ჩხიკვაძემ). № 21 ხელნაწერის მინაწერი (მცდარი ფორმით) დამოწმებული აქვს აღწერილობაში რ. ბლეიქსაც).

უფრო გვიანდელი ხელით: „იოვანე ოქროპირისა მადლო. შეიწყალე გერმანე და მისსა მეუღლესა გულმაის შე ღთმნ. იოვანე ოქროპირისა მადლო ერთი ძე უცოცხლე ანინ“.

ორი მხედრული მინაწერი XIX საუკუნისაა. ერთი მათგანი სწორედ იმ ილარიონ ბერისა არის, რომელსაც ათონის კატალოგი შეუდგენია: „წმინდაო იოანე ოქროპირო, შემეწიე და მეოხ მეყავ მე ცოდვილს ილარიონს ბერსა“. მსგავსი მინაწერები სხვა ათონურ ხელნაწერებზეც არის.

აქვეა 1823 წ. შესრულებული მინაწერი: „ქ. წმინდაო ღმერთო, წმინდაო ძლიერო, წმინდაო უკვდაო, ქ. იუ ქრისტე, შეიწყალე ფდ ცოდვილი და გლახაკი ვენედიქტონ, ან წელთა ჩყვავ“ (მისივე მინაწერი წინა ფურცელზეც არის).

სხვა მინაწერები ხელნაწერში არ არის; აქა-იქ აშიებზე ტექსტის ხელით არის შეტანილი რამდენიმე შენიშვნა „შეისწავე“ (ნ. ფოტო 7,8), რომელთაგან ზოგიერთის შესახებ ქვემოთ გვექნება მსჯელობა.

ხელნაწერის დათარიღება ა. ცაგარლისა და რ. ბლეიქის აღწერილობებში სხვადასხვაგვარია: ა. ცაგარელი, რომელიც ტექსტის ნუსხურს

„ლამაზსა და გარკვეულს“ უწოდებს, მიუთითებს, რომ ხელნაწერი XIV—XVI სს-ში არის გადაწერილი. რ. ბლეიკის მიხედვით ნაწერია „ერთგვაროვანი, სწორი, მომრგვალებული, ნუსხურით. ხელნაწერის გადაწერის სავარაუდო დროდ რ. ბლეიკს XVII ს. მიუჩნევია⁸, მაგრამ ხელნაწერის პალეოგრაფიულ და ორთოგრაფიულ თავისებურებებზე დაკვირვების შემდეგ ორივე ავტორის დათარიღება საცილობლად უნდა იქნეს მიჩნეული. ა. ცაგარელის სვეტიცხოვანად ზოგადია, რ. ბლეიკისა კი იმდენად მოულოდნელია, რომ ჩნდება ეჭვი — ხომ არ არის წიგნში ბეჭდვითი შეცდომა?

ხელნაწერის ამჟამად შემორჩენილი ტექსტი ერთი კაცის ნაწერი ჩანს. გამამწერი თავისი საქმის ოსტატი ყოფილა: ნაწერი გამართულია და ლამაზი.

ნუსხური ასოები ჯერ კიდევ ინარჩუნებენ მკვეთრად გამოხატულ კუთხოვანებას. ეს კარგად ჩანს თ, ლ, ნ ასოების დაწერილობაში. ის გრაფემები, ან მათი ნაწილები, რომლებიც ოთხხაზოვანი სისტემის შუა ორ ხაზს შორის არის მოქცეული, ამ ფარგლებს არ სცილდება. ამავე დროს, ასოებს X—XI სს. ნუსხურისათვის დამახასიათებელი მშრალი გეომეტრიული კონტურები აღარ აქვს, ნაწერი დეკორატიული ხასიათისა არის. საპირისპირო მიმართულებების ხაზთა გადაკვეთით შექმნილი დაკბილული კუთხეები აქცენტირებულია, გასწვრივი ხაზები მკაცრად აღარ მისდევს ჰორიზონტალურ ღერძს და მასთან მიმართებათ კუთხეს ქმნის (ი, ე). ერთიანი ასწვრივი ღერძების ქვედა ნაწილი (ე, ვ, თ, ფ, ქ, ც) მარჯვნივ არის მობრუნებული და გადახრის კუთხე შერბილებულია. მ, ზ ასოების ზედა ნაწილი ჩაზნექილია.

ხელნაწერში გვხვდება მთავრული ასოები, რომლებიც ტექსტის გარკვეული მონაკვეთების დასაწყისში ზის. საზედაო ასოები (რომელთა ფერი მიკროფილმის მიხედვით გაურკვეველია) მთლიანად მოთავსებულია იმ ვერტიკალური ხაზის გარეთ, რომელსაც ნაწერი სვეტის საზღვარი ქმნის. მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევებში ზოგიერთ ასოთა ნაწილები შედის ტექსტში (გ, ხ ასოთა ქვედა ნაწილი, ა-ს რკალის ბოლო). მაგრამ ისე, რომ სტრიქონთა წყობა ან სულ არ ირღვევა, ან ძალზე მცირედ იცვლება. საზედაო ასოებს დეკორი არა აქვს, ზომით კი საკმაოდ დიდია; ვერტიკალური ხაზების მქონე ასოები

⁸ A. Цагарели, Сведения, вып. I, 94; R. Blake, Catalogue, p. 26.

(ე, ვ, გ, ი და სხვ.) საგრძნობლად ჩამოვრძელებულია (2—5 სტრიქონის ზომაზე). ტექსტში გვხვდება მარტივი ლიტურგები, რომლებშიც ასოთა თანმიმდევრობა სიტყვისას ეთანხმება: იუ(იყო), ეხ(ესე), იხ(იხილე), ის(ისმინე), გნ(გნკვრება) და სხვ. საკმაოდ მშვენიერების ერთმანეთში ჩასმა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მრგვალი მოხაზულობის ასოებია დაწერილი (ა, დ, ო): ად, აწ, ალ (აღმოიკითხე), ამ (ამისთვის) და სხვ. ამრიგად, საზედაო ასოები დამოუკიდებლად აღიქმება; ისინი ვამიჯნულია ტექსტის ელემენტებისაგან, რაც საზოგადოდ აღრეული პერიოდის ხელნაწერებისათვის არის დამახასიათებელი⁹.

მთავრული ასოები (განსაკუთრებით ა, დ, მ, ნ,) თავისი გრაფიკული მოხაზულობით XII—XIII ს. ხელნაწერის მთავრულებს ემსგავსება. საზოგადოდ, A ხელნაწერის დაწერილობა—როგორც ნუსხური, ისე მთავრული—ტიპობრივ მსგავსებას იჩენს XIII ს. ძეგლებთან¹⁰. ამიტომ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ იგი გადაწერილია XII ს. ბოლოს ან XIII ს. დამდეგს. ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს აგრეთვე დაკვირვება იმ სპეციალურ ნიშნებზე, რომლებიც ხელნაწერში გვხვდება.

ხელნაწერში პუნქტუაციის ნიშნებად გამოყენებულია წერტილი, ორწერტილი, სამწერტილი და ექვსწერტილი, ნახშირია მძიმეც. კითხვით წინადადებებში გვხვდება მძიმის მსგავსი ნიშანი, რომელიც თავზე დაესმის სიტყვას. პუნქტუაციის ნიშნები გასდევს მთელ ტექსტს (ნ. ფოტო 1.4). ოღონდ, როგორც მოსალოდნელი იყო, მათი ხმარება ყოველთვის თანმიმდევრული და თანამედროვე თვალსაზრისით მისაღები არ არის. მაგალითად: „ამათ მამალთა და დედალთა და შუათა სახელთაგან, არა თითოეულსა სახელსა სამნივე და სამთაგანვე სახელისდებათა ეწოდებიან, არამედ ყოველთა სახელთა შორის, გინა თუ მამალი!“. ეწოდების სახელი: გინა თუ დედალი: გინა თუ შუა, და თვისისა სახელისა აქუს განკუთვნილებად.“²¹.

⁹ ე. მაქავარიანი, ასომთავრული დამწერლობის მხატვრული თავისებურებანი ქართული ხელნაწერების მიხედვით (V—XIII ს.), მრავალთავი, ტ. II, თბ., 1973, გვ. 240.

¹⁰ შტრ.: ე. მაქავარიანი, ქართული დამწერლობის განვითარების ტაბულა, პალეოგრაფიული ძიებანი, II, თბ., 1969, გვ. 116; ილ. აბულაძე, ქართული წერის ნიმუშები, პალეოგრაფიული ალბომი, თბ., 1972, ტაბ. 109—113.

¹¹ გრამატიკული ტრაქტატისა და იოანე ოქროპირის სახელით ცნობილი თხზულების ტექსტი წინამდებარე გამოცემაში ჩვენ მიერ დაყოფილია პარაგრაფებად

პუნქტუაციის სისტემა, რომელშიც წერტილთა სხვადასხვა რაოდენობა არის გამოყენებული სასვენ ნიშნებად, შექმნილია კოლონობილია, ეფრემ მცირის მიერ. იგი თვითონ წერს, „ეფრემის წერტილი“¹² რია „ერთი წერტილი უკვე მცირედ სასუტნად, ორ წერტილი ვასაკუჭთელად სიტყვა (ე. ი. წინადადებისა, მ. შ.) და სამ წერტილი დიდად სასუტნად და ექუს წერტილი სრულად დასაბოლოებულად და ახლად დასაწყებულად სიტყვა“¹². ეფრემის წინასიტყვაობა, საიდანაც ამოღებულია ეს სიტყვები, შენახულია XI ს. II ნახევრის ხელნაწერ კრებულში (A—24). მასში შემავალ თხზულებათა მთარგმნელიც ეფრემია და სრულიად ბუნებრივია, რომ პუნქტუაციაც ამ ხელნაწერში ეფრემისეულია. შეიძლება კიდევ დავასახელოთ ხელნაწ. S—1276 (XI ს.), რომლის ცალკეული ნაწილები თვით ეფრემის ავტოგრაფად არის მიჩნეული¹³. ასეთივე პუნქტუაცია არის Q—37 ხელნაწერში — ეფრემ მცირის შედგენილ ფსალმუნთა თარგმანებაში, რომელიც გადაწერილია 1091 წელს იოანე მთავარაღმძის მიერ თვით ეფრემისათვის განკუთვნილი დედნიდან. ამ ხელნაწერში ეფრემისეული პუნქტუაცია არის გატარებული; ამასთან ერთად გადაწერილი ანდერძში საგანგებოდ წერს, რომ სასვენი ნიშნები მას დედნიდან უცვლელად გადმოუტანია: „ვითა ვპოე, ეგრე დაწერე ყოველი და წერტილიცა“¹⁴. ამგვარი პუნქტუაცია დამახასიათებელია ისეთი ხელნაწერებისათვის, რომლებიც ეფრემის ლიტერატურულ სკოლას განეკუთვნებიან¹⁵. საინტერესოა დაკვირვება, რომ ექვსწერტილი (რო-

დამოწმების გასაადვილებლად. პირველი მათგანის მაგალითების დამოწმებისას ნაწევრება პარაგრაფი: მეორისათვის კი პარაგრაფის რიცხვს წინ მიუძღვის აღნიშვნა: 3. (პომილია).

¹² ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა... A კოლექციისა, ტ. I, თბ., 1974, გვ. 85.

¹³ ე. მეტრეველი, ეფრემ მცირის ავტოგრაფი: ხელნ. ინსტ. ზოამბე, I, თბ., 1959, გვ. 115.

¹⁴ მ. შანიძე, ეფრემ მცირის ფსალმუნთა თარგმანების ტექსტისათვის: ქართული წყაროთმცოდნეობა, III, თბ., 1971, გვ. 72.

¹⁵ ეს საკითხი საგანგებოდ არის შესწავლილი ლ. ქაჯაიას ხელნაწერ ნაშრომში „პუნქტუაცია V—XII საუკუნეების ქართულ ხელნაწერებში“ (1969), სადაც დასახელებულია კიდევ შემდეგი ხელნაწერები: S—384. XI—XII ს. (ამ კრებულში, რომელიც შავ მთაზე ჩანს გადაწერილი, შეტანილია ეფრემისა და მი-

მელიც ათონ. № 6 ხელნაწერში საკმაოდ ხშირად არის გამოყენებული), XII ს. ხელნაწერებში მხოლოდ მაშინ იხმარება, თუ ისინი ეფერემ მცირის სახელთან არის დაკავშირებული: გადაწერილია ან ეფერემის დედნიდან, ან შავ მთაზე, ან რაიმე სხვაგვარი კავშირით აქვთ ამ სკრიპტორიუმთან¹⁶.

ხელნაწერში იხმარება მახვილის აღმნიშვნელი ნიშნები¹⁷ (ნიშნები, რომლებიც აღნიშნავენ მახვილის ხმის არსებობას). იგი თვის გამოყენებულია ხმოვნის თავზე დაწერილი დახრილი ხაზი. იგი საკმაოდ ხშირად გვხვდება, თუნცა ყოველ სიტყვას არ ახლავს და ზოგჯერ იმის გარკვევაც ჭირს, თუ რა წესს მისდევს გადაწერი ამ ნიშნის ხმარებისას. მახვილის ნიშანი უმეტესად მოუღის სიტყვის ბოლოდან მეორე მარცვალს. მაგალითები: ორობითთასა ორთა ართრონთა 5, წოდებრთი განმრავლებრთთა 11; უართორნოდ... ართრონანად 13. ნათესაობითად უართორნოდ 15; შუათაცა მოქენგ არს კუმევად 17; არა თუ... დაუსხნეს, სხუჭბრ შეუძლებლ არს თარგმნა 19. იგივე ნიშანია დასმული კითხვით სიტყვასა ან ნაწილაკზე: სნდათ მოგიკუმან... პავლესგნან... ჰპოვეა ჰ. 35.

მახვილის ნიშნის და საზოგადო პროსოდის სხვადასხვა ნიშანთა ზმარება აგრეთვე დამახასიათებელია ეფრემ მცირის სკოლისათვის. ამ ნიშნების ხმარება დადასტურებულია ზემოთ დასახელებულ ხელნაწერებში, რომლებშიც ეფრემისეული პუნქტუაცია გვხვდება. ეფრემის სახელთან დაკავშირებულ ხელნაწერებთან აახლოებს A-ს აგრეთვე ის ნიშანი, რომელიც იხმარება აზრობრივად ერთი მთლიანობის შემქმნელ სიტყვათა შესაკავშირებლად. ეს არის რკალი¹⁷, რომლის ბოლოები აერთიანებს კომპოზიტის ცალკეულ ნაწილებს, შედგენილი შემასმენლის სახელად და ზმნურ ნაწილებს და სხ. მისი ხმარება საკმაოდ ხშირია, მაგალითად: ო თეოს“-სა ესრეთ სთარგმნი 6; შობი-

სი მოწაფის არსენი იყალთოელის თარგმანები; Q—1158, XI ს.. სამოციქულოს თარგმანება ეფრემ მცირისა; A—677, საქმე მოციქულთა, XI—XII ს., ნარედაქციები ეფრემის მიერ; A — 1115, XII ს. ეფრემ ასურის ასკეტიკონი, თარგმნილი ეფრემ მცირის მიერ და კიდევ რამდენიმე სხვა (დასახ. ნაშრომი, მანქ. ვადაბედილი, გვ. 178—180).

¹⁶ ლ. ქაჯაია, ხს. თხზულება; გვ. 204; Л. К а д ж а я, Пунктуация в грузинских рукописях V—XII вв. Автореферат диссертационной работы, представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Тб., 1939, გვ. 10.

¹⁷ Л. К а д ж а я, Пунктуация в грузинских рукописях, გვ. 11

ლობითად რამ იტყოდინ; 7; ქვეშარტების მოყუარებთა პ. 2; კეთილ-
მსახურების ძლითთა პ. 2; მასკლ მწერლისა პ. 17; ნაცვალ საკუთებელ-
სა პ. 35.

A ხელნაწერში ძალიან ხშირად (თითქმის ყოველ გვერდზე) პირობითი ნიშნები ციტატების აღსანიშნავად. ერთი მათგანის სიძველე-
ლიანი კლაკნილი ხაზი, ქვევით დაშვებული (ზოგჯერ ორ-ორი), და
მოკლე პორიზონტალური ხაზი, მის ზემოთ და ქვემოთ დასმული წერ-
ტილებით, რომელიც ერთიანად პატარა ჯვარს წაავებს; ეს ნიშნები ცი-
ტატას მიჰყვება ნაწერი სვეტის მარცხენა მხარეს; ზოგჯერ, თუ ცი-
ტატა ვრცელია, ეს ნიშნები 10—12 სტრიქონზე ჩამოჰყვება სვეტს.

ამთხვევით გატანილი კომენტარი, ჩამატება ან „შეისწავე“, რომელიც
ჩვეულებრივ უფრო წვრილი ხელით არის ნაწერი, ტექსტში მითი-
თებულია მამის მსგავსი მარჯვნივ წაწვეტებული ნიშნით.

ცნობილია, რომ ციტატებისა და კომენტარების აღმნიშვნელი პი-
რობითი ნიშნებიც, რომლებიც ქართულ ხელნაწერებში არის ნახმა-
რი, გადმოღებულია ბერძნული დამწერლობიდან და გვხვდება უმ-
თავრესად XI—XIII ს. ხელნაწერებში (S: 1276, XI—XIII სს.;
A 124, XI—XII ს. A 1108, XII ს. A: 109, XII ს. A: 110. XII ს.
Q: 1152; XII—XIII სს. იერ. 43; XII—XIII სს.; H 669, XII—
XIII ს. S: 1413, XII—XIII სს.; იერ. 15; XII ს. A: 189, XIII ს.
A 39, XIII ს.)¹⁸. აქაც ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებას,
რომ ზემოთ ჩამოთვლილ ხელნაწერთა შორის, ეფრემის უკვე ნახსე-
ნები ავტოგრაფული (S: 1276) ხელნაწერის გარდა, არის სხვებიც,
რომლებიც ეფრემის ნათარგმნ თხზულებებს შეიცავენ და მის სკო-
ლას უკავშირდებიან.

დასასრულ, ნიმუშისათვის შეიძლება მივუთითოთ S: 1276 ხელ-
ნაწერის იმ ნაწილებიდან, რომლებიც ეფრემის ავტოგრაფად არის
მიჩნეული (72r—80v, 99r—106v, 111r—115v), ზემოთ დასახელებულ
პუნქტუაციურ და სხვა ნიშანთა ნიმუშები: ეფრემის ხელით ნაწერი
უნდა იყოს ბასილი ისავრიელის „სიტყუაჲ ჩჩვლთათჳს ბეთლემს
მოწყუედილთა“, რომლის დასაწყისშივე ვკითხულობთ: „კდ მქვე ბე-
რი. სიტყუათ-სტადიონად შევიყვანები: კდ დედობრივ მრავლითა

¹⁸ ლ. ქაჯაია, პირობითი ნიშნები ქართულ კომენტარებიან ხელნაწერებში,
ბალეოგრაფული ძიებანი, II, თბ., 1969, გვ. 34.

შეიღო მზრდელიობითა გწკაფული. სიმდაბლისა ჩემისა ძეძუსა ჳირ-
ეებად ვიძქლები. გამოზრდად ესოდენისა ერისა: და ვინ აღს მის
მაძქლებელ. მდინარე ესე დიდი ეფერატი: S 1276, 72r. ამ წყევ-
ტიდან ნათლად ჩანს, რომ ათონურ № 6 ხელნაწერში ხმარებელი
პროსოდიისა და პუნქტუაციის ნიშნები იმ სისტემას მისდრისწამის
მელიც ეფრემის ავტოგრაფში ჩანს. ციტატებისა და კონსტრუქციებისა
ნიშნებიც თავისი მოხაზულობით ამავე ხელნაწერში ხმარებულს ემ-
თხვევა. მათ ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ: ჳვარი 76r, კლავნი-
ლი ხაზი 76v, 99v, 100r, 112r, კომენტარის ან ჩამატების ნიშანი
113v, 115r. ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ყველა ჳემონახსე-
ნები ნიშანი ათ. № 6 ხელნაწერში გვაეარაუდებინებს, რომ ხელნა-
წერი ეფრემ მცირის ლიტერატურულ სკოლასთან არის დაკავშირ-
ებული.

გრამატიკული ტრაქტატის ტექსტში გვხვდება კიდევ ისეთი ნიშ-
ნები, რომლებიც სხვაგან ხელნაწერში არ ჩანს: ამ თხზულებაში და-
სახელებულ ბერძნულ სიტყვებსა და ართრონებს, რომლებიც ქარ-
თული ასოებით არის გადმოცემული, ბერძნულ დამწერლობაში ხმა-
რებული ასპირაციისა და მახვილების ნიშანთა გამოსახატავად ჳევი-
დან საგანგებო ნიშნები უზის (ნ. ფოტო 3). ეს ნიშნები ყოველ-
თვის თანმიმდევრულად და სწორად არ არის დასმული, რაც უთუ-
ოდ ვადამწერის ბრალია; მაგრამ ნიშნების შესწავლითა და ერთმა-
ნეთის შეპირისპირებით შესაძლოა გავარკვიოთ, თუ როგორი უნდა
ყოფილიყო თითოეულის დანიშნულება ავტორისეულ დედაწიში.
ფშვინვის აღსანიშნავად ავტორს უხმარია ჳმოვნის ჳემოთ დაწერილი,
მარჯნივ მიბრუნებული კუთხისებრი ნიშანი (* = sp. asper); ისეთი
ფორმები, რომლებიც საჭიროებენ სუსტი ფშვინვის ნიშანს, მთელ
ტექსტში ორიოდელა არის; მისი მაჩვენებელი უნდა ყოფილიყო ისე-
თივე ნიშანი, როგორიც ძლიერ ასპირაციას აქვს, ოღონდ მარცხნივ
მობრუნებული (˘ = sp. lenis); მარცხნივ ან მარჯნივ დახრილი ხა-
ზები გამოხატავდა შესაბამისად მკვეთრსა და მძიმე მახვილს (ˆ = acc.
acutus, ˘ = acc. gravis). ამასთან მკვეთრი მახვილის ნიშანი ისეთივეა,
როგორიც ქართულ სიტყვებში მახვილის აღსანიშნავად ნახმარი; შე-
მოსილი მახვილის გამოსახატავად გრამატიკულ ტრაქტატში გამოყე-
ნებულია რკალი (ˆ = acc. circumflex). ნიშანთა მოხაზულობა ცხად-
ყოფს, რომ ავტორს ისინი X—XI ს. ბერძნული ხელნაწერებიდან

გადმოუღია¹⁹. როგორც უკვე ვთქვით, გადამწერს ეს ნიშნები ყველ-
გან სწორად არა აქვს ნახმარი. ხან ერთის მაგიერ მეორეს ხმარობს,
ხან ორს წერს ერთის ნაცვლად. ზოგჯერ კი სულ არ ხმარობს ნი-
შანს. ეს მოწმობს, რომ გადამწერს, რომელიც სხვაგან ჩვეულებრივ
თითქმის არ უშვებს შეცდომებს, ბერძნული ან სულ უფრო სწავლნი,
ან თუ სკოდნია, ნაკლებად; ისიც არის საფიქრებელი, რომ მასსა და
ნაღ ჰქონდა არა ავტორის ხელიდან გამოსული ტექსტი, არამედ უკ-
ვე დამახინჯებული გადამწერი ნუსხა.

ხელნაწერის გადამწერი დახელოვებული მწერალი ყოფილა. გარ-
და კალიგრაფიისა, ამას ისიც ამტკიცებს, რომ ტექსტში კალმის
შეცდომები ძალიან ცოტაა; ორთოგრაფია ერთიანია და თანმიმდევ-
რული; მასში არ არის ის სიჭრელე, რომელიც გვიანდელ ხელნაწე-
რებს სჩვევიათ, ეს კარგად ჩანს, როდესაც გრამატიკული ტრაქტატის
ორთოგრაფიას A ხელნაწერში ვუდარებთ წინამდებარე გამოცემაში
გამოყენებული მეორე (S) ნუსხისას. ისეთი ორთოგრაფია, რომელიც
ახასიათებს ათონურ ნუსხას როგორც გრამატიკულ თხზულებაში, ისე
საზოგადოდ ყველგან, ნაკლებ მოსალოდნელი იქნებოდა XVII საუ-
კუნის ხელნაწერში (როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ასე დაუთარიღე-
ბია ეს ხელნაწერი რ. ბლეიკს).

2. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტი-
ტუტის ხელნაწერი S—312 (დათქმით S), რომელიც დაწერილია
22,5×17 სმ. ზომის ქაღალდზე, შეიცავს 108 ფურცელს. ნაწერი
წერილი, ლამაზი ნუსხურით, კალიგრაფიული ხელით. მარგინალური
შენიშვნები გამოყვანილია ვერტიკალურ ხაზებად. ანდა რთული გეო-
მეტრიული სახის მქონე ჩარჩოებად (20v, 39r—48r, 78r და სხვ.).
ხელნაწერი გადაუწერია სვიმონ კარგარეთელს საფარის ლავრაში,
რასაც მოწმობს მისი ანდერძი (გაუხსნელად ვტოვებთ ზოგიერთ ქა-
რაგმას): „ადიდოს ღმერთმან ორთავე სუფევათა შინა მღწდლთ მთა-
ვარი ეპისკოპოსი მაწყუტრელი იოაკიმ, რომლისა ბრძანე-
ბითა დაიწერა წა ესე უზაკველი და ყოვლითურთ უნაკულთო საფი-
ლოსოფოსი (ასეა!) წიგნი. დღევრძელებით ყოველნივე ცოდვანი
მისნი შნს ღმერთმან. ან. და მე, მონამან მისმან, კარგარე-
თელმან დქნს (დიაკონმან სვიმონ) დავეწრე. აწ გვედრები
ყოველთავე, რომელნიცა მიემთხვნეთ წიგნსა ამას, რა მეცა მომიგ-

¹⁹ შტრ. W. Gardthausen, Griechische Palaeographie, S. 286.

სენოთ შენდობით, რა თქნცა მოგიცენოს ქრისტემან ღმერთმან სასუფეველსა მისსა. დიდებაჲ ღმერთსა. გათავდა საფარას საბა ლაერისსა (ასეა).“ ეს ანდერძი მოთავსებულია ხელნაწერის უკანასკნელ გვერდზე, 108v-ზე, სამ აბზაცად, რომელთა დასაწყისში ასოები (ჩვენს გამოცემაში შავით დაბეჭდილი) მთავრულით არის ვსოაყვენლილი. გადაწერის თარიღს არკვევს გადამწერის შენიშვნა, რომელიც ტექსტშია ჩართული (ასტრონომიულ ტრაქტატში): „ესე ზემო დაწერილი სათუალავი შავთელის იწეს (იოანეს) ანდერძი არს, და ქწინისა მოქცეეამწ (ასეა!) მეაცამეტე ყოფილა. და ოდეს მე, სვიმონ (ასეა!) დიაკონმან, დაწვერე, ქწნი იყო სკო და მოქცეევი (ასეა!). ხოლო ბერძულად დასაბამითგანნი წელნი ვიდრე აქამომდე შვდი ათასი წელი გარდაცდა“ (92r). ორივე სათვალავი — ქართულიცა და ბერძნულიც — 1541 წელს გვაძლევს.

სვიმონ კარგარეთელი საკმაოდ ცნობილი გადამწერია. კარგარეთლების გვარში, რომელიც მესხეთიდან ყოფილა ვადმოსახლებული, გადამწერის ხელობა ტრადიციული ჩანს²⁰. სვიმონის გარდა, ცნობილია ამ გვარის მქონე რამდენიმე გადამწერი (XVI—XVII საუკუნეებში)²¹. სვიმონს, გარდა S—312 ხელნაწერისა, გადაუწერია კიდევ გულანი (ამჟამად ქუთაისის სახელმწ. მუზეუმის ხელნაწ. № 16), რომლის ანდერძების მიხედვით შესაძლებელია სვიმონის ჩამომავლობის გარკვევა²². სვიმონისავე გადაწერილია ხელნაწ. ინსტიტუტის A—197 ხელნაწერი — გულანის სადღესასწაულო ნაწილი²³.

S—312 ხელნაწერი მეტად საინტერესო შედგენილობის კრებულია. იგი ძალიან წვრილი ხელით არის ნაწერი: ამის წყალობით სვიმონს ამ მომცრო ზომის ხელნაწერში დაუტევია ორმოცდათხუთმეტი თხზულება, რომელთა მეტი წილი დოკმატიკური და პოლემიკური ხასიათისაა, მიმართული „ნისტორიანთა“, „ჰურიათა“ და „სარკინოზთა“ წინააღმდეგ²⁴. მათგან თერთმეტი ის თხზულებებია, რომლე-

²⁰ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა... შეკრებილი... თ. ჟორდანიას მიერ, II, თბ., 1897, გვ. 111.
²¹ ვ. ბერიძე, ძველი ქართველი ოსტატები, თბ., 1967, გვ. 137.
²² ქრონიკები... ტ. III, თბ., 1967, გვ. 047.
²³ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა... A კოლექციისა, ტ. I₂, თბ., 1976, გვ. 338.
²⁴ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა... S კოლექციისა, ტ. I, თბ., 1960, გვ. 365—375.

ბიც არსენ ვაჩესძის ცნობილ დოგმატიკონში (S—1463, XI—XII სს.) გვხვდება. გარდა ამისა, ხელნაწერში სვიმონს შეუტანია (92r—101v) აბუსერისძე ტბელის კალენდარულ-ასტრონომიული ტრაქტატი, რომლისთვისაც გადამწერს დედნად A 85 ხელნაწერს (ძველი ნაწილი — XIII ს.) ჰქონია. ამას, სხვათა შორის, შერწყმის აბუსერისძის ნასკნელის ზოგიერთი მინაწერიც²⁵. S—312 ხელნაწერის თარიღის მაჩვენებელი შენიშვნაც სვიმონს სწორედ ამ ტრაქტატის ტექსტში ჩაურთავს (და ეს თხზულებაც A 85 ხელნაწერის მიხედვით იოანე შავთელის ნაწარმოებად მიუჩნევიან²⁶. ხელნაწერში არის კიდევ „წმიდისა კვირლე ალექსანდრიელისა [ლექსნი] მათეს თავისა სახარებისა ძნლოანთა სიტყუათა განმარტება, ლექსიკონი“ (104v—106r), რომლის უძველესი ნუსხა, როგორც აღვნიშნეთ, არის A—65 ხელნაწერში.

ზემოთქმულის მიხედვით ამკარაა, რომ S—312 ხელნაწერი მეტწილად ძველი და მნიშვნელოვანი წყაროებიდან ამოკრებილ მასალას შეიცავს, კრებულის შედგენილობაზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ქ. შარაშიძის შეფასება საკვებით სამართლიანია: ხელნაწერი მართლაც ამჟღავნებს, რომ მისი შედგენის ინიციატორი, ვინც უნდა ყოფილიყო იგი — თვით სვიმონ კარგარეთელი, თუ სხვა ვინმე — განსაკუთრებულ გულისყურს იჩენდა მეცნიერების საკითხებისადმი. ამის გამო ჩვენთვის საინტერესო ვრამატიკული თხზულების შეტანა ამ კრებულში, რომელსაც მისი გადამწერი „საფილოფოსო წიგნს“ უწოდებს, სრულიად კანონზომიერი ჩანს.

„სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ საფარულ ხელნაწერში სულ ბოლოს არის მოთავსებული: 106r—108v. ხელნაწერის წვრილი ნაწერი ბოლოში კიდევ უფრო მცირდება და გამაღიღებელი შუშის გარეშე თითქმის არც კი იკითხება. ამიტომ არის, რომ არც თუ ისე მცირე მოცულობის თხზულება გადამწერმა პატარა ზომის ხელნაწერის ექვსი-ოდე გვერდზე დაატიო. სათაური „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ ნაწერია წითელი მეღვინით. როგორც უკვე ვთქვით, ხელნაწერში არ არის დასა-

²⁵ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა... A კოლექციისა, ტ. I, თბ., 1974, გვ. 297.

²⁶ ქ. შარაშიძე მიუთითებს, რომ A 85 საზოგადოდ სვიმონის ხელით არის შეესებული და რესტავირებული. გზამკვლევი, გვ. 37. თ. ყორღანიას A 85 ხელნაწერის მეორე, გვიანდელი ნაწილის გადამწერად სვიმონი მიაჩნია. ქრონიკები, II, გვ. 102.

ხელეული თხზულების ავტორი; მასში არ მოიპოვება არც რაიმე სხვა ცნობა, რომელიც საშუალებას მოგვცემდა გავვერცხვიო, თუ სი-დან ამოუღია სვიმონ კარგარეთელს ძველი ქართული ლიტერატურის ეს საინტერესო ნიმუში.

მთლიანად ხელნაწერში და შესაბამისად გრამატიკულ ტრაქტატ-შიც ორთოგრაფიის მხრივ სიჭრელე გვაქვს: **ფ**-ს დაწერილობა, როგორც მოსალოდნელი იყო, აღარ გვხვდება იქ, სადაც ძველი ქართულის ნორმების მიხედვით უნდა ყოფილიყო: ესრეთ 3; **ფ** გვხვდება უმარცვლო უ-ს შემდეგ: საძირკეშლნი 3, შეშნიერ 6, ქუშ 19; სხუშბ 19; შეშნის 19; მეტყუშლი 20, 21; აჩუშნოს 22, უკუნარლუშეს 21. უმარცვლო უ იხმარება არათანმიმდევრულად: იკუმევენ 1; ითქუმის 19; დაუსუმენ 13; მაგრამ: ითქმოდენვე 8. იშვიათად უმარცვლო უ-ს გამოხატავს: იკუმია 20.

ა დიფთონგების დაწერილობა ყველგან თანმიმდევრული არ არის: გეგულებოდის... თარგმანება 6; სახელთა ცვალებულება 2; ამათისა ძალისა განმარტება 23. მაგრამ: თარგმნა მისი 1; შობილობითი დრეკა სახელისა 9; გვაქვს კიდევ: სიტყუა იგი უართრონო 21; ზოგ შემთხვევაში კი **ა** გვხვდება მოსალოდნელი **ა**-ს მაგიერ: ენასა ზედა 1; შდრ. ენასა ზედა ქართულსა 1.

თხზულება საზოგადოდ რიგიანად არის გადაწერილი, მაგრამ აქა-იქ გვხვდება შეცდომები, რომლებიც მოწმობს, რომ გადამწერს ყოველთვის სწორად ვერ გაუგია აზრი: ქართულად ერთ ლექსად ითქუმის, დაღაცათუ ძალი (სწერია: რ'ი) ორი აქუს 9; ძალი (სწერია: რ'ი) ართრონთა ვითარებისა (სწერია: ვედრებისა) 23 და სხვ.

A-სთან შედარებით ჩანს, რომ ტექსტში სვიმონ კარგარეთელს აქა-იქ გამოუტოვებია ან უადგილოდ ჩაუსვამს სიტყვები. განსაკუთრებით ბევრი შეცდომა მოსვლია გადამწერს ბერძნული ართრონებისა და სიტყვების დაწერილობაში. თითო-ოროლა შეცდომა, როგორც ზემოთ ვნახეთ, **A** ხელნაწერშიც არის; იქაც გადამწერს ბერძნულ ართრონებსა და სიტყვებში მახვილები არასწორად დაუსვამს. მაგრამ სვიმონის გადანაწერ ტექსტში ბერძნული ენის უცოდინარობით გამოწვეული შეცდომები ბევრად უფრო მეტია. მღელრობითი სქესის ართრონთა დასახელებისას სვიმონს ცამეტი ართრონიდან გამოორჩენია სამი; მიმართებითი ნაცვალსახელების (თხზულების მიხედვით — დამორჩილებით ართრონთა) ჩამოთვლისას გადამწერს გამოუტოვებია ათი ფორმა — მდ. სქ. მრ. რიცხვის ნათ. ბრუნვიდან სამ. სქ. მრ. რ.

ნათ. ბრუნვის ჩათვლით; თვითონ ართრონები მას ხშირ შემთხვევაში შეცდომით აქვს დასახელებული (ნ. ტექსტის შენიშვნები); გადამწერი ერთმანეთში ურევს სხვადასხვა ბრუნვის ფორმებს ანდა არარსებულ ფორმებს ასახელებს. ასეთივე შეცდომები მოსდის ბერძნული სიტყვების გადმოცემაში. მახვილის ნიშნები სვიმონს კარგად უცნობია თავის გადანაწერში, მაგრამ გადმოტანისას ბევრი შეცდომა დაუშვია. მახვილის ნიშანი ხშირად სულ აკლია, ზოგჯერ კი სიტყვას ორი ნიშანი აქვს; ხანდახან მახვილი სხვა ადგილზე არის გადატანილი, ზოგჯერ თანხმოვანსაც ახლავს. არის შემთხვევები, როცა მახვილის ნიშნები გადამწერს დაუსვამს ბერძნული სიტყვის მეზობლად დაწერილ სიტყვაზეც. ყველაფერი ეს მოწმობს, რომ სვიმონ კარგარეთელს ბერძნული ენა საერთოდ არ სცოდნია.

გ. იოანე ოქროპირის სახელით ცნობილი თხზულებანი ათონურ ხელნაწერში

როგორც ზემოთ ვთქვით, ათონურ (A) ხელნაწერში, რომლის პირველი ნაწილი (ა¹—ი² რვეულები) დაკარგულია, თავდაპირველად შეუტანიათ სულ ცოტა ოცდაცამეტი თხზულება. ხელნაწერის მეორე, დღემდე შემორჩენილი ნახევარი შეიცავს სხვადასხვა ნაწარმოებს, რომელთაგან პირველი, სათაურებთან დასმული რიგითი სათვალავის მაჩვენებლის მიხედვით, კრებულის შედგენისას მეჩვიდმეტე ყოფილა. ამჟამად ხელნაწერი შეიცავს ჩვიდმეტ სხვადასხვა ნაწარმოებს¹. ხელნაწერის შემორჩენილი ნაწილი სრული და სწორად დალაგებული ჩანს: ამას გვაფიქრებინებს ორივე სათვალავი — რვეულობრივი და თხზულებათა რიგის მაჩვენებელი, ოღონდ დაბეჭდვით ამის დადგენა ჭირს ტექსტის მდგომარეობის გამო.

ათონური ხელნაწერი, როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, დაწვრილებით არც ა. ცაგარელს, არც რ. ბლეიკს არ აღუწერიათ; ამიტომ საჭიროდ მივიჩნეთ, მკითხველისათვის მიგვეწოდებინა ზოგიერთი ცნობა ხელნაწერის შედგენილობისა და მასში შეტანილ თხზულებათა შესახებ. ეს სხვა გარემოების გამოც არის აუცილებელი; როგორც ქვემოთ დავინახავთ, კრებული მისი მასალისა და სტრუქტურის მიხედვით ერთ-

¹ რ. ბლეიკი მიუთითებს, რომ ხელნაწერში შეტანილ თხზულებათა აღმნიშვნელ რიგით ნომერთა შორის უკანასკნელია 35.

გვაროვანია; ამავე დროს, მის ენასა და სტილზე დაკვირვება გვაფარაუდებინებს, რომ კრებულში შეტანილი მთლიანი მასალა ერთი კაცის მიერ არის ნათარგმნი. „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ ამ კრებულს ორგანულ შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს: იგი ჩარბულია ერთ-ერთ შიგ შესულ თხზულებაში, როგორც მისი კომენტარი. ხელნაწერში სხვაგანაც გვხვდება კომენტარები, რომლებიც გრამატიკულ ტრაქტატთან ამა თუ იმ თვალსაზრისით იჩენს მსგავსებას. ამ უკანასკნელთან დაკავშირებული მრავალი საკითხის გასარკვევად საჭირო მასალა მთლიან კრებულში არის საძიებელი. განსაკუთრებით ეს ეხება თხზულების ავტორობის საკითხს.

ამჟამად ხელნაწერი შეიცავს შემდეგ თხზულებებს:

ი. მისივე წმიდისა მამისა ჩუენისა იე ოქროპირისა კონსტანტინუპოლელ მთავარეპისკოპოსისა სიტყუაჲ სამარიტელისათჳს და რომელი ითარგმანების მეს². რაჲ უკუე რასა იტყჳს წყლი: არა შეემშოს, არცა დაშურეს¹. ხოლო მატეე მახარებელი მაცხოვრისათჳს იტყჳს: დაიმარხნა რაჲ დღენიო ორმეოცნი და ღამენი ორმეოცნი, უკუანადსკნელ შეემშია². ხოლო იეცა მახარებელი კუალად იტყჳს: იესუ უკუე მამურალი³. და რ¹იმე (?) იტყჳს, ვითარმედ: შეემშია. [და რ¹]იმე კუალად: ფრიად დაშურა. და ვითარ წყლი იტყჳს, ვითარმედ: არა შეემშოს, არცა დაშურეს? და ვითარ შესაძლებელ არს ერთგვაობით შესწორებად წყლებასა თანა? გარნა არცა წყლი მტყუარ იქმნა, — ნუ იყოფინ! — არცა მოციქულთა უცხოღ თქუეს... (ი¹ო რვ. Iv; 10v—16r).

შღრ. PG 59, 535: (დაბეჭდილია ნაყალბევიდ მიჩნეულ თხზულებათა შორის):

Εἰς τὴν Σαμαρείαν, καὶ εἰς τὸ, „Ἐρχεται ὁ Ἰησοῦς εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, λεγομένην Συχάρ.—Σήμερον ἡμῖν ὁ Χριστὸς τοὺς ἀδελφούς τῆς Σαμαρείαιδος ἀνεκίρσεν... Τί οὖν Ἠσαΐας ὁ προφήτης λέγει· Ὁ Θεὸς ὁ μέγας οὐ πεινάσει, οὐδὲ μὴ διψήσῃ, οὐδὲ μὴ κοπιήσει. Οὐδὲ ἔστιν ἐξέσρασις τῆς φραγῆσεως αὐτοῦ; Ἀλλὰ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος περὶ αὐτοῦ ἐν τῷ κατ' αὐτὸν Εὐαγγελίῳ γράφει· καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα, ὑστερον ἐπεινάσεν· Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, καὶ οὐδὲ ἀρτίως ἦκουες, λέγει.

² ამის მომდევნო ტექსტი არ იკითხება, მთელი სვეტი ჩაშლილია. ტექსტის გაგრძელება მოგვყავს შემდეგი სვეტიდან.

¹ ე. 40, 28. ² მ. 4, 2. ³ ი. 4, 6.

Ὁ οὖν Ἰησοῦς κειριακῆς ἐν τῆς ὀδοιπορίας ἐκαιμάζετο οὕτως γὰρ τῆ
 πηγῆ. Ὁρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη. Καὶ ὁ μὲν λέγει, ὅτι ἐπεινάσεν ὁ δὲ/ὄτι
 καὶ ἐκοπίασεν. Ὁ δὲ προφήτης δηλοῖ Ἡσαΐας Πνεύματι, ἰσχυρῶς ἐπι-
 μενος: Ὁ Θεὸς ὁ μέγας οὐ πεινάσει, οὐδὲ μὴ διψήσῃ, ἰσχυρῶς ἐπι-
 ἄσει. Οὐδὲ ἐστιν ἐξῆρσεις τῆς φρονησεως αὐτοῦ. Καὶ πῶς θύναται
 παρὰ τούτοις ἡ ἔμοφονία διασώζεσθαι τῶν τε Ἰουδαίων καὶ τῆς
 προφητείας; Πλὴν οὖτε ὁ προφήτης ἐφῆσατο· μὴ γένοιτο· οὖτε οἱ
 ἀπόστολοι ἀλλότρια τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἔγραψαν...

ბერძნული თხზულების ავტორობა სადავოა³. მას მიიჩნევენ ლე-
 ონტი იერუსალიმელის ნაწარმოებად⁴, არის აღნიშნული აგრეთვე,
 რომ სომხური წყაროები ავტორად ასახელებენ სევერიანე გაბალო-
 ნელს⁵.

ცნობილია ნაწარმოების ძველი რუსული ვერსია⁶.

ი. შ. მისივე წმიდისა მამისა ჩუენისა იე ოქროპირისა კონსტანტი-
 ნუბოლეგ მთავარეპისკოპოსისაჲ სიტყუაჲ შურისათეს კეთილ-
 მსახურებისა და შობითგან ბრმისათეს. მ[ამაო], გ[უაკურთხენ].

წყაროა ნათლისაჲ სიტყუაჲ ღმრთისაჲ ნათლითა სავსე და ნათელ
 ბრწყინვალე განანათლებს გონებათა, რამეთუ იგი თავისაგან თესისა
 და თავსა შორის თესსა ბრწყინავს და მიმღებელთა მისთა განაბრ-
 წყინევებს; და არა ხოლო განანათლებს მორწმუნეთა გონებასა, არა-
 მედ სახელსა ნათლისასა ნათლისაგან მიანიჭებს. და რამეთუ საღმრ-
 თოჲ წერილი უმეცრებასა შინა ზრდილთა და ურწმუნობასა შორის
 ცოცხალთა სამართლად სახელ-სდებს ბნელად.. (ი. შ. რგ. 7v;
 16v—26v).

შდრ. PG. 59, 543 (დაბეჭდილია ნაყალბეგად მიჩნეულ თხზულე-
 ბათა შორის):

³ M. Geerard, *Clavis Patrum Graecorum*, Brepis-Turnhout, vv. II, III, IV, 1974, 1979, 1980 (შემდგომ შემოკლებით: CPG), n. 4581.

⁴ Ch. Baur, *Initia Patrum Graecorum, Studi e Testi*, Citta del Vaticano, 1955, (შემდგომ შემოკლებით: IPG), v. II, S. 406.

⁵ J. A. De Aldama, *Repertorium Pseudochrysostomicum*, Paris, 1965, p. 457.

⁶ Успенский сборник XII—XIII вв. Издание подготовили О. Н. Князевская, В. Г. Демьянов, М. В. Ляпон, Москва, 1971, с. 416.

Περὶ ζήλου καὶ εὐσεβείας, καὶ εἰς τὸν ἐκ γενετῆς τυφλόν. Πηγή
φωτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος· φωτὸς γὰρ γέμων, καὶ φωτὸς ἐκλάμπων,
φωτίζει καὶ περιαστράπτει τὰς τῶν πιστῶν διανοίας. Αὐτὸς γὰρ ἐξ
ἑαυτοῦ καὶ ἐν ἑαυτῇ λάμπει, καὶ τοὺς ἀπολαύοντάς αὐτοῦ ἀπολαύει
καὶ οὐ μόνον φωτίζει τῶν πιστῶν τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ καὶ ὄνομα φωτὸς
χαρίζεται. Ἡ γὰρ θεία Γραφή τοὺς τῇ ἀγνοίᾳ συντρέφους ὄντας, καὶ
τῇ ἀπιστίᾳ συζῶντας, δικαίως ὀνομάζει σκότος...

თხზულების ავტორობა სადავთა. ზოგიერთის აზრით, იგი ეკუთვნის სევერიანე გაბალონელს⁷.

ი. თ. მისივე... სიტყვსა მისთვის, ვითარმედ: „ქრისტე აღმოსავალი აღმოსავალთაჲ“. (ჯა ოვ. 1v; 26v—41v).

უფრო სრული ცნობები ამ თხზულების შესახებ, რომელშიც არის ჩართული „სიტყუა ართრონათვს“, მოცემულია ქვემოთ.

კ. მისივე წმიდათა შორის მამისა ჩუენისა იე ოქროპირისა კონსტანტინუპოლელ მთავარეპისკოპოსისაჲ წმიდისა აკაკისთვის და მწყემსისა და ცხოვრისა და კრეტსაბმელისათვს და სალხინებელისა⁸. მ. გ.

კუალად მარტულთა ვსენებაჲ, კუალად კეთილმოსავთა დღესასწაული, კუალად ანგელოსთა მიზეზი, კუალად ეკლესიისა კრებაჲ, ვსენებაჲ მოწამე-ქმნილთაჲ, ხოლო პატივი მოწამეთაჲ. პატივ-იციემებიან მოწამენი ქრისტესთვის ვნებულნი, ხოლო თაყუანის-იციემების ქრისტე ყოველთათვს ვნებული. რამეთუ მათ ვიდრემე ვნებათა მიერ თავნი თვსნი სიმდაბლით სიმალღედ აღიყვანნეს, ხოლო მაცხოვარი სიმალღით ღმრთეებისაჲთ სიმდაბლედ კაცებისა მოვიდა არა დიდებისაგან გამოსრული, არამედ განგებულებისა მომვაჭრებელი... (ჯგ ოვ. 1r; 42r—49v).

შლრ. PG 52, 827 (შეტანილია ნაყალბეგ თხზულებებში):

Εἰς τὸν ἅγιον Ἀκάκιον τὸν ποιμένα, καὶ εἰς τὸ πρόβατον, καὶ εἰς τὸ καταπέτασμα, καὶ εἰς τὸ λιαστήριον⁸. Πάλιν μαρτύρων μνήμη, πάλιν εὐσεβῶν ἑορταί, πάλιν ἀγγέλων ὑπόθεσις, πάλιν Ἐκκλησίας πανήγυρις. Ἡ μνήμη τῶν μαρτυρησάντων, τιμὴ δὲ μαρτύρων ἢ δόξα τοῦ μαρτυρηθέντος. Τιμῶνται μάρτυρες ὑπὲρ Χριστοῦ παθόντες, προσκυνεῖται δὲ Χριστός ὑπὲρ πάντων παθών. Οἱ μὲν γὰρ διὰ τοῦ πάθους ἑαυ-

⁷ IPG, B. II, S. 325; Aldama, Repertorium, n. 413; CPG, n. 4582.

⁸ ეს სათაური გამოცემაში დამოწმებულია როგორც ვარიანტული, ერთ-ერთი ზელნაწერის მიხედვით.

τὸς ἀπὸ ταπεινώσεως εἰς ὑψὸς ἀνήγαγον· ἡ δὲ Σατὴρ ἀπὸ μῆτιος
τῆς φειδότητος εἰς ταπεινώσειν ἀνθρώπων ἔβηκεν ..

თხზულების ავტორად მიჩნეულია სევერიანე გაბალონელი⁹.

კ^ა. მისივე წმიდათა შორის მამისა ჩუენისა ი^ე ოქროპირისა კონს-
ტანტინუპოლელ მთავარეპისკოპოსისაა უმლიაა წმიდისა და ერთარ-
სისა სამებისათს. მ. გ.

ძენად წმიდისა და განუყოფელისა და თანაარსისა სამებისა ენათა
აღმლესელნი და ბორგენულნი და მხოლოდშობილისა [...] და სულისა
წმიდისა ღირსებისა დამკობად კელმყოფელნი იმხილებიან ვიდრემე
მისვე წმიდისა სულისაგან, მეტყუელისა წმიდათა მიერ წწყულთა
და სიტყსაგანცა მქადაგებელისა თავისა თვისისა საკუთარისა და
კორცითა დამოსლვისა, ჩუენ ძლით(?) ქალწულისაგან წმიდისა ქმნი-
ლისა გამოუთქმელად და უქცეველად... (კ^დ რგ. 1r; 50r—58v).

შდრ. PG 48, 1087 (დაბეჭდილია ნაყალბევად მიჩნეულ თხზულებ-
ბათა შორის):

Περὶ τῆς ἀγίας καὶ ἁμοουσίου Τριάδος. Οἱ κατὰ τῆς ἀγίας καὶ
ἁμοουσίου Τριάδος τὰς γλώσσας ἀκονῶντες, καὶ λυτῶντες, καὶ τὸ τοῦ
μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ τὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἀζῆλωμα καθαιρεῖν ἐπι-
χειροῦντες, ἐλέγχονται μὲν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀγίου Πνεύματος τοῦ λαλή-
σαντος διὰ τῶν ἀγίων προφητῶν, καὶ ὑπὸ τοῦ Λόγου τοῦ κηρῦξαντος
τὴν ἕαυτοῦ ἕνσαρκον παρουσίαν, τὴν δι' ἡμᾶς ἐκ Πατρὸς αὐτοῦ ἀγίας γε-
νομένην, ἀφραστὴν τε καὶ ἀναλλοίωτον...

თხზულება ფსევდოქრიზოსტომულ ლიტერატურას განეკუთვნე-
ბა¹⁰. შესაძლოა, მისი ავტორი იყოს სევერიანე გაბალონელი¹¹.

კ^ბ. მისივე წმიდათა შორის მამისა ჩუენისა ი^ე ოქროპირისა კონს-
ტანტინუპოლელ მთავარეპისკოპოსისა უმლიაა სარწმუნოებისათს.
მ. გ.

სამკურნალოსა მიმსგავსებულ არს ეკლესიათმოძღუარი მრავალ-
თა და მრავალგუართა სენთ სამკურნალოთა წამალთა მქონებელსა და
თითოეულისა სნეულთაგანისა საკმარებისაებრ ვნებისა მიმცემელსა
წამლისასა. ვითარ-იგი მოვიდეს ვიეთნიმი სამკურნალოსა ეკკლესი-
ისასა სიმსივნისაათა სნეულნი სენითა ამპარტავანებისაათა აღზუავე-

⁹ IPG, B. II, S. 280; A l d a m a, H. e p e r i o r i u m, n. 382; C P G, n. 4189.

¹⁰ IPG, B. 11, S. 101; C P G, n. 4507.

¹¹ A l d a m a, B e p e r i o r i u m, n. 295.

ბუნნი და მიმღებელთა ემპლასტროსა სიმდაბლისასა სიმსივნე ამბროტავანებისა განიკურნეს... (ჯვ რვ. 1v; 58v—63v).

შდრ. PG 60, 767 (შეტანილია ნაყალბევ თხზულებათა შერთვის) *Περὶ πίστεως. Ἰατρῶν ξοικεὶν ὁ τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλίας, ἀπολλῶν καὶ ποιητικῶν παθῶν αὐτῆν κεκτημένων, καὶ ἐκάστη τῶν ἀρρώστωντων κατὰ τὴν τοῦ πάθους χρεῖαν διδόντι τὸ μάλαγμα. Οἶον, ἤλθόν τινας ἐν τῇ ἰατρείῳ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ οἰδάνοντος πάθους τῆς ὑπερηφανίας ἀλισχόμενοι. λαβόντες τὸ ἔμπλαστρον τῆς ταπεινοφροσύνης, τὸ οἰδάνον πάθος τῆς ὑπερηφανίας ἰάσαντο...*

მიჩნეულია სევერიანე გაბალონელის თხზულებად¹². არსებობს სომხური და ეთიოპური თარგმანები¹³.

კგ. მისივე წმიდათა შორის მამისა ჩუენისა იე ოქროპირისა კონსტანტინუპოლელ მთავარეპისკოპოსისა იგაგისა მისთვის ბევრეულთა ტალანტთა თანამდებისა¹⁴ და ასისა დრაჰენისა მიმჯდელისა და ვითარმედ ყოვლისა ცოდვისა ძვრის ჳსენებად უძვრეს არს. მ. გ.

ვითარცა გრძელისა მგზავრობისაგან უკმოქცეული თქუენდა მიმართ, ესრეთ მყოფ ვარ დღეს. რამეთუ მოყუარეთადა, რაჟამს ვერ შემძლებელ იყვენ თანა-ქმნად მეგობართა, არარაა სარგებელ არს მახლობელობისაგან, [რომლი]სათვის უკუე და ჩუენცა, შინაგან მყოფნი, წარსულითგან არარაათ განყოფილ ვიყვენით, ვინაათგან წარსულსა ჟამსა ზრახვად რახმე თქუენდა მომართ ვერ შეუძლეთ. გარნა შენდობაა გუეცით; რამეთუ არცა უდებებისა იყო, არამედ უძლურებისა დუმილი... (ჯვ რვ. 7r; 64r—74v).

შდრ. PG 51,17: *Εἶς τὴν παραβόλῃ· Τοῦ τὰ μύρια τάλαντα ὀφείλοντος, καὶ τὰ ἑκατὸν θηάρια ἀπαιτοῦντος, καὶ ὅτι παντὸς ἀμαρτήματος τὸ μνησικακεῖν χεῖρον. Ὡς ἐκ μακρᾶς ἀποδημίας ἐπανελθὼν πρὸς ἡμᾶς, οὕτω διακείμεαι τήμερον τοῖς γὰρ φιλοῖσι·ν, ὅταν μὴ θύσωνται συγγενέσθαι τοῖς φιλοῦμένοις, οὐδὲν ὄφελός ἐστι τῆς παρουσίας.*

Διὰ τοι τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἐνδημοῦντες, τῶν ἀποδημοῦντων οὐδὲν ἀμεινον διακείμεθα, ἐπειδὴ τὸν παρελθόντα χρόνον διαλεχθῆναι πρὸς ἡμᾶς οὐκ ἰσχύσαμεν· ἀλλὰ σύγγνωτε· οὐδὲ γὰρ ῥαθυμίας ἀλλὰ ἀσθενείας ἦν ἡ σιγή...

ზოგიერთის აზრით, თხზულების ავტორობა საეჭვოა¹⁴.

¹² IPG, B. I, S. 514; Aldama, Repertorium, n. 190.

¹³ CPG, n. 4206.

¹⁴ CPG, n. 4368.

¹⁵ მ. 18, 24—34.

კდ. მისივე წმიდათა შორის მამისა ჩუენისა იწე ოქროპირისა კონსტანტინუპოლელ მთავარეპისკოპოსისა სიტყვსა მისთვის სახარებისა, ვითარმედ: რომლითა ველმწიფებითა ამას იქმ? ¹⁵ მკვლევარნი

დასაბამ მაცხოვარებისა კაცთამსა არს შიში ღმერთისაჲ. ყოველთა ჩუენ შორის კეთილთა სჯული ღმრთისაჲ. ხოლო არცა სჯული ღმრთისაჲ თვნიერ შიშისა, არცა შიში თვნიერ სჯულისა. რამეთუ სჯულსა ზედ-განწესებათასა მსახურად აქუს შიში, ხოლო შიშსა ზედ-დაწესებულთა მსახურად აქუს სჯული. ვინაჲცა უკუე შიშით სჯულისა ღისა მიმართ მოსრული და სჯულისა მომცემელისა ღმრთისა წმიდათა შორის მოქალაქობს და ღირსთა შორის აღიწერების. (კზ რე. 2r: 75r—89v).

შდრ. PG 56, 411 (დაბეჭდილია საეპეკო თხზულებათა შორის):
Τὸν ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τὸν Χρυσόστομον εἰς τὸ εἶπεν τὸ λέγειν, Ἐν ποίᾳ ἐξοσισῆ τάντα ποιεῖς; Ἀρχὴ σωτηρίας ἀνθρώπων ὁ τὸν Θεὸν φόβος, καὶ ἐνδεῖα πάντων τῶν ἐν ἡμῖν ἀγαθῶν ὁ τὸν Θεὸν νόμος, οὕτω δὲ Θεὸν νόμος ἀνευ φόβου, οὕτω φόβος ἀνευ νόμου. Ὁ γὰρ νόμος τῶν βλαπτικῶν ἀποτρέχει ἔχει τὸν φόβον· ὁ δὲ φόβος τῶν προστατευτικῶν μετατρέχει ἔχει τὸν νόμον. Ὁ μὲν οὖν φόβος τῶν νόμου προστατευτικῶν, καὶ τῶν τῶν νόμου ὀνεί, Θεῶν, ἀγίοις ἐμπασιπνεύεται, καὶ ὁσίοις ἀναγράφεται....

მიჩნეულია სევერიანე ვაბალონელის ნაწარმოებად ¹⁵.

კე. მისივე წმიდისა მამისა ჩუენისა იწე ოქროპირისა კონსტანტინუპოლელ მთავარეპისკოპოსისაჲ სიტყვსა მისთვის ლუკაჲს სახარებისა, მეტყუელისა; ნაშობნო იქედნეთანო, ვინ გიჩუენა თქუენ სივლტოლაჲ გულგებადისაგან რისხვისა?^{2*} და მეერგასისათუს. მ. გ.

ლამბარი კეთილმსახურებისაჲ და ქადაგებაჲ ღმრთისმეცნიერებისაჲ არს განათლებაჲ ღმრთივ-სულიერთა წერილთა მოძღურებისაჲ. რამეთუ წერილთა მოძღურებაჲ კეთილმსახურებისა წყარო და ქეშნარიტებისა დასაბამ და წმიდათა კადნიერება და მორწმუნეთა მოლოდება, მკვდროვნისა თავისუფლება და სულისა მაცხოვარება. რამეთუ არა ესრეთ მნათობნი ცათა, რაოდენ სულთა ჩუენთა ღმრთისა სიტყუანი განაბრწყინებენ. არა ესოდენ ქუეყანასა ნაყოფთა მრავალფერობაჲ, რაოდენ სულთა ჩუენთა წერილთა გვრგვონსან-ჰყოფს მოძ-

¹⁵ IPG, v. I, S. 99; Aldama, Repertorium, n. 43; CPG, n. 4193.

^{1*} მ. 21, 23. ^{2*} ლ. 3,7.

ლურებად. არა ესრეთ წყარონი და მდინარენი თვსთა დასახევენ წყალ-
თა, რაოდენ წმიდისა სულისა მოძღურებანი ტკბილთა და განწმე-
დილთა დაადენენ მდინარეთა... (კ⁷ რვ. 1r; 90r—105v). *მარკინეშვილი*
შესაბამისი სათაურისა და დასაწყისის მქონე ბერძნულ-გამოცემულ
ცემული ტექსტი ჩვენთვის ცნობილი არ არის. საძიებლებში მოიძო-
ვება მითითება სათაურის მიხედვით: *In illud: Genimina viperarum*
(*Matth.* 23,33; *Luc.* 3,7). *Inc.*; *Αμαπχς εσσεφειας ηρησυμα φεογυω-*
σινς ε φωασημας (*Paris*, gr. 770, f. 280—289). იგივე სათაური და
ტექსტის დასაწყისი ნაჩვენებია იოანე ოქროპირის თხზულებათა საერთო
ინდექსში და ნათქვამია, რომ იგი არ არის გამოცემული, როგორც ნა-
ტყუარი (PG 64, 1366).

მიჩნეულია სევერიანე გაბალონელის ნაწარმოებად¹⁶.

კ⁷. მისივე წმიდისა მამისა ჩუენისა ი⁷ე ოქროპირისა კონსტანტი-
ნუპოლელ მთავარეპისკოპოსისაჲ შესხმაჲ წმიდათა მოწამეთაჲ. მ. გ.
მოწამეთა ვიდრემე კრებაჲ შემტკიცნების ჩუენდა. ხოლო ქრის-
ტეს სურვილმან და მადლმან. შეკრიბნა ვინაცა ს⁷ყრლ(?) იყო უფლისა
ჩუენისა იესუ ქრისტეს ძლითითა(?), მოწამეთა პატივისა მიმართ ვის-
წრაფოთ. ვ⁷ელა(?) მოწამეთა პატივის-მცემელსა ქრისტე უყუარს, ხო-
ლო უკუეთუ თქუენი შემწყნარებელი მე შემიწყნარებს! მოწამეთა
სადმე პატივის-მცემელი მათ მიერ წამებულსა პატივ-სცემს.

მოწამენი იყსენებიან და ქრისტე იდიდების, რამეთუ პატივი ქრის-
ტესი ვსენებაჲ მოწამეთაჲ და რამეთუ ვერ შესაძლებელ არს მოწამეთა
[...]ვლის თვნიერ შესხმ[.....] წარსლვად ვსენებისა. რამეთუ სავსე-
ნებელი მართლისაჲ შესხმით, ხოლო შესხმულ იქმნებიან მოწამენი,
არა რაათა მათ ქებაჲ მიიღონ, არამედ რაათა ჩუენ ქებათა მიერ [...]
(ლ რვ. 8v; 105v—112r).

მსგავსი ბერძნული თხზულებაჲ საძიებლებში ხელნაწერის მიხედ-
ვით არის მითითებული: *Encomium in sanctas martyres. Inc.*:
*Μαρτυραυ μεν ημας πανηγυρις συναερατησεν...*¹⁷.

შდრ. აგრეთვე PG 64, 1367.

კ⁸. მისივე წმიდისა მამისა ჩუენისა ი⁷ე ოქროპირისაჲ კონსტანტი-
ნუპოლელ მთავარეპისკოპოსისაჲ სიტყუაჲ მშვედობისათვს. მ. გ.

¹⁶ CPG, n. 4947.

¹⁷ CPG, n. 4950.

¹ მ. 10, 40.

ანგელოსნი ზეცათა ხორთსა შემამტკიცებელნი ახარებდეს მწყემსთა, მეტყუელნი: გახარებთ დღეს თქუენ სიხარულსა დიდსა, რა იყოს ყოვლისა ერისა¹⁰. აწ უკუე მათ წმიდათა ანგელოზთაჲნი დაქუენდა მვასხებელნი კმისანი გახარებთ თქუენ დღეს, ვითორნიცა უღელს ეკლესიისანი დაწყნარებასა შინა და მწვალებელთანი დღევასა; დღეს ნავი ეკლესიისა დაწყნარებასა შინა და უღელვოსა ნავთსაყუდელსა მშვიდობისასა შევიდა და მწვალებელთა ბორგაჲ თვსთა სამ-მოქცევთა შინა იღელვების; დღეს მწყემსნი უზრუნველობასა შინა. და სამწყსოჲ უცთომელობასა შინა, მტერნი უღონობასა, ნეგლნი უმოქმედობასა; დღეს ვენავი მაცხოვრისა იფთობასა შინა და მოქმედნი სიბოროტისანი მოწყინებასა შინა... (ლ^ა რვ. 7v; 112v—117v).

ՄԼԹ. Σευηριανὸς ἐπισκόπου Γαβάλων λόγος περὶ εἰρήνης. Οἱ ἀγγελοι τὸν οὐράνιον χορὸν συστησάμενοι εὐηγγελίζοντο τοῖς ποιμέσι λέγοντες· εὐαγγελιζόμεθα ὑμῖν σήμερον χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ. Παρ' αὐτῶν τοῖσιν τῶν ἀγίων ἐκείνων ἀγγέλων καὶ ἡμεῖς θανεισάμενοι φωνήν εὐαγγελιζόμεθα ὑμῖν σήμερον, ἔτι σήμερον τὰ τῆς ἐκκλησίας ἐν γαλήνῃ, καὶ τὰ τῶν αἰρετικῶν ἐν ζάλῃ. Σήμερον τὸ σκάφος τῆς ἐκκλησίας ἐν γαλήνῃ καὶ εἰς τὸν ἀχείμαστον λιμένα τῆς εἰρήνης ὀρμίζεται, καὶ ἡ τῶν αἰρετικῶν μανία ταῖς ἰδίαις τρικυμίαις χειμάζεται. Σήμερον οἱ ποιμένες ἐν ἀμεριμνίᾳ καὶ ἡ ποίμνη ἐν ἀσφαλείᾳ, οἱ ἐχθροὶ ἐν ἀπορίᾳ, οἱ λύκοι ἐν ἀμεχανίᾳ. Σήμερον ὁ ἀμπελωντοῦ Σωτήρος ἐν εὐθηρίᾳ καὶ οἱ ἐργάται τῆς κακίας ἐν ἀκηδίᾳ...¹⁸.

ლათინური უფრო მოკლე ვერსია თხზულებისა — PG 52, 425 (=PL 52, 598), სადაც იგი დაბეჭდილია შემდეგი სათაურით: Sermo ipsius Severiani de pace, cum susceptus esset a beato Joanne episcopo Constantinopolitano. ლათინური ვერსია დაბეჭდილია აგრეთვე ზერძელის ბარალელურად. ავტორად მიჩნეულია სევერიანე ვაბალონელი¹⁸.

ქ⁰. მისივე წმიდათა შორის მამისა ჩუენისა იე თქრობირისა კონსტანტინეპოლელ მთავარეპისკოპოსისაჲ სამოციქულოასათვს სიტყვსა,

¹⁸ A Παπαδοπουλος-Κεραμεις, 'Ανάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, I, Πετροπ. 1891, 15. IFG, B, II, S. 88, CPG, n. 4214.

¹⁰ ლ. 2,10.

ვითარმედ: თავს-გედვა თუმცა ჩემისა მცირედი რამე უგუნურები-
საა!¹⁹. მ. გ.

ყოველთა ვიდრემე ვჰყუარობ წმიდათა, ხოლო უფროსდა ნეტარ-
სა პავლეს, ჭურჭელსა გამორჩევისასა, საყვრსა ზეცისასა, ~~საყვრსა~~
მყვანებელსა ქრისტესსა; ხოლო ესე ვთქუ და ტრფიალებდა: ~~მცირესსა~~
შემოვიდე, რაჲთა თქუნ ზიარ-გყვენ საყუარელისა და რამეთუ გა-
რეშითა ვიდრემე ტრფიალებითა ტრფიალთა შესაბამისად ვინამე
პრცხუ[ენის,] აღსაარებად [თვსთაცა] თავთა სირცხვლელუ მყო-
ფელთა და სხუათაცა მანებელთა. ხოლო ამისნი ტრფიალ-ქმნულნი
ნუოდეს დადუმნებინ და რამეთუ თავთაცა თვსთა და მსმენელთაცა
სარგებელ ეყვენ კეთილისა აღსაარებისა მიერ. იგი ვიდრემე ტრფია-
ლებდა ცოდვა არს, ხოლო ესე — შესხმა; იგი ვიდრემე ვნება სული-
სა შეგინებულ, ხოლო ესე — სიწმიდე სულისა და სიხარულ და სამ-
კაულ შეენიერ... (ლ² რვ. 4v; 117v—125r).

შღრ. PG 51. 301: 'Εἰς τὸ ἀποστολικὸν ρῆτον. Ὁφελον ἀνείχεσθι
μου μακρὸν τῆ ἀφροσύνη. Ἄπαντας μὲν φιλῶ τοὺς ἀγίους, μάλιστα δὲ
τὸν μακάριον Πάυλον, τὸ σκευὸς τῆς ἐκλογῆς. τῆν σάλπιγγα τῆν οὐρά-
νιον, τὸν νυμφαγωγὸν τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο δὲ εἶπον, καὶ ὅν περὶ αὐτὸν
ἔρωτα ἔχω, εἰς μέσον ἐξήνεγα, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινοῦσθε ποιήσω τοῦ
φίλτρον. Ὅτι μὲν γὰρ τὸν σωματικὸν ἔρωτα ἐρῶντες εἰκότως ἀισχύνο-
νται ὁμολογεῖν, ἅτε καὶ ἑαυτοὺς καταισχύνοντες, καὶ τοὺς ἀκούοντας
βλάπτοντες· οἱ δὲ τὸν πνευματικὸν, μηδὲποτε ὁμολογοῦντες παυέσθω-
σαν· καὶ γὰρ καὶ ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ἀκούοντας ὠφελῶσι διὰ τῆς καλῆς
ταύτης ὁμολογίας. Ἐκείνος μὲν γὰρ ὁ ἔρωσ ἐγκλημα, οὗτος δὲ ἐγα-
μιον· ἐκείνος μὲν πάθος ψυχῆς διαβέβλημένον ἐστίν, οὗτος δὲ εὐφρο-
σύνη ψυχῆς, καὶ ἀγαλλίαμα, καὶ κόσμος ἄριστος...

თხზულების ავტორის შესახებ აზრთა ერთიანობა არ არის. ზე-
მოთმოყვანილი ტექსტი მიჩნეულია ოქროპირისეულად, ხოლო სავი-
ლის გამოცემაში დაბეჭდილი — ფსევდოქრონიზოსტომეულისად¹⁹. სხვა-
გან სავილის გამოცემული ტექსტი შეტანილია ნაყალბევთა შორის,
თუმცა აღნიშნულია, რომ ორივე ერთი და იგივეა²⁰. არსებობს მითი-
თება ორივე გამოცემის ტექსტზე, როგორც ოქროპირისეულზე²¹.

¹⁹ IPG, v. I, S. 73; II, S. 285.

²⁰ Aldama, Repertorium, n. 392.

²¹ CPG, n. 4384.

¹⁹ 2 კორ. 11,1.

კო. მისივე წმიდათა შორის მამისა ჩუენისა იე ოქროპირისა კონსტანტინუპოლელ მთავარეპისკოპოსისაჲ სიტყჳსა მისთჳ, ვითარმედ: კმა არს შენდა მადლი ჩემი, რამეთუ ძალი ჩემი უძლურებას შინა სრულ იქმნების^{1*}. მ. გ.

ოდეს ყოვლად შეწყობილსა ამას სოფლისა დასაბანსა აღამანდებდა ღმერთი, საკრველთა საკრველთა ზედა ამოქმედებდა შემოქმედებისა მიერ, არა შჯულსა ბუნებისასა მმონებელი, არამედ კელმწიფებითა ძალისაჲთა ყოვლისა აღმგებელი, ვითარ რასა ვიტყჳ? დასაბანსა ქმნა ღმერთმან ცაჲ და ქუეყანაჲ^{2*}. იხილე წესი და შემდგომობაჲ: პირველად სართული და მერმე იატაკი! რამეთუ ვითარ-იგი ვთქუ, არა სჯულსა ბუნებისასა ჰმონებდა, არცა წესსა კელოვნებისასა, არამედ კელმწიფებასა ძალისასა. დაადგინა სართული, და იატაკი არა წინა იყო, რამეთუ ძალი მოქმედისაჲ ყოველსავე იპყრობდა... (ლ^გ რვ. 4v; 125r—135v).

შდრ. PG 59, 507 (შეტანილია ნაყალბევ თხზულებებში): *Ἦς τὸ, Ἄρκει σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δὴνάμις μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. Ὅτε τὸν παναγκύμιον τουτονὶ κόσμον ἐξ ἀρχῆς ἐπλαττεν ὁ Θεὸς, θανάματα ἐπὶ θανάμασιν εἰργάσατο, οὐ νόμιφ, φύσεως, θεουλέων, ἀλλ' ἐξουσίᾳ θανάμωας πάντα τεκταινόμενος. Οἷόν τι λέγω· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τῆν γῆν. Εἰθες τάξιν καὶ ἀκοουσίαν; Πρῶτερον τὸν ὄροφον, καὶ τότε τὸ ἔδαφος. Ὅπερ γὰρ εἶπον, οὐ νόμιφ φύσεως ἐδοῦλευεν, οὐδὲ τάξει· τέχνης, ἀλλ' ἐξουσίᾳ θανάμωας. Εἰστήκει ἡ στέγη, καὶ τὸ ἔδαφος οὐκ ἐφαίνετο· ἡ γὰρ δὴνάμις τοῖς ἐργαζομένοις πάντα διεκράτει...*

ცნობილია, როგორც ფსევდოქრიზოსტომისეული²². ზოგიერთი ავტორის მოსაზრებით, ეკუთვნის სევერიანე გაბალონელს²³. არსებობს თხზულების ძველი რუსული ვერსია²⁴.

ლ^რ. მისივე წმიდათა შ^ს მამისა ჩუნისა იე ოქროპირისაჲ კონსტანტინუპოლელ მთავარეპისკოპოსისა სიტყუაჲ უძღებისათჳს [ძისა]²⁴

²² IPG, v. II, S. 188.

²³ Aldama, Repertorium, n. 346.

²⁴ CPG, n. 4576: Великие Минен-четыи, собранные всероссийским митрополитом Макарием. СПб. 1868.

²⁵ ეს სიტყვა არ არის ტექსტში.

^{1*} 2 კორ. 12,9. ^{2*} დაბ. 1,1.

[და სინანულისა და] ხისა ცნობადისა კეთილისა და ბოროტისა და ავა-
ზაკისათვის. მ. გ.

პირველად ჩუენდა, ძმანო, დიდმან და ღმრთივ-შუენიერმან მაც-
ხოვრისა გამოჩინებამან, მდიდრისა დამგებელმან ტაბლისმან და
ზესთ გარდაცემულისა ტაქუკისა საღმრთოჲსა ფილოსოფიისა
განმზავებელმან ყოველი ერი, ხოლო უფროჲსდა ყოველი, ვითარ სა-
თქუმელ არს, მკვდროანი დაათრო. დაითრენენო, — რამეთუ იტყვნ
წყლი: სიბოხისაგან სახლისა შენისა და ლუარისა საშუებლისა შე-
ნისასა ასუამ მათ*. ხოლო რაჟამს საღმრთოჲ წერილი იტყოდის
სიმთრვალესა, არა ღვნოსა იტყვნ დამათრებელსა, არამედ სიტყუასა
განმბრძნობელსა. ხოლო შეუდგა მაცხოვრისა მოსლვასა სინანული-
სა ნაყოფი; რამეთუ შესა[დგი]ნებელ იყო ნამღვლვე გამობრწყინვე-
ბასა... ლ¹ დ რვ. 7r; 136r—145r).

შღრ. PG 59, 627 (დაბეჭდილია ნაყალბევ თხზულებათა შორის):
Εἰς τὸν ἄσωτον υἱὸν, καὶ περὶ μετανοίας, καὶ εἰς τὸ ξύλον γνωστόν
καλοῦ καὶ πονηροῦ, καὶ εἰς τὸν ληστήν. Πρώτην ἡμῖν ἡ μεγάλη καὶ
θειοπρεπιῆς τοῦ Σωτήρος ἐπιφάνεια πλουσίαν τράπεζαν παραθεῖσα, καὶ
ὑπερχέμενον κρητήρα τῆς ἐνθέου φιλοσοφίας κεράσασα, ἅπαντα τὸν
λαόν, μᾶλλον δὲ πᾶσαν, ὡς εἶπειν, τῆν οἴκουμένην ἐμέψυσε. Μεῖσις-
σονται γὰρ, φησὶν ὁ προφήτης, ἀπὸ πίότητος οἴκου σου, καὶ τὸν χει-
μάρβρουν τῆς τρυφῆς σου ποτιεῖς αὐτούς. "Ὅταν δὲ ἡ θεία Γραφή λέγη
μέψην, οὐκ οἶνον λέγει μεθύσκοντα, ἀλλὰ λόγον σοφίζοντα. Παρηκο-
λοῦσθησε δὲ τῆ τοῦ Σωτήρος παρυσία ὁ τῆς μετανοίας καρπός· ἀκό-
λουθῶν γὰρ τῆ τοῦ Σωτήρος ἐπιλάμψει ἀκολουθησαὶ τοῦς καρπούς τῆς
μετανοίας...

თხზულების ავტორად ნავარაუდევია სევერიანე გაბალონელი²⁵.

ლ². მისივე წმიდათა შორის მამისა ჩუენისა იე ოქროპიორისა
კონსტანტინეპოლელ მთავარეპისკოპოსისაჲ ლუკაჲს თავსა სახარე-
ბასა შინა წერილისა დრაქმისათვის და სიტყუსა მისთვის, ვითარმედ:
კაცსა ვისმე ესხნეს ორ ოე²⁶. მ. გ.

²⁵ IPG, v. II, S. 384; Aldama, Repertorium, n. 446; CPG, n. 4200.

^{1*} ფს. 35,9. ^{2*} ლ. 15,11.

კუალად წიადნი ქრისტესნი დაუცხრომელთა წყალთა სიკეთარულსათა აღმოაცენებენ, კუალად [...]ისა ლამპარ-შემოსილი სიბრძნე, აღმთებელი სანთლისა ქრისტესი, სასანთლესა ზედა მაცხოვარებისასა დადგმული, ყოველსა მკვდროვანსა განანათლებს, კეთილმსახურებისა მიმართ. ამის სანთლისა მკუმეველმან ღმრთისა სიბრძნე მან და ერთისა დრაქმისა წარწყმედულისა მამებელმან და მპოვნელმან ცხრანი დრაქმანი ანგელოზთანი შეაუღლნა. ხოლო ვინ არსა დედა-კაცი²⁶¹ მქონებელი ათთა დრაქმათა? საქირო არს თქუამად, საყუარელნო! იგი არს ღმრთისა სიბრძნე, მქონებელი ათთა დრაქმათა, რომელთა აღრიცხუენ ანგელოზთა, მთავარანგელოზთა, მთავრობათა, კელმწიფებათა, ძალთა, საყდართა, უფლებათა, ქეროვიმთა და სერაფიმთა და აღამ პირველ დაბადებულისა... (ლ^ე რვ. 145r—148r).

შღრ. PG 61, 781 (დაბეჭდილია ნაყალბევთა შორის): *Εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Ἐθαγγέλιον, εἰς τὴν θραχυῆν, καὶ εἰς τὸ, "Ἀνθρωπὸς τις εἶχε δύο υἱούς. Πάλιν οἱ κόλοποι Χριστοῦ ἄπααστον νᾶμα τῆς ἀγάπης μέλιμα βλαστάνουσι πάλιν ἢ τοῦ Χριστοῦ λαμπανδοῦχος σοφία ἄψασα λύχνον, καὶ ἐπὶ τὴν λυχνίαν τοῦ σταυροῦ ἐπιθεῖσαι, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην δαδουχεῖ πρὸς εὐσέβειαν. Τοῦτω τῷ λύχνῳ χρησηამένη ἢ τοῦ Θεοῦ σοφία, τὴν μίαν τῶν θραχυμῶν ἀπολαსτεῖν ζῆτησασα, καὶ εὐραχμένη, ταῖς ἐννεα θραχυμαῖς τῶν ἀγγέλων συνέζεσε. Τίς δὲ ἂν εἴη ἢ γυνή ἢ ἔχουσα τὰς δέκα θραχυμάς, ἀναγκαστὸν, ἀγαπητοί, εἰπεῖν. Αὕτη ἐστὶν ἢ τοῦ Θεοῦ σοφία, ἔχουσα τὰς δέκα θραχυμάς. Ποίας, Ψῆφισιν· Ἀγγέλους, Ἀρχαγγέλους, Ἀρχάς, Ἐξουσίας, Δυναμείας, Θρόνους, Κυριότητας, Χερουβίμ, Σεραφίμ, καὶ Ἀδὰμ τὸν πρωτόπλαστον...*

მიჩნეულია ფსევდოქრიზოსტომისეულისად²⁶.

ლ^ბ. მისივე წმიდათა შორის მამისა ჩუენისა ი^ე ოქროპიორისა კონსტანტინუპოლელ მთავარეპისკოპოსისა განრლუეულისათეს სართულით შთატევებულისა, ვითარმედ არა იგი არს ი^ეს თავსა შინა წერილი და ძისა მამისა თანა სწორებისათეს. მ. გ.

მიმთხუეულთა განრლუეულისათა პირველად საბანელისა შორის ცხედარსა ზედა მდებარისათა მრავალი და დიდი საუნჯე ვპოეთ არა აღმომთხრელთა ქუეყანისათა, არამედ განმხილველთა გონებისათა.

²⁶ IPG, v. II, S. 280; Aldama, Repertorium, n. 386; CPG, n. 4661.

²⁶¹ ამ სიტყვასთან არის შენიშვნა — „შეისწავე“. ნ. ქვეციო, გვ. 60.

ვპოეთ საუხეე არა ვეცხლისა მქონებელი და ოქროსა და ქვათა მატონსანთაჲ, არამედ მოთმინებისა და ფილოსოფოსობისა და მომჭირნობისა და მრავლისა ღმრთისა მიმართ სასოებისაჲ. რამეთუ შემდეგ ვლვე ოქროსა და ყოვლისა კეთილპოვნეიერებისა უპატიურობისა და რამეთუ ვრძნობადი სიმდიდრე ავაზაკათაჲ ზედა მოსლვისა წინა ძეს... (ლ³ რგ. 3v; 148v—160v).

წმრ. PG 51, 47: Ὁμιλία εἰς τὸν παραλυτικὸν διὰ τῆς στέγης χαλασθέντα, ὅτι οὐκ αὐτός ἐστιν ὁ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ κείμενος· καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητος. Περιτυχόντες πρὴν τῷ παραλυτικῷ περὶ τὴν κολυμπήθραν ἐπὶ τῆς κλίνης κείμενοι, πολὺν καὶ μέγαν ἐνρήκαμεν φησαυρὸν. οὐχὶ γῆν διορῶξαντες, ἀλλὰ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ διασκάψαντες· ἐνρήκαμεν φησαυρὸν οὐχὶ ἀργύριον ἔχοντα καὶ χρυσίον καὶ λίθους τιμίους, ἀλλὰ καρτερίαν καὶ φιλοσοφίαν καὶ ὑπομονὴν καὶ πολλὴν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐλπίδα, ἣ παντὸς χρυσοῦ καὶ πάσης ἐμπορίας ἐστὶ τιμιωτέρα. Ὁ μὲν γὰρ αἰσθητὸς πλοῦτος καὶ ληστῶν ἐπιβουλαῖς πρόκειται...²⁷

ლ³. მისივე წმიდათა შორის მამისა ჩუენისა ი^ე ოქროპირისა კონსტანტინუპოლელ მთავარეპისკოპოსისაჲ, ვითარმედ ჰერ არს ერვასისათა და სამარადისოდ მარხვისა ვსენებაჲ; და ვითარმედ არა ხოლო მარხვათა მყოფობაჲ, არამედ და ვსენებაჲცა მათი სარგებელ არს და ღ^თისა წინა განგებისათჲ; და ვითარმედ სხუათავე თანა არა მცირე ნაწილ არს ბუნებითი იგი მშობელთაჲ შობილთაჲ მიერი სიყუარული; და ვითარმედ არა მამათადა მხოლოდ, არამედ და დედათადაცა განწესებულ არს განწურთად შვილთა; და დასასრულსა სიტყვასა ანნახსთჲს. მ. გ.

ვინათვან უკუე უცხოსა ვისჲე მოწვევულსა ჩუენდა მომართ დღეთა რაოდენთამე შემწყნარებელნი სიყუარულის მზრუნველობით სიტყუათაჲცა და ტაბლათა ვიზიარებთ მას და ესრეთ წარვავლენთ, ხოლო შემდგომად წარსლვისა მისისა დღესა დაგებასა ტაბლისასა მეყსეულად მოვიკსენებთ მისსა, და სიტყუათა ერთბამად ყოფისათა და მრავალთა... (ლ³ რგ. 8r, 161r — 169v?).

წმრ. PG 54, 631: Εἰς τὸ θεῖον καὶ ἐν τῇ Πεντηκοστῇ καὶ ἀεὶ τῆς νηστείας μεμνησθεαί, καὶ ὅτι οὐ παρούσια μόνον, ἀλλὰ καὶ μνήμη

²⁷ CPG, n. 4370; IPG, v. II, S. 321.

νηστείας ὠφελεῖ· καὶ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, καὶ ὅτι μετὰ τῶν
 ἄλλων ὃν μικρὸν μέρος αὐτῆς ἢ φυσικῆ τῶν γονέων περὶ τὰ ἔχγωνα
 φιλία· καὶ ὅτι ὃν πατράσι μόνον, ἀλλὰ καὶ μητράσιν ἐπιτέταται τὰ
 παιδία ῥυθμίζειν, καὶ πρὸς τῷ τέλει περὶ τῆς Ἄννης: Ἐπειδὴν ἔβον
 τινὰ καταχθίνεντα πρὸς ἡμᾶς ἡμέρας τινὰς ὑποδεξάμενοι φιλοφρόνους,
 καὶ λόγων αὐτῶ καὶ ἄλλων κοινωνήσαντες, ἀποπέμφωμεν τῇ μετὰ τῆν
 ἀποδημίαν ἐκείνην ἡμέρα, τραπέζης παρατεθείσης, ἐπιθέας ἀναμυνη-
 σκόμεθα αὐτοῦ τὸ καὶ τῶν λόγων τῆς συνουσίας, καὶ μετὰ πολλῆς²⁸...

კრებული საყურადღებოა უბირველეს ყოვლისა მისი შედგენი-
 ლობის გამო. ათონურ ხელნაწერში შეტანილი ნათარგმნი თხზულებ-
 ბები ქართულ წყაროებში სხვაგან ჯერჯერობით მიკვლეული არ არის.
 მსგავსი ნაწარმოებები არ ჩანს არც ადრეულ თარგმანებში — მრავალთავეებში, — თუმცა აქა-იქ მსგავსება თემატიკაში და სიუჟეტე-
 ბში იჩენს თავს.

ათონურ ხელნაწერს ბერძნული წყაროების საკვლევადაც აქვს
 გარკვეული მნიშვნელობა. როგორც ვნახეთ, კრებულის ჩვენამდე
 მოღწეულ ნაწილში შემონახული ყველა „სიტყუაჲ“ ან „უმლიაჲ“
 იოანე ოქროპირს მიეწერება, ნამდვილად კი ყველა თუ არა, უმეტე-
 სი მათგანი ან აშკარად ფსევდოქრიზოსტომულია, ან საექვო ავტო-
 რობისა. თხზულებათა მეტი ნაწილი, სააღბათოდ მაინც, სამეცნიერ-
 რო ლიტერატურაში სევერიანე გაბლონელის სახელს უკავშირდება
 (ი^წ, ი^შ, კ^ა, კ^ბ, კ^დ, კ^ვ, კ^ზ, კ^თ, ლ^ა). ამ ავტორის ნაწარ-
 მოებები კი მეტწილად დაკარგულია, ან სხვისი სახელით არის ცნო-
 ბილი როგორც ბერძნულ, ისე სხვა ენებზე ნათარგმნ წყაროებში²⁹.
 მათი გამოვლინება ქართულ თარგმანებში (თუნდაც ოქროპირის
 სახელით) ტექსტუალური კვლევისათვის ახალ მასალას გვაძლევს.
 მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ ათ. 6-ში შეტანილ ჰომილი-
 ათა ბერძნულ დედანთაგან ზოგიერთი საზოგადოდ იშვიათად გვხვდებ-
 ბა ხელნაწერებში. მაგალითად, ჩვენს კრებულში კ^ზ ნომრად შე-
 სული თხზულების ბერძნული ტექსტი გამოქვეყნებული იყო მაშინ

²⁸ CPG, n. 4411; IPG, v. I, S. 334.

²⁹ J. Quasten, *Initiation aux pères de l'Eglise*, t. III, Paris, 1953, p. 677. H. J. Lehmann, *Per Piscatores*, Studies in the Armenian Version of a Collection of Homilies by Eusebius of Emesa and Severian of Gabala. Aarhus, 1975, p. 18.

ცნობილი ერთადერთი ხელნაწერის მიხედვით. ოქროპირის თხზუ-
ლებათა სპეციალური კატალოგის დღემდე გამოქვეყნებულ ნაწი-
ლებშიც მისი სხვა ნუსხები არ ჩანს, ლ^ბ ჰომილიისათვის („განრღუ-
ეულისათვის სართულით შთატევებულისა“) გამოვლენილია ერთი
ნუსხა³⁰. ორი ჰომილიის ბერძნული ტექსტი 1976 წლამდე გამოუცე-
მელი იყო³¹ და, რამდენადაც ვიცით, შემდეგაც არ უნდა იყოს გამო-
ქვეყნებული. ესენია კ^ე და კ^ვ ჰომილიები.

ქართული თარგმანები რომ ნაკლებ ცნობილ მასალას შეიცავს,
ამას მოწმობს შემდეგი გარემოებაც: ათონურ კრებულში ჩვენამდე
მოდღეულ ჩვიდმეტ თხზულებათაგან (ბიბლიოგრაფიული მასალების
მიხედვით) სხვა ენებზე თარგმნილი ჩანს მხოლოდ ხუთი. ესენია:
რ^ზ, ი^შ, კ^ბ, კ^ზ, კ^თ ჰომილიები. უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ თვა-
ლსაზრისით საგანგებო შესწავლას მოითხოვს სლავური მასალა, რა-
დგან აქ იოანე ოქროპირის ნამდვილ თუ ნაყალბევ თხზულებათა
თარგმანების რიცხვი ძალზე დიდია³².

რა თქმა უნდა, ათონურ კრებულში შემავალ თხზულებათა საგუ-
ლდაგულო შესწავლის გარეშე შეუძლებელია თქმა, თუ რა დამოკი-
დებულებას გვიჩვენებს მათი ტექსტი ჩვენამდე მოდღეულ ბერძნულ
დედნებთან. ეს კია, რომ უკვე ზემოთ მოყვანილი მასალის (თხზულე-
ბათა დასაწყისების) მიხედვით აშკარად ჩანს ქართველი მთარგმნელის
ცდა, რაც შეიძლება ზუსტად გადმოსცეს ბერძნული ტექსტი; ამ
მიზნის მისაღწევად იგი მრავალ ლექსიკურსა და ფრაზეოლოგიურ
კალკს ქმნის და ქართულის ბუნებრივი წყობის დარღვევასაც არ ერი-
დება. ამიტომ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ქართული ტექსტი
მთლიანადაც სიტყვა-სიტყვით მისდევს ბერძნულ ორიგინალს. საფი-

³⁰ M. Aubineau, Textes de Jean Chrysostome et Severien de Gabala, Athos Pantocrator 1. Jahrbuch der Osterreichischen Byzantinistik, 25. B., Wien, 1976, S. 29. Codices Chrysostomici Graeci, Paris, CNRS; I M. Aubineau, Britanniae et Hiberniae, 1968; II R. E. Carter, Germaniae, 1968; III R. E. Carter, Americae et Europae occidentalis, 1970; IV W. Lackner, Austriae, 1981; V R. E. Carter, Codicum Italiae, pars prior, 1983.

³¹ M. Aubineau, Textes de Jean Chrysostom... p. 29.

³² Е. Э. Гранстрем, Иоанн Златоуст в древней русской и южно-славянской письменности: Труды Отдела древнерусской литературы, т. 29, 1974, Л.-д. стр. 29; Е. Э. Гранстрем, рукописное наследие древней Руси, ТОДРЛ, т. 35. Л.-д., 1980, с. 344.

ქრებელია, რომ მთარგმნელის ხელთ მყოფი ტექსტი შედარებით გვიანდელი იყო (ამას ისიც მოწმობს, რომ კრებულში შეტანილ თხზულებათაგან უმეტესობა ნაყალბევია). მომავალი კვლევა გარკვევს, სხვაობს თუ არა ქართული თარგმანით მინიშნებული ბერძნული მოდელები დღეს რეალურად არსებულ შესაბამის ტექსტთაგან.

დ. გრამატიკული ტრაქტატი და მისი მიმართება ოქროპირისეულ ჰომილიასთან

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ის ჰომილია, რომლის ტექსტშიც არის ჩართული „სიტყუად ართრონთათვს“, კრებულის შედგენისას მასში იმ ნომრით შეუტანიათ. ეს არის საკმაოდ დიდი თხზულება, რომელსაც უჭირავს, გრამატიკულ თხზულებასთან ერთად, ხელნაწერის თხუთმეტ ფურცელზე ცოტა მეტი (კა რვეულის პირველი ფურცლის უკანა მხარის მეორე სვეტიდან კა რვეულის მერვე ფურცლის უკანა მხარის ჩათვლით). თხზულების სათაური ისევეა აგებული, როგორც კრებულში შეტანილი სხვა ნაწარმოებებისა; აქაც ავტორად დასახელებულია იოანე ოქროპირი და დაწვრილებით არის ნაჩვენები, თუ რას ეხება ეს სიტყვა: „მისივე წმიდისა მამისა ჩუენისა იოანე ოქროპირისა კონსტანტინუპოლელ მთავარეპისკოპოსისა სიტყვსა მისთვის, ვითარმედ „ქრისტე აღმოსავალი აღმოსავლთაჲ“ და ვითარმედ „აღვიდა“ და „შთავიდა“ და სულისათვს წმიდისა, ვითარმედ „ყოვლისა მპყრობელ არს“.

ამ სიტყვის ტექსტს (რომელიც წინამდებარე გამოცემაში სრულად არის დაბეჭდილი), ბერძნული დედანი ვერ დავუძებნეთ. ქართული თხზულება ტექსტის მიხედვით განსხვავებული ჩანს იმ ბერძნულთაგან, რომლის დასაწყის სიტყვებად, ქართულის შესაბამისად, შესაძლოა ვიგულისხმოთ X^მ & η^μν ἡ φιλόχριστοι... ამგვარი დასაწყისი აქვს რამდენიმე თხზულებას, რომლებიც თემატიკურად ანლოა იმ ჰომილიასთან. ასეთებია: PG 63, 543: *In illud, In principio erat verbum (Jo. 1,1)...* X^მ & η^μν ὁ λόγος εἰς τὴν τοῦ μεγάλου ἀετοῦ θεωρίαν κατέληξεν... და PG 52, 813: *De sancto spiritu: X^მ & η^μν, ἡ φιλόχριστοι, ἡ τοῦ ἀγίου καὶ πρῶτου Πνεύματος ἐπιφοιτησις ἀνυμνεῖτο...*

ტექსტობრივი თანხედრა ით ჰომილიის დასაწყისთან აქ არ გვაქვს. კრებულის დანარჩენი მასალები, როგორც ვნახეთ, გვიჩვენებს, რომ მთარგმნელი ცდილობს სიტყვა-სიტყვით ვადმოსცეს ბერძნული ორიგინალი. ამიტომ ამ ჰომილიისთვისაც საძიებელია ისეთი დედანი, რომელიც მასთან არა მარტო თემატიკურს ან შინაარსობრივ მსგავსებას ავლენს, არამედ უშუალოდ ტექსტობრივადაც შეესაბამება მას. შესაძლოა და მოსალოდნელიც არის, რომ ბერძნული დედანი ფსევდოქროზოსტომული თხზულება იყო. იოანე ოქროპირის სახელით ცნობილია სხვადასხვა ხასიათის მრავალი ლიტერატურული ნაშრომი, მათგან გამოქვეყნებულია სამასი, ხოლო ექვსასამდე ჯერ კიდევ მხოლოდ ხელნაწერის სახით არის შემონახული³³. ოქროპირისად მიჩნეული თხზულებები ხშირად წარმოადგენს კოპილაციას სხვადასხვა წყაროებიდან, მათ შორის თვით მისი ორიგინალური შრომებიდანაც.

მეცხრამეტე ჰომილიის დედნის ძიებისას უთუოდ უნდა საგანგებოდ მიექცეს ყურადღება ხელნაწერებს იმ მწიგნობრული კერებიდან, რომლებთანაც შესაძლოა ყოფილიყო დაკავშირებული კრებულის მთარგმნელის მოღვაწეობა (აქ იგულისხმება პირველ რიგში კულტურული კავშირები და ტრადიციები). მართალია, ბევრი რამ, რაც აქ მოიპოვებოდა XI—XII საუკუნეებში, დღეს დაკარგულია, მაგრამ, მეორე მხრივ, უკანასკნელ ხანებში საგანგებო კვლევის შედეგად უკვე აღწერილ ხელნაწერებში მრავალი საგულისხმო მასალა გამოჩნდა. ჩვენთვის ამ მხრივ საინტერესოა ერთი ათონური ბერძნული ხელნაწერი (Athos Pantocrator 1, XI საუკუნისა), რომლის შედგენილობა ლამბროსის ცნობილ კატალოგში ნაჩვენები არ არის; იმ ნაშრომის მიხედვით კი, სადაც ხელნაწერის შედგენილობა საგანგებოდ არის შესწავლილი, ჩანს, რომ მასში შეტანილი ოცდარვა ჰომილიიდან შვიდი ათონური კრებულისას შეესაბამება: № 1: კ¹, № 4: კ², № 7: კ³, № 8: კ⁴, № 9: ლ¹, № 10: ლ², № 15: კ⁵.

შეიძლება კიდევ მიეუთითოთ როგორც მაგალითი, ათონური ბერძნული ხელნაწერი Athos Panteleimon 58, რომელშიც რამდენიმე

³³ I. Quasten, *Initiation...*, p. 658.

³⁴ M. Aubineau, *Textes de Jean Chrysostome...* p. 26-27.

გამოუქვეყნებელი თბზულება აღმოჩნდა³⁵. სამწუხაროდ, სხვა ამგვარ ლიტერატურაზე ამჟამად ხელი არ მიგვიწვდებოდა³⁶. ამოკვდა, მეცხრამეტე პომილიის უშუალო დედნის მოძიება მომავლის საქმედ რჩება.

„სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ ათონურ ხელნაწერში ჩართულია იმ პომილიის მეორე ნაწილში, რომელიც სულიწმიდას შეეხება. ეს ნაწილი (ჩვენი გამოცემის 25-ე პარაგრაფიდან) შინაარსობლივად გამოყოფილია პირველისაგან; მისი დასაწყისიც აშკარად მოწმობს, რომ მსჯელობა ახალ საკითხს ეხება: „ხოლო³⁷ ვინაჲთგან ძმათა ვიეტმე მოსწრაფეთაგანთა სულისა წმიდისათჳს ითხოეს სიტყუაჲ სურვილითა ვიდრემე სათნოათა აღძრულთა, ხოლო სულითა წმიდითა განმტკიცებად მნებებელთა, აწ უკუე საკირო არს დაწყნარებით ძალისაებრ ჩუენისა... ფრთოან ქმნითა გონებისა და ენისა ჩუენისაჲთა თქუმად...“. ამ ნაწილში გვხვდება მწვავე პოლემიკური პასაჟები, მიმართული მწვალებელთა წინააღმდეგ, რომლებიც ებრძვიან მართლმადიდებლურ ქრისტიანულ დოგმატებს მამა ღმერთისა, ძისა და სულიწმიდის თანასწორობის შესახებ. სწორედ აქ არის მსჯელობა სამების წევრთა სახელების ართრონიანად და უართრონოდ ხმარების შესახებ საღმრთო წერილში, რადგანაც ხსენებულ სიტყვათა განსხვავებული გრამატიკული ფორმით ხმარება მწვალებლებს სამების წევრთა უთანასწორობის ნიშნად აქვთ მიჩნეული:

„განმცდელობენ მწვალებელთა შვილნი განყოფილებისაგან სახელთაჲსა შექმნად არსებისაჲცა განყოფილებისა, ვითარ-იგი იტყუან, ვითარმედ: „არა საგონებელ არს ღმერთი უფლად, არამედ სხუასა ვიდრემე ღირსებასა აჩუენებს „ღმერთი“, ხოლო სხუასა ღირსებასა საცნაურ ჰყოფს „უფალი“. ესრეთ მრავლად უქუენაესად აჩუენებსო

³⁵ M. Aubineau, Un nouveau "Panegyricon Chrysostomien:" pour les fêtes lixés de l'année liturgique. Athos Panteleimon 58. Analecta Bollandiana, t. 92, fasc. 1-2, 1974, pp. 83,93.

³⁶ მაგალითად, ლიტერატურა რომელიც ნაჩვენებია M. Aubineau-ს ზემოთ დასახელებულ ნაშრომში: Textes de Jean Chrysostome, გვ. 29, შენ. 22 და სხვა.

³⁷ ეს სიტყვა სტრიქონის შუაში წერია, მაგრამ დაწერილობაში მაინც ჩანს, რომ აქ ახალი ნაწილი იწყება: ხ ასო მთავრულით არის გამოყვანილი.

ქესა“, — იტყვან, — „ამიერ... ძესა უფლად თქუმიტა, ხოლო მამასა ღმრთად. რაჲსა ესრეთ ჰფილოსოფოსობ შენ უფროჲსდა ამოღ კბრძნობ... ამას ვიტყვთ არა უღონონი ჩუენებად, ვითარმედ და მხოლოდ-შობილიცა ღმრთად იწოდების. რამეთუ პავლესი არს კმადე მოძღურებაჲ: ქრისტე კორცთაებრ, რომელი არს უფვალთა ღმერთი!... პავლე უკუეთუ ვიდრემე ღმრთად ქადაგებს მას, ხოლო დავით იტყვს: კურთხეულ არს მომავალი სახელითა უფლისაჲთა ღმერთი უფალი და გამოგზნდა ჩუენ*“. ეგრეთვე და მახარებელიცა: დასაბამსა იყო სიტყუაჲ და სიტყუაჲ იყო ღმრთისა თანა და ღმერთი იყო სიტყუაჲ**“. გარნა იხილე, თუ რაჲ პოა მწვალებელთა სიბოროტეჲან. რამეთუ იტყვან, ვითარმედ: „თეოს“ ვიდრემე წერილ არს, რომელ არს „ღმერთი“. უ ა რ თ რ ო ნ ო დ, ხოლო „ო თეოს“ არა წერილ არსო, რომელ არს ღმერთი ა რ თ რ ო ნ ი ა ნ ი. იხილე წუღილმოქმედებაჲ სიბოროტისაჲ, ვითარმედ „რაჲმს მამისათჳს წერილი იტყოდისო“, — იტყვან, „ა რ თ რ ო ნ ს ა დაუდებს მეტყუელი, ვითარმედ: „ო თეოს,“ და არა ესრეთ იტყვს, ვითარმედ „თეოს“; და ვითარმედ „ო თეოს“ დიდი, „ო საუკუნე“, „ო შემოქმედი“ ცისა და ქუეყანისაჲ... წწყლისა მოძღურებისაებრ. ხოლო ძესა თვნიერ ა რ თ რ ო ნ ი ა ნ ი ს ა სიტყვსა წერილი, რაჲთა გასწაოს განყოფილებაჲ, რამეთუ ა რ თ რ ო ნ ი ს ა ვიდრემე მქონებელსა უფლებადცა უმეტესი აქუსო, ხოლო არ-მქონებელსა ა რ თ რ ო ნ ი ს ა ს ა უღარესი აქუს ღირსებაჲ“.

კანონნი ესე სადაჲთ მიგიტუმან, მ ამოლო მწვალებელო და არა-ღმრთისმეტყუელო, პავლესაგანა გინა სხვსა ვისგანმე? და ჰპოვეა განცხადებული მოძღურებაჲ, ვითარმედ ა რ თ რ ო ნ ი ს ა ქონებაჲ უდიდესად აჩუენებს ღმერთსა? რამეთუ მე ვიდრემე ამას არა ვპპოვებ, ხოლო ვპპოვებ ნაცვალსაკუეთებელსა საცთურისა შენისასა მახვლსა, რაჲეთუ არა უღონო ვარ ჩუენებად, — ვინაჲთგან ა რ თ რ ო ნ ი ს ა გ ა ნ ჰფილოსოფოსობ და არა ჭეშმარიტებისა, — არა უღონო ვარ ჩუენებად ძისაცა ა რ თ რ ო ნ ი ა ნ ა დ ქადაგებულისა“ 31—35.

ამის შემდეგ ავტორი თავისი აზრის დასამტკიცებლად სახარებიდან იმოწმებს რამდენიმე მაგალითს (მ. 1,23; ი. 20, 25;) და საგანგე-

* რომ. 9,5; ** ფს. 117, 26-27; *** ი. 1,1.

ზოდ უპირისპირებს ერთმანეთს მათი ტექსტის მიხედვით სიტყვათა ართრონიან და უართრონო ფორმებს ბერძნულში.

აი ამ ადგილების თარგმნისას დასკირებია ქართულ მთარგმნელს ქართულ ტექსტში განსხვავების ჩვენება ბერძნულ *αρθρονον* და უართრონო ფორმათა შორის და „სიტყუა ართრონთათჳს“ სწორედ ამ პასაჟების უკეთ გასაგებად არის დაწერილი. ათონურ ხელნაწერში ამ თხზულებას სათაური არა აქვს (სათაური „სიტყუა ართრონთათჳს“ მოცემულია მხოლოდ S ხელნაწერში); გრამატიკული ტრაქტატი წარმოდგენილია, როგორც შენიშვნა „თეოს“ სიტყვისათვის, რომელიც ჩვენს გამოცემაში ვარსკვლავით არის აღნიშნული; ხელნაწერში კი (იხ. ფოტო 1) მას და გრამატიკული ტრაქტატის პირველ სიტყვას („შეისწავე...“) თავზე ერთნაირი ნიშნები აქვთ — პატარა წრეები. ეს არის ერთ-ერთი იმ ნიშანთაგან, რომლებიც ხელნაწერში საზოგადოდ იხმარება მაშინ, როდესაც ამა თუ იმ სიტყვას აშიაზე რაიმე შენიშვნა ახლავს; ოღონდ ყველა სხვა შენიშვნა მცირე მოცულობისა არის და ამიებზეა გატანილი, გრამატიკული ტრაქტატი კი გადამწერს ძირითადი ტექსტის ადგილზე შეუტანია. ხელნაწერში, როგორც ზემოთ ვთქვით, ტექსტი ორ სვეტად არის ნაწერი; ხოლო იმ გვერდზე, სადაც იწყება „სიტყუა ართრონთათჳს“, გადამწერს ტექსტი ჯერ გაბმით უსვეტებოდ დაუწერია, მერე კი, „თეოს“ სიტყვიდან — ისევ ორ სვეტად; ერთში განაგრძო ჰომილიის ტექსტი, მეორეში მოუთავსებია გრამატიკული ტრაქტატი, რომელსაც ხელნაწერში თერთმეტი სვეტი უკავია. „სიტყუა ართრონთათჳს“, ყოველთვის კიდის მხარეს მოქცეულ სვეტშია გატანილი; ფურცლის წინა მხარეს — მარჯვენაში, უკანა მხარეს — მარცხენაში, ეს გვაფიქრებინებს, რომ იგი გადაწერილია ისეთი დედნიდან, სადაც მას ნამდვილი მარგინალური შენიშვნის სახე ჰქონდა — ნაწერი იყო აშიაზე. ქართულ პრაქტიკაში ცნობილია შემთხვევები, როდესაც აშიაზე ძალიან დიდი შენიშვნებია გატანილი — მაგალითად შეიძლება დავიმოწმოთ ხელნაწერი A — 109³⁸.

„სიტყუა ართრონთათჳს“, როგორც სხვა შენიშვნები, ნაწერია უფრო წვრილი ხელით, ვიდრე დანარჩენი ტექსტი, ოღონდ სვეტები

³⁸ A — 109 XII ს. კრებულია, შეიცავს გრიგოლ ღმრთისმეტყველის თხზულებებს, რომლებიც ეგრემ მცირის თარგმნილია. იხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა... A კოლექციისა, ტ. 1, გვ. 34.

ფართოა (შესაბამისად, მეორე სვეტი, სადაც ოქროპირისეული ტექსტი მიდის, უფრო წვრილია), სხვაგან კი სვეტების სივანე ერთნაირია.

ყურადღება უნდა მიექცეს იმასაც, რომ გრამატიკული ტრაქტატის ისევე იწყება, როგორც ჩვეულებრივი შენიშვნები: „შეესწავლე, როგორც მეთუ...“.

ყველაფერი ეს თვალნათლივ მოწმობს, რომ ქართული გრამატიკული ტრაქტატის ავტორი ის პირი ყოფილა, რომელმაც იმ სიტყვა ქართულად თარგმნა. „სიტყუაჲ ართრონათეს“ მას დაუწერია, როგორც ქართული თარგმანის მკითხველისათვის ძნელად გასაგები ადგილის კომენტარი (ეს გარემოება, როგორც აღვნიშნეთ, თხზულების დასაწყისშივე არის ნახსენები); ავტორი ამბობს, რომ იოანე ოქროპირის მიერ მწვალებელთა საწინააღმდეგოდ თქმული განმარტება იოანეს სახარებისა (იგულისხმება ი. 1,1) „გარდმოითარგმნოს რაჲ, დაბნელდების უართრონობისათეს ენისა ჩუენისა და ცხადსა და ნათელსა სიტყუასა უცნაურ ვინაჲმე ჰყოფს, რამეთუ შეუძლებელ არს თარგმანებაჲ მისი ენასა ზედა ქართულსა“ 1. სწორედ ამიტომ განუზრახავს მას ესწავლებინა ქართველი მკითხველისათვის, „თუ რაჲ არს ართრონი და ვითარ ვერ ეგების ენასა ზედა ქართულსა თარგმნაჲ მისი და ვითარ იგუმევენ ამას ართრონსა ბერძენნი“ 1. მაგრამ ის, რაც შემდეგ მოსდევს, უკვე გრამატიკული ხასიათის ნაშრომია: ავტორი საკმაო სისრულით მიმოიხილავს ბერძნული ართრონის ფორმებს და ბერძნულ ენას ართრონთა ქონება-არქონების თვალსაზრისით უდარებს ქართულს. თხზულებაში მოცემულია განსაზღვრებით ართრონთა ცხრილები თანმიმდევრულად სამი (მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო) სქესისათვის, ნაჩვენებია ართრონიანი და უართრონო სიტყვების ბრუნების ნიმუშები. თითოეული სქესის ართრონთა და სიტყვათათვის მითითებულია სათანადო ფორმები მხოლოდით, ორობით და მრავლობით რიცხვში. მამრობითი სქესის სიტყვათა ნიმუშად ავტორს აუღია „თეოს“ (θεός), მდედრობითისა—„ტრიას“ (τριάς), საშუალოსი—„პნევმა“ (πνευμα).

გარდა განსაზღვრებითი ართრონებისა, თხზულებაში ჩამოთვლილია კიდევ მიმართებითი ნაცვალსახელები („ართრონნი დამორჩილებითნი“). საბოლოოდ, ოქროპირისა და მწვალებელთა დავის კიდევ ერთხელ ხსენების შემდეგ, ავტორი თხზულების დასასრულს გამო-

თქვამს იმედს, რომ მონდომებული მკითხველი მისი მრავალგზის და მოუწყინებლად წაკითხვის შემდეგ შეძლებს ართრონთა რაიბის გაგებას: „განმარტებულად ჰპოოს ძალი ართრონთა ვითარებისაჲ, თუ რანი არიან ართრონნი“ 24. ეს დასკვნითი გამონათქვამი ერთხელ კიდევ ადასტურებს, რომ თხზულებას, რომელიც თავდამიწველად მწიგნობრივი დედნის ერთი ადგილის ქართული თარგმანის განსამარტავ შენიშვნად ყოფილა ჩაფიქრებული, საბოლოოდ ორიგინალური გრამატიკული ნაშრომის სახე მიუღია.

ამიტომაც იყო, რომ სვიმონ კარგარეთელმა — საფარული ხელნაწერის გადამწერმა — იგი თავის კრებულში შეიტანა, როგორც დამოუკიდებელი თხზულება.

ე. „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“, როგორც გრამატიკული თხზულება

ზემოთ ნაჩვენები იყო მიზეზი, რომლის გამოც დაიწერა „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ და გადმოცემული იყო ამ თხზულების საერთო შინაარსი. ამჟამად მოკლედ შევეხებით ამ ნაწარმოებში განხილულ გრამატიკულ კატეგორიებს და მათ აღმნიშვნელ ტერმინებს.

გრამატიკულ ტრაქტატზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ მისი ავტორის ენათმეცნიერულ შეხედულებათა საყრდენს, როგორც მოსალოდნელი იყო, წარმოადგენდა დიონისიოს თრაკიელისა და მისი მრავალრიცხოვანი კომენტატორების მიერ შემუშავებული სისტემა. დიონისიოსის გრამატიკა და მის კომენტატორთა სქოლიოები, რომლებშიც დაწვრილებით არის განხილული ალექსანდრიელი მწიგნობრის¹ ნაშრომის მრავალი საკითხი, ფართოდ იყო გავრცელებული ბიზანტიაში და სხვაგანაც დიდი გავლენა მოახდინა გრამატიკულ კონცეფციათა ჩამოყალიბებაზე²; ამგვარი გავლენის მაჩვენებელია ად-

¹ გამოთქმულია აზრი, რომ დიონისიოს თრაკიელის სახელით ცნობილი გრამატიკა ნამდვილად მას არ ეკუთვნის. B. P. M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, Oxford, 1972 v.I, p. 469, v. II, p. 680.

² И. М. Тронский, *Проблемы языка в античной науке. Античные теории языка и стиля*. М., 1936, с. 28. R. Robins, *Ancient and Medieval Grammatical Theory*, p. 46.

რეული სირიული³ და სომხური⁴ გრამატიკული ლიტერატურა. „სა-
ტყუა ართრონთათეს“ აგრეთვე ბერძნული გრამატიკული მოძღვრების
აშკარა გავლენას ამჟღავნებს; ეს ეტყობა ავტორის გრამატიკულ სის-
ტემასაც და მის ტერმინოლოგიასაც.

თხზულების დასაწყისში აღნიშნულია, რომ ყველაფერს, რაც კი
არსებობს, აქვს სახელი; ესენია „სახელნი ყოველთა სულიერთა
და უსულოთანი, ხილულთა და უხილავთანი“. ეს განსაზღვრება ახლოა
არსებითი სახელის ტრადიციულ განსაზღვრებასთან, ტერმინი კი ბე-
ძნულ შვიჯ-ს შეესაბამება (ასევეა სომხური *անոն*). სახელებს
ავტორი ყოფს სამ ჯგუფად გრამატიკული სქესის მიხედვით: „სახელ-
ნი... სამთა სახელის-დებათაგან საცნაურ იქმნებიან და იწოდებიან
ბერძენთა შორის, ესე იგი არს: მამალთა და დედალთა და შუათაგან“
2. სქესის აღსანიშნავად იხმარება ნათესავი: ავტორი მიუთით-
ობს, რომ ესა თუ ის სახელი არ შეიძლება სამივე ან ნებისმიერი
სქესისა იყოს, იგი ყოველთვის ერთ გარკვეულ სქესს განეკუთვნება;
თითოეულ მათგანს კი თავისი სქესის შესაბამისი ბრუნება აქვს: „არა
თითოეულსა სახელსა სამნივე და სამთაგანვე სახელის-დებათა ეწო-
დებიან, არამედ ყოველთა სახელთა შორის გინა თუ მამალი ეწოდე-
ბის სახელი, გინა თუ დედალი, გინა თუ შუა და თვისისა სახელისა
აქუს განკუთვნილება; და არა გარდაერწყუთმის ერთი მეორისასა სა-
ხელთა ცვალებულება, არამედ თითოეულისა ნათესავისასა სცავს
თითოეული დრეკასა სახელთასა“. 2. ნათესავი ბერძნული *γένος*
სიტყვის პირდაპირ თარგმანს წარმოადგენს. როგორც ტერმინი, იგი
მომდევნო ეპოქებშიც ხშირად იხმარება — გამოყენებულია ზურაბ
შანშოვანის გრამატიკაში სქესის აღსანიშნავად: „ნათესავი ოთხი: სა-
მამაო, სადედაო, შიარი, არავინი“. შანშოვანის თხზულება, როგორც
ცნობილია, სომხურ წყაროებს ეყრდნობა. იგი წარმოადგენს სემონ
ჯულაელის გრამატიკის ოდნავ შეცვლილ თარგმანს, ხოლო სომეხი
მწიგნობრის ნაშრომი თვითონ არის დამოკიდებული დიონისიოს თრა-

³ Н.В. Пигулевская, Культура сирийцев в средние века. М., 1979, с. 113, Р. Рылова, Грамматика сирийского языка, с. 7.

⁴ Н. Адонц, Дионисий Фракийский, с. II. С. Джаукян, Языкознание в Армении в V—XVIII вв. В кн.: История лингвистических учений, Средневековой Восток, JL., 1981, с. 15.

კიელის გრამატიკული ტრაქტატის სომხურ თარგმანსა და მის კომენტარებზე⁵. ნათესავი შანშოვანის გრამატიკაში სხვა სიტყვის თარგმანს წარმოადგენს. ეს სომხური ტერმინი კი უცხო სიტყვის შესაბამისია დიონისიოსის თხზულების ძველ თარგმანებში და შემდგომშიც სომხურ გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში დამკვიდრებული. ანტონის გრამატიკაშიც გრამატიკული სქესის აღსანიშნავად ნათესავი იხმარება: „მდედარი ესე... რომელა ნათესავი... ოთხთა მიმართ სახელთა აქუს წუღლებაჲ, რამეთუ სახელი ენისამებრ ჩუენისა ანუ არს მამრობითი, ანუ მდედრობითი ანუ უმეშუჭობითი და ანუ საზოგადო“⁷.

როგორც ზემოთმოყვანილი ტექსტიდან ჩანს, ავტორს ბერძნულში გამოუყვია სამი სქესი: მამალი, დედალი, და შუა. ქართული ტერმინები, რომლებიც მრავალჯერ არის ნახმარი ამ თხზულებაში, შეესაბამება ბერძნულ *ἀρσενικόν*, *θηλυκόν*, *ὀμιχτικόν* სიტყვებს.

დედალი, როგორც გრამატიკული სქესის აღმნიშვნელი ტერმინი, ათონურ ხელნაწერში სხვაგანაც გვხვდება: ლა სიტყვის დასაწყისში არის ასეთი ფრაზა: „ვინ არსა დედაკაცი, მქონებელი ათთა ღრაქმათაჲ?... იგი არს ღმრთისა სიბრძნე“ დედაკაც სიტყვას აქვს შენიშვნა ამაზე: „შეისწავე, რამეთუ სიბრძნისა სახელი დედალი არს ბერძულ (იგულისხმება *σοφία*, მ. შ.), ხოლო სიბრძნე ქრისტე არს და ვინაჲთგან დედალი არს სახელი მისი, ამისთვის დედაკაცისა სახელსა უწოდეს ქრისტესა მახარებელი“. ეს „შეისწავეც“ უთუოდ იმავე ავტორისა არის, რომლის დაწერილია „სიტყუაჲ ართრონთათეს“.

დედალი და მამალი იმ სიტყვაში აგრეთვე ბუნებრივი სქესის აღსანიშნავადაც გვხვდება: „ორთა უცხოთა ღმერთთა ჰქადაგებს: ერთსა მამალსა და ერთსა დედალსა“ 3. 51.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ავტორს ბერძნულისათვის მხოლოდ სამი სქესი დაუსახელებია: როგორც ცნობილია, ბერძნული ტრადიციის მიხედვით შესაძლებელია ენაში გამოიყოს კიდევ საერთო (*αἰών*) და ზესაერთო (*ἐπαιών*) სქესი. ეს თვალსა-

⁵ ილ. აბულაძე, ქართული გრამატ. ლიტერატურის აღრინდელი ძეგლები, წრომები, ტ. II, გვ. 170, 174.

⁶ Н. Адонц, Диопсий Фраккийский, с. 13.

⁷ ქართული ლრამატიკა, შედგენილი ანტონ I-ის მიერ, თბ., 1885, გვ. 127.

ზრისი ზოგჯერ სხვა ენის გრამატიკებშიც არის გატარებული⁸. ქართველ ავტორთაგან ზურაბ შანშოვანს, როგორც ვნახეთ, ოთხი სქესი აქვს დასახელებული: სამამაო, სადედაო, ზიარო, არავგენი. ამ ტერმინებს შეესაბამება სომხურის *արահան, իգական, հայտնակ, քչուք*. ანტონსაც თავის გრამატიკაში გამოყოფილი აქვს ოთხი სქესი (ნათესავი): მამრობითი, მდედრობითი, უმე-
შუჭობითი (ე. ი. საშუალი) და ზოგებითი (საზოგადო). ოღონდ ანტონი იქვე აღნიშნავს: „არა რამე აქუს ნიშანი ჩუშნისამებრ ენისა სახელსა არსებითსა მამრობითად თქმულსა და არცაღა მდედრობითად თქმულსა“ და ფორმალურ ნიშნად მხოლოდ „ზედ-შეს-რულთათვის“ მიიჩნევს ა დაბოლოებას¹⁰.

გრამატიკული ტრაქტატის ავტორმა სქესის განსაზღვრებისას სრულიად მართებულად უპირატესობა მიანიჭა არა სახელის მიერ აღნიშნულის სქესს, არამედ სახელის ფორმას, ეს კარგად ჩანს ზემოთ მოყვანილ ნაწყვეტში, სადაც იგი ამბობს, რომ თითოეული სქესის სახელის ბრუნება განსხვავებულია და მეორე სქესისას არ ემთხვევა.

უნდა შევნიშნოთ კიდევ, რომ ავტორი, რომელიც რამდენსამე ადგილას ბერძნულსა და ქართულს უპირისპირებს ერთმანეთს და ცდილობს ამ ორ ენას შორის სხვაობისა თუ მსგავსების ჩვენებას, ქართულში სქესის არსებობის შესახებ საზოგადოდ არაფერს ამბობს. ამ გარემოებას მნიშვნელობა აქვს ავტორის ვინაობის საკითხის გასარკვევადაც. როგორც ცნობილია, ზოგიერთი ქართველი მწიგნობარი ადრევე ცდილა ქართულში გრამატიკული სქესი დაედგინა. კ. კეკელიძე აღნიშნავს, რომ გრამატიკული სქესი XI საუკუნის მეორე ნახევრიდან არის შემოღებული; ამის დასამტკიცებელ საბუთად მას მოჰყავს ის, რომ ეფრემ მცირე მას „ახლად მოპოვნებულს“ უწოდებს¹¹. აქ იგულისხმება ეფრემის „შეისწავე“ ასკეტიკონის თარგმანში (ხელნაწ. ინსტ. A — 1115, XII ს.). ტექსტში არის სიტყვა „მლიდარაჲ“

⁸ შდრ. Н. Адонц, Дионисий Фракийский, с. 13, CLXIV.

⁹ ილ. აბულაძე, ქართული გრამატ. ლიტერატურის აღრინდელი ძეგლები, გვ. 176.

¹⁰ ქართული დრამატიკა, გვ. 127—128; ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, გვ. 109.

¹¹ კ. კეკელიძე, ქართული თარგმანი გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფისა, ეტიუდები, 1, გვ. 254.

(„მ დ ი დ ა რ ა ა მთილებნ ჭიჭნაურსა, ხოლო ჭურვი მატყლსა შედგებულსა“. 154 v), რომელიც განმარტებულია შემდეგნაირად: „შეისწავე: მ დ ი დ ა რ ა ა ახალ მოპოვნებულად დედლად სიტყუაჲს რამეთუ დედაკაცი არს მომღებელი ჭიჭნაურისა“¹².

მდებრობითი სქესის სახელის ნიმუშად შანშოვანს დასახელებული აქვს „წინასწარმეტყველ“¹³. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება აღინიშნოს, რომ ა დაბოლოება მდებრობითი სქესის სახელთათვის ქართულში ანტონს უფრო ადრეული წყაროებიდან აქვს ამოღებული¹⁴.

გრამატიკული სქესის აღმნიშვნელი ტერმინები გვხვდება იოანე ქსიფილინოსის მეტაფრასულ კრებულში (ქუთ. მუზ. № 3, XVI ს.), რომელიც უფრო ადრე უნდა იყოს ნათარგმნი თვითონ პეტრიწისა თუ პეტრიწონული სკოლის მიმდევრის მიერ: „შეისწავე, ვითარმედ ბერძულნი სიტყუანი ყოველნი ანუ მამალნი არიან, ანუ დედალნი, ანუ არარომელნი სახელთა მწოდებელნი“¹⁵; „შეისწავე, ვითარმედ ყოველი სახელი სიტყუაჲ ელლინთაჲ სამფერ, ესე იგი სამსახე არს: დედალ, მამალ და არარომელ. და სახელი მამათა საწოდებულად ესრეთ იქმნების: „ო ანთროპოს“, გეგულების რაჲ წოდებაჲ მამაკაცი-საჲ, და „ი ანთროპოს“, გეგულებოდის რაჲ წოდებაჲ დედაკაცი-საჲ“¹⁶. საყურადღებოა საშუალო სქესის აღმნიშვნელი ტერმინი ა რ ა რ ო მ ე ლ ი, რომელიც თავისი შინაარსით უფრო უახლოვდება ომნი-ს.

თითოეული სქესის სახელი თავ-თავის ართრონებს დაირთავს. ართრონთა ფუნქცია ავტორს ასე აქვს განსაზღვრული: ართრონი, მისი სიტყვით, ბერძულ ენაში „წინა-დასადებელი არს სახელისაჲ და შუენიერ-ჰყოფს სახელსა და რეცა პატივსა რასმე მიჰმადლებს“¹⁷; არ-

¹² ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, A კოლექციისა, ტ. IV, თბ., 1954, გვ. 119. З. А. Сарджвеладзе, У истоков грузинской лингвистической мысли: Вопросы языкознания, 1983, I, с. 117.

¹³ ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის აღრიხდელი ძეგლები, გვ. 177.

¹⁴ შტრ. ა. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965, გვ. 99: „ანტონი იმასაც გრძნობს, რომ სხვა ენაში ასეთი გამოსახულებების არსებობა არ კმარა იმისათვის, რომ ქართულ გრამატიკაში სათანადო ერთეული გამოიყოს: ა დაბოლოებაჲ ამიტომ დაუძებნა მდებრობითს“.

¹⁵ ზ. ს ა რ ჯ ვ ე ლ ა ძ ე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984, გვ. 245.

¹⁶ კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ქართული თარგმანი ვიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფისა, ეტიუდები, I, გვ. 253.

თრონებს იგი სახელთა საფუძველსა და საძირკველს უწოდებს: „არ-
თრონნი სხუანი არანი არიან, თვნიერ საძირკუელნი სახელთანი“ 3;
„ართრონნი თავით კერძო დასასხმელნი, ვითარცა საფუძველნი, რა-
მე და საშუენებელნი“ 12. ავტორს ბერძნულში ართრონის წყნება
დიდ ღირსებად მიაჩნია და მიუთითებს, რომ ართრონის წყნება
ბის გამო „უმეტრად და ბნელად საგონებელ არს ენასა ზედა ჩუენსა
ლექსი თარგმანებული“ 1.

ბერძნულ ართრონთა შესახებ მსჯელობისას ავტორი არაერთგზის
განხილავს ქართულში ართრონთა არარსებობას, მის მიხედვით, ბერძ-
ნულიდან თარგმნისას ლექსი, რომელიც ბერძნულში „ნათლად ძეს...,
გარდმოითარგმნოს რაჲ, დაბნელდების უართრონობისათვის ენისა ჩუ-
ენისა და ცხადსა და ნათელსა სიტყუასა უცნაურ ვინაჲმე ჰყოფს,
რამეთუ შეუძლებელ არს თარგმანებაჲ მისი ენასა ზედა ქართულსა...
ვერ ეგების ენასა ზედა ქართულსა თარგმნაჲ მისი“ 1; (იგი აღნიშნავს,
რომ ბერძნული ართრონიანი სიტყვები ქართულად უართრონოდ
უნდა ითარგმნოს: „რამეთუ ჩუენსა ენასა არა ჰქონან სახელთა წინა
დასასხმელნი ართრონნი, ვინაჲცა, რაჲმს გეგულებოდის ბერძნულსა
ართრონიანსა სახელსა თარგმანებაჲ, „ო თეოს“-სა ესრეთ სთარგმნი,
ვითარმედ „ღმერთი“. რამეთუ არა არს ართრონი ენასა ზედა ჩუენსა
და ვერ შესაძლებელ არს თარგმნაჲ მისი, ვინაჲთგან არა არს“ 6.
ართრონის საჩვენებლად ქართულში მას ბერძნული ართრონების გა-
მოყენება დასჭირებია: „არა თუ ესრეთ ვინმე, ვითარცა ბერძნულად
არიან, დაუსხნეს, სხუებრ შეუძლებელ არს თარგმნაჲ“ 19. ამის შე-
მდეგ იგი იძლევა მაგალითებს ბერძნულ ართრონდართული ქართუ-
ლი სიტყვების ბრუნებისა: „ო ღმერთი, ტუ ღმრთისაჲ... ტის სამებო-
საჲ, ტინ სამებასა“... და ა. შ. საბოლოოდ კი ასკვნის: „გარნა არცა
ეგების ესრეთ თქუმაჲ ქართულად და არცა შუენის ენასა ჩუენსა არ-
თრონი ბერძნული; და ქართულნი ართრონნი არა არიან“ 19.

ავტორი ქართულ სიტყვათა განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელო-
ბას (ნაწევართა საშუალებით) სრულიად არ ახსენებს; ეს გამომდინა-
რეობს მისი ნაშრომის ხასიათიდან — ავტორს აინტერესებს მხოლოდ
„სახელთა წინა დასასხმელნი ართრონნი“ ბერძნულში და შესაბამის
ფორმათა არსებობა-არარსებობის საკითხი ქართულში.)

გრამატიკულ ტრაქტატში ავტორისეული მსჯელობა ეხება ართ-
რონს, რომელიც თანამედროვე თვალსაზრისით განსაზღვრულ არ-

ტიკლს წარმოადგენს, ასეთი ართრონები ბერძნული ტრადიციის მიხედვით არის *Ἀρθρον ποταμαίων* („დამამორჩილებითი“). ამ ტერმინის შესაბამისი კვალიფიკაცია ავტორს არ ეძლეოდა, მაგრამ იგი მას უეჭველად იცნობდა, რადგან თავისი გრამატიკული წესების ბოლოში მას გარჩეული აქვს კიდევ „ართონხი დამამორჩილებითნი“ ანუ თანამედროვე ტერმინოლოგიით — მიმართებითი ნაცვალსახელები. მიმართებითი ნაცვალსახელი (*ἄρθρον ἰσομετρικόν*) ღიონისიოს თრაკიელის გრამატიკაში და მის ნაშრომზე დამყარებული ტრადიციის მიმდევართა თხზულებებში უპირისპირდება განსაზღვრებით ნაწევარს (*ἄρθρον ποταμαίων*). „დამამორჩილებითი ართონები“ ავტორს აღარ განუხილავს დაწერილებით, მას მხოლოდ ჩამოთვლილი აქვს ათ-ათი ფორმა ყოველი სქესის ყველარიცხვსა და ყველა ბრუნვაში, წოდებითის გამოკლებით (სწორედ ამიტომ არის მათი რიცხვი ყოველი სქესისათვის პირველად დასახელებულ ართრონთან შედარებით სამით ნაკლები). ჩამოთვლისას იგი თავის ჩვეულებრივ წესს მიჰყვება: ასახელებს მამალ, დედალ და შუა ართრონებს მხოლოდით, ორობით და მრავლობით რიცხვში. უფრო დაწვრილებით ისინი აღარ აუხსნია ავტორს, რადგან შიშობდა, რომ „ამათსაცა ძალსა აწ განმარტებაჲ სატვრთოდ აღუჩნდებოდა მკითხველსა და აწინდელსა სიტყუსა ამათისა ძალისა განმარტებაჲ არად ეკმარებოდა“ 23. ბოლო ნაწილი ამ ფრაზისა აშკარად მოწმობს, რომ თხზულების დაწერის საგანგებო მიზანია იმ „ართრონთა“ ახსნა, რომელთაც დღეს ნაწევარს (არტიკლს) ვუწოდებთ. ართრონთა ფორმები, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ქართული ასოებით არის გადმოცემული, გადმოცემის ფორმა განხილულია ქვემოთ (გვ. 83).

ართრონის ქართული სახელწოდება პირდაპირ ბერძნულიდან არის გადმოღებული (*ἄρθρον*). ეს ტერმინი იხმარება ართრონებზე მსჯელობისას (შდრ. *კაიკი*)¹⁷. ართრონის ხმარებას „დასუმა“, „დადება“ ან

¹⁷ Н. Адонц, Дионисий Фракийский, გამოცემელი შენიშნავს, რომ ღიონისიოსის გრამატიკის ძველ სომხურ თარგმანში ართრონის მაგიერ ჩვენებითი ნაცვალსახელია დასმული; დავით უძლეველის კომენტარებში კი ნათქვამია, რომ ართრონი სიტყვის თავში დაისმის და გაირჩევა სქესისა და რიცხვის მიხედვით. გვ. CLXXXV.

„დასხმა“ (მრავლისა) ეწოდება: თავისა ართრონსა დაუსუმენ 13, ართრონსა დაუსუმენ 3. 34; სამგუარად დაუსუმენ ართრონთა 4. უნდა შევნიშნოთ, რომ ძველ ქართულ ნათარგმნ ძეგლებში ართრონი სხვაგანაც არის ნახსენები: თეოფილაქტე ბულღარელის ნათარგმანებაში ერთ ადგილას ნათქვამია: „არა მარტივად იტყვის, ვითარმედ „მესია“, არამედ „ტონ მესიან“ ართრონისა თანა“ (A 52, 12 v). ამავე თხზულებაში ართრონ ფუძიდან ნაწარმოები ნასახელარი ზმნა „დანაწევრებას, განსაზღვრას“ აღნიშნავს: „კმა ვიდრემ არს მშვნეად დაუართრონავი, რომელი აღმოვალს კორჯისაგან, ხოლო ოდეს დაიართრონოს ენისა მიერ, მაშინ იქმნების სიტყუად“ (A 52, 95. მაგალითები ამ ხელნაწერიდან მოგვაწოდა ზ. სარჯველაძემ).

ართრონი, როგორც სახელის განმსაზღვრელი („განმათვსებელი“) ნახსენებია თხზულებაში, რომელიც ნათარგმნია არაუადრეს მეოთხრემეტე საუკუნის დასაწყისისა პეტრიწონული სკოლის უცნობი წარმომადგენლის მიერ. აქვე არის დართული საკმაოდ ვრცელი „შეისწავე“, რომელშიც მოცემულია ზოგიერთი ცნობა ბერძნულ ართრონთა შესახებ: „შეისწავე, ვითარმედ აქა თქმულ არს წინა-სიტყუად იგი „ონ“-ი, რომელსა ართრონად უწოდენ ღრამმატიკოსნი ბერძენნი, რომელსა ივუმევენ წინადასწარ რადასამე თქმულისა, ვითარცა საცნაურისა და თვისისა და შესწავებულისა და განჩინებულისა პირისა გინა სიტყუსა ანუ საქმისა ანუ თვისისა შესასწავებელად და შესათვსებელად... ჩუენცა განმათვსებელად უწოდეთ „ონ“-სა მას, მათგან ართრონად წოდებულსა... მამალთა ართრონი, ესე იგი არს განმათვსებელი, არს „ონ“-ი და „ტონ“-ი, ხოლო დედალთა „ინ“-ი და „ტინ“-ი¹⁸“. ეს „შეისწავე“ მოწმობს ქართველი მწიგნობრის დაკვირვებას ბერძნულ ართრონზე და ამიტომ საინტერესოა, მაგრამ იგი მაინც კერძო ხასიათის შენიშვნაა მხოლოდ და არა დასრულებული გრამატიკული თხზულება, როგორც არის „სიტყუად ართრონთათვს“.

ართრონი ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში მოგვიანებითაც გვხვდება, ოღონდ განსხვავებული მნიშვნელობით: შანშოვანის გრა-

¹⁸ ქ. ქავთაძის ძე, ერთი უცნობი კანონიკური კრებული ძველ ქართულ მწერლობაში, ეტიუდები, IX, თბ., 1960, გვ. 100.

მატიკაში ათრონი (ასეა!) აღნიშნავს სხვადასხვა სახის მაწარმოებლებს, მორფემებს: „მოიღების ათრონი თა „მე“, ვითარცა: „მეწალკოტე“...; „ათრონი თა“ „თან“, ვითარცა: „თანამესამძღურე“...; ათრონათ მოიღების „მე“, ვითარცა: „მეორე“¹⁹. ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ შანშოვანის შრომაში ეს ტერმინი თანადებულს ან მისი ფუნქციით ნახმარ ზმნიზედას აღნიშნავს²⁰. ათრონი შეტანილია სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონშიც, სადაც მითითებულია ამ სიტყვის რამდენიმე მნიშვნელობა (ამის შესახებ ნ. ქვემოთ).

სახელთა ფორმის ცვლილება ხდება თითოეული სქესისათვის განსხვავებული წესისამებრ: „არა გარდაურწყუმის ერთი მეორისასა სახელთა ცვალებულებაჲ, არამედ თითოეულისა ნათესავისასა სცავს თითოეული დრეკასა სახელთასა“ 2. დრეკა თხზულებაში ნახმარია როგორც ბრუნების, ისე ბრუნვის აღმნიშვნელ ტერმინად. ბრუნებას აღნიშნავს იგი შემდეგ მაგალითში: „შუანი ართრონი... ჰვეანან ვიდრემე რიცხვთაცა და გუართათაცა დრეკისათა“ 16. ხოლო ბრუნვათა დასახელებისას დრეკა ამა თუ იმ ბრუნვას აღნიშნავს: „ათცამეტ არიან დრეკანი სახელთა მამალთანი“ 11 (იგულისხმება ყველა ბრუნვის ფორმა სამი რიცხვის მიხედვით). ბრუნვის მნიშვნელობით ერთხელ ნახმარია კიდევ სახელი-ს-დრეკა: „ერთისა პირისა სახელი-ს-დრეკანი არიან ხუთნი“ 13.

დრეკა შეესაბამება ბერძნულ $\pi\alpha\rho\alpha\zeta$ -ს. მთლად ნათელი არ ჩანს ქართული გრამატიკული ტერმინის წარმომავლობა. იქნებ ავტორმა იგი დაუკავშირა არა $\pi\acute{\iota}\pi\alpha\omega$ ზმნას, რომელიც „ვარდნას“ აღნიშნავს და რომლისგანაც ტრადიციას გამოჰყავს ბრუნების აღმნიშვნელი ტერმინები მრავალ ენაზე (შდრ. რუსული падѣж)²¹, არამედ $\pi\alpha\rho\sigma\omega$ -ს, რომლის ძირითადი მნიშვნელობაა „მოღუნვა, დრეკა“.

ბრუნვისა და ბრუნების აღსანიშნავად ძველ ქართულ მწერლობაში გვხვდება აგრეთვე პტოსი და დაკუეთვა. ორივე ტერმინი დადასტურებულია ამონიოსის ფილოსოფიურ თხზულებებში, რომელ-

¹⁹ ილ. აბულაძე, ქართული გრამატ. ლიტერატურის აღრინდელი ძეგლები, 23. 179.

²⁰ ა. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, გვ. 86.

²¹ შდრ. Н. Адонц, Дионисий Фракийский, с. CLXVI.

თა მთარგმნელად ვარაუდობენ იოანე ტარიჭისძეს ან იოანე პეტრიწს²².

ბრუნვის აღსანიშნავად ზურაბ შანშოვანის გრამატიკაში იხმარება ს რ ბ ო ლ ი. „ს რ ბ ო ლ ნ ი ათნი: საწრფელო, სანათესაო, სამიცხმადო... საწოდებო“²³. ანტონის გრამატიკაში გვხვდება „ბ რ უ ნ უ ა ნ ი სახელთანი არიან რუა“²⁴. ორივე ტერმინი სომხური հոլով-ს თარგმანს წარმოადგენს.

ბერძნული ტრადიციის მიხედვით, გრამატიკულ ტრაქტატში სახელთა და ართრონთათვის დასახელებულია სამი რიცხვი: ერთობითი, ორობითი და განმრავლებითი. ერთობით რიცხვში დგას სიტყვა, როდესაც „ერთსა პირსა აქსენებდენ“ 6: მრავლობითში დასმული სიტყვა კი, შავალითად, „ღმერთნი“, მრავალს აღნიშნავს; ორობითის განსაზღვრებისას ავტორი მიუთითებს, რომ მსგავსი რამ ქართულში არ არსებობს, რაც, მისი აზრით, ართულებს ამ გრამატიკული კატეგორიის განმარტებას: „ხოლო ორობითთათვის ვითარღაცხად-ვყოთ, რამეთუ არცა იგინი არიან ენასა ზედა ქართულსა? გარნა ითქუმოდენვე, რამეთუ ორობითნი მათ ეწოდებიან, რომელნი მხოლოდ ორთა პირთა საცნაურ-ჰყოფენ. რამეთუ თქუმითა, ვითარმედ „ტო თეო“ (τὸ θεὸν ἑ.) ორნი პირნი საცნაურ იქმნეს მსმენელსა... „ღმერთი“ ერთსა პირსა, ხოლო „ღმერთნი“ მრავალთა პირთა დაჰსახვენ და არა ორთა ამისთვის, ვინაფთვან ორთა პირთა დაჰსახველნი არა გუქონან სახელნი“ 8.

ავტორის მიერ გამოყენებული ტერმინები ბერძნულის მიხედვით არის შექმნილი: ერთობითი — *ἑνωμένη*, ორობითი — *διωνμένη*, განმრავლებითი — *πληθυντική*. იგივე ტერმინები გვხვდება ეფრემ მცირის „სამოციქულოს თარგმანებაში: „უსაკუთრეს არს, რადთა არა განმრავლებითად, არაჰედ ერთობითად

²² მ. რაფაევა, ამონიოს ერმიასის თხზულებებში დადასტურებული გრამატიკული ხასიათის ცნობები, მაცნე, 1981, № 4, გვ. 132, ეს ნაწარმოებებია: მოსაკსენებელი ზუთთა ვმათადმი პორფირი ფილოსოფოსისათა და მოსაკსენებელი ათთა კატილორიითადმი არისტოტელისთა. უძველესი ხელნაწერი — S 2562 (XIII—XIV სს.).

²³ ილ. აბულაძე, ქართული გრამატ. ლიტერატურის აღრიხდელი ძეგლები, გვ. 179.

²⁴ ქართული ღრამატიკა, გვ. 6.

ითქუმოდის“²⁵. შემდგომი დროის გრამატიკულ ლიტერატურაში საბამისი შინაარსის ტერმინები განსხვავებულია: ზურაბ შანშითაძის გრამატიკაში ნახმარია *სამხოლოო* და *სამრავლო*: „რიცხუნი ორნი: *სამხოლოო* და *სამრავლო*“, შდრ. *სკასიან* *კოცნასიან*²⁶. ანტონის გრამატიკაში გვხვდება *მხრლოზითი* და *მრავლოზითი*, რომლებიც მხითარის სომხურ ტერმინთა შესტთარგმანად არის მიჩნეული²⁷.

ბერძნულ ართრონთა და სიტყვათათვის დასახელებული ხუთი ბრუნვა შემდეგია: *ადვილობითი* (ე. ი. სახელობითი), *შობლობითი* ანუ *ნათესაობითი*, *მიცემითი* და *მიზღვობითი* (ე. ი. აკუზატივი). იგივე ბრუნვებია ნაგულისხმევი, როგორც ავტორის მსჯელობიდან ჩანს, ქართული ენისათვისაც.

ადვილობითი ბრუნვა ნახსენებია ორჯერ: „ონ“-ი არს პირველი ართრონი, რაჟამს *ადვილობითად* იქუმევდენ ცსენებასა სახელისასა“ 4; „რაჟამს პირველად ადვილობითად და ერთსა პირსა აკსენებდენ“ 6. ეს ტერმინი ქართული გრამატიკული ტერმინოლოგიისათვის უჩვეულოა. საიდან უნდა იყოს იგი წარმომდგარი? როგორც ცნობილია, სახელობითი ბრუნვის ბერძნული სახელწოდება, ძველ გრამატიკებში მიღებული, არის *ბჰჰი*, აგრეთვე *ბოიჯაძაჟი* და *ბჰჰიჟი*. ეს ტერმინები, როგორც საზოგადოდ დიონისიოსის მიერ ხმარებული სხვაც, განხილულია და თარგმანებული შემდგომდროინდელ კომენტატორთა მიერ. მაგალითად, *ბჰჰიჟი* თარგმნილია სომხურად როგორც *ყყყი*, ხოლო სომეხ კომენტატორს, დავით უძლეველს, იგი ესმის როგორც *მხსნახი*, *ანჯარაჟი*—ე. ი. „მარტივი, ადვილი“²⁸. ზემოთქმული იმას როდი გულისხმობს, რომ ქართული *ადვილობითი* სომხური ტერმინის თარგმანია; დასაშვებია ვარაუდი, რომ ქართველ

²⁵ კ. დანელია, ახალი მასალები ქართული სამწერლო ენის ისტორიისათვის, გვ. 30, 31.

²⁶ ილ. აბულაძე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის აღრიხდელი ძეგლები, გვ. 179.

²⁷ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, გვ. 10:6 106.

²⁸ Н. Адонц, Дионисий Фракийский. с. CLXVII.

ავტორსაც ამგვარადვე გაუგია ბერძნული და მისი შინაარსის შესა-
ბამისი ტერმინი ადვილობითი შეუქმნია.

უნდა აღინიშნოს, რომ ძველ ქართულ წყაროებში სახელწოდებები
ბრუნვის ბერძნული სახელწოდებები ზოგჯერ პირდაპირ არის გადმო-
ტანილი: ამონიოს ერპიასის თხზულებებში ამ ბრუნვის აღსანიშნავად
ნახმარია ევთია და ორთი²⁹.

განსხვავებულია აგრეთვე ზურაბ შანშოვანისა და ანტონის ტერ-
მინები სახელობითი ბრუნვისათვის: პირველის შრომაში, როგორც
ზემოთ ვაჩვენეთ, ნახმარია საწრფელო, ანტონის გრამატიკაში, რო-
გორც ცნობილია, ნახმარია წრფელობითი და სახელობითი:
თი: „დასაბამ ბრუნუათა არს წრფელობითი, რომელსაცა უფ-
რორე სამართალ არს, რამეთუ ეწოდებოდესცა სახელობითი“³⁰.
პარადიგმებში (გამოცემის მიხედვით) გამოყენებულია პირველი:
წრფელობითი: ტაძარი³¹.

ადვილობითი ბრუნვის ბერძნულ ნიმუშთა ქართულ თარგმანში
ყოველთვის გვხვდება სახელობითის ფორმა: ღმერთი, სამებაჲ, სუ-
ლი. ის ფორმა, რომელსაც დღეს წრფელობითს ვუწოდებთ, ავტორს
საზოგადოდ არსად არა აქვს ტრაქტატში ნიმუშად მოყვანილი, თუმცა
თვითონ მას საკმაოდ ხშირად ხმარობს (შედგენილ შემასმენელში)³².
ეს ვასაგებიცაა, რადგან ქართულში ბრუნვათა სისტემა, როგორც ქვე-
მოთ დავინახავთ, მთლიანად ბერძნულის მიხედვით აქვს ჩამოყალი-
ბებული.

მომდევნო ბრუნვად გრამატიკულ ტრაქტატში დასახელებულია
შობილობითი ანუ ნათესაობითი. ეს ორი ტერმინი ავ-

²⁹ მ. რაფაეა, ამონიოს ერპიასის თხზულებებში დადასტურებული გრამატი-
კული ხასიათის ცნობები, გვ. 133.

³⁰ ქართული ლრამმატიკა, გვ. 134.

³¹ ქართული ლრამმატიკა, გვ. 7—20. ე. ბაბუნაშვილს მიაჩნია, რომ ანტონთან
ტერმინი „სახელობითი“ ისეთივე სრულუფლებიანი ტერმინია, როგორც წრფელო-
ბითი, მეტიც შეიძლება ითქვას, მას უპირატესობაც კი ენიჭება“. ე. ბაბუნაშვი-
ლი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, გვ. 85, შენ. 108.

³² საინტერესოა, რომ ეფრემ მცირემ მის ორიგინალურ ნაშრომში, რომელშიც
ლექსიკონის ნიმუშთა ჩართული, განსამარტავი ერთეულები, ორიოდე გამოწველი-
სის გარდა, წრფელობითის ფორმით დაასახლა: ადგილ ღმრთისა, ზრახვა უფლისა,
მთა წინააღმდეგომ ღმრთისა და სხვა: მ. შანიძე, შესავალი ეფრემ მცირის ფსალ-
მუნთა თარგმანებისა: საიუბილეო, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ტ.
11, 1968, გვ. 118.

ტორს სინონიმებად მიაჩნია: „ამას ეწოდების შობილობითი და ნათესაობითი დრეკად სახელისაჲ“ 9. პირველი ორჯერ არის ნახმარი ტექსტში, მეორე—ხუთჯერ. ორივე ტერმინი ბერძნული *γενεα*-ს თარგმანს წარმოადგენს.

ბერძნული სახელწოდების პირდაპირი გადმოცემა — გენიკი ვეხვდება ამონიოს ერმიასის თხზულებებში, სადაც მის პარალელურად ქართული ნათესაობითიც არის³³. შესაბამისი ბრუნვის სახელწოდება ზურაბ შანშოვანის გრამატიკაშია *სანათესაო*³⁴. ანტონის გრამატიკაში ისევ ნათესაობითი არის ნახმარი. ამ სახელწოდების ტერმინის პირველწყაროდ ანტონისათვის სომხური *ასიასკან* არის მიჩნეული (რომელიც თვითონ ბერძნულის სწორ თუ არასწორ თარგმანს წარმოადგენს)³⁵. ზემოთმოყვანილი მაგალითები გვიჩვენებს, რომ ნათესაობითი, როგორც ტერმინი, ქართულ პრაქტიკაში ადრეც ყოფილა; არ არის გამორიცხული, რომ ანტონი, ნებისით თუ უნებლიეთ, ძველ ტრადიციას ვისდევდა ამ შემთხვევაში. აღსანიშნავია ერთი გარემოება: ნათესაობით ბრუნვაში დასმული ბერძნული მაგალითები გრამატიკული ტრაქტატის ავტორს ქართულად ორმაგი (ნანათესაობითარი) ბრუნვის ფორმებით აქვს ნათარგმნი, რაც კარგად ჩანს მრავლობით რიცხვში: ღმერთთანი 9; სამებათანი 15; სულთანი 18. ასეთივე ფორმებითაა დამოწმებული ქართულ სიტყვათა ართრონებიანად ბრუნების ნიმუშები: ტუ ღმრთისაჲ... ტის სამებისაჲ... ტუ სულისაჲ 19.

მიცემითი ნახპარია ბერძნული *γενεα*-ს გადმოსაცემად და ბერძნული სიტყვის შესაბამის თარგმანს წარმოადგენს: მიცემითად რაჲ იტყოდინ — „ტო თეო“ 7. ამონიოსის თხზულებათა თარგმანებში ამ ბრუნვის სახელწოდებად იხმარება მიცემითი და ღოტიკი³⁶. ზურაბ შანშოვანის ტერმინია, როგორც ვნახეთ, სამი-

³³ მ. რაფაეა, ამონიოს ერმიასის თხზულებებში დადასტურებული გრამატიკის ხასიათის ცნობები, გვ. 133.

³⁴ ილ. აბულაძე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ადრინდელი ძეგლები, გვ. 179.

³⁵ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, გვ. 86, შენ. 109.

³⁶ მ. რაფაეა, ამონიოს ერმიასის თხზულებებში დადასტურებული გრამატიკული ხასიათის ცნობები, გვ. 133.

ციემადო, ანტონისა — მიცემითი: „სახელი ესეგუარი არა და-
პნიშნავს თავადსა არსებასა მყოფისასა, არამედ მისდა მიმართებადსა
რამესა, ესე იგი, საწაღსა ანუ სახელუქლსა, ანუ მისაცემელსა, რომ-
ლისა ძლით ითქმის მიცემითად“³⁷. ანტონის ეს ტერმინიც მიჩ-
ნეულია სომხურის თარგმანად (*տրական*)³⁸. ანტონის ტერმინოლოგია
მართლაც სომხურს მისდევს საზოგადოდ, მაგრამ საკითხის ისტორიი-
სათვის მსგავს სახელწოდებათა ადრე არსებობაც არ არის მნიშვნე-
ლობას მოკლებული.

მიცემითის ბერძნული ნიმუშები გრამატიკულ ტრაქტატში ამავე
ბრუნვის ფორმით არის ნათარგმნი: „ტო პნევმატი“ სულსა 17. მიცემი-
თი ბრუნვის სახელწოდებას ავტორი ასე ხსნის: „მიცემითი ამის-
თჯს ეწოდების ლექსსა მას: რაჟამს ეტყოდი ვისმე, ვითარმედ: „ვის
მისცემ ამას რასამე?“ და მან გრქუას, ვითარმედ: „ღმერთსა“ 10.
მართლაც, ავტორის მიერ დასახელებული ნიმუშის შესაბამის ბერ-
ძნულ მაგალითში სიტყვა მიცემით ბრუნვაში უნდა დაისვას (ჟჲჲ).

ბერძნული აკუზატივის (*ἀκϋζατικῆ-ς*) სახელად გრამატიკულ ტრაქ-
ტატში გამოყენებულია მიზეზობითი: „ხოლო მიზეზობი-
თად რაჲ, ესრეთ ვითარმედ: „ტონ თეონ“ [τὸν θεόν] 7. ზემოთ-
მოყვანილ მაგალითში ბერძნულ სიტყვას ქართული თარგმანი არ
ახლავს; სხვაგან ბერძნული აკუზატივის ფორმის შესაბამისად ქართულ
ში მიცემითი ბრუნვა არის: „მიზეზობითად უართრონოღ
„პნევმა“ [πνευμα] და ართრონიანად: „ტო პნევმა“ [τὸ πνευμα].
ვითარმედ „სულსა“ 17.

აზრთა სხვადასხვაობა ამ ბრუნვის სახელწოდებისა და მნიშვნელო-
ბის შესახებ თვით ბერძნულ გრამატ. ლიტერატურაში არსებობს:
ბერძენი კომენტატორები მსჯელობენ იმის შესახებ, თუ საიდან
მომდინარეობს სახელწოდება: *ἀκϋζα* („თხოვნა“), თუ *ἀκϋζομαι*
(„მიზეზის პოვნა, დაბრალება“) ზმნებისაგან, ბერძნული ტერმინის გან-
სხვავებული ინტერპრეტაციის შედეგია სომხურ გრამატიკულ ლიტე-
რატურაში დამკვიდრებული ტერმინებიც, რომლებიც ამ ბრუნვას

³⁷ ქართული ლრამატიკა, გვ. 138.

³⁸ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები,
გვ. 86.

აღნიშნავდნენ: *ჩაქვასკან* (*ჩაქესი* — „თხოვნა, ვედრება“), *ჩანჯრასკან* (*ჩანჯრესი* — „თხოვნა, ვედრება“) და *აყათნაიასკან* (*აყათნაიასი* — „გამოწვევა, მიზეზის, საბაბის მიცემა“)³⁹. უკანასკნელი სომხური ტერმინი ძალზე ახლოა ქართულ მიზეზობითთან.

ბერძნული ტერმინის სხვადასხვაგვარი გაგების შედეგად აგრეთვე ის განსხვავებული სახელწოდებანი, რომლებიც ქართულში გვხვდება, მიუხედავად იმისა, რომ ყველა მათგანი უშუალოდ ბერძნული-საგან არც მოდის. ამონიოსის თხზულებებში ისევ მიზეზობითი გვხვდება⁴⁰. ზურაბ შანშოვანის გრამატიკაში ხმარებულ *საძიებოსი* ანტონის შემასმენლობითი ენაცვლება. ეს ბრუნვა, ანტონის მიხედვით, „არღა წრფელობითად დაჰნიშნავს არსისა არსებასა, არამედ შეასმენს, ანუ საყუარელ, ანუ საძაგელ და ანუ სხუად არამე ყოფად“⁴². შემასმენლობითი, როგორც ტერმინი, უფრო ლათინურის ტრადიციას მისდევს, ვიდრე სომხურისას⁴³.

აკუზატივი, როგორც ცნობილია, ქართულ ენაში არ არის, მაგრამ ფილოლოგიური გრამატიკის ტრადიციები დიდი ხნის განმავლობაში ქართულ ენას აწერდნენ მასში არარსებულ ბრუნვებს ჩვენს ავტორზე ბევრად უფრო გვიანაც. ზემოთ მოყვანილ მაგალითებს კიდევ შეიძლება დავუმატოთ ისიც, რომ პირველ ქართულ გრამატიკაში, რომლის ავტორია მაჯო, ქართულში გამოყოფილია არა მარტო აკუზატივი, არამედ აბლატივიც („ბიჩი“ — ე. ი. „ბიჭი“) — უკვე ლათინური ენის გავლენით⁴⁴.

სრულიად ბუნებრივია, რომ საშუალ საუკუნეებში გრამატიკულ ტრაქტატში, რომელიც უშუალოდ ბერძნული მწიგნობრული ტრადი-

³⁹ შდრ. Н. Адонц, Дионисий Фракийский, с. CLXVIII.

⁴⁰ მ. რაფაევა, ამონიოს ერმიასის თხზულებებში დადასტურებული გრამატიკის ცნობები, გვ. 133.

⁴¹ ილ. აბულაძე, ქართული გრამატიკა. ლიტერატურის აღრიხდელი ძეგლები, გვ. 179.

⁴² ქართული ღრამატიკა, გვ. 140.

⁴³ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, გვ. 87.

⁴⁴ ა. ჩიქობავა, პირველი ქართული ლექსიკოგრაფიული და გრამატიკული ნაშრომების შესახებ. წიგნში: ა. ჩიქობავა, ჯ. ვათეიშვილი, პირველი ქართული ნაბეჭდი გამოცემები, თბ., 1983, გვ. 31—32.

ციის მიმდევარი ავტორის მიერ არის დაწერილი, აკუზატივი ანუ მიზეზობითი არის გამოყოფილი.

აკუზატივის სახელწოდებას (ბერძნულს) და ბრუნვის ფუნქციას იგი ასე ხსნის: „მიზეზობითი ამისთვის [ეწოდება], ვინაიდან იგი სხვიდე რაა ვისგანმე, ვითარმედ „ვის ეძიებ?“ და მან გრქუსს... „ღმერთსა“ 10. შესაბამის ბერძნულ მაგალითში, რომელსაც ავტორი გულისხმობს (τὸν θεόν), სიტყვა მართლაც აკუზატივში უნდა დაისვას. ღმერთი, ავტორის კონცეფციის მიხედვით, არის მიზეზი (αίτια), გამომწვევი ძიებისა. ავტორის ენათმეცნიერული ალლო ჩანს აქაც. მას შეუძენვეია ფორმოზლივი სხვაობა ბერძნულ აკუზატივსა და მიცემითს შორის და ყურადღება მიუქცევი, რომ მათ გადმოსაცემად ნახმარ ქართულ ფორმათა შორის ასეთი სხვაობა არ არის: „რამეთუ ბერძულად განყოფილება აქუს მიცემითსა და მიზეზობითსა, ვითარცა ზემო თვთ იგი ლექსნი გვჩენიან, გარნა ქართულად ერთ ლექსად ითქუმის, დაღაცათუ ძალი ორი აქუს“ 10. ამის შემდეგ იგი ასახელებს ისეთ წინადადებათა ნიმუშებს, რომელთა შესაბამის ბერძნულ მაგალითებში მართლაც მიცემითი და აკუზატივი უნდა გვქონდეს, მაგრამ რომლებშიც ქართულად ორივეჯერ მიცემითი ბრუნვა გვხვდება. ამის შემდეგ იგი კვლავ იმეორებს: „ესრეთ ორი ძალი აქუს ლექსსა ამას და ერთითა გუარითა ითქუმის ორივე ქართულსა ენასა ზედა, გარნა არა ბერძულსაცა“ 11. ამრიგად, ავტორს ხაზი გაუსვამს იმისათვის, რომ ფორმა და ფუნქცია ქართულში მისი თვალსაზრისით ერთმანეთს არ შეესაბამება.

საზოგადოდ, აქაც და სხვაგანაც აშკარად ჩანს, რომ ავტორი ბერძნულ ენას და ბერძნულ გრამატიკულ მოძღვრებას კარგად იცნობს. ის მსგავსება, რომელსაც ავტორის მიერ ნახმარი ზოგიერთი ტერმინი იჩენს სომხურთან, არ ნიშნავს, რომ ეს ტერმინები სომხურის კვალობაზეა შექმნილი. სომხური პარალელები მხოლოდ ადასტურებს შესაბამისი ბერძნული ტერმინების ამგვარი გაგებისა და თარგმნის შესაძლებლობას. მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ გრამატიკული ტრაქტატის ავტორის მიერ ნახმარი სხვა ტერმინები, პირველ რიგში თვით ართრონი, სომხურისაგან სრულიად განსხვავებულია.

წოდებითი ბრუნვის ფორმა ავტორს სამსავე სქესსა და სამსავე რიცხვში აქვს ნაჩვენები: მისი ართრონი ყველგან ერთნაირია: ეს არის ო [შ]. ავტორი განსხვავებას ართრონსა და შორისდებულს შორის

ვერ ხედავს. იგი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ წოდებითი არის ერთადერთი ბრუნვა, რომელიც ართრონს შეიძლება ჰქონდეს ქართულში: „ამათ ათცამეტთა ართრონთაგან ერთი მხოლოდ შესაძლებელ არს ენისა ჩუენისაგან თქუმად, რომელ არს წოდებთ რისა მათავით კერძო „ოჲ“ 19. შესაბამის მაგალითებში იგი, როგორც მკვლევარი აღნიშნეთ, ბერძნული წოდებითი ბრუნვის მაგალითების ქართულად თარგმნისას იყენებს შ-ს, რომელიც საზოგადოდ იხმარება ძველ ქართულში მიმართვისას: შ, სულო 17, შ სამებანო 19.

ბრუნვის სახელწოდება შეესაბამება ბერძნულ *αληθεια*-ს. შანშოვანის გრამატიკაში აქაც, როგორც ყველგან, ბრუნვის სახელწოდება სა-ო კონფიქსით არის ნაწარმოები: საწოდებო. ანტონს ისევე, როგორც გრამატიკულ ტრაქტატში, აქვს წოდებითი (შდრ. *კიკასკან*). ბრუნვათა რაოდენობა ერთობითსა და განმრავლებითს რიცხვში ხუთ-ხუთია; ორობითისათვის კი ავტორს დასახელებული აქვს მხოლოდ სამი ფორმა. ამას იგი ხსნის შემდეგი მიზეზით: „ორობითნიცა ხუთნი არიან... გარნა ორობითთასა ორთა ართონთა გარდარწყუემენ სხუათა ორთა ზედა. ამისთვის, ხუთთაგან ორნი რაჲ ორთა ზედა გარდარწყუენე, სამად შეიქმნებოიან“. 5. მაშასადამე, იგი ფორმათა ნაკლებობას მათი დამთხვევით ხსნის.

ეს მცირე მიმოხილვაც კი თვალნათლივ გვიჩვენებს, რომ გრამატიკული ტრაქტატის ავტორი მართო ბერძნულ ენას კი არ ფლობდა კარგად, არაჲდ იცნობდა იმდროინდელ სამეცნიერო ლიტერატურასაც და გრამატიკის საკითხებში თავისუფლად ერკვეოდა. ამ ნაწარმოებში, იმდროინდელი ცოდნის დონის შესაბამისად, დაწვრილებით არის მიმოხილული ბერძნული ართრონი, შეპირისპირებულია ბერძნული და ქართული ენები ართრონთა ქონება-უქონლობის თვალსაზრისით და ნაჩვენებია ზოგიერთი სხვა განსხვავებაც ამ ორ ენას შორის.

დიდია ამ თხზულების მნიშვნელობაც ქართული მეცნიერული აზროვნების ისტორიისთვისაც. „სიტყუაჲ ართრონთათვის“ არის უტყუარი საბუთი იმისა, რომ ქართველებს XI — XII საუკუნეებში მართლაც ჰქონიათ გრამატიკული ლიტერატურა. ეს იმასაც მოწმობს, რომ XVII—XVIII საუკუნის მწიგნობართ წინ დაუხვდათ ენათმეცნიერული კვლევის ხანგრძლივი ტრადიციები, როგორც ირკვევა, ამ ტრადიციათა

ჩამოყალიბებას უპირველესად ხელს უწყობდა არა სომხური, არამედ ბერძნული კულტურული გარემო.

სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონი, როგორც ცნობილია მრავალი ძველი წყაროდან ამოკრებილ მასალას შეიცავს. ვტიკრებთ, რომ საბას „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ აგრეთვე უნდა ჰქონოდა გამოყენებული. ლექსიკონის საბოლოო რედაქციაში ართრონი ასე არის განმარტებული: „არიან ასოები, რომელნი წინა მოეზავების სიტყვათა ანუ უკანის და გვარიან ჰყოფს და დაატკობს. არამედ ლათინთა და ელლინთა ენათა შინა უმრავლეს და უკეთ არიან. ამისთვის ღრამმატიკოსსა შინა სწერია სწავლება“ A. ამ განმარტებას, ზოგიერთი ცვლილებით იმეორებს Z. ადრეულ რედაქციებში კი (BC-ში) ართრონის განმარტება უფრო ვრცელია. ავტოგრაფულ ხელნაწერში, რომელიც C რედაქციისა (ქუთ. ისტ. მუზ. ხელნ. № 300), შემდეგი იკითხება: ართრონი დანიშნულად ითქმის ესრეთ, რამეთუ ასონი რომელიმე წინა მოეზავებიან სიტყვათა, გინა უკანის და გვარიან ჰყოფენ. ად ქართველთა ენათა შინა ეგოდენ მრავლად არა სხენან, ვითარ ბერძულთა ენათა შინა, რამეთუ ბერძულეებ ეწოდების ღმერთსა „თეოს“, უკეთუ დაუსხა ართრონი, ითქმის „ო თეოს“ ესრეთ არს ართრონი და არიან ბერძულთა ენათა შინა ათსამეტნი ართრონი, ხოლო ქართულისა ენათათვის რომელთამე დაუწერიათ, არა იქმნებიან ართრონიო. იქმნებიან ქართულად ართრონი, არამედ ბერძულთა სიტყვათა ართრონი უმრავლესი წინა კერძო დაუჯდება, ვითარცა „თეოს“ — „ო თეოს“. ხოლო ქართულთა სიტყვათა უმრავლესი ბოლოს კერძო დაუჯდება და თავადაც მრავალი მოვალს“. ამ განმარტებას, (რომელიც მკირეოდენი ცვლილებით განმეორებულია BC რედაქციის სხვა ნუსხებშიც), საკმაოდ ბევრი აქვს საერთო იმ თხზულებასთან, რომელსაც „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ ეწოდება. მართალია, საბასთვის ართრონი უფრო ფართო მნიშვნელობის ტერმინია, ვიდრე გრამატიკული ტრაქტატის ავტორისათვის. საბა, როგორც მის მიერვე დასახელებულ მაგალითთაგან ჩანს, ართრონს უწოდებს აფიქსს ან მორფემას (ასეთების ნიმუშად დასახელებულია ბრუნვისა და პირის ნიშნები); ართრონად მიაჩნია საბას აგრეთვე ზოგიერთი თანდებული და ზმნისწინი, ნაცვალსახელი და ნაწილაკი⁴⁵.

⁴⁵ დ. გეწაძე, გრამატიკული ტერმინები სულხან-საბა ორბელიანის „ქართულ ლექსიკონში“: ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1969, № 4, გვ. 30; მისი-

მაგრამ იქ, სადაც ლექსიკოგრაფი ბერძნულ ართრონიან და უართრო-
ნო ფორმებს უპირისპირებს ერთმანეთს და ბერძნულისათვის ცამეტ
ართრონს ითვლის, გარკვევით მოისმის გამოძახილი გრამატიკულ ტრაქ-
ტატის მასალისა. საფიქრებელია, რომ საბას ხელთ ჰქონდა დამატებითი
უყენებია „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“, შესაძლოა, სწორედ საფარული
ხელნაწერის მიხედვით. როგორც ჩანს, საბამ არ იცოდა, ვინ იყო
თხზულების ავტორი, ამიტომაც ამბობს: ქართული ენის შესახებ „რო-
მელთამე დაუწერიათ“, რომ მას ართრონი არა აქვსო. თვით ეს აზრი —
ქართულ ენაში ართრონთა არარსებობის შესახებ უთუოდ გრამატიკუ-
ლი ტრაქტატიდან მომდინარეობს. ამრიგად, ადრეულ რედაქციებზე მუ-
შაობისას საბას გამოუყენებია ეს თხზულება, ის გარემოება კი, რომ
ლექსიკონის საბოლოო რედაქციაში განსხვავებული განმარტება
გვხვდება, საბას სამუშაო მეთოდის თავისებურების შედეგია. ცნობილია,
რომ საბასეული განმარტებები მომდევნო რედაქციებში ხშირად იც-
ვლება და მრავალმხრივ იხვეწება.

ვ. შენიშვნები ენისა და სტილის შესახებ

მასალას გრამატიკული ტრაქტატის ენობრივ თავისებურებათა შესა-
სწავლად უპირატესად ათონური ხელნაწერი იძლევა, რადგანაც იგი
არა მხოლოდ უფრო ადრეულია, არამედ ენის მხრივაც უფრო გამარ-
თულია. გარდა ამისა, ამ მასალას A-ში ავსებს ოქროპირის სახელით
ცნობილი თხზულების მონაცემებიც. ზემოთ გამოთქმული იყო აზრი,
რომ მეცხრამეტე პომილიის მთარგმნელი და გრამატიკული ტრაქტატის
ავტორი ერთი და იგივე პირი უნდა ყოფილიყო. ენის მხრივაც ამ ორ
თხზულებას ბევრი რამ აქვს საერთო, რაც აგრეთვე მხარს უჭერს ამ
მოსაზრებას.

ქვემოთ წარმოდგენილ შენიშვნებში ამ ორი თხზულების ენის სრუ-
ლი მიმოხილვა არ არის; ნაჩვენებია მხოლოდ ზოგიერთი მოვლენა, რომ-

ვ ე, ქართული გრამატიკული ტერმინოლოგიის ისტორიიდან: თსუ შრომები, ტ. 200,
თბ., 1978, გვ. 42.

ზემოხსენებულ შრომებში ართრონ სიტყვის განმარტება დამოწმებულია მხოლოდ
საბოლოო რედაქციის მიხედვით. იმ განმარტების შესახებ, რომელიც ადრეულ რედა-
ქციაში გვხვდება, დ. გეწაძე შენიშნავს: „ართრონის შედარებით ვრცელი განმარტე-
ბა წარმოდგენილია Cq (ე. ი. ქუთაისის № 300 მ. შ.) ხელნაწერში. გრამატიკული ტე-
რმინები... გვ. 31.

ლებიც ამ ნაწარმოებთა შესწავლისას ამა თუ იმ თვალსაზრისით მნიშვნელოვნად უნდა იქნენ მიჩნეული. მასალის გადმოცემისას ტრადიციული დანაწილება და თანმიმდევრობა ყოველთვის არ არის დაცული, რადგან ენობრივ თავისებურებათა წარმოჩინება ამგვარად უფრო მასხერხებელი აღმოჩნდა.

ორთოგრაფიული თავისებურებანი

ზოგიერთ გრაფემათა ხმარება. ათონური ნუსხის გადამწერი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გაწაფული კალიგრაფი ყოფილა. ტექსტი თითქმის უშეცდომოდ არის ნაწერი, ორთოგრაფიაც გამართულია, ნაირგვარობა დაწერილობებში საზოგადოდ ძალიან ცოტაა.

მ სისტემებრივ იხმარება მხოლოდ უმარცვლო უ-ს შემდეგ: საძირკუჭლნი 3; საშუენებელნი 12; ქუჭ; სხუჭბრ; შუენის 19; იშუჭბს 3 18; გუჭრდსა 3. 37; შიშუჭლი 3. 38; ძუჭლსა 3. 40.

ამგვარი დაწერილობანი, რომლებიც S ნუსხასაც ახასიათებს, ჩვენს გამოცემაში ყველგან გასწორებულა.

იქ, სადაც ძველი ქართული ენის ნორმების მიხედვით მოსალოდნელი იყო **ეა** დიფთონგის შესაბამისი **შ** დაწერილობა, ყოველთვის გვხვდება **ე**: სიმრავლე მშვდობისაჲ 3. 8. ძე კაცისაჲ, მჭდომარე მარჯუჭნით 3. 72.

არ იწერება **შ** უფროობითი ხარისხის სახელებში და ვითარების ზმნიზედებში: ესრეთ 6; ეგრეთ 9; ეგრეთვე 11, 13, 15, 18, უტკბილეს 3. 18. უქუჭნაესად 3. 31; ზემოთ მოყვანილი მაგალითები გვიჩვენებს, რომ **შ** გრაფემას მხოლოდ ორთოგრაფიული დანიშნულება აქვს; იგი ე-საგან განსხვავებული ფონემის აღმნიშვნელი არ არის.

ა გრაფემა თითქმის უკლებლივ არის დაცული იქ, სადაც ამას ძველი ქართულის ნორმები მოითხოვს — **აა** და **ოა** დიფთონგების დაწერილობებში: დრეკაჲ სახელისაჲ 9; თარგმანებაჲ სამეფოჲ 3. 14; ბრგუწვილი ენაჲ 3. 18; სამარადისოჲსა წყაროჲსაგან 3. 18. ის ნაირგვარობა **აა** დიფთონგის დაწერილობაში, რომელიც S ნუსხაში გვხვდება, ათონური ნუსხისათვის უცხოა.

უ, როგორც მარცვლიანი, ისე უმარცვლო, A-ში შერწყმული დაწერილობისა — წარმოდგენილია ერთი სამკბილიანი გრაფემით. უ-სა და ო-ს გრაფიკული აღრევა იშვიათია. „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ ერთად-

ერთ მაგალითს იძლევა: ართრუნსა 13; ასევეა: გუნებით (გონებით) 3. 27.

უმარცვლო უ თითქმის ყოველთვის ძველი ქართულის ნორმებს შესაბამისად იწერება: იჯუმევენ 1; საძირკუჭლნი 3; ვარდნარწყუმენ 5; შუწნიერნი 6; მოაქუნდა 3. 2; სიკუდილი 3. 10.

უმარცვლო უ და მისი მომდევნო ი ყოველთვის ვ გრადემით გამოიხატება: თვნიერ 3; იტყვან 4; სატკრთოდ 20; სირცხვლეულ 3. 2; გვრგვნთა 3. 3; საყრთა 3. 23; ამგვარი დაწერილობა ათონური სკოლისათვის დამახასიათებლად არის მიჩნეული¹.

ჟ იხმარება მხოლოდ მიმართვაში: ჟ ქრისტეს მოყუარენო. 3. 1; ჟ ამაოო მწვალებელო 3. 35; გრამატიკულ ტრაქტატში ბერძნულ პარადიგმებში მიმართვითი შორისდებული (ა) გამოცემულია ოთი, მაგრამ შესაბამის მაგალითთა ქართულ თარგმანებში ტრადიციისამებრ ისევ ჟ არის: წოდებითად რაა, კუალად: „ო თეე“. ესე იგი არს, ვითარმედ: ჟ ღმერთო 7.

ხ და ე ერთმანეთში აღრეული არ არის. გ უ ლ ი ს კ მ ა და მისგან ნაწარმოები სხვა სიტყვები ყოველთვის ე-თი იწერება.

ორი ზედიზედ მოსული ერთნაირი ბგერის გამოხატვა. ორი ერთმანეთის მომდევნო ერთნაირი ბგერა ჩვეულებრივ ორი ნიშნით გამოიკემა, ე. წ. „თეშდიდური მოვლენები“ იშვიათია როგორც სრულად დაწერილ, ისე დაქარაგმებულ სიტყვებში: აღსაარებად 3. 32 (მაგრამ: აღმსარებელნი 3. 2); მმწყსელი, მმწყსელისათვის 3. 60; ორობითთაჲ 8; განმრავლებითთაჲ 11; მსახურებითთა 3. 2; ლექსსა 10; 3. 38 (მაგრამ: ლექსა 11); დავითისსა 3. 8; ეკალნი აღმოავლინნა 3. 10; აცხოვნნა იგინი 3. 65; გამოიყვანნა იგინი 3. 74; იგინი ურჩ ექმნნეს 3. 66, 67 (მაგრამ: წწყლნიცა... იქმნეს 3. 14).

დაქარაგმება და ზოგიერთი სიტყვათა ფორმა გამოცემაში. დაქარაგმება A-ში შედარებით ნაკლებად გამოიყენება, ხშირია სიტყვათა სრული დაწერილობანი. მეტწილად დაქარაგმებულია თანდებულები, კავშირები, ზმნიზედები, ნაცვალსახელები. სხვა სიტყვებში დაქარაგმებას სისტემური ხასიათი არა აქვს. ამიტომ ათონური ხელნაწერის ქარაგმათა გახსნა უმეტეს შემთხვევაში ექვს არ იწვევდა. იმ სიტყვებში, რომელთათვის სხვადასხვა დაწერილობა არის მოსალოდნელი, ქა-

¹ ა. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში, თბ., 1971, გვ. 134.

რაგმები წინამდებარე გამოცემაში თითქმის ყოველთვის გახსნილია მათი სრული დაწერილობის შესაბამისად.

წ წ ყ ლ და წ წ ყ ლ ე ბ ა სიტყვათა პირველი ნაწილის ფორმას გვიჩვენებს სრული დაწერილობანი: წინააღმდეგობა 3. 19; საწინააღმდეგო 3. 38; საწინააღმდეგო 3. 43.

თ ქ მ (ლ). ეს სიტყვა საკმაოდ ხშირად გვხვდება გახსნილად დაწერილი; თქუმად 3. 19, 25, 28; თქუმული 3. 7; თქუმულად 3. 39; აღმომთქუმელმან 3. 37 და სხვ. უფრო იშვიათია დაწერილობა უმარცვლო უ-ს გარეშე: თქმულისა 3. 4; თქმულად 3. 61; ამიტომ ქარაგმათა გახსნისას გამოცემაში სრული დაწერილობა ვარჩიეთ, მით უმეტეს, რომ ხელნაწერისთვის საზოგადოდ დამახასიათებელია უმარცვლო უ-ს შენარჩუნება.

მ ც წ ვ რ (ე ბ ა) და მ ც წ ხ (ე ბ ა). ტექსტში გახსნილად დაწერილ სიტყვებში გვხვდება: მაცხოვარი 3. 75; მაცხოვრისა 3. 7; მაცხოვარებისა 3. 40; მაგრამ არის აგრეთვე: მაცხოვარებისა 3. 28; მაცხოარი 3. 56. ამიტომ დაქარაგმებული დაწერილობებიც გამოცემაში ორგვარად არის გახსნილი იმის მიხედვით, არის თუ არა მათში ვ. ცხრბჲ და ცხვრბჲ ქარაგმები გახსნილია იმავე წესით, როგორცაა წინამაჲალი სიტყვისა.

ი ც ლ გამოცემაში გახსნილია ასე: ისრაელ. ამგვარი სრული დაწერილობები აღრევეც გვხვდება, ათონურ ხელნაწერში კი მ, როგორც ვნახეთ, საზოგადოდ ნაკლებ იხმარება, ამიტომ ასეთი იკითხვისი ვარჩიეთ.

პუნქტუაციის სისტემაზე და ხელნაწერში გამოყენებულ სხვა ნიშნებზე მსჯელობა იხ. ზემოთ.

ფონეტიკური მოვლენები

არქაული ფორმები. ათონურ ნუსხაში კარგად ჩანს მცდელობა ძველი ქართული სამწერლობო ენისათვის ნორმად მიჩნეულ ფორმათა დაცვისა: „მცდარ“ დაწერილობათა რაოდენობა ტექსტში შედარებით მცირეა; რაც არის, უმეტესად ქართული ენის ისტორიულ განვითარებისათვის საყოველთაო პროცესებს ასახავს. შეიძლება და-

² ა. შანიძე, სინური მრავალთავი 864 წლისა და მისი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის: სინური მრავალთავი, გვ. 309.

ვასახელოთ პირველადი ფორმების ხმარება ს თანხმოვანის ასიმილაციის გარეშე ნუნისმიერ შიშინა თანხმოვანთა წინა პოზიციაში: სჯული, სჯულისა, პ. 40, 43; სჯულისდებათასა პ. 40; სჯასა პ. 69; სჯამდეთ პ. 11; სჯამდით პ. 69; სამსჯუალთასა პ. 37; აღმოსკრასსა პ. 44 და სხვ. მსგავსი ფორმები მწიგნობრული ენისათვის დამახასიათებელი არის მიჩნეული³.

შენარჩუნებულია ნათესაობით ბრუნვის ფორმანტის ს: შვილისშვილთა პ. 47. სიტყვა წარმოდგენილია კომპოზიტად: აქვს სათანადო გრაფიკული ნიშანი — რკალი სიტყვის ნაწილებს შორის.

ბგერათა დაკარგვა. თანხმოვანთაგან ხშირად იკარგება ვ: ნათესაობითი, 9; ნათესაობითად 13, 17 (შესაბამისი ადგილები S-ში: ნათესაეობითი; ნათესაეობითად); ფრთოან პ. 25; წიღოანმან პ. 59; ჰბოო პ. 12; იბოების პ. 31.

ვ ზოგჯერ შენარჩუნებულია იქ, სადაც მოსალოდნელი იყო მისი დაკარგვა: დაცვულ პ. 14; მაგრამ: კუმეული პ. 16.

ერთმანეთის გვერდით გვხვდება: ბრგუნილი და ბრგუნვილთა პ. 18; ხმოვანთაგან იკარგება ა: სადმე პ. 6; არ მქონებელსა პ. 34. ე დაკარგულია: ესოდენად პ. 15; ესოდენ პ. 24, 50. ა და ე ხმოვანთა რედუქცია ფუძეკუმშვად სახელებში უმეტესად არ ხდება: ნაცვალად პ. 10, 48; აღმომავალისა პ. 8; იშვიათია შეკუმშული ფორმები: უმეცრად 1; სოფლად პ. 5; შიშულისა პ. 21; შიშულად პ. 47.

ყოველთვის იკუმშება დე და ლ და მ ა მ ა ლ ფუძეები: დედლისა 12; მამლისა 4. იკუმშება ძ ა ლ ფუძე ბრუნებისას და მაშინაც, როდესაც იგი ახალი ფუძის საწარმოებლად არის გამოყენებული: ართრონთა ძლით 1; ართრონთა ძლითიცა ესე სიტყუად 23.

ზოგიერთ შემთხვევაში გვხვდება პარალელური ფორმებიც: მწერალად პ. 16; მაგრამ: მწერლისა მახვლმწერლისა პ. 17.

სიტყვასაწარმოებელ აფიქსთა დართვის შემთხვევაშიც ურედუქციო ფორმები გვხვდება: საგონებელობად პ. 53; ახალმკუთეთელობად პ. 13; ერთკმაობად პ. 70; მაგრამ: სამეძვოა პ. 69.

ყურადღებას იქცევს უ-ს დაკარგვა მე უ ფ ე და მისგან ნაწარმოებ ფუძეებში. რამდენიმე სრული დაწერილობა ექვს არ ტოვებს, რომ სწორედ ეს ფორმა არის ჩვეულებრივი ტექსტისათვის: მეფე

³ ს. სარჯელაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984, გვ. 302.

(ციტატაში: ღწი მაღალ, საშინელ, მეფე დიდ — [ფს. 46,3] 3, 11; მეფისა 3. 24, 28. სამეფოჲსა 3. 24; სამეფოთა 3. 16; მეფობაჲ 3. 75. ერთადერთი გამოწაკლისია: სამეფუფოსა 3. 2, და იქაც უ ზემოდან არის ჩამატებული.

გ) სხვადასხვა. განვითარებულია ნ: შეამწინეულებს 3. 49. გვაქვს აგრეთვე: ნამეტნავად 23, მაგრამ: ნამეტავად 3. 22. გვხვდება ძველი ფორმები: რაოდენ 3. 1, რაოდენი 3. 15 და ახალი: რაოდენნი 3. 18.

A ნუსხაში (გრამატიკულ ტრაქტატში) ჩვეულებრივი ფორმაა თ ი თ ი უ ლ ი: თითოეულსა 2; თითოეულისა 2; 3, 11, 22. S-ში შესაბამის ადგილებში თ ვ თ ე უ ლ ი გვხვდება.

საინტერესო ფორმაა: მწვალებრებრი (←მწვალებ(ე)ლებრი) 3. 27.

ტექსტში ჩვეულებრივ ტრადიციით დამკვიდრებულ ფორმას ინარჩუნებს ისრაელ (იწლ): მეფე ისრაელისაჲ 3. 11; სახლისა ისრაელისა 3. 65. მხოლოდ ერთგან გვხვდება განსხვავებული ფორმა: იზრაილ 3. 43, უკანასკნელი საყურადღებოა იმითაც, რომ ბოლო ი ბერძნულის გამოთქმას ასახავს (ბერძნული სიტყვების გადმოცემა ქვემოთ სავანგებოდ არის განხილული).

მედერის გავლენით ს→ზ: არიანოზ ('Αρειανος): არიანოზთა უკუე ჰნებაეს 3. 27. ამ სიტყვის ფორმა (ისევე როგორც ან გ ე ლ ო ზ-ისა) ტრადიციულია ქართულისათვის.

ბერძნული სიტყვების გადმოცემა. გრამატიკულ ტრაქტატში და საზოგადოდ A-ში ყველგან ქართული ასოებით არის გადმოცემული არა მარტო ქართულში შემოსული ბერძნული სიტყვები, არამედ ისინიც, რომელთა უცხო წარმოშავლობაზე არის საგანგებო მსჯელობა. ასეთებია: ბერძნული ართრონები და ნიმუშად მოყვანილი საბრუნებელი სიტყვები, A-ში სხვაგან ტექსტში ნახმარი და აშიებზე შენიშვნებში გატანილი ბერძნული სიტყვები, რომელთა მნიშვნელობებია განმარტებული. სავარაუდოა, რომ ასე იქნებოდა ავტოგრაფშიც, რადგან ასეთია ქართული ტრადიცია. მაგალითად, 1035 წ. გადაწერილ ხელნაწერში (ხელნაწ. ინსტ. A—135) უცნობი კომენტატორი წერს: „ბ ა ნ ი ნ“ წერილ არს სიტყუასა მას ჰებრაელთა შორის გალობასა, რომელი „შვილად“ ითარგმანების⁴. ეფრემ მცირეს ასეთი განმარტე-

⁴ კ. კეკელიძე, კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა უძველესი ქართული „ღაგეთნის“ ტერმინოლოგიისა და ტექსტუალური თავისებურებებისა: ეტიუდები, 111, თბ., 1955, გვ. 126.

(ჭქჷაჲ), ღიშოს (ღიშოსებრთა, ღიშოსისა კ^ჲ ჰომ; ბჷქიძე); ინიოხ (იში
ოხოზასა, ინიოხოზდა კ ჰომ; ჴიოიჯეა. ჴიოიჯოს). საკუთარ სახელგებში
ისაია ჰ. 65 (Hσαιαζ, იოილ ჰ, 74 (Iσηλ).

ისეთი გადმოცემები, რომლებიც ე. წ. იტაციზმს ასანჯგვს, XII საუკუნის ქართულისათვის კარგად არის ცნობილი. ზემოთ მოყვანილი სიტყვისათვის შეიძლება დავასახელოთ განსხვავებული ფორმები უფრო ძველ ძეგლებში (საკუთარი სახელები: ესაია, იოელ). შეიმჩნევა ისიც, რომ ზოგიერთ ტექსტში დაწერილობა მერყეობს. გვხვდება როგორც ძველი, ისე ახალი წარმოთქმის შესაბამისი ფორმები⁹.

ერთგან გვხვდება: ეკკლისიისასა კ^ჲ ჰომ. (შდრ. ἐκκλησια). ეს უნდა იყოს ელინოფილურ ტრადიციათა მიმდევარი მთარგმნელის მიერ ნახმარი ფორმა, რომელშიც არა მარტო გვიანდელი გამოთქმის შესაბამისად η ი ხმოვნით არის გადმოცემული, არამედ ორი ერთგვარი თანხმოვნის დაწერილობაც შენარჩუნებულია. ორი თანხმოვანი იწერება აგრეთვე ამ სიტყვაში: ელლინთა ჰ. 51;

ι—ο: ტრიას (τρძაღ); ეპისტოლისაგან ჰ. 52 (ἐπιστολή). ο—ο: ო (ბ, მ), ოს (ბც), ონ (ბვ), ტო (ტბ), თეოს (მადც), ართრონ (ჰრძრც).
ω—ο: ო (ბ, მ, ა), ონ (ბვ). ლომა (ღმამ).

გამონაკლისია უმლია (ბმამა) სათაურებში:

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მიმართვისას ო შორისდებული ქართულად მ-თი არის გადმოცემული.

σ—ζ: სუნთემა (სუნთემა) კ^ჲ ჰომ.

α—ε: ე (აი), ტენ (ტაენ), ტეს (ტაენ). ასეთი გადმოცემა ბუნებრივია იმ დროისათვის, როდესაც არის სავარაუდო თხზულების დაწერა, რადგან შესაბამისი ცვლილება ბერძნულში ბევრად უფრო ადრე ხდება¹⁰.
ე α დიფთონგის გადმოსაცემად XI — XII ს. მრავალ ძეგლში გვხვდება. გიორგი მთაწმიდელი ფსალმუნის ანდერძში წერს: უკუ-

⁹ ნ. მახარაძე, ბიზანტიური ბერძნულის ფონეტიკის საკითხები, თბ., 1965, გვ. 30: მათიმატიკებრი (პეტრ. II, 176, 22), პროვლიმა (ამარტ. ქრ. 66).

¹⁰ ა. შანიძე, გიორგი მთაწმიდლის ენა იოვანეს და ეფთვიმის ცხოვრების მიხედვით: ძველი ქართული ენის ძეგლები, 3, თბ., 1946, გვ. 80. (სქემა, აპოთიკი).

¹¹ ს. ყაუხჩიშვილი, გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფის ქართული თარგმანი, II, თბ., 1926, გვ. 67.

ეთუ ენმე... კე (ჯჷ: მ. შ.) იცოდის, ანუ დარ (ჯჷპ) გინა ოტი...¹¹
 თ—ჰ: ტჷნ (თიწ), ტჷს (თიწჷ), ჴნ (ნი), ჴს (ნი) ტრიაღჷნ (ტრიაღჷნ).
 დიფთონგის გადმოცემა ქართულში საზოგადოდ სხვადასხვაგვარია (უ, ჴ, ი).
 განსხვავება შეპირობებულია როგორც ქრონოლოგიური, ასევე დიალექტური
 ფაქტორებით¹². ათონურ ხელნაწერში სისტემებზე მსმარება უკლებლად
 კეული დარღვევები (უმაჯრესად S-ში) გრამატიკულ თხზულებაში მხო-
 ლოდ გადამწერის მიერ დაშვებულ შეცდომებს წარმოადგენს.

თა—თე: ბნემა (ბნემა).

თა—თ: ტუ (თაწ), ტუს (თაწჷ), თეუ (თაწა); მუ (მაწ) ჰ. 25.

ზემოთ მოყვანილი მასალებიდან ჩანს, რომ ზოგიერთ შემთხვევა-
 ში ერთი და იგივე ქართული დაწერილობა სხვადასხვა ბერძნულ ბგე-
 რას შეესაბამება: თ, თ — ე; ს, ჴ — ი; თ, თ — ო; ამის შედეგად გრამატიკულ ტრაქტატში ზოგჯერ ფორმათა დამთხვევაც ხდება: ტონ —
 ტონ, ტონ და სხვა. როგორც ზემოთ მივუთითეთ, თხზულების ორი-
 გინალში მახვილის და ასპირაციის ნიშნები უნდა ყოფილიყო (არა მარტო
 S-ში, არამედ ათონურ კრებულშიც კი, ეს ნიშნები უსწოროდ არის
 ნახმარი). ამიტომ ზოგიერთი დაწერილობა (მაგალითად, თ და თ),
 ალბათ, გრაფიკულად ირჩეოდა ერთმანეთისაგან, მაგრამ ხმოვნის გად-
 მოცემაში კი დამთხვევები მაინც უნდა ყოფილიყო¹³.

თანხმოვანთაგან საყურადღებოა ბ, ჴ, ჴ-ს ქართული გადმოცემა.
 პირველის ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ: ქეროვიმთა ლა ჰომ
 და სახელები: იაკობ (Iakob) ჰ. 75; რუბენ ჰ. 75 (*Pauβην). ხოვარ
 (Xovap) ჰ. 30. ამ მაგალითებიდან ჩანს, რომ მთარგმნელი კარგად
 ცნობილ ბიბლიურ სახელებს ძველი, ტრადიციულად ქეული ფორ-
 მით ხმარობს, სხვაგან კი შესაძლოა განსხვავებული გადმოცემა აჩვენოს.
 ხოვარ ბიბლიის ოშკურ ტექსტში ყველგან (ეფეკ. 3, 15; 23;

¹¹ ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები, გამოსცა მ. შანიძემ, ძველი ქართული ენის ძეგლები, 11, თბ., 1960, გვ. 027.

¹² ნ. მახარაძე, ბიზანტიური ბერძნულის წარმოთქმის საკითხები, თბ., 1978, გვ. 18, 19.

¹³ უნდა შევნიშნოთ, რომ ძველად ქართველ მწიგნობრებს ზოგჯერ მაინც უცდიათ ამ სხვაობის ჩვენება; შატბერდის კრებულში ე. წ. „სასწავლო წიგნში“, ბერძნული ანბანის ი-ს გადმოსცემს ოჴ, ხოლო თ-ს შ. შატბერდის კრებული, გვ. 196.

10, 15; 10, 20; 10, 22) ქობარ სახით არის მოცემული¹⁴ ხოლო გელათურ ბიბლიაში, რომელიც ელინოფილური მიმდინარეობის წარმომადგენლის ნაშრომად არის მიჩნეული, შესაბამის ადგილებში ქობარ იკითხვისი გვხვდება (ვახტანგისეულ გამოცემაში უკვე აღნიშნულია) X-ს გადაკეთებისას შემოთ დასახელებულ მაგალითებში ერთგვარობა არ ჩანს (ქეროვიმთა, ხოვარ); შდრ. ხორთა, კ. ჰომ; ინიობობასა კ, ჰომ.

γ-ს შეესაბამება დ იმ პოზიციაში, სადაც თვითონ ბერძნულში სპირანტიზებული გამოთქმა არის საგულევებელი (თანხმოვანისა და ა ხმოვნის წინ): ღრამმატიკოსთა 7; ორლანოსა 3. 56.

მორფოლოგიის საკითხები

წრფელობითი და სახელობითი. წრფელობითი ბრუნვა ძალიან ხშირად იხმარება რთულ ფორმებში, მაგალითად, შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილში: ბნელად საგონებელ არს... შეუძლებელ არს თარგმანებად 1; სადა წერილ არს 3. 28; არა უღონოვარ ჩუენებად 3. 35;

აქა-იქ მსგავს შემთხვევებში სახელობითიც გვხვდება: უკუეთუ მაცხოვარებად არს ქრისტეს მოსლვად ით 6; ჩუეულებად არს წერილისად 3. 70; კაცობრივი არს მქცევიარობად 3. 44.

წოდება ზმნასთან წრფელობითი იშვიათია: წინადასწარმეტყუელ მადლის იწოდო 3. 9 (ეს არის ციტატა: ლ. 1, 76). სხვაგან ასეთ შემთხვევებში ჩვეულებრივია ვითარებითი ბრუნვა: მზედ სიმართლისად უწოდდეს 3. 4; მეფედ უწოდდა 3. II; საყვრად უწოდს 3. 23. უწოდს... დმრთად 3. 53; ძალად იწოდების მამად 3. 73; ვითარებითი ბრუნვა იხმარება აგრეთვე მეტყველების გამომხატველ სხვა ზმნებთანაც: უფლად თქუა და არა მამად 3. 29; ძალად სახელ-დებულ არს 3. 75; აჩუენებს ძესა უფლად თქუმითა 3. 31.

მიმართულებითი. ამ ბრუნვის ხმარების სულ რამდენიმე შემთხვევა არის: მიიყვანა იგი მდდელთ მოძურისა სკმეონისა 3.

¹⁴ ეზიკელის წიგნის ძველი ქართული ვერსიები, გამოსცა თ. ციციშვილი, მა, თბ., 1980, გვ. 275.

5. ორი ს იმავე რიგისაა, როგორისაც დაწერილობაში: მივიდა მისს ა სხვა მაგალითია: სამე ბ ის ა ც ა აღვავლინოთ ჰ. 75.

ხმოვანფუძიან სახელთა ბრუნება. ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ აა და ოა დიფთონგთა დაწერილობანი თითქმის ყოველთვის ძველ ქართული ენის ნორმებს მისდევს. შესაბამისად ა და ო ხმოვანფუძიან სახელთა ბრუნებისას ა შენახულია ყველა იმ შემთხვევაში, სადაც ეს დიფთონგები უნდა გვექონდეს: თარგმანებაჲ I. ცაჲცა ჰ. 9. გელი უ ფ ლ ის ა ა ჰ. 7. წესითა მთარგმნელთაჲთა ჰ. 15 და სხვ. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სწორი დაწერილობა ნაკლებ მოსალოდნელი იქნებოდა XVII ს. ხელნაწერში და ეს ერთ-ერთი საბუთია იმისა, რომ A ხელნაწერი მართლაც ადრინდელია.

ე ხმოვანფუძიან სახელებს სახელობითი ბრუნვის ნიშანი, როგორც მოსალოდნელი იყო, არა აქვთ: იშვა... სიბრძნე და სიმართლე და სიწმიდე და გამოცხნაჲ ჰ. 7. გამონაკლისია: ტყუჲ ჰ. 20, სადაც ტ უმარცვლო უ-ს მომდევნოა.

მრავლობითი რიცხვი. მრავლობითი რიცხვის საწარმოებლად იხმარება თ-ანიანი მრავლობითი. ებ-იანი მრავლობითი გრამატიკულ ტრაქტატში სულ არ არის. ოქროპირისეულ თხზულებაში კი მისი ერთეული მაგალითებია: ყრმათა მათთა გ მ ე ბ ს ა ჰ. 18.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ერთი გეოგრაფიული სახელის მრავლობითი რიცხვის ფორმით ხმარება: ათინათა შინა ჰ. 48. ამ ფუძისაგან ნაწარმოებ წარმომავლობის სახელს მრავლობითის ფორმანტი აღარ გადმოჰყვება: ათინელთა ჰ. 52. Aí 'Aθῆναι მრავლობითის ფორმით გადმოღებული აქვს ეფრემ მცირესაც (ათინები, ათენანი), რომელიც კომენტარებში ერთგან შენიშნავს: „სამრავლოდ იტყვის სახელსა ქალაქისასა, ვითარმედ „ათინანი“, რამეთუ ჩუეულებაჲ არს ელლენთა ენისაჲ, რაჲთა ოდესმე მასვე და ერთსა სამრავლოდ სახელსდებდეს, არა ხოლო ადგილსა გინა კაცსა, არამედ მასვე და ერთსა საქმესა სამრავლოდ თქუმითა“¹⁵.

საკუთარი სახელები. პირის სახელთა ბრუნებისას თითქმის ყველგან ძველი ქართულის ნორმებია დაცული: საკუთარ სახელს ბრუნვის ნიშნები არა აქვს სახელობითსა და მოთხრობითში. მკვეთრად

¹⁵ ზ. სარჯველაძე, საზოგადო სახელად გაგებული ერთი ტოპონიმისათვის საბას ლექსიკონში, მაინე, ენისა და ლიტ. სერია, 1979, № 2, გვ. 102.

ჩანს საკუთარი და საზოგადო სახელის სხვაობა მოთხოვნით ბრუნვაში შემდეგ მაგალითში: ნეტარმან თომა, ერთმან მოციქულთაგანმან, ურწმუნო-ქმნილმან მაცხოვრისა აღდგომისამან და მნებებელმან... და აღმომთქუმელმან ამის კმისამან 3. 37.

დანართიანი საკუთარი სახელი ბრუნვის ფორმანტს არ ირთავს: მამისა ჩუენისა იოანე ოქროპირისა კონსტანტინუპოლელ მთავარ-ეპისკოპოსისაჲ. ასეთი ფორმა არის ყველგან ათონურ ზელნაწერში თხზულებათა სათაურებში; კმაჲ იერემია წინაჲსწარმეტყუელისაჲ 3. 38. ერთი ასეთი შემთხვევა მაშინაც გვაქვს, როდესაც საკუთარ სახელს (ტომის სახელად გაგებულს) მოსდევს ატრიბუტული განსაზღვრება: მისცა იგი იაკობს ყრმასა მისსა და იზრაიელ შეყუარებულსა მისსა 3. 43.

ნაწევრის ხმარება. საგულისხმოა, რომ ნაწევრის ხმარება ჩვენს მიერ განხილულ ძეგლებში მეტად შეზღუდულია. გრამატიკულ ტრაქტატი სულ სამიოდე შემთხვევა გვაქვს: ათსამეტნი იგი ართრონნი 11, ლექსსა ამას 11; ართრონნი ესეცა 23 (შდრ. ამათ პირველთა ართრონთა 22; ამათ ათცამეტთა ართრონთაგან 19). ოქროპირისეულ თხზულებაშიც ნაწევარი იშვიათად გვხვდება. ქვემოთ ჩამოთვლილ მაგალითებში ნაწევრის ხმარების თითქმის ყველა შემთხვევა არის ჩამოთვლილი: დასჯასა მას აღამისსა 3. 10; ესე არს თანაქცევაჲ იგი 3. 44; არსებისა მის 3. 6; კიდეთა მათ სოფლისათა 3. 46; ვინ არს მმწყსელი ესე 3. 60; ვითარცა განმწარებასა მას დღისა მისებრ განცდისა 3. 60 (ციტატაჲ. ფს. 94, 8).

ნაწევარი იხმარება „თქუმულ“ სიტყვასთან, როდესაც იგი ციტატას მიუძღვის: თქმულისა მისებრ „დაფარნა ცანი“ [ამბ. 3; 3]; 3. 3; თქმულისა მისებრ იეზეკიელისა: „და იქმნა ჩემ ზელა ჯელი უფლისაჲ“ [ეზ. 33, 22] 3. 17; თქმულისა მისებრ: „ენაჲ ჩემი საწერელი“ [ფს. 44, 2]. 3. 17. თქმულისა მისებრ მაცხოვრისა მიერ: „ამიერიითგან იხილოთ“ [მ. 27, 64] 3. 72.

ზოგადი თანდებულის შესახებ. ებრ თანდებული ხშირად გვხვდება ტექსტში; მსგავსების გამოხატვა უპირატესად მას ეკისრება: იგი ერთვის ნათესაობით ბრუნვას, რომელიც სრული სახით არის წარმოდგენილი: ძალისაებრ I; საზღვართაებრ 7; საკმარებისაებრცა 11; სიტყვისაებრ 3. 9; მოციქულისაებრ 3. 31; 3. 34; გონებისაებრ 3. 69; წყალობისაებრ, სიმრავლისაებრ 3. 65; ბრუნვის ნიშნის გარეშეა, რო-

გორც მოსალოდნელი იყო, მხოლოდ სხუებ 19¹⁶. როდესაც სახელ-
ლი განსაზღვრულია კუთვნილებითი ნაცვალსახელით ან ნაწევრით,
ებრ თანდებული უმეტეს შემთხვევაში მათ ახლავს: მათისაებრ
ენისა 3; თვისისაებრ ნებისა 3. 69; თქუმულისა მისტყვასა
ლოზისა (მაცხოვრისა) მიერ 3. 23, 72; შდრ. სიტყვასაებრ ზნისა 3.
5; ძალისაებრ ჩუენისა 3. 25.

სახელთა წარმოქმნა. ორივე თხზულებისათვის დამახასიათებელია
წარმოქმნილ და რთულ ფორმათა დიდი რაოდენობა როგორც სახე-
ლებში, ისე ზმნებში. სახელებში საწარმოებელ ელემენტებად გვევლი-
ნება არა მარტო საკუთრივ დერივაციული აფიქსები, არამედ ბრუნვის
ფორმანტები და თანდებულები.

მოქმედებითი ბრუნვის ფორმანტი -ით მრავალი სპეციალური
ტერმინის საწარმოებლად არის გამოყენებული გრამატიკულ ტრაქტატ-
ში. ასეთებია ბრუნვათა სახელები, რომლებიც ზემოთ იყო განხი-
ლული: ადვილობითი, ნათესაობითი, შობილობი-
თი, მიცემითი, მიზეზობითი; გრამატიკული რიცხვის აღ-
მნიშვნელი ტერმინები: ერთობითი, განმრავლებითი,
ორობითი; ასევეა ნაწარმოები: დამორჩილებითი.

ასეთივე წარმოების მაგალითებია ით ჰომილიაში: თანა-შთამომა-
ვლობითთაჲ 3. 53; მპყრობელობითი 3. 71, 75; შემწეობითი 3. 73.

ძალ სიტყვა მოქმედებით ბრუნვაში ხშირად იხმარება „გამო“,
„თვს“ თანდებულთა მნიშვნელობით¹⁷; ართრონთა ძლით I;
ღმრთისმეტყუელებისა ძლით 3 I; სულისა ძლით 3. 26. ეს ფორმა
გამოყენებულია საწარმოებელ ფუძედაც: ართრონთა ძლითიცა
ესე სიტყუაჲ 23; კეთილმსახურებისა-ძლითთა ტკივილთა შინა
3. 2; შემოიღებს თავისა თვისისა-ძლითსა არა შეძინებისა ძლით,
არამედ თარგმანებისა 3. 20; თანა-წარვჰკდე ამის-ძლითთა 3.
37. ამის ძლითი სიტყუაჲ 3. 26.

ვითარებითი ბრუნვის ნიშნით ნაწარმოებია ახალი ფუძეები:
გრძნობადი 3. 2; მოლოდებადსა 3. 45; ცნობადისა ლ ჰომ.

სიტყვასაწარმოებლად გამოყენებულია აგრეთვე არქაული ფორ-
მანტი ივ: კაცობრივი 3. 2, 14.

¹⁶ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძელები, თბ., 1973, გვ. 603.

¹⁷ ა. შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში, გვ. 222.

ზოგჯერ საწარმოებელ ფუძედ არის გამოყენებული ზმნის პირი-
ანი ფორმა, ან ამა თუ იმ ბრუნვაში დასმული სახელი: „აღვიდა“-სა
არცა ჩემდა მოგონებად სათანამდებო არს ჰ. 13; „ოთოს“-სა, ესტრელ
სთარგმნი 6.

თანდებულისან სახელთაგან წარმოქმნილი ფორმებია:

გან: მსმენელთაგანთა ჰ. 1; კაცთაგანთა ჰ. 15; მოსწრაფეთაგანთა
ჰ. 25; ერთმან მოციქულთაგანმან ჰ. 37.

ებრ: წინააღმართულებრი ჰ. 49; ღმრთეებრი ჰ. 44; მოციქუ-
ლებრითა ჰ. 47; ყოვლისა მპყრობლებისა ჰ. 70; ანგვარად
წარმოქმნილ სახელებს ზედსართავის მნიშვნელობა აქვთ. ზემოთ აღ-
ნიშნული იყო, რომ ებრ თანდებული. როცა იგი მსგავსებას აღნიშნავს,
ნათ. ბრუნვის ფორმას დაერთვის. იმ შემთხვევაში კი, როდესაც იგი
სიტყვამაწარმოებელი აფიქსის მნიშვნელობით იხპარება, ებრ უშუა-
ლოდ სახელის ფუძეს დაერთვის.

მიერ: შობილთა-მიერი ლ^გ ჰომ.

მიმართ, მომართ: მართლმადიდებელთა-მომართად იტყვს 1;
ეფესელთა-მიმართსა ეპისტოლესა შინა ჰ. 19; კორინთელთა-მი-
მართსა მოძღურებასა შინა ჰ. 52.

ქუთუე: მოძღურებაჲ... სასჯელის-ქუთუე შედმოვალს ჰ. 13.

შინა: მოიჯსენებს საქმეთა ეგვიპტის-შინათა ჰ. 66; თვნიერ ძუე-
ლისა და ახლის-შინაჲსა ღმერთი არა არს ჰ. 40.

ქონების სახელთაგან აღსანიშნავია -იერ სუფიქსით ნაწარმოებია:
კეთილცნობიერსა ჰ. 18; საქმიერი ჰ. 27.

~~-იერ აფიქსით ნაწარმოები წარმოქმნილი სახელები, თავის მხრივ,
გამოყენებულია ფუძედ აბსტრაქტულ სახელთა საწარმოებლად; საქ-~~
~~მიერობასა ჰ. 37; კეთილუამიერობით ჰ. 61; კეთილპოვნიერებისა ლ^ბ~~
~~ჰომ.~~

თან სუფიქსით ნაწარმოებია: მკვდროანი ლ^ჰ ჰომ; წიღოანმან
ჰ. 58. ფრთოან რთული ზმნის სახელადი ნაწილია: ფრთოან-ქმნითა
ჰ. 25.

-ეულ აწარმოებს ქონების სახელს: სირცხვლულ ჰ. 2. საყურა-
დღებთა ძისი ხმარება ისეთ ფორმებში, როგორც არის: ხარისხ-
ეული და ლექსეული: ხარისხეულად აღმყვანე-
ბელი ჰ. 51; განმარტებით ლექსეულად ითხოონ კმაჲ ჰ. 26.

სადა წერილ არს მამაა ყოვლისა მპყრობელად ლექსეულად?
პ. 35.

მარტო უ პრეფიქსით ნაწარმოები სახელები იშვიათია: უგუარად
20.

როგორც გრამატიკულ ტრაქტატს, ისე განსაკუთრებით იშვიათია
მილიას ანასიათებს აბსტრაქტულ სახელთა ხმარების სიხშირე. აბს-
ტრაქტულ სახელთა საწარმოებლად იხმარება:

-ობა: უართრონობისათვის 1; მრავალგამომეძიებლობასა 20; უმ-
დაბლესობასა 21; მასწავლელობითა პ. 18; შემდგომობისა პ. 19; სა-
ქმეირობასა პ. 37; უცთომელობაჲ პ. 43; მქცევარობაჲ და მქცეობაჲ
პ. 44; მყოფობაჲ პ. 46; უფლობისა პ. 53; საგონებელობაჲ პ. 53; კე-
თილყამიერობით პ. 61; ერთგვაობით პ. 70; იეფობასა კ^წ პომ.

ზემოჩამოთვლილ მაგალითთაგან ჩანს, რომ -ობა სუფიქსის
ხმარების არე ფართოა; იგი ერთვის როგორც მარტივ ფუძეებს, ისე
წარმოქმნილ ფუძეებს, კომპოზიტებსა და შერწყმულ სახელებს.

ფილოსოფოსობად პ. 1. ეს შესაძლოა საწყისი იყოს; შდრ.: რაჲსა
ესრეთ ჰფილოსოფოსობ პ. 3.

კრებითი მნიშვნელობისაა მკედრობა: წინა-რბის ანგელოზ-
თა მკედრობაჲ პ. 24.

-ება სუფიქსის ხმარება ხშირია ვენებითი გვარის მიმღებობთან:
ცვალებულებაჲ 2; განყოფილებების მქონებელ პ. 15; კუთვნი-
ლებაჲ 3; განგებულებებისა მომვაჭრებელი. კ პომ. სხვა მაგალითი-
ბია: ურწმუნოებისა ძლით პ. 37; უძლურებისა მიმართ
პ. 46.

ვითარებისაჲ 23; მრავალმრთეებაჲ პ. 48; კეთილგონიერებისა
პ. 2; ჯელოვნებანი პ. 48.

სი-ე კონფიქსით წარმოქმნილ ფორმათაგან საყურადღებოა სი-
ადრე: მე სიადრით ვიკუშიო პ. 26. ეგევე სიტყვა გვხვდება ცი-
ტატაში: ვითარცა წამებს ღმერთი ისაიას მიერ: მოახლდების სი-
ადრით სიმართლე ჩემი [ეს. 51, 5] ძველი ქართული ვერსიები, აგ-
რეთვე 1743 წ. „ბაქარის ბიბლია“ იძლევა ადრე იკითხვისს. სხვა
მაგალითებია: სიზრავლისაგან 23; სიცოფე პ. 21; სიბოროტემან პ.
34.

დანიშნულების სახელებს აწარმოებს სა-ო: საწინაჲსწარმეტყუე-
ლოსა პ. 38; სანადირო პ. 61; საკირო პ. 60 (ამ სიტყვის მნიშვნელობა
დღევანდელთან არის ახლო: საკირო არს პირველად თქუმაღ 1;
90

გულისკმისყოფად საჭირო არს და სათანადო პ. 60; სათანადოდ
პ. 13. ზნური ფუძისაგან არის ნაწარმოები საწყინო: საწყინ-
ო უნდეს მკითხველსა 23.

ხელობის სახელთაგან აღსანიშნავია მესამე (ის. ლექსი-
კაში).

ხარისხის სახელთა შორის უმეტესობა ძველი ქართულისათვის
ჩვეულებრივ ფორმებს გვიჩვენებს (უმეტეს პ. 34; უდიდეს პ. 35;
უტკბილეს პ. 18 და სხვ.). საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს რამდენიმე
ნაწარმოები ფორმა, რომელიც თავისი წარმოშობით მწიგნობრული
ჩანს: უმკუთელესი უფროს მახვლისა ორპირისა პ. 27 (აქ
ხარისხის სახელი ნაწარმოებია მოქმედებითი გვარის მიმღობისაგან);
ბნელთა პირველად უქუესკნელესთა ქუეყანისათა შთასრული
პ. 20. უქუენაესად აჩუენებსო პ. 32.

უფროსობითი ხარისხის სახელი თვითონ წარმოადგენს საწარმო-
ებელ ფუძეს: უართრონობაა უმდაბლესობასა გამოაჩინებსო
პ. 21.

თხზული ფორმები. გრამატიკულ ტრაქტატში, რომლის ლექსიკა,
თხზულების მოცულობისა და ხასიათის გამო, საზოგადოდ შეზღუდუ-
ლია, კომპოზიტები და სხვა რთული სიტყვები შედარებით იშვიათია.
სამაგიეროდ ოქროპირისეულ ჰომილიაში მათ მრავლად ვხვდებით.
ამათგან ზოგიერთი ძველი ქართულისათვის ჩვეულებრივი ხმარებისაა,
მაგრამ ერთი ნაწილი კი საკმაოდ იშვიათია და მთარგმნელის ინდივი-
დუალური სტილის დამახასიათებლად შეიძლება ჩაითვალოს.

შესამჩნევია, რომ განხილულ ძეგლებში სხვადასხვა ტიპის კომ-
პოზიტებზე ერთნაირი სიხშირით არ გვხვდება. თითქმის არ არის ფუ-
ძის გაორკეცებით მიღებული კომპოზიტები, იშვიათია ტოლად შერ-
წყმული სახელებიც. ტექსტში დადასტურებულ კომპოზიტთა (ფაო-
თო გავებით) ერთი ნაწილი ბერძნულის კალკებს წარმოადგენს; მ-
თი არსებობაც და ფორმაც შეპირობებულია ამა თუ იმ ბერძნულსა
ლექსიკური ერთეულისათვის ზუსტი ქართული ეკვივალენტის შექ-
მნის მცდელობით: სიბრძნითა მოციქულებრითა მიფარულ-ქმნილ იყო
პ. 47.

ხშირად კომპოზიტისაგან ნაწარმოებია სხვა (უმეტესად აბსტრა-
ქტული) სახელი, ზოგჯერ ზმნის პირიანი ფორმაცა და საწყისიც: ნა-
ცვალ-მოისპოს პ. 8; კელოვანმეტყუელებენ პ. 36; წულილმოქმედებაჲ პ.

შაშინ ა ჩ უ ე ნ ო ს ს უ ლ ის ა ჰ ე მ ა რ ი ტ ე ბ ა მ ჰ. 30; ხ ო ლ ო მ ე დ ა გ ე თ ს
დ ა ე ე მ ო რ ჩ ი ლ ო უ ფ რ ო მ ს ლ ა, ვ ი დ რ ე შ ე ნ ჰ. 32.

ნასახელარი ზმნები. ყურადღებას იქცევს ნასახელარ ზმნათა სიმ-
რავლე. ზმნები ნაწარმოებია არსებით და აბსტრაქტულ სახელთაგან,
ზედსართავთაგან და მიმღეობათაგან. საწარმოებელი ფუძე შესაძლებელია
იყოს მარტივიცა და რთულიც (კომპოზიტი): დადაცათუ ვ ბ რ გ უ-
ნ ი ლ ო ბ თ, არამედ ბრგუნვასა შინა მშუდობასა ექადაგებთ ჰ. 18;
არა მ ნ ე ბ ე ბ ე ლ ო ბ ს თქუმაღ ჰ. 19; ნუ განმარტებით ა ხ ლ ის ა
მ კ უ ე თ ე ლ ო ბ... არა მპოვნელი ლექსისაჲ უ ლ ო ნ ო ე ბ ს ჰ. 29;
გ ა ნ მ ც დ ე ლ ო ბ ე ნ მწვალებელთა შვილნი ჰ. 31; ესრეთ ჰ ფ ი-
ლ ო ს ო ფ ო ს ო ბ შ ე ნ, უფრომსლა ამოდ ჰ ბ რ ძ ნ ო ბ ჰ. 32; ართ-
რონთათეს ჩუენ თანა ჯ ე ლ ო ვ ა ნ მ ე ტ ყ უ ე ლ ე ბ ე ნ ჰ. 36; მ ჯ ნ ო-
ზ და მრავალღმრთეებაჲ... გ ა ნ ა მ ჯ ე დ რ ა ს ი ტ ყ უ ა ჲ ჰ. 48; შ ე ა მ-
წ ი ნ კ უ ლ ე ბ ს ს ი ტ ყ უ ა თ ა... შ ე ა ბ ა ე თ ე ბ ს ს ი ტ ყ უ ა ს ა ჰ. 49;
ჰ მ ე ზ ო ბ ლ ო ბ დ ე ს კ ო რ ი ნ თ ე ლ ნ ი ა თ ი ნ ე ლ თ ა... მ ი თ ი ვ ე... ს ნ ე უ-
ლ ე ბ დ ე ს ჰ. 52. არა უ ს ა მ ა რ თ ლ ო ე ბ ს ა მ ც ო დ ვ ე ლ ი? ჰ. 68.
მ ო ქ ა ლ ა ქ ო ბ დ ე ს ღ მ ე რ თ ნ ი ჰ. 51.

რთული ზმნები. მათი წარმოების არც საკმაოდ ფართოა; გვაქვს
ამ წესით შექმნილი ლექსიკური ერთეულები, რომელთა სანაცვლოდ
შესაძლოა, ორგანული ფორმები გექნოდან: უცნაურ- ვინამე -ჰყოფს
I; ართრონი... შ უ ე ნ ი ე რ -ჰ ყ ო ფ ს 6; ნ ე ტ ა რ -ჰ ყ ო ფ დ ე ნ მ ე-
ფისა ღირსებასა ჰ. 14; სიკუდილი ექსორია-ყოს ჰ. 10, მეფი-
სა ...ს ა ც ნ ა უ რ -ჰ ყ ო ფ ს მოსლვასა ჰ. 24; გ ვ რ გ ვ ნ ო ს ა ნ-
ჰ ყ ო ფ ს მოძღურებასა კ ე ჰომ. ამგვარად ნაწარმოებ ფორმებში
მეორე ნაწილში საწყისიც შეიძლება იყოს: საჭირო არს... ფ რ თ ო-
ა ნ -ჰ მ ნ ი თ ა გ ო ნ ე ბ ის ა და ე ნ ის ა ჩუენისაჲთა თქუმაღ ჰ. 29. უნდა
შევენიშნოთ, რომ აქტიური მნიშვნელობის მქონე შედგენილი ფორ-
მები პასიურებთან შედარებით მცირერიცხოვანია; ისინი უმეტესად
ყ ო ფ ა ზ მ ნ ის მეშვეობით არის ნაწარმოები: ჯ ე ლ -მ ყ ო ფ ე ლ ნ ი
იმხილებიან კ ა ჰომ.

ვნებითის სხვადასხვა ფორმები. ვნებითი გვარის ზმნების ერთი ნა-
წილი ორგანული წარმოებისაა: ეკსენების ესე... ჩუენ განგუემარტა
ჰ. I. არა თუ მისგან მიეცეს სწავლაჲ ჰ. 4; რაჲთა ა ღ ე ს რ უ ლ ო ს
თქუქული ჰ. 7; არა მთარგმანებელსა ზედა ა ღ ი ყ ვ ა ნ ე ბ ის ს ი-
ტ ყ უ ა ჲ ჰ. 14; ღმრთად იწოდების ჰ. 32 (ზღრ. სულსა უწოდს

ღმრთად ჰ. 46). აღდგომა იხარებოდა ჰ. 51. მამად ყოველთა წერილთა მიერ იქადაგების ჰ. 55 (ზღრ. ჰგონებდეს, ვითარ-მედ ორთა უცხოთა ღმერთთა ჰქადაგებს ჰ. 51); განმარტებულა ღმრთისად დასაჯების ჰ. 68. პასიური ფორმები აქვს რთულ მზნებ-საც: ძალად ვიდრემე სახელ-იდების მამა ჰ. 72; ვიკრემის ნაცვალ-მოისპოს მთავარე ჰ. 33. ასეთი ფორმების გამოყენება უმეტესად შინაარსით უნდა იყოს ნაკარნახევი; ტექსტში (უთუოდ ისევე, როგორც დედანში) შესაბამის მაგალითებში არ ჩანს ის პი-რი, რომელიც კონვერსიის დროს სუბიექტი იქნებოდა. თითო-ორთა შემთხვევაში კი აქტიური კონსტრუქციის გამოყენება შეიძლებოდა და აქ სწორედ ბერძნულს სიტყვა-სიტყვით გადმოცემასთან უნდა გვკონდეს საქმე: ესე ყოველთა მიერ აღმოიკითხვის ჰ. 16. ითქუა წინააღმართუელთა მიერ ჰ. 18; სამებისა მიერ აღვე-გენით ჰ. 51.

(ხშირია აღწერილობითი პასიური ფორმების ხმარება: მოძღუ-რებულ იქმნა) არა სიტყვთა იძულებულითა, არამედ სიტყვთა წამებულითა ჰ. 19; კიდხულ იქმენინ და ჩუენ მიერცა ჰ. 28; სამეფოასა ღირსებისაგან დაცვულ იქმნეს ჰ. 14; რაათა არცა პავლე ცილისწამებულ იქმნეს ჰ. 65; იგი ქადაგებულ იქმნების ჰ. 24; სავნებელ ეყოფვოდა... ქადაგებული სიტყუა ჰ. 47; ურჩ ექმნენით მცნებასა ღმრთისასა ჰ. 13. სავნებელ ეყო-ფვოდა ჰ. 47.

უნდა შევნიშნოთ, რომ მსგავსი წარმოება გვაქვს იმ შემთხვევებ-შიც, როდესაც რთული ფორმის სახელად ნაწილს წარმოადგენს არა მიმღობა, არამედ არსებითი ან ზედსართავი სახელი (პირველადი ან ნაწარმოები): ვითარ გულისცმა იქმნების ჰ. 22; სირცხვლულ იქმენინ ჰ. 2; ძედ სარწმუნო იქმნების ჰ. 30; ღირს იქმნე-ბის ჰ. 68; ცხად იქმნეს ჰ. 11. ამგვარ წარმოებას შეესაბამება მიმღე-ობური ფორმები: ცხად-ქმნილთა 9; უღონო-ქმნილი ჰ. 29; ურწმუნო-ქმნილმან ჰ. 37. გარეგან-ქმნილნი ჰ. 36. წინამძღუარ-ქმნილი ჰ. 60. ტრფიალ-ქმნული კ^შ ჰომ. გვაქვს შემთხვევები, როდესაც ასეთ პე-რიფრასტულ ფორმაში სახელადი ნაწილი მოქმედებითი გვარის მიმ-ღობაა: განგდებისათჳს მაშინ მპყრობელ-ქმნილისა კერბთ-მსახურებისა ჰ. 39. მრჩობლი მიმღობური ფორმა გვაქვს ამ მაგალით-

ში: არა თუმცა სიბრძნითა მოციქულებრითა მიფარულქმნილი
იყო ჰ. 47¹⁸.

მიმღეობები. ორგანული წარმოების ზმნათა მიმღეობები ტექსტში
ძალიან ბევრია, მაგრამ მათი უმეტესობა ძველი ქართული ენის
ლოგიურ ნორმებს შეესაბამება.

მკელოზელ ან მკელობარ მიმღეობის ნაცვლად გვხვდებო-
ბა ვნებითი გვარის მიმღეობა: არა მიხედვენ ლექსსა კელოზელსა
ჰ. 18.

მოქმედებითი გვარის ზმნებს, როგორც ცნობილია, უკუთქმით მი-
მღეობათა წარმოება არ შეუძლიათ. შესაბამისი შინაარსის გამოსახა-
ტვად მიმღეობას უარყოფითი ნაწილაკი დაერთვის: არამხოვნი-
ლი ლექსისად უღონობეს ჰ. 29. შდრ.: ხედავა.. უიძულეზელსა
ქეშმარიტებასა ჰ. 64.

კითხვითი ნაწილაკები. ამათგან უპირატესად იხმარება ა; იგი თით-
ქმის ყოველთვის არის რიტორულ კითხვებში და მეტწილად ერთვის
ზმნებს: გნებავესა ხილვად ჰ. 8; უკუეთუ ვისმინოთ შენი, კეთი-
ლთა ქუეყანისათა ვქამდეთა? არა ჩუენ თანა ქუეყანასა ჰმკჳდ-
რობა?.. არა მისგან იზარდები? არა მისვე მიმართვე მიი-
ქცევი? ჰ. 15. არა გესმაა ისაიასი? ჰ. 68. და არა უსამა-
რთლოებსა მკოდველი ჰ. 69. შედარებით იშვიათია მისი ხმარე-
ბა სახელთან: პავლესაგანა გინა სხვსა ვისგანმე? ჰ. 39. კი-
თხვითი ნაწილაკი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ტექსტში ხშირად სა-
განგებო მახვილის ნიშანს ატარებს.

იშვიათად მე ნაწილაკიც იხმარება, ვინ არს უკუე ამისი მეტყუე-
ლი, არა-მე ღმერთი? ჰ. 63.

ზოგიერთი უდეტრის ხმარება. ამ უდეტრთა შორის, რომლის
ხშირი ხმარება თავისებურ სტილისტურ ელფერს აძლევს ტექსტს,
პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ ვიდრემე. ეს სიტყვა გრამა-
ტიკულ ტრაქტატში, როგორც საძიებლიდან ჩანს, ცამეტჯერ გვხვდებო-
ბა: ბერძულსა შინა ვიდრემე ნათლად ძეს ლექსი იგი... ნათელ-
სა სიტყუასა უცნაურ ვიდრემე ჰყოფს და სხვ. ხშირად გვხვდებო-
ბა იგი ით ჰომილიაშიც: დადადებდეს ვიდრემე წინააღწარმე-
ტყუელნი ჰ. 10; ღმრთისმეტყუელებისა კანონთა ძლევად ვიდრე-

¹⁸ შდრ. კ. დანელია, ქართული სამწერლო ენის ისტორიის საკითხები, თბ.,
1963, გვ. 367.

მე მეცადინნი სირცხველულ იქმნებიან ჰ. 2 (შეიძლება შევიწმინთოთ, რომ მთელი ოთხთავის ტექსტში (მატერადულ ნუსხებში) ვიდრე მე სულ ორჯერ არის ნახმარი: ვიდრე მე მოვლინებულ ვარ მ. 15,24; თუალი შენი ვიდრე მე ბოროტ არს მ. 20,15).

სპეციალურ ლიტერატურაში მითითებულია, რომ მტკიცების ძირითადი მნიშვნელობა ელინოფილური მიმართულების მწერლების, უმთავრესად იოანე პეტრიწის ენაში, არის „მასახადამე“, „ამიტომ“ და რომ შესაძლებელია მისი ნაწილაკის ფუნქციითაც გამოყენება¹⁹. ათონურ ხელნაწერში შესულ მასალებში სწორედ უკანასკნელი ფუნქცია უნდა ჩანდეს. განსაკუთრებით კარგად ჩანს ეს მაშინ, როდესაც იგი გვხვდება ამა თუ იმ ტექსტის ან ტექსტის მონაკვეთის დასაწყისში, ე. ი. იქ, სადაც მიზეზ-შედეგობრიობის გამოსატვა მოსალოდნელი არ არის.

კვ ჰომილია ასე იწყება: მოწამეთა ვიდრე მე კრებაა შემტყინების ჩუენდა, ხოლო ქრისტეს სურვილმან... შეკრიბნა. ასევე, კვ ჰომილიის დასაწყისში იკითხება: ყოველთა ვიდრე მე ვჰყუარობ წმიდათა, ხოლო უფროასლა ნეტარსა პავლეს... ორსავე შემთხვევაში ვიდრე მე—ხოლო ბერძნულის $\mu\epsilon\nu$ —მე ნაწილაკების გადმოსაცემად უნდა იყოს ნახმარი (შდრ. "Απαυτας $\mu\epsilon\nu$ $\phi\iota\lambda\delta$... $\mu\alpha\lambda\iota\sigma\tau\alpha$ $\mu\epsilon$ $\tau\omicron\nu$ $\mu\alpha\chi\alpha\rho\iota\sigma\upsilon$) და მათი ანგვარი შეპირისპირება ზოგჯერ სხვაგანაც არის სავარაუდო: გრძნობადი ვიდრე მე ნათელი განატეობს სხეულთა ბუნებასა... ხოლო სიმართლისა მზე... ზესთხოფლისაცა ძალთა განაბრწყინებს ჰ. 3; გუშინ ვიდრე მე გვჩუენეს... ძე... ხოლო მოძღურებულ იქმნა ჰ. 19; მოვიდეს მაშინ იგი ვიდრე მე... ხოლო წინა-უძღუების მოსლვასა მისსა ჰ. 24.

გრამატიკულ ტრაქტატშიც გვაქვს ვიდრე მე—ხოლო წყვილი: სამებისა ვიდრე მე სახელი დედალ არს მათისაებრ ენისა, ხოლო ღმრთისაა — მამალი; და ღმერთსა ვიდრე მე ეწოდების თვოს, ხოლო და-რამ-უწერონ ართრონი პირველი, ესრეთ იტყვან 4.

ზოგიერთ შემთხვევაში ვიდრე მე-ს კორელატად გარნა ჩანს: ესენი ვიდრე მე დამორჩილებითნი არიან... ართრონი ესე-

¹⁹ დ. მელიქიშვილი, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, გვ. 166; მისივე, ზოგი საკავშირებელი სიტყვის მნიშვნელობათვის, იოანე პეტრიწის ენაში; საიუბილეო, ძვ. ქ. ენის კათ. შრ. XI, 1968, გვ. 136.

მეტად დატვირთულია სხვადასხვა ტიპის განსაზღვრებებით, მიუხედავად ამისა, იგი მძიმე, ხელოვნურ შთაბეჭდილებას მაინც მოტოვებს, რადგან მორფოლოგიური ყალიბი მიმღეობური კონსტრუქციებისა ყოველთვის ბუნებრივია და მთლიანი ტექსტურის მსგავსების (წინადადების) აგებულება უმეტეს შემთხვევებში სინტაქსურად მწყობრივია მაგალითად:

ამისთვის შეაჩრდილებულად წარმოადგენდეს სიტყუასა ღმრთისასა, რამეთუ მრავალ-ღმრთეებასა შინა დაბერებულსა და მსმენელსა მრავალთა ღმერთთა მამალ-დედალთასა და შეილთა და შეილისშვილთა ღმერთთასა სავენებელ ეყოფვოდა მეყსეულად შიშულად ქადაგებულ სიტყუაჲ, არა თუმცა სიბრძნითა მოციქულებრიითა მიფარულქმნილ იყო 3. 47;

მოვიდრემე -ილებს მათდა მიმართ ქადაგებასა, არა ღმრთისა მიმართ ღმრთისა შემაერთებელ, არამედ მამაკაცისა მართლისა, ღმრთისა მიერ განსაზღვრებულისა მსაჯულად ცხოველთა და მკუდართა და ესოდენ აღდგომილისა მკუდრეთით და ესოდენ კაცად ქადაგებულისა ვიდრე აღდგინებისა ღმრთისა მიერ გონებად 3. 50.

ორიგინალურ გრამატიკულ თხზულებაში, მასში გადმოცემული მასალის ხასიათის გამო, ტექსტი სინტაქსურად უფრო მარტივია, მაგრამ მსგავსება ამ ორ ნაწარმოებს შორის სინტაქსისა და სტილში მაინც ჩანს.

მიმღეობურ ფორმათა სიმრავლე. ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდანაც ჩანს, რომ ით პომილიაში მიმღეობა ხშირად არის გამოყენებული განსაზღვრების ფუნქციით. სხვა მაგალითებია: ქრისტე მოვიდა... სოფლად, უცხოჲსა გზისა მჩუენებელი და უცხოჲსა შობისა შემომღებელი 3. 5. მესაშოვლენი, შორის მიმღებელნი კითხვათა და მიგებათანი 3. 14. წინა-ძღვს ანგელოზი მქადაგებელი... ვმაჲ მქადაგებელი... საცნაურ-ჰყოფს 3. 24. მწვალებელნი, ძისა უარი-მყოფელნი 3. 28. მოწაფე ხარ — არა მოძღუარი — სხუათა შთათესული, და სხუათა შთამთესველი სული თესულ-ყოფად უკუე გისწაივის 3. 29. ისმინე ისაიასი ზედ-წარმწერელისაჲ 3. 65.

ასეთსავე სურათს ვხედავთ გრამატიკულ ტრაქტატში: ლექსი თარგმანებულ 1; წინა დაუსმენ თითოეულისა ჟამისა შემსგავსებულთა ართრონთა 3; დედლისა სახელისა ართრონნი თავით კერძო

დასახელებული 12. მახარებლისა მიერ თქმულსა სიტყუასა შინა 20.

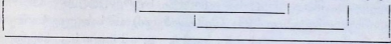
განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებათა სიმცირე. ბუნებრივია, რომ მიმღეობურ განსაზღვრებათა მრავალრიცხოვან ეფთვიან გვერდით განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება შედარებით იშვიათია. ამასთან, მათი მეტი ნაწილი ბიბლიური ტექსტებიდან უცვლელად გადმოღებულ ციტატებში არის დადასტურებული: სიტყუაჲ, რომელსა უკუე იტყვს 3. 19; სიდიდე კმისაჲ, რომელ შემძლებელ არს 3. 24.

ციტატებში: დაადგინა დღე, რომელსა შინა ეგულებისო განსჯად სოფლისა მამაკაცისა მიერ, რომელი განსაზღვრა [საქმე მოც. 17, 30-31]. 3. 50.

საზოგადოდ, რომელ წევრ-კავშირის ხმარების შემთხვევები ერთეულია სხვაგანაც — სხვა ტიპის დამოკიდებულ წინადადებებში: იგი სირცხვლულ იქმენინ, რომელი საღმრთოთა ძლევაჲ მეცადინობდეს 3. 2; არა მნებებლობს თქუმაჲ რომელი ეგულების 3. 19.

ბერძნულ მიმღეობურ კონსტრუქციათა სხვადასხვაგვარი გადმოღება მთარგმნელთა ინდივიდუალური სტილის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ნიშნად შეიძლება ჩაითვალოს. ეფთვიმე ათონელის თარგმანებში მიმღეობური კონსტრუქციების გადმოსაცემად სვეულებრივ ზმნის პირიან ფორმათა შემცველი წინადადებები გვხვდება²⁰, ეფრემ მცირის ენაში მათი რაოდენობა მატულობს²¹; მათი ჭარბი ხმარება კი, როგორც ცნობილია, პეტრიწონის სკოლის წარმომადგენელთა თხზულებათათვის არის დამახასიათებელი²².

მსაზღვრელისა და მსაზღვრულის თანმიმდევრობა. ვრცელ განსაზღვრებებში, რომლებიც დახლართულ კონსტრუქციებს ქმნის, სხვადასხვა ტიპის მსაზღვრელები რთულ სინტაგმატურ კავშირებს ქმნიან. ღმრთეებაჲ ყოვლისა მპყრობელებისა გელმწიფებისა მქონებელი 3 71-



²⁰ ბასილი კესარიელის „სწავლათა“ ეფთვიმე ათონელისეული თარგმანები გამოსაცემად მოამზადა ც. ქუ რ ც ი კ ი ძ ე მ, თბ., 1983, გვ. 057.

²¹ კ. დანელია, ქართული სამწერლო ენის ისტორიის საკითხები, გვ. 333.

²² დ. მელიქიშვილი, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, გვ. 192.

მსაზღვრელისა და საზღვრულის თანმიმდევრობა მარტივ კონსტრუქციებშიც არ ჩანს შეზღუდული. მსაზღვრელი — ატრიბუტულიცა და მართულიც — შეიძლება იყოს როგორც პოსტპოზიციური, ისე პრეპოზიციული: მოძღვრებულ იქმნა არა სიტყვთა ვიკლდებულთა, არამედ სიტყვთა წამებულთა, გარნა ნუ შეუტრიახვყოფთ დაშთომილსაცა ნეშტსა (პრეპ.) ჰ. 19; უჩუენებს სიმართლისა მზე. (პრეპ.) მზედ სიმართლისად უწოდს ჰ. 4; ჰბერვიდეს გამომეტყუელთა ზღაპარნი, რიტორთა სიტყუანი, (პრეპ.) ველოვნებანი მასწავლელთანი, ფილოსოფოსთა (პრეპ.) ვრცელმეტყუელებანი ჰ. 48; იხილე, თუ რაა პოა მწვალებელთა სიბოროტემან (პრეპ.). იხილე წულილმოქმედებაა სიბოროტისაჲ ჰ. 34.

ასეთივე ვითარებაა გრამატიკულ ტრაქტატში: ძნელად საგონებელ არს ენასა ზედა ჩუენსა ლექსი თარგმანებული... ცხადსა და ნათელსა სიტყუასა (პრეპ.) უცნაურ ვინამე ჰყოფს I; არა გარდაერწყუმის ერთი მეორისასა სახელთა ცვალებულეზაჲ, (პრეპ.) არამედ თითოეულისა ნათესავისასა სცავს თითოეული ღრეკასა სახელთასა 2.

სწორედ მსაზღვრელ-საზღვრულის სხვადასხვაგვარი თანმიმდევრობის გამოყენების შესაძლებლობა აძლევს საშუალებას მთარგმნელს, აავოს ის ვრცელი კონსტრუქციები, რომელთა მაგალითები ზემოთაც იყო დასახელებული: ბრგუნილი ენაჲ შვილთა თვსთაჲ ჰ. 18. კეთილმსახურების ძლითთა ტკივილთა შინა და ღმრთისმეტყუელებისა კანონთა ძლევად ვიდრემე მეცადინნი ჰ. 2. მაცხოვარი, სხუასა შინა მჩუენებელი ჯმასა მისგან წყაროებულისა მაცხოვარებისასა ჰ. 58.

(**მსაზღვრელ-საზღვრულის გათიშვა.** ამ მოვლენას ჩვენს ძეგლში სისტემური ხასიათი აქვს, რაც უთუოდ ბერძნული დედნის გავლენას უნდა მივაწეროთ. მსაზღვრელ-საზღვრულს (ატრიბუტულსა და მართულსაც) თიშავს უმეტესად ზმნა (შემასმენელი) ან სახელი: სამეფოსა მეცნიერ იყო ღირსებასა) ჰ. 2. მეფისა საცნაურჰყოფს მოსლვასა ჰ. 24; სენთა განსაგდებელად უკუემრავალღმრთეებისა ჰ. 52; დასაბამისაცა მოიჯენებს საქმეთა ჰ. 66.

გრამატიკულ თხზულებაშიც გვაქვს მსგავსი მაგალითი: ორთა პირთა დამსახველნი არა გუქონან სახელნი 8.

როდესაც ამა თუ იმ სიტყვას განკერძოებული გამოთქმა განსაზღვრავს, ეს უკანასკნელი შეიძლება აგრეთვე დაშორებული იყოს განსაზღვრავი სიტყვისაგან. ერთი ასეთი მაგალითი გვაქვს კვ. ჰომეროსის დასაწყისში და მისი შედარება ბერძნულ დედანთან სიტყვიერებაში სრულ იგივეობას გამოავლენს: სამკურნალო საშუალებებზე არს ეკლესიათმოდლუარი, მრავალთა და მრავალგუარათა სენტსამკურნალოთა წამალთა მქონებელსა (Ιατρῶν ἕσταιεν ἅ τῶν Ἐκκλησιῶν δὲ δὲ ἀσθελεῖ, πολλῶν καὶ ποικίλων παθῶν ἀστῆν κακῆν γυν...).

შერწყმულ წინადადებაში შესაძლოა მოხდეს ერთგვაროვან წევრთა გათიშვაც, მაგალითად: უძლურ არს თავით თვისით და უგონებელს. 3. 17.

განკერძოებული სიტყვები და გამოთქმები. განკერძოებულ განსაზღვრებიანი კონსტრუქციის გამოყენება ძალზე ხშირია ით ჰომილიაში. ზოგიერთი მაგალითი დამოწმებული იყო ზემოთაც. დავასახელებთ კიდევ რამდენიმე დამახასიათებელ შემთხვევას: თომა, ერთმან მოციქულთაგანმან, ურწმუნო-ქმნილმან მაცხოვრისა აღდგომისამან და მნებებელმან განცხადებულად სახილველად მიღებად ურწმუნოებისა ძლით და აღმომთქმელმან ამის სიტყვსამან, ვითარმედ... 3. 37; იოვანე მახარებელი, მკერდსა ზედა იესუჲსსა მიყრდნობილი და ვითარცა სამარადისოჲსა წყაროჲსაგან აღმომვსებელი 3. 7; ყოვლისა შემცველი ძალი, ყოველთაგან ყოველთა შორის მყოფი, ყოველთა თვისისა სულისა მიერ შემომენივებელი 3. 21; კალამსა ღმრთისასა, უკუდავისა კელისა მიერ პყრობილსა 3. 17.

ასეთი კონსტრუქციები გვხვდება გრამატიკულ თხზულებაშიც: ვითარცა ორობითთა შინა, ზემო ცხად-ქმნილთა 9; დედლისა სახელისა ართრონნი, თავით კერძო დასასხმელნი 12; სხუანიცა ართრონნი, ათათი თითოეულისა ნათესავისადა დამორჩილებული 22.

შეიძინევა, რომ ით ჰომილიაში განკერძოებული გამოთქმები გვხვდება ზოგ ციტატაში მაშინაც, როდესაც ქართულ თარგმანებში სხვაგვარი ტრადიცია გვაქვს: ერთი და იგივე სული, განმყოფელი თვისის თვითოეულისაჲ ვითარცა ჰნებავს [I კორ. 12, 11] 3. 70. შდრ. τὸ ἐν καὶ τὸ ἀπὸ πνεύματος, διακρίσιν ἑνῆς ἐκείστῃ καὶ τὸν πᾶσαν. ყველა ძველ ქართულ ვერსიაში შესაბამის ადგილას ზნურ კონსტრუქციას ვხვდებით: ერთი და იგივე სული განუყოფს თითოეული კაცად-

კაცადსა, ვითარცა ჰნებაეს, სხვა მაგალითია: ღმერთმან შემოქმედუნისა და ქუეყანისამან [საქმე 17,24] ჰ. 48. გიორგისეულ ტექსტში: ღმერთი, რომელმან შექმნა ცაჲ და ქუეყანაჲ.

პირდაპირი ობიექტის ბრუნვა სახელწმინდებთან. *წმინდა სული*
პირდაპირი ობიექტი საწყისთან ზოგჯერ გვხვდება მიცემითსა და სახელობით ბრუნვაში: ვინ შემძლებელ იყო დატევნად შიშულად ღმრთეებისა სიტყუასა ჰ. 51; ჩუეულებჲა არს წერილისაჲ ნაყოფსა ცა ძალად წოდებად ჰ. 73; რაჲთა არა... კაცი ჰგონებდნსხვსა ღმრთისა მიერ ვიდრემე მოცემად სჯული ჰ. 40.

გრამატიკულ თხზულებაში საწყისთან მიცემითი და ნათესაობითი ერთმანეთის გვერდით გვაქვს: ამათსა ცა ძალსა აწ განმარტებჲა სატკრთოდ აღუჩნდებოდა... აწინდელსა სიტყუასა ამათისა ძალისა განმარტებჲა არარად ევმარებოდა 23.

სხვა მაგალითებია: სურვილსა გონებისასა სიყუარულითა მოხარულნი ჰ. 18; განყოფილებასა სჯულის-დებათსა მიმხედველნი კაცი ჰ. 40; მოციქულნიცა, მჩუენებელნი ღირსებასა სულისასა, იტყვან ჰ. 59. არა შჯულისა... მმონებელი კთ ჰომ.

უშემასმენლო წინადადებები. ძველ ქართულ ნათარგმნ ძეგლებში უშემასმენლო წინადადებები უპირატესად სინტაქსურ კალკებს წარმოადგენს. ათონურ კრებულში ეს გარეგნობა განსაკუთრებით კარგად ჩანს იქ, სადაც ქართული ტექსტის შესაბამისი ბერძნული ხელმისაწვდომია; ასეთია კ^წ ჰომილიის დასაწყისი: დღეს ეკლესიისანი დაწყნარებასა შინა და მწვალებელნი ღელვასა; დღეს ნავი ეკლესიისა დაწყნარებასა შინა... დღეს მწყემსნი უზრუნველობასა შინა და სამწყსოჲ უცთომელობასა შინა, მტერნი უღონოებასა, მგელნი უმოქმედობასა. დღეს ვენაჯი მაცხოვრისა იეფობასა შინა და მოქმედნი სიბოროტისანი მოწყინებასა შინა... (ბერძნული ტექსტი ზემოთ, გვ. 44):

პატივი ქრისტესი ვსენებაჲ მოწამეთაჲ... რამეთუ საჯსენებელი მართლისაჲ შესხმით (კ^ვ ჰომ.). ამ თხზულების ბერძნული დედანი გამოუქვეყნებელია, მაგრამ უეჭველია, რომ ეს მონაკვეთიც ბერძნულის ყაიდაზეა გაშართული; ასეთივე უშემასმენლო წინადადებები გვხვდება კ^ე ჰომილიის დასაწყისში: წერილთა მოძღურებაჲ კეთილმსახურებისა წყარო და ჰეშმარიტებისა დასაბამ და წმიდათა კადნიერება და მორწმუნეთა მოლოდება.

ასეთი შემთხვევა ი"თ ჰომილიაშიც გვხვდება: იგივე უკვე და სტ-მართლესა ჰ. 7; ყოვლისა მპყრობელ და სული წმიდაჲ, ვითარცა მპყრობელი ყოველთაჲ და ყოველთა განმყოფელი თვისისებრ ნებისა ჰ. 69; ერთ ღმერთი მამაჲ, რომლისაგან ყოველი, და ერთ უფალი იესუ, რომლისა მიერ ყოველი ჰ. 46.

უშემასმენლო წინადადებები გრამატიკულ ტრაქტატშიც გვხვდება: და ესე ვიდრემე მამალთა ართრონთათჳს 11. ასეთივე ფორმებია ჩამოთვლისას: ეგრეთვე ორობითნი უართრონონი... ხოლო განმრავლებითნი უართრონონი 18. ეგრეთვე დედალნი ართრონნი სამებისან, ვითარმედ 19. უშემასმენლო წინადადებათა ხმარება, როგორც ცნობილია, იოანე პეტრიწის ენისათვის არის დამახასიათებელი²³, მაგრამ ბერძნული ენის გავლენით იგი სხვა მთარგმნელთა ენაშიც იჩენს თავს²⁴.

სინტაქსურ კონსტრუქციათა კონტამინაცია. პირმიმართიანი და თანდებულიანი კონსტრუქციები ხშირია მეტყველების გამოხატველ ზმნებთან; რელატიური ზმნის ირიბ ობიექტს ცვლის თანდებულიანი სახელი: თქუა მისსა მიმართ მეტყუელმან ჰ. 5; იტყვს მამაჲ მისგან შობილისა მიმართ ჰ. 9; იტყვს იუდეანთა მიმართ ჰ. 67; მაგრამ: ეტყვს ღმერთი ადამს ჰ. 74. სინტაქსური კონტამინაცია უთუოდ აიხსნება ქართულ რელატიურ ზმნებთან უცხო ენის აბსოლუტური ზმნების კონსტრუქციების შეწყობის შედეგად²⁵.

მიმართ თანდებული გვხვდება ბერძნულ კონსტრუქციათა გადმოსაცემად რწმენა ზმნასთანაც; ერთისა მიმართ გრწამს ღმერთებისა ჰ. 71; ირწმუნეთ მამისა მიმართ... გრწმენინ ძისა მიმართ ჰ. 47; მაგრამ უშუალოდ მომდევნო ფრაზაში გვაქვს: ერწმუნენით სულსა წმიდასა.

ერთი ასეთი მაგალითი გვხვდება ციტატაში; არა ჰრწმენა მისა მიმართ იუდეანთა [ი. 9,18] ჰ. 7; მთარგმნელს აქ საკუთარი თარგმანი მოუცია; ძველ ქართულ ვერსიებში გვხვდება სხვა იკითხვი-

²³ დ. მელიქიშვილი, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, გვ. 186.

²⁴ ბასილი კესარიელის „სწავლათა“ ეფთვიმი ათონელისეული თარგმანება, გვ. 061.

²⁵ ე. დანელია, უცხო ენათა გავლენის კვალი ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების ენაში; მაცნე, ენისა და ლიტერ. სერია, 1975, № 4, გვ. 79.

სები: არა პრწმენა მისთვის (DE, ეფთვმისეული და გიორგის თარგმანები), არა პრწმენა მისი C.

სხვა მაგალითებია: ნუ კაცისა მიმართ მეხედავ ^{პ. 15} სხვა მიმართ ვიდრემე წარავლენს სიტყუასა, ხოლო თავისა თვისისა მიმართ მიიღებს ღმრთისმეტყუელებასა... სული წმიდა თუთ თ ა ვ ის ა თვისისა მიმართ მიიხუამს სასწაულთა პ. 63;

მიმართ თანდებული იხმარება ისეთ კონსტრუქციებშიც, სადაც აშკარად შეიგრძნობა მისი ხმარების არაბუნებრივი ხასიათი: წინამდებარისა მიმართ მოვიდეთ პ. 12; აღმყვანებელი მათი სიმალღეთა მიმართ ღმრთისმეტყუელებათასა პ. 51; უღლურებისა მიმართ მსმენელთაჲსა მისწერს პ. 55; სინტაქსური კალკის უცხო მოდელი ნათლად ჩანს ლ^ა სიტყვის დასაწყისში: განანათლებს კეთილმსახურებისა მიმართ შდრ. *განანათლებს კეთილმსახურებისა მიმართ შდრ. განანათლებს კეთილმსახურებისა მიმართ შდრ. განანათლებს კეთილმსახურებისა მიმართ შდრ.* მგზავს მსგავსი კონსტრუქციის კვალი ჩანს გრამატიკულ ტრაქტატში, სადაც მიმართ თანდებულს სიტყვამაწარმოებელი აფიქსის როლი აქვს: მართლმადიდებელთა მიმართად იტყვს I.

(და კავშირი ცა ნაწილაკის მნიშვნელობით. ბერძნული ენის ზეგავლენით და კავშირის ხმარება ცა ნაწილაკის მნიშვნელობით საზოგადოდ ცნობილია ძველ ქართულში²⁶. ასეთი შემთხვევები ჩვენს ძეგლებშიც საკმაოდ ხშირია, ამასთან და უპირატესად ცა ნაწილაკთან ერთად გვხვდება: ამისთვის და შუათაცა მოქენე არს გუმევედ ართრონთა 17; ვინაჲთგან და თუთ პირველთა ძლითიცა ესე სიტყუაჲ ნუუკუე და საწყინო უჩნდეს 23; რაჲთა და საქმენიცა გვკვრდენ პ. 3; და წამებასაცა შემოართუამს პ. 20; კითხულ იქმენინ და ჩუენ მიერცა პ. 28; ეგრეთვე და მახარებელიცა პ. 33; ვითარმედ და მხოლოდშობილიცა ღმრთად იწოდების პ. 33; არა ხოლო... ნერგთა ზედა იწოდების, არამედ და კაცთაცა ზედა პ. 75.

უფრო იშვიათად და ნაწილაკის ფუნქციით იხმარება ცა ნაწილაკის გარეშეც: ესრეთვე და აქა პ. 68; ამისთვის უკუე და ნეტარი ისაია... იტყოდა პ. 15.

²⁶ ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976, გვ. 169.

ცნობილია, რომ მსგავსი ფორმები განსაკუთრებით შესამჩნევია იოანე პეტრიწის ენაში, მაგრამ არც თუ იშვიათია გიორგი მთაწმიდლისა და ეფრემ მცირის ნათარგმნ თხზულებებში²⁷.

სხვათა სიტყვის გადმოცემა. ოქრობირისეულ თხზულებებში²⁸ ლაღ არის დამოწმებული სხვისი ნათქვამი, ამ ხასიათისა არის მრავალრიცხოვანი ციტატები ძველი და ახალი აღთქმიდან. გარდა ამისა, ხშირად არის მოყვანილი ავტორის ამა თუ იმ აზრის მომხრეთა თუ მოწინააღმდეგეთა სიტყვებიც.

ციტაცია ხშირად ხდება წინამავალ ტექსტთან სინტაქსური კავშირის გარეშე: დავით იტყვს: „კურთხეულ არს მომავალი სახელითა უფლისაჲთა“ [ფს. 117, 26] ჰ. 33; იტყვს უკუე წწყლი იოილ: „ვენაჲმან და ლელუმან მოსცეს ძალი თვისი“ [იოელ 2,22] ჰ. 74.

სხვათა ნათქვამს წინ ზოგჯერ უძღვის ვითარმედ: პავლე იტყვს, ვითარმედ: „თავადი უფალი... შთამოვიდეს“ [თესალ. 4,16] ჰ. 24; მწვალებელნი იტყვან, ვითარმედ: „თეოს“ ვიდრემე წერილ არს“ ჰ. 34;

უფრო იშვიათად ასეთ შემთხვევებში გვხვდება კავშირი თუ: არცა იყო უჭირველ თქუმად, თუ: „ირწმუნეო მამისა მიმართ“ ჰ. 46; არა იტყოდა უართრონოდ, თუ: „კვრიოს მუ“, არამედ ვითარმედ: „ო კვრიოს მუ“ ჰ. 37. უკანასკნელ მაგალითში კარგად ჩანს, რომ ორივე კავშირი („ვითარმედ“ და „თუ“) ერთგვარი მნიშვნელობით არის ნახმარი.

გრამატიკულ ტრაქტატშიც სხვათა სიტყვის დამოწმებისას ძირითადი საკავშირებელი სიტყვაა ვითარმედ: არა ესრეთ იტყვან... არამედ ესრეთ, ვითარმედ: „ვთევ“ 9. და მრავალი სხვა.

თუ აქაც უფრო იშვიათია: არა იტყოდის, თუ: „ღმერთი იყო სიტყუაჲ“ 21.

ციტატებში, რომლებიც საკავშირებელ სიტყვას მოსდევს, ხშირად სხვათა სიტყვის ნაწილაკიც იხმარება: გესმას, ვითარმედ: „ამას იტყუსო უფალი ყოვლისა მპყრობელი“ ჰ. 59. მეტყველების აღმნიშვნელი ზმნები (იტყვს, თქუა და სხვ.) ხშირად ციტატას წყვეტს და შიგ არის ჩართული: „მრავალთა სასწაულთა ქმნასა მის მიერო“, — იტყვს, — „არა ჰრწმენა მისა მიმართ იუდეანთა“ [ი. 12,38] ჰ. 7;

²⁷ დ. მელქიშვილი, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, გვ. 200.

„შემახო ვინ შეო“, — თქუა, — „რამეთუ მე ვცან ძალი გამარტული ჩემგან“ [ლ. 8,46] პ. 58.

ზოგჯერ ციტატაში მთელი წინადადება არის ჩართული: „დაადგერიოთ“, — ეტყუეს მაცხოვარი მოციქულთა, „ნიერუსალმს შინა, ვიდრემდის შეიმოსოთ ძალი მადლით“ [ლ. 24, 19] პ. 79; რამეთუ „უფალი სულ არს“, — ვითარცა იტყუეს პავლე. — „ხოლო სადა სული უფლისაჲ, მუნ თავისუფლებაჲ“ [2 კორ. 3, 17, პ. 55.

პერსონაჟის მეტყველების გათიშვა მეტყველების აღმნიშვნელი ზმნებით დამახასიათებელია ბერძნულისათვის; საგულისხმოა ის გარემოება, რომ მსგავსი კონსტრუქციები ქართულ მთარგმნელებს სხვადასხვაგვარად აქვთ ქართულში გადმოცემული²⁸.

პირდაპირი მეტყველების დამოწმებისას წინამავალ ტექსტში მთქმელის აღმნიშვნელ სიტყვას (საკუთარ სახელს, ნაცვალსახელს) ხშირად მოსდევს მიმღობა მეტყუელი:

ხოლო მან თქუა მისსა მიმართ მეტყუელმან: „აწ განუტევე მონაჲ შენი მშუდობით“ [ლ. 2, 29] პ. 5; მაცხოვარმან... მოუწოდა თომას მეტყუელმან: „მოვედ, დასდევე კელი...“ [ი. 20, 27] პ. 37; ლუკა ივუმიანა ვმაჲ მეტყუელმან: „ძალნი გამოვიდოდეს და განჰკურნებდა ყოველთა“ [ლ. 6, 19] პ. 57;

ისმინე დავითისა მეტყუელისაჲ: „დღეს თუ ვმისა მისისა ისმინოთ“ [ფს. 94, 8] პ. 60; ისმინე პავლმსი მეტყუელისაჲ კორინთელთა მიმართ: „და მეცა, ძმანო, ვერ შემძლებელ ვიქმენ სიტყუად“ [1 კორ. 3,1] პ. 54.

ასეთი კონსტრუქციები წარმოადგენს ბერძნული, ე. წ. „დაკავშირებული მიმღობის“ სიტყვა-სიტყვით გადმოცემის ცდას. ძველ თარგმანებში ასეთ შემთხვევებში ხშირად ბერძნული ლეკავ ქართულად ზმნის პირიანი ფორმით არის გადმოცემული, მაგალითად: ასწავებდა მათ და ეტყოდა მ. 5,2. ასეა ყველა ქართულ რედაქციაში; შდრ. მწმწათ: აჲ აბთისჲ ლეკავ. გელათურ ბიბლიაში კი, რომლის ენაში ელინოფილური ტენდენციები გარკვევით ჩანს. ლეკავ ჩვეულებრივ გადმოცემულია მიმღობითვე. იქმნა სიტყუაჲ უფლისაჲ ჩემდამი

²⁸ ლ. ახობაძე, არსენ იყალთოელის თარგმანების ერთი სტილისტური თავისებურების შესახებ. მრავალთავი, X, თბ., 1983, გვ. 154.

მეტყუელი (შდრ.: და თქუა ოშკურში) — ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς με λέγων ებ. 11, 14; 12, 1; 16, 1 და სხვ; მოვიდა ჩემდა იერუსალმით განრინებული მეტყუელი ებ. 33, 24 (სხვადა თქუა ოშკურში); — ἦλθεν ὁ ἀναστασιᾶς πρὸς με ἄπὸ Ιερουσαλήμ λέγων

გრამატიკულ ტრაქტატშიც გვაქვს მსგავსი კონსტრუქცია, რადგან თარგმანისათვის დამახასიათებელი კალკები ორიგინალურ თხზულებაშიც არის განმეორებული: იოანე ოქროპირი... აღუქსნის მრავალთა გამოსაჩინებელთა მიერ, მეტყუელი, ვითარმედ... 20.

(სხვათა სიტყვის ო. ზემოთ მოყვანილ მაგალითებშიც ჩანს, რომ სხვათა სიტყვის ო საკმაოდ ხშირად იხმარება. იგი ახლავს ზმნას, არსებით სახელს, ნაცვალსახელს, თანდებულს, ნაწილსაც; აქუსო პ. 34; იტყოდისო პ. 34; ღმერთიო პ. 40; მეო (1-ლი პირის ნაცვალსახ.) პ. 57; არაო პ. 15. შეიმჩნევა, რომ სხვათა სიტყვის ო ხშირად ახლავს ციტატაში, რომელიც გათიშულია სხვისი ნათქვამობის აღმნიშვნელი ზმნით, ამ უკანასკნელის წინ მდგომ სიტყვას: „აჰა ესერა აღჰოუგლიწოო“, — იტყვს, — „სახლსა დავითისსა აღმოსავალი სიმართლისაჲ“ [იერ. 23, 5] პ. 8.

ლექსიკა

იშვიათად ხმარებული სიტყვები. ამათგან პირველ რიგში აღსანიშნავია რაინდობა. სიტყვა გვხვდება კ ჰომილიის ერთ-ერთ სქოლიოში. ტექსტში ნათქვამია: „რამათა თვისსა ინიობობასა რომელთა მმართ ენებოს, დადვას სული თვისი“. აშიაზე მოცემულია განმარტება: „რაინდობასა — ინიობობასა, ესე იგი მართებასა, მსხუცრპლნი იუდაებრნი არა ენებნეს. გარნა ინიობობდა, ესე იგი არს მართებდა...“ შენიშვნის მიხედვით აშკარაა, რომ რაინდობა ინიობობის (ἡνιοχία-ს) სინონიმად არის მიჩნეული, რაინდი (და აქედან ნაწარმოები რაინდობაც) რამდენჯერმე გვხვდება ძველი ქართული ენის ნათარგმნ ძეგლებში და გადმოსცემს ორიგინალის ἡνιοχίας სიტყვას. არსენ იყალთოელის ნათარგმნ „დიდ სჯულისკანონში“ რაინდი არის ცხენის ორთვალას მმართველი: მგოსანი... ანუ რაინდი, ანუ მართოდ მბრძოლი, ანუ სტადიონს მორბელი²⁹. XII — XIII ს. გადა-

²⁹ დიდი სჯულისკანონი, გამოსაცემად მოამზადეს ე. გაბიძაშვილმა, ე. ჭიუნაშვილმა, მ. დოლაქიძემ და გ. ნინუამ, თბ., 1975, გვ. 515.

წერილი ხელნაწერი A 737 შეიცავს ანტიოქიის კრების კანონებს, რომელთაგან ზოგიერთი ეხება „სტადიონობედთა, მოციცხართა, რაინდთა, მებარბითეთა, მეფანდურეთა“³⁰. იოანე დამასკელის ენციკლოპედიაში იოანე ოქროპირის მიმართ, რომელიც ნათარგმნა „მისი სახელი“ კუნეში, ნათქვამია: „რაინდობდა პირუტყუსა ზედა“³¹. ბერძნულ დედანში გვაქვს *ἡγεσιανος* (PG 96,769). ორიგინალურ თხზულებათაგან შეიძლება დავასახელოთ „ისტორიანი და აზმანი...“, სადაც ნახსენებია რაინდობანი და მკვრცხლ-მოქმედებანი³².

ინიოხ სიტყვას განმარტავს აგრეთვე ეფრემ მცირე (XII ს. A—689 ხელნაწერში) მის მიერ თარგმნილი ერთ-ერთი თხზულების შენიშვნაში: „შეისწავე, რამეთუ რაა-იგი არს მწაფელი მცნველისათჳს, იგივე არს ინიოხი ეტლთა ზედა მჯდომარისათჳს. ხოლო ქართულად არცა ეტლნი არიან, მგონია, რომელ არცა სახელი მეეტლისაჲ; ამისთვის ბერძულივე დავწერე ინიოხი“³³.

ზემოთ მოყვანილი მაგალითების მიხედვით ჩანს, რომ ძველ ქართულში რაინდი არის „მხედარი, მეეტლე“; „რაინდობა ისევე, როგორც *ἡγεσιανος*, ნახმარია როგორც ცხენის მართვის, ისე საზოგადოდ მართვის, მმართველობის აღსანიშნავად. რაინდ სიტყვის სხვა მნიშვნელობები ქართულში შემდეგ უნდა იყოს განვითარებული.

ამ მხრივ საგულისხმოა, რომ საბას ლექსიკონში რაინდი განმარტებულია მხოლოდ როგორც „ცხენთა განმწვრთნელი“ ZAB; „რაინდი ეწოდების რომელი ცხენთა კეთილად განსწვრთნიდეს... გინა ეტლთა ავლენდეს...“ ხოლო ინიოხი (!) როგორც „რაინდი“. საბასთანავე არის ენიოტი (ტ-სა და ხ-ს აღრევის გამო ნუსხურში)³⁴ „რომელმანც ცხენი კეთილად განწვრთნას“.

³⁰ Описание рукописей Тифлисского церк. Музея, ..., составленное Ф. Д. Жордания, кн. II, Тифл., 1902, с. 200.

³¹ თ. ჭყონია, იოანე დამასკელის ენციკლოპედია იოანე ოქროპირის მიმართ; მრავალთავი, II, თბ., 1973, გვ. 138.

³² ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, კ. კეკელიძის რედაქციითა და გამოკვლევით, თბ., 1941, გვ. 80.

³³ Ф. Жордания, Описание, II, с. 167.

³⁴ ეს მითითებული აქვს ილ. აბულაძეს (ს-ს. ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. IV, თბ., 1966, გვ. 236 შენ.), საბას მიერ იოანე პეტრიწის თხზულებიდან აღებული კონტექსტის ადგილის ჩვენებით.

შეფარილება: უწყოდა იუდეანთა სიბოროტე, მარადის მოსწრაფე შეფარილებად სიტყუათა საღმრთოთა და შემჩრდილველად მაცხოვრისათვის წინააღმდეგობა 3. 43. კონტექსტის მიხედვით, შეფარილება და შეჩრდილება მსგავსი მნიშვნელობის სიტყვები უნდა იყოს. ეგვევ სიტყვა დამოწმებულია ილ. აბულაძის წიგნში („მასალები ძველი ქართული ენის ლექსიკონისათვის“, თბ., 1975) „მამათა სწაელათა“ მიხედვით: „ნეტარ არს, რომელი იგლოვდეს სულისა თვისისათვის მცირედსა იმას ქამსა, რაათა არა შეაფარილოს იგი ცოდვითა და ბრალითა“ მ. სწ. 59, 24. საბას ლექსიკონში შევაფარილე განმარტებულია ასე: „ფარილით შევევარე“, შეიფარილა — შეიმურა, ხოლო ფარილი არის „ბაზმის მური“. უკანასკნელი განმარტება განმეორებულია ნ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონშიც. დავ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში არის შეფარილება „замарать в саже“, შეფარილება კი განმარტებულია ასე: скрыть, спрятать.

სიტყვა გვხვდება მოგვიანებითაც; ანტონი მარტომყოფელის სვინაქსარულ ცხოვრებაში, რომელიც XVII ს-შია შექმნილი, ვკითხულობთ: „დადგა კანდელი აღნთებული... აღმოყარა კარი იგი კამარისა და შეაფარილა, რომელ ყოვლად არა ეტყობოდა, თუ ერთი რომელ უახლეს არს“³⁵.

იფქლის-გესლი: სიტყვის მნიშვნელობა ზუსტად გარკვეული არ არის, უნდა აღნიშნავდეს დაავადებას (მცენარისას): „იტყვან ამასცა შვილნი მწვალებელთანი, ვითარ-იგი მუხუნძველსაცა (?) და იფქლის-გესლსა ძალად დიდად ღმრთისა უწოდენ 3. 73. მუხუნძველი (საბას განმარტებით „მძრომი, ფოთლის მჭამელი ჭია“) ცუდად იკითხება, შესაძლოა, ეწეროს მუხონრეულსაცა.

ბერძნული სიტყვები. ით ჰომილიის ტექსტში ისინი შედარებით მცირეა, რაც არის, უმთავრესად დიდი ხნის შემოსულია და საყოველთაო ხმარებისა: ანგელოზი, ეპისტოლე, ორდანო, გარდა ამისა, გვხვდება ნაკლებად ცნობილი სიტყვებიც: ათონური ხელნაწერის „შეისწავეთა“ ერთი ნაწილი სწორედ ტექსტში უთარგმნელად დატოვებულ ბერძნულ სიტყვებს განმარტავს. ასეთების მაგალითებია ლომა, სფეროტირი, „უკუეთუ მოვილო ლომათ ვიდრე

³⁵ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, IV, თბ., 1968, გვ. 394.

სფეროტირადმდე კაპლთა“ (კვ ჰომ.). აშიაზე განმარტებულთა: „შე-
ისწავე, რამეთუ ლომაჲ ვიდრემე ეწოდების ოქსინოასა და ბე-
სონისა და ძოწეულისა მიერ შექმნილსა საოლავსა ქუტყუტყურობასა და
ვითარცა ამის გამო ყოველსა ანტიპასა სამოსტისსაჲ, ხოლო
სფეროტირი ლუედსა ეწოდების სანდალთასა, ვინაჲცა წესდებოდა“
რე თვთ თარგმნის უცხადესად“. ლომაჲ არის ჰაჲჲ „აშია“;
ანტიპა აგრეთვე ბერძნული სიტყვა უნდა იყოს, ხოლო სფერო-
ტირი (σφαιρατήρ) კი მართლაც „სანდალში ამოსაყრელი ღვედი“
არის.

დიმოსი. კვ ჰომილის ტექსტში არის ამ ფუძისაგან წარმო-
ქმნილი ზედსართავი: ვითარცა შენაწევრებანი დიმოსებრთა
სარბიელთანი, უკუეთუ არა სამეფოთა დაბეჭდულ იყვნენ კელითა,
დაუმტკიცებელ არიან, ესრეთვე... ამ ადგილის განსამარტავად მთარ-
გმნელს აშიაზე მიუწერია: „სუნთემატა: შეისწავე, რამეთუ სუნთე-
მა თან შედგმასა ეწოდების გინა შეწყობასა რასმე ანუ შენაწევრე-
ბასა. ხოლო დიმოსებრი შენაწევრებაჲ არს, რაჲჲჲს მეფემან
დაამტკიცოს რამე წერით დიმოსისა მიერ მოსაქმებად“ (ტექს-
ტის დაზიანების გამო არ ჩანს, თუ სად არის მასში სიტყვა სუნთე-
მა სწავებაჲ)“. „შეისწავეში“ დამოწმებული დიმოსი არის ბერ-
ძნული ნიჲჲჲ — „ერი, ხალხი“ რომელიც ძველ ქართულში ცნო-
ბილია.

ემპლასტროჲ. დამოწმებულია კვ ჰომილის დასაწყისში,
სადაც „სენითა ამპარტავენებისაჲთა“ სნეულნი მიიღებენ განსაკურნე-
ბლად ემპლასტროსა სიმდაბლისასა, შესაბამის ბერძნულ ტექსტში
დამოწმებულია τὸ ἐμπλάστρον „მალამო, სალბუნი“. ეს სიტყვა გვხვდე-
ბა აგრეთვე 1263 წლის საეკლესიო კრების დადგენილებაში: „ამა სა-
ქმესა თქუენვე სწაღეთ და დასდევთ ემპლასტროჲ საკურ-
ნებელი“³⁶. სიტყვა გვხვდება საბას ლექსიკონში (ემპლასტრა. ემპლას-
ტრო, ემპლასტო, „მალამო, სალბუნი“). ამავე მნიშვნელობით შეტა-
ნილია დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონშიც.

³⁶ თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 166. ქართული სამართლის ძეგლები, ...
გამოსცა ი. დოლიძემ, III, თბ., 1970, გვ. 167.

ხოროჲ. დამოწმებულია კ^წ სიტყვის დასაწყისში. „ანგლოზნი ზე-
ცათა ხოროჲსა შემამტიცებელინი“... ბერძნულ ტექსტში შესაბა-
მის აღვილას არის ჯერჯერ „გუნდი, ქორო“.

ბერძნულის კალკები. ტექსტში საკმაოდ მრავლად გვხვდება ბერძ-
ნულის კალკები, განსაკუთრებით კომპოზიტებში, ან მათგან წარმო-
დებიან აბსტრ. სახელები. რა თქმა უნდა, არ შეიძლება დაბეჯითებით
თქმა, რომ ყოველი მათგანი მთარგმნელის მიერ არის შექმნილი, რად-
გან ზოგიერთი საკმაოდ ხშირად გვხვდება ძველ ქართულში საზო-
გადოდ და განსაკუთრებით ელინოფილთა ნაწერებში; მაგრამ ზოგიე-
რთი მაინც აღნიშვნის ღირსია. ასეთებია:

ბერვა: „ათინათა შინა, სადა-იგი მცნობდა მრავალ-ღმრთეებაჲ,
სადა ჰბერვიდეს გამომეტყუელთა ზღაპარნი, რიტორთა სიტყუ-
ანი“ 3. 47. აქ უნდა გვქონდეს პირდაპირი თარგმანი πνεύμα ზმნისა,
რომლის ძირითადი მნიშვნელობა მართლაც არის „ბერვა, შებერვა“.
მაგრამ იგი ამავე დროს ნიშნავს „სუნთქვას“ და აქედან „ცხოვრებას,
არსებობას“. ეს უკანასკნელი მნიშვნელობა არის სავარაუდებელი ქარ-
თულ თარგმანში (ჰბერვიდეს — არსებობდნენ, იყვნენ).

მესაშოვლე: ეს სიტყვა ნახმარია კონტექსტში, სადაც წინა-
სწარმეტყველები მიჩნეული არიან შუამავლად ღმერთსა და კაცს შო-
რის ისევე, როგორც მესაშოვლენი მეფესა და მთხოვნელთა
შორის: „ვითარცა-იგი მეფეთა წინაშე მდგომარე არიან მესაშო-
ვლენი, შორის მიმღებელნი კითხვათა და მიგებათანი, რაჲთა სამე-
ფოჲსაგან ღირსებისა დაცულ იქმნეს უვნებელად პატივი და წინა-
შე-მდგომელნი ნეტარ-ჰყოფდენ მეფისა ღირსებასა“ 3. 14. ამრი-
გად, მესაშოვლე არის შუამავალი. სავარაუდებელია, რომ მე-
საშოვლე უნდა იყოს მად^წ (მედიატორი, მომრიგებელი, არ-
ბიტრი“) სიტყვის თარგმანი. ეს ბერძნული სიტყვა უშუალოდაც ნასე-
სხები ჩანს ქართულში. ამას ადასტურებს საბას ლექსიკონი, სადაც
დამოწმებულია: „მესიტი — შუამდგომელი“ (წყაროს მიუთითე-
ბლად).

ახალმკუთელობაჲ: გვხვდება ორჯერ — ზმნის პირიანი
ფორმისა და საწყისის სახით: „ნუ განმარტებით ახლისა მკუთე-
თელობ წმიდათა მიმართ წერილთა“ 3. 29; „ჯერ არს ჩუენდა მო-
წადე-ყოფად წერილისა და არა ახალ-მკუთეთელობად მისა“
3. 13.

ქართულ ლექსიკურ ერთეულებში წარმოდგენილია *καινοτομία* სიტყვის შემადგენელ ნაწილთა სიტყვა-სიტყვითი თარგმანი. ეს სიტყვა ბიზანტიური პერიოდის ბერძნულში ნიშნავს „სიახლის შემოღებას“ და ხშირად იხმარება სწორედ ერეტიკოსთა შეხედულებების დასახასიათებლად. შეიძლება აღინიშნოს ისიც, რომ ქართულ კონტექსტის მიხედვით, შესაძლოა დედანში გვქონოდა აგრეთვე *καινοτομία*, რომლის მნიშვნელობაა „ამაო, ფუჭი სიახლის შემოღება“³⁷. *καινοτός* და *καινός* სიტყვათა მნიშვნელობათა აღრევა ქართულ თარგმანებში სხვაგანაც გვხვდება³⁸.

ვ რ ც ე ლ-მ ე ტ ყ უ ე ლ ე ბ ა. გამომეტყველთა ზღაპარნი, რიტორთა სიტყუანი... ფილოსოფოსთა ვ რ ც ე ლ-მ ე ტ ყ უ ე ლ ე ბ ა ნ ი ჰ. 48. აქ სავარაუდებელია კალკი *παχασλαγίζ* სიტყვისა, რომლის მნიშვნელობაა „ვრცლად, გრძლად ლაპარაკი“.

თ ა ნ ა-შ თ ა მ ო მ ა ე ლ ო ბ ი თ ი. ეს სიტყვა კონტექსტის მიხედვით: „სრულის“ საწინააღმდეგო მნიშვნელობისა არის: პავლე მოციქულის შესახებ ნათქვამია: „კორინთელთა მიმართ მწერალი არა იყო სრულთა მოძღვრებათაჲ, არამედ თ ა ნ ა-შ თ ა მ ო მ ა ე ლ ო ბ ი თ ა Ბ“ ჰ. 54. აქვე მოყვანილია ციტატა იმ აზრის დასადასტურებლად, რომ პავლეს მოძღვრება არის გაიოლებული, გამარტივებული, რადგან მისი მსმენლები ამ მოძღვრების შესათვისებლად ჯერ კიდევ მზად არ არიან: „სძე გიწოდე თქუენ, არა საკმელი, რამეთუ არა ძალგედვა, არცალა ჯერეთ ძალ-ვიც“ [1 კორ 3, 2]. თ ა ნ ა-შ თ ა მ ო მ ა ე ლ ო ბ ი თ ი *σαγγααჯαζαγ* სიტყვის კალკი უნდა იყოს. მისი პირველადი მნიშვნელობაა „ვინმესთან ერთად ჩამოსვლა“, ამავე დროს იგი გადატანით აღნიშნავს „ვინმეს დაბალ დონეზე დასვლას, ვინმესთვის თავის გაყადრებას, უსწავლელობა სწავლეობას“ (შდრ. *снизойти*). იმავე კონტექსტში შესაბამისი ზმნური ფორმაც გვხვდება: „თ ა ნ ა-შ თ ა-ჰ ყ ვ ე ბ ო ღ ა და არა სრულებად სამეებისა წმიდისა უქადაგა“.

³⁷ A Patristic Greek Lexicon, Edited by G. W. H. Lampe, Oxford, 1961—68: *καινοτομέω*—innovate (of heretic opinions); *καινοτομέω*—make empty innovations—a pun on *καινοτομέω*.

³⁸ კ. დანელია, ქართული სამწერლო ენის ისტორიის საკითხები, გვ. 99.

ერთი ჯგუფი კომპოზიტებისა და მათგან ნაწარმოები აბსტრაქტული სახელებისა კეთილ ფუძეს შეიცავს.

კეთილგონიერებაა: ძლეულებისა აღმსარებელი კეთილგონიერებისა მიიხუმენ გვრგვინთა 3 2. ბერძნულ დედამისი შესაძლოა ყოფილიყო *εὐφροσύνη*.

კეთილმსახურებაა. კეთილმსახურების ძლიოთა ტყვილთა შინა 3. 2; განანათლებს კეთილმსახურებისა მიმართ *ლ'ა ჰომ. შდრ. პებე* *εὐσέβεια*. *εὐσέβεια*-ს ფარდად აბალ აღთქმაში ჩვეულებრივია *ღმრთის-მსახურებაა* (საქმე 3, 12; 1 ტიმ. 2, 2 და სხვ.) როგორც ძველი, ისე გიორგისეული რედაქციის ტექსტებში; კეთილი მსახურებაა გვხვდება მხოლოდ ერთხელ (2 პეტ. 3, 11). ბასილი კესარიელის „სწავლათა“ ეფთვიმე ათონელისეულ თარგმანში ამავე სიტყვას ქართულში შეესაბამება კეთილად მორწმუნეობა³⁹.

კეთილპოვნიერებაა: ყოვლისა კეთილპოვნიერებისა უპატიოსნეს არს *ლ'ბ ჰომ.* ამავე ბერძნულ სიტყვას სხვაგან ქართულში შეესაბამება *სარეწავი*: არს *სარეწავი* ჩუენი (საქმე მოც. 19, 25, გიორგი მთაწმიდლისეულ ტექსტში) — *ἡ εὐποιία ἡμῶν εστίν*.

კეთილქამიერებაა: შემძლებელ კეთილქამიერობით გან[...]თვად 3. 61. აქ უნდა გვეკონდეს კალკი *εὐχαριῶν* სიტყვისა. ეს სიტყვა გიორგისეულ ოთხთავში თარგმნილია, როგორც ქამი მარჯუე: ეძიებდა ქამსა მარჯუესა მ. 26, 16. იგივეა ძველ ვერსიებში: ქამსა მარჯუესა DE, გამარჯუებულსა ქამსა C. შდრ. *ἐξήρει εὐχαριῶν* (იგივე ვითარებაა სხვაგანაც: ლ. 22, 6).

კეთილცნობიერი: რწმუნებად ყოველსა კაცსა კეთილცნობიერსა 3. 26. აქ სავარაუდებელია *εὐχρῶμα* სიტყვის გადმოსაცემად შექმნილი რთული სიტყვა.

საზოგადოდ, ისეთი კალკები, რომლებიც ბერძნული *εὐ*—ფუძის შემცველ რთულ ფუძეთა გადმოსაცემად არის შექმნილი, ქართულში მრავლად არის.

³⁹ ბასილი კესარიელის „სწავლათა“ ეფთვიმე ათონელისეული თარგმანები, გვ. 240.

ლამპარ-შემოსილი: ლამპარ-შემოსილი სერძმე...
შდრ. λαμπάδωνχος σοφία.

ყურადღება მისაქცევია ბერძნული კომპოზიციის მეორე ნაწილის
თარგმანი (λαμπάδωνχος — „ლამპარ-მქონებელი, ლამპარ-მტარებელი“)
ლი“) ჰომ. ლა.

მახვლმწერალი: ვითარცა კალამი მწერლისა მახვლ-მწერ-
ლისაჲ 3. 17. მოყვანილი ადგილი წარმოადგენს ციტატას ფსალმუნ-
დან [ფს. 44,2]. შესაბამის ადგილას ყველა ქართულ ვერსიაში (ძველ
წინათონურ ტექსტში და გიორგისეულ რედაქციაშიც) არის სიტყვა ე-
ლოვანისაჲ. ით ჰომილიაში სიტყვა-სიტყვით არის ნათარგმნი
ბერძნულის ბῆσυραφος.

მრავალ-გამომეძიებლობაჲ: დაჰსენის მრავალ-გა-
მომეძიებლობასა მწვალებელთასა 20. ეს სიტყვა, რომელიც
კონტექსტის მიხედვით ნიშნაჲს დაეინებით, დაწვრილებით ძიებას, გა-
მოკითხვას, სავარაუდებელია, παλსῆηησῖα სიტყვის თარგმანს წარმო-
ადგენს.

რამდენიმე რთული სიტყვის პირველ შემადგენელ ნაწილად გვაქვს
ნაცვალ ფუძე. ასეთებია:

ნაცვალ-მოსპობა: ეს კალკი, ისევე როგორც მახვლ-მწერ-
რალი, ფსალმუნის ციტატაში გვხვდება: ვიდრემდის ნაცვალ-
მოსპოს მთოვარე [ფს. 71, 7] 3. 8. ტექსტი ყველა ცნობილ ქარ-
თულ ვერსიაში გვაძლევს განსხვავებულ იკითხვის: ვიდრემდის გან-
კფდეს მთოვარჲ. ბერძნული ἀνταναρῆσῖ ნათარგმნია დაშლით,
ცალკე ნაწილთა მნიშვნელობათა მიხედვით (ἀνταναρῆσῖ). ასეთი
ლექსიკური ერთეული ქართულში არ არის. მთარგმნელის შექმნილი
კალკი კიდევ უფრო ცხადად ჩანს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამ
ზმნის შესაბამისი ფორმები ფსალმუნის ტექსტში მისგან სხვაგანაც
განსხვავებულია: ἀνταναρῆσῖ—მიღებულ არიან 9,26; ἀνταναρῖν πα-
λῆμασῖ—დააცადა ბრძოლაჲ (დააცადნის ბრძოლანი 7) 45,9; ἀντανη-
რῆσῖ—მოვაკლდი 108,23 და სხვ.

ნაცვალ-მოშურნე: გვხვდება ლῆ ჰომილიის ტექსტში: ესე
ანნა მრავალ წელ სნეულეზდა უშვილობითა და უძვრესლა, რამეთუ
ნაცვალ-მოშურნე მისი მრავალთა შვილთა იყო დედა. შდრ.
ზ: ἡ ἀντιῆησῖ ἀντῆς παλῖαυ ἦν μῆηηα παλῖαυ PG 54,638.

სიტყვის განმარტება მოცემულია აშიაზე: „შეისწავე, რამეთუ ერთსა ერთბამად ერთისა მამაკაცისა ცოლთა ნაცვალ-მოშურნე ეწოდების ურთიერთას“. ეს ლექსიკური კალკი, რომელიც „პეტოქეს“ ნიშნავს, იმავე წესითაა შექმნილი, როგორითაც წინამძღვარი: ცალ-ცალკე არის ნათარგმნი ბერძნული სიტყვის შემადგენელი ნაწილები.

ნაცვალ-საკუეთებელი: ვპოვებ ნაცვალ-საკუეთებელსა საცთურისა შენისა მახვლსა 3. 35. კონტექსტის მიხედვით ეს სიტყვა ნიშნავს „საწინააღმდეგოს“. სავარაუდოა, რომ აქაც კალკი არის გაკეთებული ისეთი სიტყვიდან, რომლის პირველ ნაწილს ჰყავს: — შეადგენს (ἀντιβλάω, ἀντιβίπτω). ასეთი ტიპის კალკები ხშირად გვხვდება XI საუკუნის შემდეგ, განსაკუთრებით პეტრიწონული სკოლის მიმდევართა თარგმანებში: ნაცვალ-აღმკვდრება ἀντιστρατεύομαι, ნაცვალ-განწყობა ἀντιπίπτω ნაცვალ-მბრძოლი ἀντιποισμύνης⁴⁰. ასეთივეა ნაცვალ-მოქცევა ἀντιστροφή⁴¹.

ამგვარი ლექსიკური ერთეულების ფორმა განსაკუთრებით კარგად ჩანს, თუ შევუბირისპირებთ მათ სხვა თარგმანებს, მაგალითად, ახალი აღთქმის გიორგი მთაწმიდლისეულ რედაქციაში გვაქვს: წინა-აღდგომად (-დადგომად) მ. 5,39; საქმე 6,10; ἀντιστροφῆς; წინა-აღუდგებით საქმე 7,51 ἀντιπίπτετε.

სამ-მოქცევი: თვსთა სამ-მოქცევთა შინა იღუღეების კ³ ჰომ. ეს სიტყვაც ბერძნულის კალკს წარმოადგენს. ტრიაშია ნიშნავს „სამი ტალისაგან შემდგარ ჯგუფს“ და „დიდ ტალას“. მთარგმნელს სიტყვა-სიტყვით გადმოუღია სათარგმნი ტექსტი: τὰς τῶνας τριασμίαν χε:μάζετα.

სიძის-მყვანებელი: ნ. ყრმათ-მყვანებელი.

ტკივილ-მოყუარე: ექსენების ესე ტკივილ-მოყუარეთა და მოსწრაფეთა მსმენელთაგანთა 3. I. სიტყვა წარმოადგენს ფιλίπαιος სიტყვის თარგმანს; ამასთან, ქართველ მთარგმნელს გად-

⁴⁰ იოსებ ფლავიოსი მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელსიტყუაობისანი, დასაბეჭდად დამზადა ნ. მელიქიშვილმა II, თბ., 1988, გვ. 413.

⁴¹ ამონიოს ერმიასის თხზულებანი ქართულ მწერლობაში, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადეს ნ. კეკელიძემ და მ. რაფაევამ, თბ., 1983, გვ. 159.

მოუტანია არა *პაუა* სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობა „შრომა, საქმე“, არამედ „ტკივილი“. გრამატიკულ ტრაქტატში ტკივილი იხმარება „შრომის, გულმოდგინების“ მნიშვნელობით: „მრავალგზის და უწყინოდ წარკითხვითა ჰპოოს ძალი ართრონთა ვითარებისაჲ, რამეთუ თვნიერ ტკივილისა შეუძლებელ არს ყოვლისა საქმისა პოლუწებად“ 24. აქაც, როგორც ჩანს, *პაუა* სიტყვის კალკი უნდა გვეზღვეს.

ყოვლად-შეწყობილი: ოდეს *ყოვლად-შეწყობილსა* ამას სოფლისა დასაბამსა აღამზადებდა ღმერთი კ^თ ჰომ. ეს ლექსიკური ერთეული წარმოების თვალსაზრისით საკმაოდ ხშირად ხმარებული ყალიბისაა: შდრ. *ყოვლად დასაწუველი*, *ყოვლისა მპყრობელი* და სხვა, რომლებიც ბერძნულის კალკებად ითვლება. *ყოვლად-შეწყობილი* *პაუა* სიტყვის ფარდია.

ყრმათ-მყვანებელი: მიუთხრობს მათ მოძღვრებასა მას სიმშვედით *ყრმათ მყვანებელი* მათი ჰ. 51. ლექსიკური ერთეული წარმოადგენს *პაუა* სიტყვის მიხედვით შექმნილ კალკს. იგი გვხვდება სხვაგანაც, ფლავიოსის თხზულების ზემოხსენებულ თარგმანშიც: კაი თქუა არა-ყოფაჲ *ყრმათ-მყვანებელად*, არამედ მცველად მისა⁴¹. *პაუა* სიტყვის განსხვავებული თარგმანი არის ერთ-ერთ მეტაფრასულ თხზულებაშიც, რომელიც კ. კეკელიძეს იოანე პეტრიწის თარგმანად მიაჩნია: *ყრმის მწურთელ გყოგმამსა* ერთგვის ჭამად დღესა შინა⁴².

სიძის-მყვანებელი: ვკუთარობ ნეტარსა პავლეს, *სიძის-მყვანებელსა* ქრისტესსა კ^ტ ჰომ. შესაბამისი ბერძნული სიტყვა არის *სუჰაყარჯ* „მაყარი, სიძის მხლებელი“, რომელიც ქრისტეს მოციქულთა ეპითეტად იხმარება.

წულილ-მოქმედება: იხილე წულილ-მოქმედებაჲ სიბოროტისაჲ ჰ. 34. სიტყვა ნახმარია იქ, სადაც მწვალებლებს ბრალად ედება მსჯელობის გაყალბება და არაარსებით წვრილმანებზე და-

⁴¹ იოსებ ფლავიოსი... I, თბ., 1987, გვ. 96.

⁴² კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტ. ისტორია, I, გვ. 238. ტექსტი წარმოადგენს თეოდორა ალექსანდრიელის ცხოვრებას, რომელიც ხელნაწერ ქეთ. 4-ის მიხედვით (XVI ს.) გამოსაცემად მოამზადა ნ. გოგუაძემ.

ნა (პ. 34-35). ამ კონტექსტში წულილ-მოქმედება სიტყვას
ქარგად უდგება ის მნიშვნელობები, რომლებსაც გვიჩვენებს ბერძნუ-
ლი λεπτουργία. λεπτουργία (ისევე, როგორც λεπτολογία) ზმნის
ერთ-ერთი მნიშვნელობა არის „სოფიზმების გამოყენებით მსჯელობა,
სიტყვებით თამაში, უსაფუძვლო დავა“⁴³. ბერძნულ დედანში სხვათა-
უღებელი სიტყვა ამ ზმნისაგან ნაწარმოები აბსტრაქტული სახელი
უნდა იყოს⁴⁴.

ბიბლიური ციტატების გადმოცემა

მრავალრიცხოვანი ციტატები ჰომილიაში გვიჩვენებს, რომ მთარ-
გმნელის მიერ დამოწმებული ქართული ბიბლიური ტექსტები უმთა-
ვრესად ჩვენთვის ცნობილი ტიპისა იყო, მაგრამ ბერძნული დედნის ზუს-
ტად გადმოცემის მცდელობას აქაც უჩენია თავი. მთარგმნელს ცი-
ტატებშიც შეუტანია ლექსიკური და გრამატიკული ხასიათის შესწო-
რებები, რის გამოც მათი ტექსტი ზოგჯერ საგრძნობლად სხვაობს არ-
სებული თარგმანებისაგან.

ზემოთ ნაჩვენები იყო ასეთი სხვაობის ორი მაგალითი: ფსალმუ-
ნის ციტატებში ყველა ქართული რედაქციისათვის საერთო სიტყვები
შევკლილია ბერძნულის ყაიდაზე ხელოვნურად შექმნილი კალკებით:
მახვლ-მწერალი პ. 17 — ბ΄აყრჯფიჯ კელოვან [ფს. 44, 2]
სიტყვის მაგიერ და ნაცვალ-მოსპობა პ. 8 — ἀνταναιρῶ
განკფდომა [ფს. 71, 7] ზმნის სანაცვლოდ.

სხვა შემთხვევებში ბიბლიურ ციტატებში ამა თუ იმ სიტყვას ენა-
ცვლება სხვა, ზოგჯერ სინონიმური, ზოგჯერ კი განსხვავებული მნიშვნე-
ლობის მქონე. ხელნაწერში დასმული საგანგებო ნიშნები ციტატე-
ბის აღსანიშნავად ექვს არ ტოვებს, რომ მთარგმნელს ეს ადგილები
სწორედ ციტატად მიაჩნია:

სადა სული უფლისაჲ, მუნ თავის უფლებაჲ [II კორ. 3, 17]
პ. 55 — ἔλθειμερῖα. უკანასკნელი სიტყვის შესაბამისი იკითხვისი

⁴³ Lampe, A Patr. Gr. Lexicon: λεπτουργία—hairsplitting.

⁴⁴ A Greek-English Lexicon, Compiled by H. G. Liddell and R. Scott, 1963: λεπτολογία-λεπτουργία speak subtly, chop logic, quibble, discuss in quibbling fashion.

ქართულ ვერსიებში არის აზნაურებაჲ, გარდა ამისა, წინადადებაში ამ სიტყვას არს პირიანი ზმნაც მოსდევს როგორც ძველ, ისე გიორგისეულ ვერსიებში.

...არა მოხუცებულმან, არცა ანგელოზმან [ეს. 63, 9] 3. 65. ქართულ თარგმანებში (მათ შორის გელათურ ვერსიებშიც, რომელშიც ბევრი რამ ბერძნულის მიხედვით არის შესწორებული), შესაბამისი იკითხვისია: მოციქულმან, შდრ. პრ^აჲჲჲ.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ქართული ბიბლიური თარგმანების მაგალითები დამოწმებულია მხოლოდ შესადარებლად; მათი ბერძნულთან მიმართებისა თუ სიზუსტის საკითხს აქ არ განვიხილავთ.

იოანეს თავის დასაწყისი სიტყვები ჰომილიაში განსხვავებულია ოთხთავის ყველა ცნობილი ტექსტისაგან: დასაბამსა იყო სიტყუა [ი. 1, 1] 3. 33 — 'Εν ἀρχῇ ἦν ἡ λέξις. შდრ.: პირველითგან იყო სიტყუა (ძველ შატბერდულ, ეფთვიმისეულ და გიორგისეულ რედაქციებში). ანალოგიისათვის შეიძლება მოვიგონოთ, რომ იოანე პეტრიწი სახარების გიორგისეულ ტექსტს ასე ასწორებს: დასაბამსა შორის იყო...⁴⁵ პირველ სიტყვას დასაბამს უნაცვლებს ეფრემ მცირეც⁴⁶.

იტყვს... სძე გიწდე თქუნ [I კორ. 3, 2]. 3. 54. ამ ციტატაში გიწდე ცვლის გასუ იკითხვისს, რომელიც შეესაბამება ქართულ სიტყვას.

იტყვს პავლე: რამეთუ ცხოველი სიტყუა ღმრთისაჲ და საქმიერი და უმკუთეთლესი უფროჲს მახვლისა ორპირისა [ებრ. 4, 12] 3. 27. საქმიერი არის თარგმანი ზეპყჩს სიტყვისა, რომლის შესაბამისად ქართულ ვერსიებში გვაქვს: მწე, შემწე AB, ძლიერ CD. ამასთან ჰომილიაში წინადადება უშემასმენლოა, ძველ ვერსიებში კი ზმნა არის: ცხოველ არს სიტყუა ღმრთისაჲ, შდრ.: Ζῶν γὰρ ἡ λέξις τοῦ θεοῦ καὶ ζεპყჩს.

ჰომილიაში ზეპყჩს ზმნა სხვა შემთხვევაშიც ქართული თარგმანების ტექსტისაგან განსხვავებულად არის გადმოცემული: ყოველსა

⁴⁵ იოანე პეტრიწი. სათნოებათა კიბე. გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ივ. ლოლაშვილმა, თბ., 1968, გვ. 110.

⁴⁶ ე. დანელია, ქართული სამწერლო ენის ისტ. საკითხები, გვ. 308.

ამას მოქმედებს ერთი და იგივე სული, განმყოფელი თვისისათვის
 თოეულისაჲ, ვითარცა ჰნებავს [I კორ. 12, 11] ჰ. 70. *ὁμοῦ καὶ
 ἑνὸς πνεύματος* შესაბამისი თარგმანი არსებულ ქართულ ვერსიებში არის შე-
 ეწევის; გარდა ამისა, სამოციქულოს ქართულ ვერსიებში ბერძნუ-
 ლის *ὁμοῦ καὶ ἑνὸς* ფორმას პირიანი ზმნა შეესაბამება: განუყოფს,
ხოლო ჰომილიის მთარგმნელი მისთვის ჩვეულ ხერხს მიმართავს —
 ხმარობს მიმღობას: განმყოფელი.

მაცხოვარებაჲ ჩემი ვითარცა ლამპარი ეგზეზოდის [ეს,
 62, 1] ჰ. 4 — *τὸ δὲ σφαιρὸν μᾶς λαμπρῆς καυθήσεται*. ძველ თარ-
 გმანებში იკითხება: ვითარცა ელვაჲ აღატყდებოდის (ოშ-
 კი, იერ.). გულათური ტექსტი: ვითარცა ლამპარი აღენტოს.

იშვა ჩუენდა ღმრთისაგან სიბრძნე [I კორ. 1, 30] ჰ. 8 —
ἐκείνη. შესაბამისი ზმნა ყველა ქართულ რედაქციაში არის იქმნა.

ქეშმარიტებაჲ ქუეყანით აღმოჰყდა [ფს. 84, 12] ჰ. 9 —
ἀνέτελεν. შდრ. ქართული რედაქციების აღმოსცენდა.

ზემოთ აღნიშნული იყო აღწერილობით ფორმათა და მიმღობათა
 სიხშირე ჰომილიის ტექსტში. ეს აგრეთვე კარგად ჩანს ციტატებში,
 როცა მათ ქართულ ბიბლიურ თარგმანებს ეუპირისპირებთ:

იტყვს, ვითარმედ: ვერ შემძლებელ ვიქმენ სიტყუად
 თქუენდა ვითარცა სულიერთა, არამედ ვითარცა ჩჩვლთა ქრისტეს
 მიერ (I კორ. 3, 1) ჰ. 54 — *ὅτι ἴσχυον ἔχειν ἑνὸς
 λόγου*. შდრ. ვერ გეტყოდე
 AB, ვერ უძლე სიტყუად CD.

უარყოფად თავისა თვისისა ვერ შემძლებელ არს [II ტიმ.
 2, 13]. ჰ. 28 — *ὅτι ἴσχυον*. შდრ. ვერ ქელეწიფების AB,
 ვერ ძალ-უც CD, გიორგ.

უცხოესა ეშმაკისასა გონებულ არს განმთქუმელად [საქმე
 17, 18] ჰ. 51 — *ὅτι ἴσχυον ἑνὸς λόγου*. შდრ. უცხოთა ეშმაკთა ჩანს მთხრობელ.

კაცნო გალილეველნო, რაჲსა მდგომარენი ხართ მხე-
 დველნი ცად მიმართ? [საქმე 1, 11] ჰ. 23 — *τί ἐστὶν ἡ
 ἀπολογία*. შესაბამისი ქართული იკითხვისია: რაჲსა სდგათა ხე-
 დავთ ზეცად (ცად მიმართ C).

ავლე იტყვს, ვითარმედ: თავადი ღმერთი არს მოქმედ ყო-
ვლისა ყოველსა შინა [I კორ. 12, 6] ჰ. 70—ბ მზდ მზდ მზდ მზდ მზდ მზდ
παυτα εν παση. ქართულ ვერსიებშია: ღმერთი არს, რომელი
შეიქმს.

სხვა შემთხვევებში ჰომილიაში მიმღეობა განსაზღვრებით გვხვდებ-
ბა, მაშინ, როდესაც შესაბამის ადგილას ქართულ ბიბლიურ ტექსტებ-
ში განსაზღვრებით დამოკიდებული წინადადება გვხვდება:

მამაჲ ჩემ შორის და დგრომილი იქმს [ი. 14, 10] ჰ. 57 —
ბ მზდ πατηρ ბ εν εμοι μενωσιν. შდრ.: მამაჲ ჩემი, რომელი ჩემ
თანა არს DE, რომელი არს ჩემ თანა FG, რომელი ჩემ
თანა დამკვდრებულ არს C.

ღმერთიან შემოქმედმან ცისა და ქუეყანისამან [საქმე 17,
24] ჰ. 48—ბ მზდ ბ ποιησας τον κοσμον και παυτα τα εν αυτω.
შდრ. ღმერთსა, რომელმან შექმნა სოფელი და ყოველი, რაჲ
არს (რაჲ არს) — C) მას შინა.

ციტატაში ჰომილიაში ზოგჯერ ზმნა სულ არ არის: ღმერთი მაღალ,
საშინელ, მეფე დიდ ყოველსა ქუეყანასა ზედა [ფს. 46, 3] ჰ. 11 —
αυτος (var Θεος) ηψιστος φοβερος. βασιλευς μεγας και πασαν την γην
შდრ. უფალი მაღალ არს და საშინელ და მეუფე დიდ ყოველს ქუეყა-
ნასა ზედა L,

თარგმანში, სადაც მთარგმნელი ცდილობს ბერძნული დედანი სი-
ტყვა-სიტყვით გადმოსცეს, სხვა სინტაქსური კალკებიც გვხვდება: არა
ჰრწმენა მისა მიმართ იუდეანთა [ი. 9, 18] ჰ. 7 — თ: και
τησαν.. παρ αυτων შდრ. არა ჰრწმენა... მისთვის (მისი C).

სიტყვა-სიტყვით თარგმანებში ზოგჯერ აზრიც ძნელი გასაგებია:
ესე ღმერთი ჩუენი, არა შეირაცხოს სხუაჲ მისა მიმართ
[ბარუქ 3, 36], ჰ. 38 — თ: ος ος ος ος ος ος ος ος ος ος ος ος ος ος ος ος
პრბ მზდ. შდრ. ოშკური ტექსტი: ესე არს ღმერთი ჩუენი, ვერ
ესწოროს მას სხუაჲ (ჰომილიის ტექსტს ნაწილობრივ
ემსგავსება გელათური ვერსია: ...არა შეირაცხოს სხუაჲ
მის თანა). ასევე მთლად ნათელი არ არის: ქრისტე კორც-
თაებრ [რომ, 9, 5] ჰ. 33 — ბ Χριστος το κατὰ σαρκα. შდრ
ქრისტე კორციელად.

ერთგან მთარგმნელს შეაქვს პოულოდნელი ცვლილება: ციტატაში, რომელშიც მოცემულია წარმართთა უარყოფითი აზრი პავლე მოციქულის შესახებ [საქმე 17, 18] პ. 45, იგი ნაკლებ მოსალოდნელ სიტყვას ხმარობს: ბერძნულ ტექსტში მოციქულის დასასახსიანებლად ნახმარია *σπερμαტიζεις*, რომლის მნიშვნელობაა „თესლის ამკრეფი“; ხოლო შემოდასახელებულ კონტექსტში იგი გადატანით ნიშნავს „ყბედს“. ათონამდელ ვერსიებსა და გიორგისეულში გვხვდება კალკი: თესლის მეტყუელსა, ხოლო ჰომილიაში მთარგმნელს ასე გადმოუყვია: რაა-მე ჰნებავს მთესვარსა ამას თქუმად? პ. 45.

შემოთ აღნიშნული იყო ვიდრე მე-ს შირი ხმარება. მთარგმნელს იგი ზოგჯერ ციტატებშიც შეუტანია: იოვანე ვიდრე მე ნათელსცემდა წყლითა, ხოლო თქუენ ნათელ-იღეთ სულითა წმიდითა [საქმე 1, 5] პ. 75. ეს სიტყვა არ არის არცერთ ქართულ ვერსიაში; ჰომილიაში კი ვიდრე მე... ხოლო ნახმარია ბერძნული *μὲν—ὅς—* შესაბამისად: *Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ἡμεῖς δὲ ἐν πνεύματι καὶ ὕδατι*.

დასახელებული მაგალითები ცხადყოფს, რომ ჰომილიაში მოყვანილი ციტატები განსხვავებულია იმ დროს არსებული ქართული ბიბლიური წიგნების შესაბამის იკითხვისათგან. არ არის სავარაუდო, რომ მთარგმნელს ხელთ ჰქონდა რაიმე, ჩვენთვის უცნობი მთლიანი თარგმანი ძველი და ახალი აღთქმისა. ციტატების ხასიათი და მათი შეპირისპირება არსებულ ქართულ რედაქციებთან გვიჩვენებს, რომ მთარგმნელი იყენებს ძველ თარგმანებს, ოღონდ ციტატების ტექსტს ცვლის მაშინ, როდესაც ქართულ იკითხვისებს, მისი ვარაუდით, სიზუსტე აკლია. მეცხრამეტე ჰომილიაში დამოწმებულ ციტატებზე დაკვირვება მნიშვნელოვანია მთარგმნელის მუშაობის საერთო სტილის გასარკვევადაც, მით უფრო, რომ ჰომილიის მთლიანი ტექსტის დედანი, როგორც უკვე ვთქვით, ჯერჯერობით არ ჩანს.

ზ. ვისი დაწერილია „სიტყუაჲ ართრონათაჲს?“

„სიტყუაჲ ართრონათაჲს“, როგორც უკვე აღინიშნა, დაწერილია იმ პირის მიერ, რომელსაც უთარგმნია მეცხრამეტე ჰომილია და საზოგადოდ ათონურ № 6 ხელნაწერში შეტანილი ყველა თხზულება. ვინ უნდა ყოფილიყო იგი?

დაზიანებულსა და განახევრებულ ხელნაწერს დღეს აღარ ზღვს არც საერთო სათაური და არც გადაწერის ანდერძი, სადაც მოსალოდნელი იყო გვექონოდა ცნობები კრებულში შესულ თხზულებათა მთარგმნელის შესახებ. ილარიონის კატალოგის მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ხელნაწერი მასაც ასევე ნაკლებად დაზიანებულია. ილარიონს გრამატიკული თხზულების დამწერად (და კრებულის მთარგმნელადაც) ეფთვიმე მთაწმიდელი მიუჩნევია, მაგრამ დეტალური ანალიზის გარეშეც კი ნათელია, რომ ეფთვიმეს თხზულებები ენისა და სტილის მხრივ ძალზე განსხვავდება ათონურ კრებულში შესულ თარგმანთაგან. სხვაობა იმდენად დიდია, რომ უკანასკნელთა მიჩნევა ეფთვიმეს ნამუშავეად შეუძლებელია. საფიქრებელია, რომ ილარიონმა „წმიდა ეფთიმე მთარგმნელი“ აქ იმიტომ დაასახელა, რომ მთაწმიდელი მოღვაწის ავტორიტეტი ძალიან დიდი იყო; ტრადიციით მას ზშირად მიაწერდნენ სხვა მწიგნობართა შესრულებულ თარგმანებსაც. ამისი მაგალითი ილარიონის კატალოგშივე მოიპოვება: მის მიერ ეფთვიმის თარგმანად მიჩნეული ერთი ხელნაწერის აღწერილობა უეჭველად შეეხება ოშკის ანუ ათონის ბიბლიას, დღეს კი კარგად არის ცნობილი, რომ ოშკის ბიბლია ეფთვიმის ნათარგმნ ტექსტს არ შეიცავს¹.

გრამატიკული თხზულების ავტორის ვინაობის შესახებ შეიძლება ითქვას შემდეგი: იპის მიხედვით, რომ ხელნაწერი გადაწერილი უნდა იყოს XII — XIII სს-ში, შესაძლოა განვსაზღვროთ ზედა ქრონოლოგიური ზღვარი — *terminus post quem non* — თხზულების დაწერისათვის. ამავე დროს, ზემოთ ნაჩვენები იყო, რომ ხელნაწერი თავისი გარეგნული ნიშნებითაც და მასში შეტანილ თხზულებათა ენის მიხედვითაც ეფრემ მცირის ლიტერატურული სკოლიდან ჩანს გამოსუ-

¹ „დაბადება არს წმიდის ეფთიმისი თარგმნილი: მაკაბელათოთჳს არა არს და სხუ-ყოველივე არს ეტრატი კეთილად საკითხავი, მხოლოდ ამოხეულ არს უღრობის უამს... პირველ დასაწყისში, სამი თავი აკლია... სხუა სრულ არს ორ წიგნად შეკრული... А. Цагарели, Сведения, I, с. 16. XIX საუკუნეშიც ოშკის ბიბლია ეფთვიმეს ნაღვაწად ითვლებოდა. ე. წ. „საეკლესიო გამოცემის“ (1884 წ. ექვთიმე ხელაძის სტამბაში დაბეჭდილი ორტომეულის) შესვებებში, როგორც ცნობილია, თავიანთი გამოცემის საფუძვლად აიღეს მოსკოვის 1743 წლის გამოცემა და ვასწორეს იგი ხელნაწერი პირის მიხედვით, რომელიც გადაწერილი იყო „ათონის ივერიის მონასტრიდგან ჩამოტანილის წმიდა მამა ეფთიმისგან მეცხრე (ზახი ჩვენია. მ. შ.) საუკუნეში თარგმნილი დაბადებდიამ“ ...1856 წელს.

ლი. ამიტომ გრამატიკული თხზულების დაწერის დროდ უნდა მივიჩნიოთ XI ს.-ის დამლევი ან XII ს.-ის დასაწყისი — თვითონ ეფრემ მცირისა და არსენი იყალთოელის მოღვაწეობის ხანა. ამ პირთა შესაძლო ავტორობაზე მსჯელობა კანონზომიერია, რადგანაც „სიტყუაჲ ართრონათეს“ უთუოდ დაწერილია არა უბრალო მთარგმნელის, არამედ მეცნიერისა და მწიგნობრის მიერ; ნაწარმოებს აშკარად ეტყობა, რომ მისმა ავტორმა არა მარტო კარგად იცოდა ბერძნული ენა, არამედ გრამატიკის თეორიის საკითხებშიც ჩინებულად იყო განსწავლული. შეიძლება ისიც დავსძინოთ, რომ ანტონ კათალიკოსი თავისი გრამატიკის პირველ რედაქციაში, იმ თავში, სადაც იგი მსჯელობს ე. წ. „სამი სტილის თეორიის“ შესახებ (ეს ნაწილი არ არის მეორე, გამოქვეყნებულ რედაქციაში) ძველ ქართველ მწიგნობართა შორის ასახელებს: „იოანეს ფილასოფოსსა ქართუშლსა, მეფესა აფხაზთა და ქართუშლთა დავითს, ეფრემს და არსენის ღრამმატიკოსთა ღირსთა“ (ხელნაწ. ინსტ. ხელნაწ. A—531, 175v, (გასარკვევია, ოლონდ, ეს ტერმინი ანტონს მართლაც დღევანდელი „გრამატიკოსის“ მნიშვნელობით უხმარია, თუ უფრო ფართოდ — „მწიგნობრის“ (ლიტერატორის) მნიშვნელობით). აქვე დასახელებული იოანე პეტრიწის მოღვაწეობაც დაახლოებით იმავე ხანას განეკუთვნება, მაგრამ ენობრივი მონაცემების მიხედვით გაჭირდებოდა ათონური კრებულის დაკავშირება მის სახელთან. გარდა ამისა, ზემოთ ნაჩვენები იყო, რომ ზოგიერთი გრამატიკული ტერმინი პეტრიწის თხზულებებში განსხვავდება გრამატიკულ ტრაქტატში ხმარებულისაგან. ამრიგად, ამ ნაწარმოების ავტორის ძიებისას პირველ რიგში ეფრემსა და არსენის უნდა მიექცეს ყურადღება. სამწუხაროდ, მათი ენა, სტილი და თარგმანის მეთოდები ისე დაწვრილებით არ არის შესწავლილი², რომ შესაძლებელი იყოს ათონურ კრებულში შეტანილ ჰომილიათა მთარგმნელად და გრამატიკული ტრაქტატის ავტორად გულდაჭერებით დავასახელოთ ერთი

² ეფრემ მცირის ენის შესახებ იხ. მ. შანიძე, შესავალი ეფრემ მცირის ფსალმუნთა თარგმანებისა; საიუბილეო, XI, 1968, გვ. 99; ქ. დანელია, ქართული სამწერლო ენის ისტორიის საკითხები, გვ. 358; არსენი იყალთოელის ენა ნაკლებ არის შესწავლილი. გამოქვეყნებულია მისი ნათარგმნი ორი დიდი თხზულება: ბრონოვარაჲი გიორგი მონაზონისაჲ (ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, თბ., 1920) და დიდი სჯულისკანონი (გამოცემული ე. გაბიძაშვილის, ე. გიუნაშვილის, მ. დოლაჭიძისა და გ. ნინუას მიერ), თბ., 1975. სამწუხაროდ, არსენის თხზულებათა არც ერთ გამოცემას ტექსტის ენობრივი მიმოხილვა არ ახლავს.

ან მეორე (ან ვინმე სხვა — მესამე). ენობრივი თავისებურებანი, რომლებიც ზემოთ იყო დასახელებული, განსაკუთრებით მორფოლოგიური ხასიათისა, მეტ-ნაკლებად ორივეს თხზულებებს ახასიათებს.

მხედველობაში მისაღებია ისიც, რომ ერთი და იმავე პირის წერის მანერა შეიძლება საკმაოდ განსხვავებული იყოს იმის მიხედვით, თუ როგორი ხასიათისაა სათარგმნი ნაწარმოები. კ. კეკელიძეს აღნიშნული აქვს, რომ არსენი იყალთოელის ენა „საერთოდ ხელოვნურია, განსაკუთრებით განყენებულ დოგმატიკურ-ფილოსოფიურ თხზულებებში, აგიოგრაფიულ-ისტორიულში კი შედარებით მარტივი და ლიტონია“³.

ეფრემისა და არსენის თარგმანთა ენობრივ-სტილისტურ თავისებურებათა გამოსავლინებლად მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ არსებობს მათ მიერ ცალ-ცალკე შესრულებული ორი თარგმანი ერთი და იმავე თხზულებისა: ორი ნაწილი იოანე დამასკელის ფილოსოფიური ტრილოგიისა: „დიალექტიკა“⁴ და „გარდამოცემაჲ უცილობელი ჭეშმარიტისა სარწმუნოებისაჲ“, რომელთაგან პირველი გამოქვეყნებულია⁴. ამ თხზულებათა შესწავლა ამ თვალსაზრისით საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ სხვაობები თარგმანებში, რომლებიც შეპირობებულია ეფრემისა და არსენის დამოკიდებულებით სათარგმნი ტექსტისადმი და მათი განსხვავებული მთარგმნელობითი ტექნიკით. სამწუხაროდ, გამოკვლევაში, რომელიც წინ უძღვის „დიალექტიკის“ ტექსტს, არ არის დასახელებული კონკრეტული მაგალითები, მაგრამ ინტერესს იწვევს ის ზოგადი დებულებებიც, რომლებიც ამ მწიგნობართა თარგმნის მანერას ახასიათებენ: „არსენის თარგმანი ძირითადად ზუსტად მისდევს ბერძნულს, ეფრემი კი შედარებით „ქართულებს“ მას. მისი თარგმანი არ ხასიათდება ბერძნულის ზუსტი მიდევნებით... ეფრემი მცირის თარგმანს ხშირად აკლია სიზუსტე“⁵. არსენის პოზიციას ნათლად გადმოსცემს მისივე განცხადება: „და არცა რაჲ ბერძნულისაგან დამიგდია და არცა რაჲ ზეპირითა დამირთავს. და თუ სიბნელე სადმე ანუ სიღუბსჭირე შესდგამს, იგი ბერძნულისა შედარებულობისაგან არს და არა ქართულთა სიტყუათა დაშუენებასა

³ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტ. ისტორია, 1, გვ. 275—276.

⁴ იოანე დამასკელი, დიალექტიკა, გამოსცა შაია რაფაეაძე, თბ., 1976.

⁵ იოანე დამასკელი, დიალექტიკა, გვ. 45-46.

ვერ-მეცნიერებისაგან⁶. ამიტომ არის, რომ კ. კეკელიძე არსენის უწოდებს პეტრიწონული ლიტერატურული მიმართულების ერთ-ერთ პიონერს; მისი სიტყვით, „ელემენტები პეტრიწონული სკოლის ლექსიკისა და მორფოლოგია-სინტაქსისა არსენის თხზულებებშიც გვხვდება“⁷, გამოკვლევაში, რომელიც „გარდამოცემას“ შეეხებოდა⁸, გამოქმულია „დიალექტიკის“ შესახებ ნათქვამის მსგავსი აზრი: ეფრემის თარგმანი მეტად არის დაშორებული დედნისაგან, ხოლო არსენისეული დედანს უფრო ზუსტად გადმოსცემს⁹. შეიძლება დავსძინოთ ისიც, რომ კ. კეკელიძეს ასეთი აზრი აქვს გამოთქმული: „დიალექტიკა“ სწორედ იმიტომ უთარგმნია არსენის, რომ ეფრემის თარგმანი მას საკმაოდ ზუსტად არ მიუჩნევიაო⁹.

ეფრემისა და არსენის თარგმანთა განსხვავებული ხასიათის გამოსაჩინებლად მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს ქართული ტექსტის ბერძნულ დედანთან შეპირისპირებით. უპირველესად ყოვლისა განვიხილავთ იმ ფრაგმენტს წინასიტყვაობიდან, რომლის შესახებ გამოცემეღა წერს, რომ შინაარსის სრული იგივეობა ამ ადგილას მთარგმნელთა მიერ გამოყენებულ ბერძნულ დედანთა შესაძლო რედაქციულ სხვაობას გამორიცხავს¹⁰.

ე ფ რ ე მ ი

ა რ ს ე ნ ი

აწ უკუე გარეშენი ფილოსოფოსნი მსგავსად პირველ-თქუმულისა სიტყვსა განყოფილებასა იტყვან არსებისა და ბუნებისასა. რამეთუ არსებად უწოდენ მარტივად მდებარესა ნიეთსა, ხოლო ბუნებად—არსებასა დასახულსა განყოფილებად არსებითად, რო-

გარეშეთა უკუე ფილოსოფოსთა პირველ-თქუმულისა სიტყვსაებრ განყოფილებაჲ თქუეს არსებისა და ბუნებისაჲ, არსებად ვიდრემე მეტყუელთა მარტივად ყოფისათა ოდენ, ხოლო ბუნებად—არსებისა, სახედადებულისათა არსებითთა განყოფილებათა მი-

⁶ ხელნაწერი S — 1463, 39 r. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა... S კოლექციისა, ტ. 1, თბ., გვ. 214.

⁷ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტ. ისტორია, 1, გვ. 275.

⁸ რ. მიმინოშვილი, იოანე დამასკელის „გარდამოცემის“ ქართული თარგმანები, თბ., 1966, გვ. 157.

⁹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტ. ისტორია, 1, გვ. 297.

¹⁰ დიალექტიკა, გვ. 45. საზოგადოდ, რედაქციული სხვაობა ბერძნულ დედანებს შორის (სადაც კი არის) ქართულ თარგმანებში ნათლად არის ასახული და თარგმანთა შეპირისპირებით შესწავლას ხელს არ უშლის.

მელსა-იგი მარტივად ყოფსა თანა ვითარებადაცა რაამე აქუნდეს ყოფისა: სიტყვერებაა ანუ პირუტყუებაა, მოკუდავება და უკუდავება.

ერ და მარტივად ყოფსა თანა ესრეთ ვითამე ყუფისა მძინებელისათა (!) გინა სიტყვერება ანუ უსიტყუელად, გინა მოკუდავად ანუ უკუდავად თ. 13 (ა)¹¹.

ეფრემისეულ თარგმანში ზემოთმოყვანილი ფრაგმენტი დანაწევრებულია სამ მონაკვეთად, რომელთაგან თითოეულში ზმნის პირიანი ფორმა მოიბოვება: ი ტ ყ ვ ა ნ... უ წ ო დ ე ნ... ა ქ უ ნ დ ე ს. არსენისეულ თარგმანში ამავე შინაარსის ტექსტი მხოლოდ ერთ ზმნას შეიცავს: თ ქ უ ე ს. ის, რაც ეფრემის ტექსტში გამოხატულია ცალ-ცალკე ზმნური წინადადებებით, არსენისაში მიმღეობური კონსტრუქციით არის გადმოცემული: ფ ი ლ ო ს ო ფ ო ს თ ა... მ ე ტ ყ უ ე ლ თ ა, ა რ ს ე ბ ი ს ა, ს ა ხ ე ლ დ ე ბ უ ლ ი ს ა თ ა (!)... მ ქ ო ნ ე ბ ე ლ ი ს ა თ ა (!)... მრავალსიტყვიერ განკერძოებულ გამოთქმებში ბრუნვათა ფორმებიც სინტაქსური ასიმილაციის გამო არის შეცვლილი. ამ ვრცელი ერთიანი სინტაქსური მონაკვეთის აზრი ბევრად უფრო ძნელი გასაგებია, ვიდრე ეფრემისეულ თარგმანში, თუმცა უკანასკნელი შედარებით თავისუფალი თარგმანია, არსენისეული კი თითქმის სიტყვა-სიტყვით მიჰყვება ბერძნული დედნის წყობას:

Ο! μὲν ἕξω φιλοσοφοὶ κατὰ τὸν περιελεγεμένον λόγον διαφορὰν εἶπον οὐσίαν καὶ φύσιν, οὐσίαν μὲν εἰπόντες τὸ ἀπλῶς εἶναι, φύσιν δὲ οὐσίαν ἐπιδοπιηθεῖσαν ὑπὸ τῶν οὐσιωδῶν διαφορῶν καὶ μετὰ τὸν ἀπλῶς εἶναι καὶ τὸ τοιῶσθε εἶναι ἔχουσιν, εἴτε λογικῆν εἴτε ἄλογον, εἴτε ψυχτικῆν εἴτε ἀψιχτικῆν¹¹.

სხვა მაგალითი:

ვითარ-იგი გაბრიელ, ჰირახვიდა რაა წმიდასა ღმრთისმშობელსა, რომელი-იგი ერთი ანგელოზთაგანი იყო და მხოლოდ მუნ

ვითარ-იგი გაბრიელ, წმიდისა ღმრთისმშობელისა მიმართ მხრახვალი, ერთი იყო ანგელოსთაგანი და მხოლოდ მუნ წარმოდგო-

¹¹ Die Schriften des Johannes von Damaskos... besorgt von P. B. Kotter, Patristische Texte und Studien, B. 7, Berlin, 1969, S. 93.

წარმოდგომილ იყო და ჰზრახვი-
და, ამისთვისცა განყოფილ იყო
მის თანა ერთ-სახეთა მათ და ერთ-
არსთა ანგელოზთაგან ადგილსა
მას გარდამოსლვითა და მზრახვა-
ლობითა. და პავლე საყდართა
წინაშე რაჲ სიტყუა-უგებდა, ერ-
თი კაცთაგანი იყო და თვთებითა
და მოქმედებითა სხუათა კაცთა-
გან განშორებულ იყო.

მილი ეზრახებოდა მას, განყოფი-
ლი თანაარსთა თვსთა ანგელოზ-
თაგან ადგილსა მას მოსლვითა და
მზრახვალობითა. და პავლე ხარი-
სსთა ზედა ერის მზრახვალი, ერ-
თად კაცთაგანად მყოფი, თვისება-
თა მიერ და მოქმედებათა მისთა
სხუათა კაცთაგან განიყოფვოდა.
თ. 29 (ჯ) 1.

ამ მონაკვეთშიც, ეფრემის თარგმანში დადასტურებულ ზმნურ პი-
რიან ფორმებს არსენისეულში მიმღეობური ენაცვლება: ზ რ ა ხ ვ ი-
და რ ა ჯ — მ ზ რ ა ხ ვ ა ლ ი, წ ა რ მ ო დ გ ო მ ი ლ ი ყ ო — წ ა რ მ ო-
დ გ ო მ ი ლ ი, გ ა ნ ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო — გ ა ნ ყ ო ფ ი ლ ი, ს ი ტ ყ უ ა-
უ გ ე ბ და — მ ზ რ ა ხ ვ ა ლ ი, კ ა ც თ ა გ ა ნ ი ი ყ ო — კ ა ც თ ა-
გ ა ნ მ ყ ო ფ ი. შდრ:

Οἷον ὁ Γαβριήλ τῆ ἀγία θεοτόκῃ διελεγχόμενος, εἰς τῶν ἀγγέλων
ἐπάρχων, μόνος ἔκεισε παρῶν διελέγετο, ἀεχρασιμένος, τῶν ἰμοσούσων
ἀγγέλων διὰ τῆς ἐν τῇ τόπῃ παρουσίας καὶ διελέξεως, καὶ ὁ Πάπλος
ἐπὶ τῶν ἀναβιβασμῶν ὀημηγορῶν, εἰς τῶν ἀνθρῶπων ὄν, διὰ τῶν ἰσω-
μάτων καὶ ἐνεργημάτων αὐτοῦ τῶν λοιπῶν ἀνθρῶπων διεστέλλετο¹².
აქაც არსენი სიტყვა-სიტყვით მიჰყვება ორიგინალის წყობას.

ამასთან უნდა შევნიშნოთ, რომ „დიალექტიკაში“ არსენის სტილი-
სათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი ნაკლებია, ვიდრე მის
მიერ თარგმნილ ზოგიერთ ძეგლში, მაგალითად, „დოგმატიკონის“ შე-
მადგენლობაში შეტანილ დოგმატურსა და ფილოსოფიურ სტატიებში;
ამის მიზეზია თვით „დიალექტიკის“ ტექსტის ხასიათი; ამ ნაწარმოე-
ბში გადმოცემული დებულებები უმეტესად აპოდიქტიკური მსჯელო-
ბის სახისა არის, შესაბამისად, ტექსტიც (ბერძნულიცა და ქართულიც)
შედარებით მარტივია სინტაქსურად. ამიტომ არის, რომ „დიალექტი-

¹² Die Schriften des .Iohannes von Damaskos, S. 109.

კაში“ არსენისეული თარგმანები ხშირად მარტივია და წყობით ნაკლებ განსხვავდება ეფრემისეულისაგან:

და ესე (ესე] მარტივი უკუე. არსენი) არსებაჲ ყოველთა გუამთა შინა (შორის ა.) სწორებით (იგივედ და ერთად) სიტყვების: უსულოთა და სულიერთა (სულიერთა და უსულერთა) სიტყვართა და პირუტყუთა (უსიტყუელთა. ა) მოკუდავთა და უკუდავთა“ 28 (კჯ) 3. შდრ.:

Καὶ ἡ μὲν ἀπλῆ ὁμοίᾳ ἐν πάσαις ταῖς ἰσαοῦσιν ὁμοίως μεταφράσθαι ἐν τε ταῖς ἀψύχοις καὶ ἐμπύχοις, λαγυαῖς τε καὶ ἀλγύοις, ψυχταῖς τε καὶ ἀψυγάτοις¹³.

მიუხედავად ამისა, ზემოთ მოყვანილი მაგალითები მაინც დამახასიათებელია არსენის ენისათვის და მისი მთარგმნელობითი მეთოდის ნიმუშებს გამოავლენს.

ზემოთ ნაჩვენები იყო იმთ ჰომილიისათვის და ნაწილობრივ აგრეთვე ათონურ კრებულში შეტანილ სხვა თხზულებათათვის დამახასიათებელი ენობრივი მოვლენები, რომელთაგან ერთი ნაწილი ბერძნული დედნის ზეგავლენას უნდა მიეწეროს: ასეთებია: მიმღეობურ ფორმათა და განკერძოებულ სიტყვათა თუ გამოთქმათა სიმრავლე, სინტაქსურ ფორმათა კონტამინაცია, და კავშირის ხმარება -ცა ნაწილაკის მნიშვნელობით, ზოგიერთი ლექსიკური კალკის შექმნა და სხვა. ბერძნულ დედანთან თარგმნის დაახლოების ტენდენცია აგრეთვე კარგად ჩანს ჰომილიათა დასაწყისებში, რომლებიც ზემოთ იყო მოყვანილი. შეიძლება დავასახელოთ კიდევ კა ჰომილიის დასაწყისი (ნ. ზემოთ, გვ. 40), რომლის ქართულ თარგმანში არის გადმოცემული ბერძნულ სიტყვათა თანმიმდევრობა. ამას შედეგად მოჰყვა თარგმანის დატვირთვა რთული განსაზღვრებებით, რომლებშიც მიმღეობები და წარმოქმნილი ზედსართავეები შედის: ა ღ მ ლ ე ს ე ლ ნ ი... ბ ო რ გ ნ ე უ ლ ნ ი... კ ე ლ მ ყ ო ფ ე ლ ნ ი... მ ე ტ ყ უ ე ლ ი ს ა... მ ქ ა და გ ე ბ ე ლ ი ს ა...

ეგვიმ ტენდენცია — ბერძნული დედნის რაც შეიძლება სიტყვა-სიტყვით გადმოცემა — ჩანს სხვა ჰომილიათა დასაწყისების მიხედვითაც.

¹³ Die Schriften des Johannes von Damaskos, S. 108.

არსენის შესახებ მსჯელობისას კ. კეკელიძეს მისი ენის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ნიშნად მიაჩნია „რთული სიტყვები და ასეთი ფორმები: ვიდრემე, ეგერა, ძლითი“¹⁴. ზემოთ აღნიშნული იყო ვიდრემე-ს ხშირი ხმარება ით ჰომილიასა და გრამატიკულ თხზულებაში. ამას შეიძლება ისიც დავუმატოთ, რომ „დეალექტიკის“ არსენისეულ თარგმანში ვიდრემე ხშირად გვხვდება. შესაბამის ადგილებში კი ეფრემისეულ თარგმანში ეს სიტყვა ან მისი სხვა ეკვივალენტი საზოგადოდ არ არის:

ე ფ რ ე მ ე

აწ უკუე ეწოდების კაცსა მას არსება, ხოლო ფერსა შემთხუე-ვითი

ა რ ს ე ნ ი

არს უკუე სხეულო ვიდრემე არსებაჲ, ხოლო ფერი — შემთხუევეითი, თ. 1,5.

შლრ. Ἐστιν οὐκ τὸ μὲν σῶμα οὐσία, τὸ δὲ χρῶμα συμψεύχον¹⁵.

ყოველი კაცი სიტყვერ არს, ხოლო არა ყოველი სიტყვერი კაც არს.

ყოველი ვიდრემე კაცი სიტყვერ არს, ხოლო არა ყოველი სიტყვერი კაც არს. თ. 8,5.

შლრ. Πᾶς μὲν ἄνθρωπος λογικός, οὐ πᾶς δὲ λογικός ἄνθρωπος¹⁶.

ზემოთ აღნიშნული იყო ით ჰომილიაში ნასახელარი ზმნების დიდი რაოდენობით ხმარება. შეიძლება შევნიშნოთ, რომ „დიალექტიკის“ არსენისეულ თარგმანში ზოგჯერ არის ისეთი ნასახელარი ზმნები, რომლებიც შექმნილია ბერძნული ზმნის ერთი სიტყვით გადმოსაცემად და ეფრემისეულ თარგმანში ხმარებული ფორმებისაგან განსხვავდება: სახელ-ნართაულნი ვიდრემე გარე-შეიცვენ, რომელთაგან ისახელნართაულნეს თ. 21,3. ეფრ.: ნართაულნი სახელნი გამოაჩინებენ ნივთსა, რომლისაგან დაერთნეს სახელსა კაცისასა, შლრ. τὰ μὲν παρῶνυμα περὶ ἕχουσι τὰ ἄφ' ὧν παρῶνιμασθησῶν¹⁷.

მ ყ უ დ რ ო ე ბ ს არსენ 26,1 (მყუდრო არს, ეფრ.) — შლრ. ἡρεμεῖ¹⁸.

¹⁴ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტ. ისტორია, I, გვ. 275.

¹⁵ Die Schriften von Johannes von Damaskos, S. 58.

¹⁶ სს. თხზ. გვ. 85.

¹⁷ სს. თხზ. გვ. 103.

¹⁸ სს. თხზ. გვ. 107.

ეფრემ მცირის ნათარგმნ თხზულებებში, როგორც ცნობილია, ხშირად გვხვდება მარგინალური შენიშვნები, რომლებიც მას ბერძენ მწიგნობართა მიბაძვით შემოუღია¹⁹. ეფრემის შემოღებულ სისტემას ჩსდევდნენ მისი მოწაფეები, მათ შორის არსენიც. „შეისწავეები“ მრავლად აქვს დართული არსენის შრომებს. „ხრონოლორაფში“ იგი წერს: „შეისწავე, ვითარმედ ჩუეულებად ბერძენთა ენისად იუდეან უწოდს ჰურიათა“²⁰. სჯულისკანონში ერთ-ერთ ვრცელ შენიშვნაში იგი უცხო სიტყვათა მნიშვნელობებს განმარტავს: „შეისწავე, ვითარმედ ყოველნი ესე წოდებანი... ნეარონნი, კოდიკონი, დიგესტონნი... სახელ არიან ჰრომაულთა აწ ბერძენთა შორის მყოფთა სამოქალაქოთა წიგნთანი... ხოლო კოდიკოა სახელი არს ჰრომაული და ეწოდების გუჯარსა განვრცელებით მქონებელსა სამეფოთა რათმე პირთა...“²¹.

ზემოთ ნაჩვენები იყო ათონური ხელნაწერის „შეისწავეთა“ ერთი ნაწილი, რომელშიც განმარტებულია ხელნაწერის ტექსტში ნახსენები სიტყვების მნიშვნელობები. სხვაგან მარგინალურ შენიშვნებში მოცემულია აგრეთვე ტექსტთან დაკავშირებული სხვადასხვა ხასიათის განმარტებები, მაგალითად, ლა სიტყვის დასაწყისში ახსნილია, თუ რატომ ეწოდა ქრისტეს სახელი, რომელიც „დედალი არს ბერძულ“ (ე. ი. სიბრძნე — σοφία; ნ. გვ. 60). კვ ჰომილიაში ტექსტის „ესგოდენნი შეკამნეს“ ფრაზას ახლავს განმარტება: „შეკმად წარგებასა იტყვას, ვინათგან ესრეთ ჩუჭულ არს სიტყუად ბერძენთა“. კე სიტყვაში მპარავზე მსჯელობის დროს („რამეთუ ეა მპარავი თვთეულსა თვისსა საყუჭდრელ სათქუმელ არს“) შენიშნულია: „შეისწავე, რამეთუ ესრეთ იტყვს, ვითარ-იგი პარვაა ვიდრემე ბოროტ საქმე არს, ხოლო დაასწორო თუ ავაზაკობასა და მკლველობასა თანა, სუბუქად ყოფად საგონებელ არს. ეგრეთვე სოდომმან არა ცოდაო კერძოცა ცოდვისა შენისაა“.

¹⁹ ეფრემი წერს: შეისწავენი და განსაზღვრება განჩინებითურთ და სამეცნიეროა ესე ყოველთა წიგნთა ბერძულთა უწერიან კიდესა... ეორდანიო, ქრონიკები, I, გვ. 217. ეფრემის შეისწავეები „სამოციქულოში“ — ნ. კ. დანელია, ქართული სამწერლო ენის ისტორიის საკითხები, გვ. 328—333.

²⁰ ხრონოლორაფი გიორგი მონაზონისა, გამოცემა ს. ყაუხჩიშვილისა, თბ., 1920, გვ. 46. ნ. კიდევ: გვ. 20, 23, 25, 28, 46, 49, 68 და სხვ.

²¹ დიდი სჯულისკანონი, გვ. 136—137, ნ. კიდევ: გვ. 126, 131, 133, 134, 141, 185 და სხვ.

ამრიგად, საანალიზო თხზულებებში შეიმჩნევა ზოგიერთი ნიშნები, რომელსაც უდავოდ არსენის მიერ ნათარგმნ თხზულებებში ეძებნება პარალელი. შეიძლება თუ არა ამის საფუძველზე ათონურ კრებულში შესული თარგმანები უყოყმანოდ გამოვაცხადოთ არსენის შესრულებულად, ხოლო „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ მის მიერ დაწერილად ვფიქრობთ, რომ ამ კითხვაზე დადებითი თუ უარყოფითი პასუხის გასაცემად საჭიროა მომავალში კიდევ დაიძებნოს სხვა უფრო დაწვრილებითი მონაცემები, რადგან ერთეული ფაქტების მოწმობა სარწმუნო საყრდენს ამ საკითხის გადასაწყვეტად ვერ მოგვცემს. ეფრემის ან არსენი იყალთოელის მიჩნევა გრამატიკული თხზულების ავტორად ჯერჯერობით მხოლოდ სავარაუდო შეიძლება იყოს.

A 32r, S 106r

სიტყუაჲ ართრონთათჳს¹

1. შეისწავე, რამეთუ ვინაჲთგან ართრონთა ძლით უმეცრაღ²
 და ბნელად საგონებელ არს ენასა ზედა ჩუენსა³ ლექსი თარგმა-
 ნებული, რომელსა წმიდათა შორის იოანე ოქროპირი მწვალე-
 ბელთაგან მოლებულად წინა-აღსადგომელად ჩუენ მართლმადი-
 დებელთა მომართად იტყვს ლექსსა მას იოანე მახარებლისა
 მიერ თქუმულსა ძისათჳს; და ბერძულსა შინა ვიდრემე ნათლად
 ძეს ლექსი იგი; ხოლო გარდამოითარგმნოს რაჲ, დაბნელებების
 უართრონობისათჳს ენისა ჩუენისა და ცხადსა და ნათელსა სიტყ-
 ყუასა⁴ უცნაურ ვინამე ჰყოფს, რამეთუ შეუძლებელ არს თარ-
 გმანებაჲ მისი ენასა ზედა ქართულსა; ხოლო რაჲთა გამოვაჩი-
 ნოთ, თუ რაჲ არს ართრონი და ვითარ ვერ ეგების ენასა⁵ ზედა
 ქართულსა თარგმნაჲ⁶ მისი და ვითარ იწუმევენ ამას ართრონსა
 ბერძენნი, არა დაეფაროთ ძალისაებრ და გულისგმის-ყოფისა⁷
 ჩუენისა⁸.

A 32va

ჩუენსა
გვ. 21-2

2. ხოლო საჭირო არს პირველად თქუმად, თუ რანი არიან
 ართრონნი. საცნაურ უკუე იყავნ⁹, რამეთუ სახელნი ყოველნი¹⁰
 —სულიერთა და უსულოთანი, ხილულთა და უხილავთანი—სამ-
 თა სახელის-დებათაგან საცნაურ იქმნებიან და იწოდებიან ბერ-
 ძენთა¹¹ შორის, ესე იგი არს: მამალთა და დედალთა¹² და შუა-
 თაგან. ამათ მამალთა და დედალთა და შუათა სახელთაგან არა
 თითოეულსა¹³ სახელსა სამნივე და სამთაგანვე სახელის-დებათა

ტექსტისათვის: შენიშვნებში ნაჩვენებია ორივე ნუსხას ყველა ვარიანტი—ერთი
 გამოჩაკლისით: უმ დაწერილობანი (შუქნიერ, საძირკულ და სხვ.) გასწორებულია
 საჯანგებო მითითების გარეშე (ნ. გვ. 77, 91). ასევეა ათონური ნუსხის მიხედვით და-
 ბეჭდილ ოქროპირისეულ თხზულებაშიც.

1 სიტყუაჲ ართრონთათჳს]—A. 2 უმეცრაღ] სრულად სწერია A, უმეცრღ S.
 3 ზედა ჩუენსა] ჩუენსა ზედა S. 4 სიტყსაჲ S. 5 ენასა S. 6 თარგმნა S. 7 ყო-
 ფისაჲ S. 8 ჩუენისაებრ S. 9 იყენა S. 10 ყოველთა S. 11 ბრძენთა S. 12 დე-
 დალთა] + შორის S. 13 თვეულსა S.

ეწოდებიან, არამედ ყოველთა სახელთა შორის გინა თუ მამალი ეწოდების სახელი, გინა თუ დედალი, გინა თუ შუამ¹ და თვნი-სა სახელისა აქუს განკუთნვილება; და არა გარდაარწყუმის ერ-თი მეორისასა სახელთა ცვალებულებად, არამედ თითოეულისა² ნათესავისასა² სცავს თითოეული დრეკასა სახელთასა³.

არამედ
მამალი
დედალი
შუამ
თვნი
განკუთნვილება
გარდაარწყუმის
მეორისასა
სახელთა
ცვალებულებად
თითოეულისა
ნათესავისასა
სცავს
თითოეული
დრეკასა
სახელთასა

A 33rb
3. და ართრონი⁴ თითოეულისა⁵ ნათესავისანი⁶ არიან ათ-ცამეტ⁷; ათცამეტნი ვინაჲ მამლისა ვიდრემე ნათესავისანი⁸, რომელთა ყოველთა დრეკათა შინა სახელთასა წინა დაუსხმენ სახელთა, არიან ესე:

ო⁹ [ბ], ტუ¹⁰ [თშ], ტო [ტწ], ტონ¹¹ [ტონ], ო¹² [ბ];

ტო [ტა], ტვნ [ტონ], ო¹³ [ბ];

ჯ[ი], ტონ [ტან], ტვნ [ტონ], ტუს¹⁴ [ტონ], ო¹⁵ [ბ].

არამედ
ყოველთა
სახელთა
შორის
გინა
თუ
მამალი
ეწოდების
სახელი
გინა
თუ
დედალი
გინა
თუ
შუამ
და
თვნი
სა
სახელისა
აქუს
განკუთნვილება
და
არა
გარდაარწყუმის
ერ
თი
მეორისასა
სახელთა
ცვალებულებად
არამედ
თითოეულისა
ნათესავისასა
სცავს
თითოეული
დრეკასა
სახელთასა

S 106v
ესე ვიდრემე მამალთა სახელთა ართრონი არიან, ესე იგი არს დასაწყისნი სახელთანი. | და რამეთუ ართრონი სხუანი არიან არიან, თვნიერ საძირკუელნი სახელთანი¹⁶, ვინათგან, იტყოდიან რაჲ სახელთა¹⁷, წინა დაუსხმენ თითოეულისა¹⁸ ჟამისა შებ-სგავსებულთა ართრონთა.

არამედ
ყოველთა
სახელთა
შორის
გინა
თუ
მამალი
ეწოდების
სახელი
გინა
თუ
დედალი
გინა
თუ
შუამ
და
თვნი
სა
სახელისა
აქუს
განკუთნვილება
და
არა
გარდაარწყუმის
მეორისასა
სახელთა
ცვალებულებად
არამედ
თითოეულისა
ნათესავისანი
არიან
ათ
ცამეტ
ათცამეტნი
ვინაჲ
მამლისა
ვიდრემე
ნათესავისანი
რომელთა
ყოველთა
დრეკათა
შინა
სახელთასა
წინა
დაუსხმენ
სახელთა
არიან
ესე

4. რამეთუ სამებცა ვიდრემე სხელი დედალი არს მათისებრ ენისა, ზოლო ღმერთისაჲ—მამალი; და ღმერთსა ვიდრემე ეწოდების „თოს“ [მბც], ზოლო და-რამ-უწყუმონ ართრონი პირველი, ესრეთ [იტყვან¹⁹, ვითარმედ: „ო თოს“ [ბ მბც]. და „ონ“-ი არს პირველი ართრონი, რაჟამს ადვილობითად იტყუმეგდენ ქსენებასა სახელისასა; და რამეთუ სამჯუარად დაუსხმენ ართრონთა²⁰; ხუთთა ერთსა პირსა ზედა და სამთა—ორობითასა.

არამედ
ყოველთა
სახელთა
შორის
გინა
თუ
მამალი
ეწოდების
სახელი
გინა
თუ
დედალი
გინა
თუ
შუამ
და
თვნი
სა
სახელისა
აქუს
განკუთნვილება
და
არა
გარდაარწყუმის
მეორისასა
სახელთა
ცვალებულებად
არამედ
თითოეულისა
ნათესავისანი
არიან
ათ
ცამეტ
ათცამეტნი
ვინაჲ
მამლისა
ვიდრემე
ნათესავისანი
რომელთა
ყოველთა
დრეკათა
შინა
სახელთასა
წინა
დაუსხმენ
სახელთა
არიან
ესე

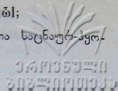
5. ორობითთანიცა²¹ ხუთნი არიან და განმრავლებით[თა]ნიცა; გარნა ორობითთასა ორთა²² ართრონთა გარდაარწყუმენ სხუათა ორთა ზედა. ამისთვის, ხუთთაგან ორნი რაჲ ორთა ზედა გარდაარწყუნე, სამად შეიკმნებიან, რომელ არიან პირველისა და ერთისა სახელისანი ესე:

1 შუა S. 1a თითოეული S. 2 ნათესავისა S. 3 თითოეული დრეკასა სახელთასა—S. 4 და ართრონი—S. 5 თითოეულისა S. 6 ნათესავისა S. 7 ათცამეტ—S. 8 ნათესავისა S. 9 ო ო S. 10 ტო S. 11 ტონი S. 12 ო ო S. 13 ო ო S. 14 ტო უს S. 15 ო ო S. 16 სახელთანი+და S. 17 სხლთა S. 18 თითოეულისა S. 19 იტყვნ S. 20 ართრონთა + გარდაარწყუმენ S. 21 ორობითთანიცა S. 22 ორთა S.

ო¹ [მ], ტუ [თჲ], ტო [ტჲ], ტონ [ტჲ], ო [მ];

ხოლო ორობითისანი², რომელნი ორთა პირთა საცნაურ-ჰყოფენ მხოლოდ, ესენი არიან:

ტო [ტჲ], ტუნ [თჲ], ო [მ];



A33va და განმრავლებითა ესენი საცნაურ-ჰყოფენ:

კ [იჲ], ტონ [ტჲ], ტკს [თჲ], ტუს [ტჲ], ო [მ].

აქტი აქტი
თეოდორე

6. ვინაჲ პირველსავე სიტყუასა ზედა³ აღვიდეთ. რამეთუ რაჟამს პირველად⁴ ადვილობითად და ერთსა პირსა აქსენებდენ და ართრონი დაუსუან⁵, ესრეთ იტყუან⁶, ვითარმედ: „ო თეოს“ [მ ზედ], ხოლო უკუეთუ უართრონოდ იტყოდინ⁷, გამოუღებენ „ონ“-სა და ესრეთ იტყუან, ვითარმედ: „თეოს“ [მ ზედ] ესე იგი არს, ვითარმედ: „ღმერთი“. რამეთუ ჩუენსა ენასა არა ჰქონან სახელთა წინა დასასხმელნი ართრონნი, ვინაჲცა⁸, რაჟამს გეგულეზოდის ბერძულსა ართრონიანსა⁹ სახელსა თარგმანებაჲ, „ო თეოს“-სა [მ ზედ] ესრეთ სთარგმნი, ვითარმედ: „ღმერთი“. ხოლო უკუეთუ „თეოს“-სა [მ ზედ] თვნიერ ართრონისა, ესრეთვე, ვითარმედ: „ღმერთი“¹⁰. რამეთუ არა არს ართრონი ენასა ზედა ჩუენსა¹¹ და ვერ შესაძლებელ¹² არს თარგმნა¹³ მისი, ვინაჲთვან არა არს. რამეთუ ართრონი¹⁴ წინა-დასადებელი¹⁵ არს სახელისაჲ¹⁶ და შუენიერ-ჰყოფს სახელსა და რეცა პატივისა რასმე მიჰმადლებს¹⁷.

7. ხოლო შობილობითად რაჲ იტყოდინ¹⁸ საზღვართაებრ მათთა ღრამმატიკოსთა¹⁹ განწესებისა²⁰, ესრეთ იტყუან, ვითარმედ: „ტუ თეუ“ [თჲ ზედ], ესე იგი არს, ვითარმედ²¹: „ღმერთისაჲ“. ხოლო მიცემითად რაჲ იტყოდინ²²—„ტო თეო“²³ [ტჲ ზედ], ესე იგი არს, ვითარმედ: „ღმერთსა“; და²⁴ მიზეზობითად²⁵ რაჲ,

გოტიკი

ძედა - აბო
ძედაძედა

1 ო ო S. 2 ორობითთნნი S. 3 ზედა—S. 4 პირველად | + და A. 5 დასენ S. 6 იტყუნ S. 7 იტყოდინ | სწერია სრულად A, იტყლიან S. 8 ვინაჲცა | სწერია-სრულად A, ვინაჲცა S. 9 ართრონიანისა S. 10 ხოლო უკუეთუ „თეოს“-სა თვნიერ ართრონისა, ესრეთვე, ვითარმედ: „ღმერთი“—S. 11 ზედა ჩუენსა | ჩუენსა ზედა—S. 12 შემძლებელ S. 13 თარგმნა S. 14 ართრონნი S. 15 წინა-დასადებელი S. 16 სახელისა S. 17 მიმადლებს S. 18 იტყოდინ | სწერია სრულად A, იტყლიან S. 19, ღრამმატიკოსთა S. 20 განწესებისაებრ S. 21 ესე იგი არს, ვითარმედ | ედ ესე იგი არს S. 22 იტყოდინ | სწერია სრულად A, იტყლიან S. 23 თეუ S. 24 და | ხოლო S. 25 მიზეზობითად S.

ცემ ამას რასმე?¹“ და მან გრქუს, ვითარმედ: „ღმერთსა“, ვე-
ნა თუ „ღმერთთა“, ანუ თუ „კაცთა“ გინა „ანგელოზთა“; ხოლო
მიზეზობითი—ამისთვის, ვინაჲთგან, იკითხვიდე რაჲ ვისგანმე,
ვითარმედ: „ვის ეძიებ?“ და² მან გრქუს, ვითარმედ: „ღმერ-
თსა“ გინა თუ³ „ღმერთთა“, გინა თუ „კაცთა“, ანუ სწულთა⁴
რაათამე⁵.

A34va 11. ესრეთ⁶ | ორი ძალი აქუს ლექსსა⁷ ამას და ერთითა გუა-
რითა ითქუმის ორივე ქართულსა ენასა⁸ ზედა. გარნა არა ბერ-
ძლცა⁹, არამედ მიცემითი¹⁰ ერთობითთაჲ¹¹ „ტო თეო“ [ტო
მჲჲ] და მიცემითი¹² განმრავლებითთაჲ¹³; „ტეს თეეს“ [თეს
მჲჲჲ], ეგრეთვე მიზეზობითი¹⁴ ერთობითთაჲ¹⁵ „ტონ თეონ“
[ტონ მჲჲჲ]. ხოლო [მიზეზობითი¹⁷] განმრავლებითთაჲ¹⁸: „ტუს¹⁶
თეუს²⁰ [თესჲ მჲჲჲ]—ესრეთ²¹ განყოფილებაჲ აქუს ურთიერ-
თას. ხოლო წოდებითი²² განმრავლებითთაჲ²³: „ო თევ²⁴“ [ო
მჲჲჲ], ესე იგი არს, ვითარმედ: „ღმერთნო“.

ესრეთ ათცამეტ არიან ღრეკანი²⁵ სახელთა მამალთანი, ვი-
თარცა ზემო აღგვწერიან, ართრონნი ათცამეტნი; და კუალად
თითოეულისა²⁶ საჭმარებისაებრცა²⁷ წარმოგვჩენიან²⁸ ათცამეტ-
ნი²⁹ იგი ართრონნი. და ესე ვიდრემე მამალთა ართრონთათეს.

12. ხოლო³⁰ დედლისა სახელისა ართრონნი თავით კერძო და-
სასხმელნი, ვითარცა საფუძველნი რაჲმე და საშუენებელნი³¹,
ვითარცა ზემო³² გვთქუამს, არიან ესე:

- ი[ჩ], ტის [ტჲჲ], ტი³³ [ტჲ], ტინ [ტჲჲ], ო [ო];
- ტა [ტჲ], ტენ³⁴ [ტჲჲ], ო [ო];
- ე [აჲ], ტონ³⁵ [ტჲჲ], ტეს³⁶ [ტჲჲ], ტას [ტჲჲ], ო [ო];

1 რასმე] სწერია სრულად A, რასამე S. 2 ეძიებდა S. 3 „ღმერთსა“, გინა თუ]—
AS. 4 სხთაჲ S. 5 რასმე S. 6 ესრეთ] ესე S. 7 ლექსა A, ლესა S. 8
ქართულსა ენასა] ენასა ქართულსა S. 9 ბერძულსაცა S. 10 მიცემით S. 11 ერთო-
ბითთა S. 12 მიცემითთა S. 13 განმრავლებითთა S. 14 მიზეზობითთა S. 15 ერთო-
ბითთა S. 16 თეოს S. 17 მიზეზობითი]—AS. 18 განმრავლებითთა S. 19 ტეს S.
20 თეეს S. 21 ესრეთ] ერთ S. 22 წოდებითა S. 23 განმრავლებითთა S. 24 თეო S.
25 ღრეკანი S. 26 თეთეულისა S. 27 საჭმარისაებრცა S. 28 წარმოგვჩენია S. 29
ათცამეტნი S. 30 ორივე ხელნაწერში ამ სიტყვის გასწვრივ აშიაზე მთავრულით (S-ში
სინგურით) ტექსტის ხელით სწერია „დედალნი“. 31 სსუტბლნი S. 32 ზემო]—S.
33 ტი]—S. 34 ტენ]—S. 35 ტენ S. 36 ტეს]—S.

13. რამეთუ სამებისა სახელი დედალი არს და ითქუმის ეს-
რეთ: „ტრიას“ [ტრ:ძჲ]. ხოლო¹ ართრონიანად რაჲ იტყოდინ²,
ამათ ზემო წერილთა ათცამეტთა ართრონთაგან თავისა ართრონი-
სა³, რომელ არს „ინ“-ი, თავით⁴ კერძო დაუსუმენ⁵ და იტყვიან⁶
ესრეთ, ვითარმედ: „ი ტრიას⁷“ [ი ტრ:ძჲ]; და ნათესაობითად⁸
რაჲ იტყოდინ⁹ უართრონოდ: „ტრიადოს“ [ტრ:ძმძჲ] და¹⁰ არ-
თრონიანად: „ტის ტრიადოს“ [ტის ტრ:ძმძჲ]. ეგრეთვე მიცემი-
თად უართრონოდ: „ტრიადი¹¹“ [ტრ:ძმძჲ] და ართრონიანად: „ტრ-
ტრიადი“ [ტრ ტრ:ძმძჲ]; და მიზეზობითად უართრონოდ: „ტრია-
და“ [ტრ:ძმძჲ] და ართრონიანად: „ტინ ტრიადა“ [ტინ ტრ:ძმძჲ];
და წოდებითად უართრონოდ: „ტრიას“ [ტრ:ძჲ] | და ართრონი-
ანად: „ო ტრიას“ [ო ტრ:ძჲ]. ესე ვიდრემე ერთისა პირისა სახე-
ლის-დრეკანი¹² არიან ხუთნი, რომელსა ერთობითად უწოდენ.

A35rb

14. ხოლო თრობითნი არიან ესე: რაჲამს ორთა პირთა ცხად-
ჰყოფდენ¹³ უართრონოდ: „ტრიადე“ [ტრ:ძმძჲ], ხოლო ართრო-
ნიანად: „ტა¹⁴ ტრიადე“ [ტა ტრ:ძმძჲ]; და ნათესაობითად¹⁵ და მი-
ცემითად უართრონოდ: | „ტრიადენ“ [ტრ:ძმძჲ:ν] და ართრონი-
ანად: „ტენ ტრიადენ¹⁶“ [ტენ ტრ:ძმძჲ:ν]; ხოლო წოდებითად უარ-
თრონოდ: „ტრიადე“ [ტრ:ძმძჲ] და ართრონიანად: „ო ტრიადე“
[ო ტრ:ძმძჲ].

S107v

15. ხოლო მრავალთა რაჲ პირთა ცხად-ჰყოფდენ, ადვილო-
ბითად¹⁷ უართრონოდ: ¹⁸„ტრიადეს“ [ტრ:ძმძჲჲ], ვითარმედ: „სა-
მეზანი“, ხოლო ართრონიანად: „ე ტრიადეს“ [აჲ ტრ:ძმძჲჲ], ვი-
თარმედ: „სამეზანი“; ეგრეთვე ნათესაობითად¹⁹ უართრონოდ:
„ტრიადონ“ [ტრ:ძმძჲν] და ართრონიანად: „ტონ ტრიადონ“
[ტონ ტრ:ძმძჲν], ვითარმედ: „სამეზათანი“; ხოლო მიცემითად
უართრონოდ: „ტრიასი²⁰“ [ტრ:ძსჲ] და ართრონიანად: „ტეს²¹
ტრიასი“ [ტაჲჲ ტრ:ძსჲ], ვითარმედ: „სამეზათა“; ხოლო მიზეზო-
ბითად უართრონოდ: „ტრიადას“ [ტრ:ძმძჲჲ] და ართრონიანად:

1 ხოლო—S. 2 იტყოდინ] სწერია სრულად A, იტყდინ S. 3 ართრონიანა A.
4 თავის S. 5 დაუსუმენ A. 6 იტყვიან]+და S. 7 ტრიას S. 8 ნათესაობით-
თად S. 9 იტყდინ A, იტყდინ ამათ ზემო ათცამეტთა S. 10 და]—S. 11 ტრ-
ადე S. 12 სხელ რეკანი S. 13 ჰყოფენ S. 14 ტ(მოძღვენო ასო წაშლილია) S. 15
ნათესაობითად S. 16 ტრადენ S. 17 ადვილობითად]+და S. 18 უართრონოდ S. 19
ნათესაობითად S. 20 ტრიას S. 21 ტეს AS.

„ტას ტრიადას“¹ [τὰς τρεῖδας], ვითარმედ: „სამეგობათა“². ხოლო წოდებითად უარტრონოდ: „ტრიადეს“ [τρεῖδας], და აოთრონინიანად: „ო ტრიადეს“ [ὁ τρεῖδας]. ვითარმედ: „მე სამეგობანო“. ესრეთ სხუა-სახე და² განყოფილების მქონებელს არიან მამალთაგან დედალნი არტრონნი და სახელნი.

16. ამითვე³ სახითა შუანი არტრონნი არიან, რამეთუ პეგვანან ვიდრემე რიცხვთა⁴ და გუარითა⁵ დრეკისათა⁶, გარნა განყოფებიან მამალთა და დედალთაგან. და ზემო-თქმულნი არიან მამალნი და დედალნი; ხოლო რომელთა აწ ვიტყვთ⁷, არიან შუანი:

ტო [τὸ], ტუ [τὸν], ტო [τὸν], ტო [τὸν], ὁ [ὁ];
 ტო [τὸν], ტუნ [τὸν], ὁ [ὁ];
 ტა [τὰ], ტონ⁸ [τὸν], ტუს [τὸν], ტა [τὰ], ὁ [ὁ].

A35va

17. და სულსა წმიდასა არა მამალი ეწოდების სახელი, არცა დედალი, არამედ შუა⁹. ამისთვისცა და შუეათცა მოქენე არს გუმევად არტრონთა, რამეთუ რაჟამს ერთობითთა პირთა ცხად-პყოფდენ¹⁰, პირველად ესრეთ იტყვან უარტრონოდ: „პნეემა“ [πνεῦμα] და არტრონინიანად: „ტო პნეემა“ [τὸ πνεῦμα], ვითარმედ: „სული“; და ნათესაობითად¹¹ უარტრონოდ: „პნეემატოს“ [πνεύματος] და არტრონინიანად: „ტუ პნეემატოს“ [τὸν πνεύματος], ვითარმედ: „სულისა“¹²; ხოლო მიცემითად უარტრონოდ: „პნეემატი“ [πνεύματος] და¹³ არტრონინიანად: „ტო პნეემატი [τὸν πνεύματος] ვითარმედ: „სულსა“; და მიზეზობითად უარტრონოდ: „პნეემა“ [πνεῦμα], და არტრონინიანად: „ტო პნეემა“ [τὸ πνεῦμα], ვითარმედ: „სულსა“; ხოლო წოდებითად უარტრონოდ: „პნეემა“ [πνεῦμα] და არტრონინიანად: „ო პნეემა“ [ὁ πνεῦμα], ვითარმედ: „მე სული“.

18. ეგრეთვე ორობითნი უარტრონონი: „პნეემატე [πνεύματος], „პნეემატუნ“ [πνεύματος], „პნეემატე“ [πνεύματος]; ხოლო არტრონინიანად: „ტო პნეემატე“ [τὸ πνεύματος], „ტუნ პნეემა-

1 ტრიადას S. 2 სხუა-სახე და სხვა სახედ S. 3 ამ სიტყვის განწერივ ორსავე ზღუნაწერში აშიაზე მთავრულით სწერია: „შუანი“. 4 რიცხვთა S. 5 გუარითა S. 6 დრეკისათა S. 7 ვიტყვ S. 8 ტუნ S. 9 შუა S. 10—პყოფენ S. 11 ნათესაობითად S. 12 სულისა S. 13 და—S.

ტუნ¹ [თინუ პუხუძათს]. „ო პნევემატე“ [შ პუხუძათს], ვითარ-
მედ: „ორნი სულნი, სულთანი, სულნო“.

ხოლო განმრავლებითნი უარტრონონი: „პნევემატა“ [პუხუ-
ძათს], „პნევემატონ“ [პუხუძათს], „პნევემასი“ [პუხუძათს],
„პნევემატა“ [პუხუძათს], „პნევემატა“² [პუხუძათს]; ხოლო აით-
რონიანად: „ტა პნევემატა“ [ტა პუხუძათს], „ტონ პნევემატონ“
[ტონ პუხუძათს], „ტუს პნევემასი“ [ტუს პუხუძათს], „ტა“³ პნევე-
მატა (ტა პუხუძათს) „ო პნევემატა“⁴ [შ პუხუძათს], ესე იგი არს,
ვითარმედ: „სულნი, სულთანი, სულთა, სულთა, ზ სულნო“.

19. და ამათ ათცამეტთა არტრონთაგან ერთი ოდენ მხოლოდ
შესაძლებელ არს ენისა ჩუენისაგან თქუმად, რომელ არს წოდე-
ბითისა თავით კერძო „ო“-ჲ; და სხუანი არტრონნი ქუე დაგუ-
ტევიან⁵, და არა თუ ესრეთ ვინმე, ვითარცა ბერძულად
არიან, დაუსხნეს, სხუებ⁶ შეუძლებელ არს თარგმნა⁷.

A56rb

ხოლო ბერძულთავე არტრონთა⁸ ქართულსა | დაუსხმადე
თუ⁹, ესრეთ იქმნებიან, ვითარმედ¹⁰: „ო ღმერთი, ტუ ღმრთი-
საჲ¹¹, ტო ღმერთსა, ტონ ღმერთსა, ზ ღმერთო; ტო¹² ღმერთნი
ორნი, ტუნ ღმერთთანი, ზ ღმერთნო; ვ ღმერთნი | მრავალნი,
ტონ ღმერთთანი, ტუს ღმერთთა¹³, ტუს ღმერთთა, ზ ღმერთნო“.

510er

20. ესრეთვე და¹⁴ დედალნი არტრონნი სამებისანი, ვითარ-
მედ: „ი სამებაჲ, ტის სამებისაჲ¹⁵, ტისამებასა, ტინ სამებასა¹⁶,
ზ სამებაო;“ ხოლო ორობითად: „ტა¹⁷ სამებანი, ტენ სამებათანი,
ზ სამებანო“; და განმრავლებითად: „ე სამებანი, ტონ სამება-
თანი¹⁸, ტეს სამებათა¹⁹, ტას²⁰ სამებათა, ზ სამებანო“.

ამათდავე მსგავსად შუანი არტრონნი²¹, ვითარმედ: „ტო სუ-
ლი, ტუ სულისაჲ²², ტო სულსა, ტო სულსა, ზ სულო“; ორო-
ბითნი: „ტო სულნი, ტუნ სულთანი, ზ სულნო“; განმრავლებით-
ნი: „ტა სულნი, ტონ²³ სულთანი. ტუს სულთა, ტა სულთა,
ზ სულნო“; გარნა არცა ეგების ესრეთ თქუმაჲ²⁴ ქართულად და

1 „პნევემატე“, ხოლო არტრონიანად: „ტო პნევემატე, ტუნ პნევემატუნ“—S. 2
პნევემატე S. 3 ტან S. 4 პნევემატე S. 5 დაგუტევიან A, დაგუტევიან S. 6 სხუშხ S
7 თარგმნა S. 8 არტრონთა S. 9 დაუსხმადე თუ | დაუსხმადეს S. 10 ვითარმედ—S
11 ღო S. 12 ტუ(გადამწერს ჯერ დაუწერია“ ტუნ“, მერე ხოლო ასო წაუშლია). 13
ღმერთთა—S. 14 და—S. 15 სამებისა S. 16 სმზდა S. 17 ტან S. 18 სამებათა S.
19 სმზთნი S. 20 ტეს S. 21 არტრონნი+არიან S. 22 სულისა S. 23 ტუნ S.
24 თქუმა S.

არცა ჰმუენის¹ ენასა ჩუენსა ართრონი ბერძული^{1a}; რა ქართულნი ართრონი არა არიან.

21. და ოდეს ართრონისათჳს² ითარგმანებულეს, რაჲცაჲ³ სიტყუაჲ ბერძულისაგან, ბნელად ვიდრემე³ და მვეუგარად⁴ ექმნების თარგმნაჲ⁵ ართრონიანისა სიტყუსაჲ⁶, ვითარცა ესერა ქმნილ არს ღმრთისმეტყუელისა და მახარებელისა იოანეს მიერ⁷ თქმულსა სიტყუასა შინა თავსა სახარებისასა, და ართრონსა ძისათჳს არა დაპრთავს⁸; ხოლო იოანე ოქროპირი თარგმნის და განუმარტებს მწვალებელთა სიტყუასა⁹ მას უართრონოსა და აღუქსნის მრავალთა გამოსაჩინებელთა მიერ, მეტყუელი, ვითარმედ: „დაღათუ აქა ართრონი¹⁰ არა იცუმი¹¹ მახარებელმან, რამეთუ არა შეჰვეა | ნდა რეცა, და მრავალგზის უართრონოდცა იტყუან მრავალნი წმიდათაგანნი და ართრონიანდცა; გარნა მრავალთაგან ართრონიანდცა¹² იტყუს¹³ ესევე მახარებელი და ამით ვიდრემე¹⁴ სახითა¹⁵ დაჰქსნის მრავალგამომეძიებლობასა¹⁶ მწვალებელთასა.

A86va

სა. დ. მოს. -
თავით სა. ს. ს. ს.
თ. ა. ქა.

22. ხოლო სიტყუაჲ იგი უართრონოჲ¹⁷ ესე არს, რომლისა მიერ წინა-აღუდგებიან¹⁸ მწვალებელნი, ვითარმედ: „ღმერთი იყო სიტყუაჲ¹⁹“. რამეთუ არა ესრეთ თქუაო მახარებელმან, ვითარმედ: „ო თეოს [რ მჳდჯ] იყო სიტყუაჲ“, არამედ ვითარმედ: „თეოს [მჳდჯ] იყო სიტყუაჲ“. და რამეთუ ესრეთ თქუმაჲ²⁰, თუ: „ო თეოს“ [რ მჳდჯ] ართრონიანი არს, რაჲჲმს „ონ“-ი თავით კერძო დაუსუა; და რაჲჲმს „ონ“-ი, რომელ არს ართრონი, არა დაუსუა თავით კერძო, ესრეთ ითქუმის, ვითარმედ: „თეოს“ [მჳდჯ]. და²⁰ აქა სიტყუასა ამას შინა არა არს ართრონი, რომელსა ღმრთისმეტყუელი იტყუს, ვითარმედ: „ღმერთი იყო სიტყუაჲ“. რამეთუ არა იტყოდის²¹, თუ: „ო ღმერთი იყო სიტყუაჲ“, არამედ ვითარმედ: „ღმერთი იყო სიტყუაჲ“. და ამისთჳს იტყოდეს

1 მუენის. S. 1a ართრონი ბერძული] და ართრონი ბერძულნი არიან S. 2 ართრონთათჳს S. 2a რაჲცა S. 3 ვითარმე A, ვითარმე S. 4 შეუგარად A, უგუარად S. 5 თარგმნა S. 6 სიტყუსა S. 7 მიერ]—S. 8 დართავს S. 9 სიტყუსა S. 10 ართრონი S. 11 იცუმი S. 12 იტყუან მრავალნი წმიდათაგანნი და ართრონიანდცა; გარნა მრავალთაგან ართრონიანდცა]—S. 13 იტყუნ S. 14 ამით ვიდრემე] ამითვემე S. 15 სახით S. 16 მრავალგამომეძიებლობას S. 17 უართრონო S. 18 წინა-აღუდგებიან A. 19 თქუა S. 20 და]—S. 21 იტყოდეს S.

1* ი. 1.1.

მწვალებელნი, ვითარმედ: „უკუეთუ უართრონოდ ავსენებს ღმრთად ძესა, არა სადამე¹ სწორ არსო მამისა ძე, რამეთუ უართრონობაჲ უმდაბლესობასა გამოაჩინებსო ძისა მამისაგან“. გარნა დაქსნის და უკუნარლუევს ყოველსა² წმინდასა მწვალებელთა³ ძის-მბრძოლთასა⁴ დიდი ესე წმიდათა შორის ირანე ოქროპირი.

23. ხოლო არიან დამორჩილებითნი ამით პირველთა ართრონთანი სხუანიცა ართრონნი⁵, ათ-ათი თითოეულისა⁶ ნათესავისა-და⁷ დამორჩილებული, რომელ არიან ესე:

მამალთანი ვიდრემე⁸:

ოს [ზღ], უ⁹ [ონ], ო [წ], ონ¹⁰ [ზვ];

ო [წ], კნ [ონ];

A37r b

კ¹¹ [ონ], ონ [წვ], კს [ონღ], | უს¹² [ონღ].

ხოლო დედალთანი დამორჩილებითნი:

ი¹³ [ჩ], ის [ჩღ], ი [ჩ], ინ [ჩვ];

ო¹⁴ [წ], კნ¹⁵ [ონ];

ე [აწ], ონ [წვ], ეს [აწღ], ას [აწღ];

ხოლო შუათანი დამორჩილებითნი:

ო [შ], უ [ონ], ო [წ], ო [შ];

ო [წ], კნ [ონ];

ა [შ], ონ¹⁶ [წვ], კს [ონღ], ა [შ].

S 108 v 24. ესენი ვიდრემე დამორჩილებითნი არიან პირველთა ართრონთანი ართრონნი ესეცა; გარნა ვინაჲთგან ამათსაცა ძალსა აწ განმარტებაჲ¹⁷ სატკრთოდ აღუჩნდებოდა მკითხველსა და აწინდელსა სიტყუასა ამათისა ძალისა განმარტებაჲ არარად¹⁸ ეკმარებოდა, ამისთვის ნამეტავად¹⁹ ვკვონეთ²⁰ ამათთვის²¹ სიტყუსა

1 სადამე A, სადამე S. 2 ყოველთა S. 3 მწვალებელთა] +და S. 4 ძისა A: ამ სიტყუას მომდევნოსთან აკავშირებს კომპოზიტებთან ხმარებული ნიშანი (რკალი). 5 სხუანიცა ართრონნი]—S. 6 თეთულისა S. 7 ნათესავისა S. 8 A-ში ეს სიტყუა ცუდად იკითხება. 9 ოსუ S. 10 ონო S. 11 კი S. 12 ო უს S. 13 ი]—S. 14 ო]ა A,—S. 15 ენ AS. 16 ეს (მღ. სქ. მრ. რ. მიც. ბრ.)... ონ (სამ. სქ. მრ. რ. ნათ. ბრ.)—S: ვადამწერს თვალი გადასცდენია და მსგავსი დაწერილობის გამო აქ ათი ფორმა გამოჩენია. 17 განმარტებაჲ S. 18 არად S. 19 ნამეტავად S. 20 კვონეთ S. 21 ამისთვის S.

განვრცობა¹, ვინაძთგან და თვთ პირველთა ართრონთა-
ძლითიცა ესე სიტყუაძ ნუუკუე და საწყინო უჩნდეს მითხველ-
სა სიმრავლისათს² ქცევათა სახელისათა. გარნა, რქუენოს თუ
მოსწრაფებაძ, გულსმოდგინებით მრავალ გზის და უწყინტუ
წარკითხვითა ყოველივე განმარტებულად ეპოვოს³ ძალი⁴ ართ-
რონთა ვითარებისაძ⁵, თუ რანი⁶ არიან ართრონნი, ვინაძთგან
თვნიერ ტკივილისა შეუძლებელ არს ყოველი⁷ საქმე⁸ მოღუ-
წებაძ.

1 განვრცობა S. 2 ს. მრავლისაგან S. 3 ეპოს S. 4 ძალი რნი S. 5 ველრე-
ბისაძ S. 6 რანი S. 7 ყოველსა S. 8 საქმისა S.

ს ა ძ ი ე ბ ლ ე ბ ი *

ა) ძარითულ-ბერძნული

ა—ა : 22.
 ართონ-ი ნ. საძიებლის ქართულ ნა-
 წილში.
 ახ—აღ : 23.
 ე—აღ : 12; 15; 20.
 ეს—აღს : 23.
 თეე—მან : 7.
 თეო—ა) მან : 7; 11; ბ) მან : 8.
 თეონ—ა) მან 7; 11; ბ) მან : 9.
 თეოს—მან : 4; 6; 22. ნ. კიდევ საძიებ-
 ლის ქართულ ნაწილში.
 თეკ—მან : ა) 9; ბ) 11.
 თევზ—მან : 8.
 თევს—მან : 11.
 თეუ—მან : 7.
 თეუს—მან : 9; 11.
 ი—ა) ი : 12; 13; 21; ბ) ი : 23; გ) ი 23.
 ის—ი : 23.
 ინ—ი : 23.
 ლექს-ი ნ. საძიებლის ქართულ ნაწილში.
 ო—ა) ო : 3; 4; 5; 6; 19; 22; ბ) ო : 3; 5;
 8; 7; 11—19; გ) ო : 23; დ) ო : 23;
 ე) ო : 23.
 ონ—ა) ო : 23; ბ) ო : 23.
 ოს—მან : 23.
 პნევმა—პნემა : 17.
 პნევმასი—პნემა : 18.
 პნევმატა—პნემა : 18.
 პნევმატე—პნემა : 18.
 პნევმატი—პნემა : 17.

პნევმატონ—პნემა : 18.
 პნევმატოს—პნემა : 17.
 პნევმატენ—პნემა : 18.
 ტა—ტა ა) ართრ. მღ. სქ. ორობ. რ. სახ.
 ბრ. : 12; 14; 18; 20; ბ) ართრ. საშ.
 სქ. მრავლ. რ. სახ. და-მიც. ბრ. :
 :16.; 18; 20.
 ტახ—ტა : 12; 15; 20.
 ტენ—ტა : 12; 14; 20.
 ტეს—ტა : 12; 15; 20.
 ტი—ტი : 12; 13; 20.
 ტინ—ტი : 12; 13; 20.
 ტის—ტი : 12; 13; 20.
 ტო—ა) ტ : 16; 17; 20. ბ) ტ : 5; 7;
 11; 19; გ) ტ : 5; 8; 16; 18; 19.
 ტონ—ა) ტ : 5; 7; 10; 11; 19; ბ) ტ :
 : 5; 9; 12; 15; 16; 18; 19.
 ტრიადა—ტრიადა : 13.
 ტრიადას—ტრიადა : 15.
 ტრიადე—ტრიადა : 14.
 ტრიადეს—ტრიადა : 15.
 ტრიადი—ტრიადა : 13.
 ტრიადონ—ტრიადა : 15.
 ტრიადოს—ტრიადა : 13.
 ტრიადენ—ტრიადა : 14.
 ტრიას—ტრიადა : 13.
 ტრიასი—ტრიადა : 15.
 ტენ—ტონ : 5; 8; 16; 18; 19.
 ტეს—ტონ : 5; 11; 16; 18; 19.
 ტე—ტონ : 5; 7; 16; 17; 19.

* საძიებლებში მასალა (თითოეული ერთეულის ფარგლებში) დალაგებულია ტექსტის მიმდევრობის მიხედვით. რაცხვებით აღნიშნულია ტექსტის პარაგრაფები.

ტუს—თბს : 5; 9; 9; 11.; 19.
 უ—ბ : 5; 9; 19.
 ენ—ბრ : 23.
 ეს—ბნ : 23.

უ—ბ : 23.

უს—ბნ : 23.

ღრამშატიკოსი ნ. სპიგბლის ქართულ
 ნაწილში.



ბ) ძართული

ა

ადვილობით-ი: ადვილობითად იჭუშეედენ
 4; ა. ... აქსენებდენ 6; ა. და უართ-
 რონოდ 15.

ათ-ი: ათ-ათი თითოეულისა... დამორჩი-
 ლებულ 23.

ათცამეტ-ი: თითოეულისა ნათესავისანი
 არიან ათცამეტ 3; ა. არიან დრეკანი 11;
 ათცამეტნი მამლისა ნათესავისანი 3;
 ართრონნი ა.; წარმოგუჩენიან ა. იგი
 ართრონნი 11; იტყოდინ ამათ ზემო
 ათცამეტთა 13; ათცამეტთა ართრონ-
 თაგან დაუსუმენ 13; ამათ ათცამეტთა
 ართრონთაგან 19.

ამა: ა) ამას ეწოდების 9; ამათდაე მსგავ-
 სად 20; ნამეტნავად ვგონეთ ამათოს
 სიტყუსა განვრცობა 24; ბ) იჭუშეედენ
 ამს ართრონსა 1; ორი ძალი აქუს
 ლექსა ამას 11; სიტყუსა ამას ში-
 ნა 22; იტყოდინ ამათ ზემო ათცამეტ-
 თა 13; ამით სახითა ... არიან 16; ა.
 ვიდრემე სახითა დაქსნის 20; ამათ...
 ათცამეტთა ართრონთაგან 13; 19; ა.
 პირველთა ართრონთანი 22.

ამათ-ი: ამათსაცა ძალსა აწ განმარტებამ;
 ამათისა ძალსა განმარტება 23.

ამისთვის: ამისთვის...სამად შეიკმნებანი 5;
 მრავალთა პირთა დასახვენ... ა., ვი-
 ნაძთგან ორთა პირთა დამსახველნი
 არა გუქონან; მიცემითი ა. ეწოდების
 ... ხოლო მიზეზობითი —ა. 10; ვი-
 ნაძთგან... სატერთოდ აღუჩნდებოდა,
 ა. ნამეტნავად ვგონეთ ამათოს სი-
 ტყუსა განვრცობა 24; ამისთვისცა და
 შუათაცა მოქენე არს ტუმევედ არ-
 თრონთა 17.

ანუ: გრქუას...„ღმერთსა“, გინა თუ
 „ღმერთთა“, ანუ თუ „კაცთა“; გინა
 თუ „კაცთა“, ანუ სხუათა რათამე 10.

არ(არს), 0—1: ბნელად საგონებელ არს;
 შეუძლებელ არს; რა არს ართრონი
 1; საპირო არს 2; სახელი დედალი
 არს: „ონ“-ი არს პირველი ართრონი
 4; არა არს ართრონი; ვერ შესაძლ-
 ბელ არს; ვინაძთგან არა არს; წინა
 დასადებელი არს სახელისა 6; სახე-
 ლი დედალი არს... რომელ არს „ონ“-ი
 13; მოქენე არს ტუმევედ 27; შესაძ-
 ლებელ არს... რომელ არს წოდებითი-
 სა თავით კერძო... სხუებრ შეუძლ-
 ბელ არს 19; ესერა ქმნილ არს 21;
 სიტყუად იგი ... ესე არს... ართრონი-
 ანი არს ... რომელ არს ართრონი...
 სიტყუასა ამას შინა არა არს 22; შე-
 უძლებელ არს 24; არა სადამე სწორ
 არსო 22; რანი არიან ართრონნი 2;
 ...ართრონნი... ა. ათცამეტ... ათცა-
 მეტნი... ა. ესე; ართრონნი ა. ართრო-
 ნი სხუანი არანი ა. 3; ორობითთანიცა
 ხუთნი ა. რომელ ა. ... ესე; ესენი ა.
 5; არცა იგიში ა. 8; ათცამეტ ა. დრე-
 კანი 11; ართრონნი ... ა. ესე 12; სა-
 ხელის-დრეკანი ა. ხუთნი 13; ორო-
 ბითნი ა. ესე 14; განყოფილების მქო-
 ნებელ ა. 15; შუანი ართრონნი ა.
 ზემო თქუმულნი ა. მამალნი; ა. შუა-
 ნი 16; ქართულნი ართრონნი არა ა.
 20; ა. დამორჩილებითნი,... რომელ
 ა. ესე 23; დამორჩილებითნი ა. რანი
 ა. ართრონნი 24.

არა: არა დაეუროთ 1; არა თითოეულსა ... ეწოდებოდა; არა გარდაერწყუმის 2; არა ჰქონან; არა არს ართრონი; ენისათვის არა არს 6; ორთასა საცნაურყოფს და არა მრავალთასა; მრავალთა პირთა დასახევენ და არა ორთა; არა გუქონან 8; არა ეგრეთ იტყვიან 9. ენასა ქართულსა ზედა, გარნა არა ბერძულსა 11; არა მამალი ეწოდების 17; არა თუ ესრეთ დაუსხნეს 19; ართრონი არა არიან 20; ართრონსა... არა დაპრთავს; ართრონი არა იწუშია, ... რამეთუ არა შეჰგვანდა 21; არა ესრეთ თქვაო; არა დაუსუა; არა არს ართრონი: არა იტყოდის; არა სიღამე სწორ არსო 22; არცა იგინი არიან ენასა ზედა ქართულსა 8; არა მამალი ეწოდების სახელი, არცა ღედალი, არამედ შუა 17; არცა ეგების ესრეთ თქუმა ქართულად და არცა პშუენის 20.

არა-ა: სხუანი არანი არიან 3.

არამედ: არა თითოეულთა სახელსა ეწოდებოდა, არამედ... გინა თუ მამალი ეწოდებას სახელი, გინა თუ ღედალი; არა გარდაერწყუმის ერთიმეორისასა..., ა. თითოეულისა ნათესაისასა სცავს 2; არა ეგრეთ იტყვიან, ... ა. ესრეთ 9; ა. მიცემითი ერთობითთა 11; არა მამალი ეწოდების სახელი, არცა ღედალი, ა. შუა 17; არა იტყოდან, თუ ... ა. ვითარმედ 22.

არა-ა: განმარტებად არარად ექმარებოდა 24.

ართრონი-ი (აბრევი): გამოვჩინოთ, თუ რაჲ არს ართრონი 1; და-რაჲ-უწერთნ ა. პირველი; „ონ“-ი არს პირველი ა. 4; ა. დაუსუან; არა არს ა. ენასა ზედა ჩუენსა; ა. წინა-დასადებელი არს სახელისაჲ 6; არცა პშუენის ენასა ჩუენსა ა. ბერძული 20; ა. არა იტყუმიან 21; „ონ“-ი, რომელ არს ა., არა დაუსუა 22; ვითარ იტყუევენ ამას ართრონსა 1; თავისა ა. დაუსუენ; 13; ა. ძისათვის არა დაპრთავს 21; თუნიერ ართრონისა 6; ოდეს ართრონისათვის ითარგმანებოდის 21; რანი არიან ართრონი 2; ა. თითოეულსა სახელისანი არიან ათცამეტქ; ემარტებას სხუელთა ა. არიან; ა. სხუანი არანი არიან 3; რამეთუ ჩუენსა ენასა არა ჰქონან... ა. 6; აღგუწერიანა. ათცამეტნი; წარმოგუჩინან ათცამეტნი იგი ა. 11; ღედალისა სახელისა ართრონნი .. არიან 12; განყოფილების მქონებელ არიან მამალთაგან ღედალნი ა. 15; შუანი ა. არიან 16; სხუანი ა. ქუედაგეტევიან 19; ღედალნი ა. სამეზისანი; ამათდავე მსგავსად შუანი ა: ქართულნი ა. არა არიან 20; არიან.. სხუანიცა ა. 23; დამორჩილებითნი არიან... ა. ესეცა; რანი არიან ა. 24; წინა -დაუსხმენ... ართრონთა 3; სამგუარად დაუსხმენ ა. 4; ორთა ა. გარდაარწყუმენ სხუათა ორთა ზედა 5; ბერძულთავე ა. ქართულსა დაუსხმიდე 19; ეპოვოს ძალი ართრონთა ვითარებისა 24; ათცამეტთა ართრონთაგან ერთი... შესაძლებელ არს ... თქუმადე 19; ესე ვიდრემე მამალთა ართრონთათეს 11; შუათაცა მოქენე არს ჯუმევედ ართრონთა 17; დამორჩილებითნი ამათ პირველთა ართრონთანი 23; 24 [6. კიდევ ლექსიკონში].

ართრონთა ძლით-ი: ართრონთა ძლითიცა ესე სიტყუაჲ... საწყინო უჩნდეს 24.

ართრონიან-ი: „ო თეოს“ ართრონიანი არს 22; ბერძულისა ართრონიანისა სახელისა თარგმანებაჲ 6; თარგმნაჲ ა. სიტყუაჲ 21; ართრონიანად იტყოდონ 13[5-ჯერ]; 14[3-ჯერ]; 15[5-ჯერ]; 17[5-ჯერ]; 18[2-ჯერ]; იტყუან... ართრონიანადცა; იტყუს, 21 [6. კიდევ ლექსიკონში].

აქა: აქა ართრონი არა იტყუმიან 21; აქა ... არა არს ართრონი 22.

ღსღვა (ვა ლ/ვედ/ვ ილ) 0—1; პირველსა-
ვე სიტყუასა აღვიდეთ 6.

აღჩენა ი/უ—2; განმარტებამ სატკროთოდ
აღუჩნდებოდა 24.

აღწერა 0—2; ვითარცა ზემო აღგვწერიან
11.

აღქსნა ი/უ—3; განუმარტებს... და აღუ-
ქსნის 21.

აწ: რომელთა აწ ვიტყუთ, არიან შუანი 16;
ამათსაცა ძალსა აწ განმარტებამ სატ-
კროთოდ აღუჩნდებოდა 24.

აწინდელი-ი: აწინდელსა სიტყუასა ... გან-
მარტებამ არარად ეწმარებოდა 24.

ბ

ბერძენ-ი: ვითარ იტყუებენ ამას არტრონ-
სა ბერძენნი 1; იწოდებიან ბერძენთა
შორის 2.

ბერძული-ი: არცა ჰშუენის ენასა ჩუენსა
არტრონი ბერძული 20; ბერძულსა ში-
ნა... ნათლად ძეს 1; ბერძულისა არ-
ტრონიანისა სახელისა თარგმანებამ
6; ითარგმანებოდის რაცა სიტყუამ
ბერძულისაგან 21; ბერძულად განყო-
ფილებამ აქუს 10; არა თუ ესრე, ვი-
თარცა ბ. არიან, დაუსხნეს 11; ბერ-
ძულთავე არტრონთა ქართულსა დაუს-
ხმიდეს 19; ერთითა გუარითა ითქუმის
ორივე ენასა ქართულსა ზედა, გარნა
არა ბერძლცა 11.

ბნელ-ი: უმეცრად და ბნელად საგონებელ
არს 1; ბნელად... და შეუგუარად იქ-
მნების თარგმნამ 21.

გ

გამომეძიებელობამ ნ. მრავალ-გამომეძიე-
ბელობამ.

გამოსაჩინებელი — და ს ა მ ტ კ ი ც ე -
ბ ე ლ ი ს ა ბ უ თ ი, მ ა გ ა ლ ი თ ი:
განუმარტებს მწგალებელთა...და აღუ-

ქსნის მრავალთა გამოსაჩინებელთა, პი-
ერ 21. [ნ. კიდევე ლექსიკონნი].
გამოლება ი/უ—3: გამოულებენ არნა-
სა 6.

გამოჩინება —2; უარყოფითად უნდა-
ლესობასა გამოაჩინებს 22; გამჩვი-
ნით, თუ რამ არს აოთრონი 1.

გან: მწვალებელთაგან 1; სახელის-დებამთა-
გან; დედალთა და შუათაგან 2; ხუთ-
თაგან 5; მამალთაგან 15; მამალთა და
დედალთაგან 16; აოთრონთაგან; ენი-
სა ჩუენისაგან 19; მამისაგან 22;
სიმრავლისაგან 24.

გან-ი: წმიდათაგანნი 21.

განვრცობა-ი: სიტყუა განვრცობამ 24.

განკუთნვილება-ი: თესისა სახელისა აქუს
განკუთნვილებამ 2.

განმარტება ი/უ—3; თარგმნის და გა-
ნუმარტებს... სიტყუასა 21.

განმარტება-ი: ამათსაცა ძალსა აწ გან-
მარტებამ სატკროთოდ აღუჩნდებოდა;
ამათისა ძალისა გ. არარად ეწმარებოდა
24.

განმარტებული-ი: განმარტებულად ებო-
ვოს ძალი 24.

განმრავლებითი-ი: განმრავლებითად რამ
იტყოდინ 9; გ.: „ე სამებანი“ 20;
განმრავლებითნი უარტრონონი 18; გ.:
„ტა სულნი“ 20; ორობითნიცა ხუთნი
არიან და განმრავლებითნიცა 5; გან-
მრავლებითთა ესენი საცნაურ-ჰყოფენ
5; მიცემითი განმრავლებითთამ; მი-
ზეზობითი გ.; წოდებითი გ. 11.

განყოფა ი—1: განყოფებიან მამალთა და
დედალთაგან 16.

განყოფილება-ი: განყოფილებამ აქუს მი-
ცემითსა და მიზეზობითსა 10; გ. აქუს
ერთიერთას 11.

განყოფილების მქონებელი-ი: განყოფილე-
ბის მქონებელ არიან მამალთაგან
დედალნი 15.

განწესება-ი: იტყოდინ საზღვართებრ მათ-
თა ღრამმატიკოსთა განწესებისა 7.

გარდამოთარგმნა ი—1; ბერძულსა შინა ... ნათლად ქეს ლექსი იგი, ხოლო გარდამოთარგმნოს რაჲ, დაბნელდების 1.

გარდარწყუთა ა—2; ორთა ართრონთა გარდარწყუთენ სხუათა ორთა ზედა; ამისთჳს, ხუთთაგან ორნი რაჲ ორთა ზედა გარდარწყუთენ, სამად შეიქმნებოან; ე—2: არა გარდარწყუთის ერთი მეორისასა სახელთა ცვალებულეზა 2.

გარნა ა) ორობითნიცა ხუთნი არიან და განმრავლებითნიცა; გარნა ორობითთასა ორთა ართრონთა გარდარწყუთენ სხუათა ორთა ზედა 5; არცა იგინი არიან ენასა ზედა ქართულსა; გ. ითქუმოდენვე, რამეთუ ორობითნი მათ ეწოდებიან 8; ბერძულად განყოფილებად აქუს..., გ. ქართულად ერთ ლექსად ითქუმის 10; ერთითა გუარიითა ითქუმის ორივე ენასა ქართულსა ზედა, გ. არა ბერძულსაცა 11; ჰგვანან ვიდრემე... გ. განიყოფებიან 16; გ. არცა ეგების ესრეთ თქუმაჲ 20. გ. ართრონიანადცა იტყუნ 21; გ. დაჰკნის წმასნასა 21; გ. ვინაჲთგან... არარად ევმარებოდა, ამისთჳს ნამეტნავად ვჰგონეთ; გ., აჩუენოს თუ მოსწრაფებაჲ, ... განმარტებულად ეპოვოს ძალი 24; ბ) „ტუნ თეონ“ გარნა ორთასა საცნაურ-ჰყოფს 8.

გება ე —(2): 1. ვერ ეგების... თარგმნად 1 არცა ე. ესრეთ თქუმაჲ 20.

გვანა 0—2 ჰგვანან ვიდრემე რიცხვთა... გარნა განიყოფებიან 16;

გზა ნ. მრავალ-გზის.

გინა: გინა თუ მამალი ეწოდების სახელი, გინა თუ დედალი, გინა თუ შუა 1; „ღმერთსა“ გინა თუ „ღმერთთა“ ანუ თუ „კაცთა“ გინა „ანგელოზთა“... „ღმერთსა“ გინა თუ „ღმერთთა“ გინა თუ „კაცთა“ 10.

გონება 0—2; ნამეტნავად ვჰგონეთ ამათჳს სიტყუსა განვრცობად 24.

გულება ე—2; რაგმის გეგულდებოდის... თარგმანებაჲ 6.

გუარ-ი: ორი ძალი აქუს ლექსსა ენას და ერთითა გუარიითა ითქუმის ორივე ენა; ჰგვანან ვიდრემე რიცხვთა და გ. დრეცისაჲთა 16. [ნ. კოსტე სმარტაჲ]

გულისკმის-ყოფა, 0—2; ესე ესრეთ გულისკმა-ყავ 10.

გულისკმის-ყოფა-ა: არა დავფაროთ ძალისაებრ და გულისკმის-ყოფისა ჩუენისა 1.

გულსმოდგინება-ა: გულსმოდგინებით მრავალ-გზის და უწყინოდ წარკითხვითა .. ეპოვოს ძალი 24.

დ

და¹ ა გ რ ე თ ვ ე: ამისთჳს და შუათანა მოქენე არს ჭუმევედ ართრონთა 17; ესრეთვე და დედალნი ართრონი 20; ვინაჲთგან და თვთ პირველთა ართრონთა ძლითიცა ესე სიტყუაჲ ნუტკუე და საწყინო უჩნდეს 24 [და სხე-] და² [თან.] ნათესავისაჲ 23.

დაბნელება დ—1: გარდამოთარგმნოს რაჲ, დაბნელდების უართრონობისათჳს 1.

დამორჩილებით-ი: არიან დამორჩილებითნი... სხუანიცა; დედალთანი დ. შუათანი დ.; დ. არიან... ართრონი ესეცა 24.

დამორჩილებულ-ი: არიან დამორჩილებითნი... ათ-ათი თითოეულისა ნათესავისა და დამორჩილებულ 23.

დამსახველ-ი: ორთა პირთა დამსახველნი არა გუქონან ართრონი 8.

დართვა, 0—3: ართრონსა ძისათჳს არა დაპრთავს 21.

[დასადებელი ნ. წინა-დასადებელი].

დასახმელ-ი: არა ჰქონან სახელთა წინა დასახმელნი ართრონი 6; ართრონი თავით კერძო დ. 12.

დასაწყის-ი: ართრონი არიან, ესე იგი არს, დასაწყისნი სახელთანი 3.

დასახეა, 0—2; „ღმერთნი“ მრავალთა პირთა დაჰსახვენ 8.

დასუმა, 0—2; ართრონი დასუან 6; ი/უ—3; თავით კერძო დასუემენ 13; რაემს „ონ“-ი თავით კერძო დასუსა; და რაემს... არა დ. 22.

დასხმა, ი/უ—3; წინა დაუსხმენ სახელთა; წინა დაუსხმენ... ართრონთა 3; სამგურად დაუსხმენ ართრონთა 4; ბერძელთავე ართრონთა ქართულსა დაუსხმიდე თუ 19; არა თუ ესრეთ ვინმე, ეითარცა ბერძელად არიან, დაუსხნეს 19.

დატევა, ი/უ—3; სხუანი ართრონნი ქუე დატევიან 19.

დაფარვა, 0—(3)2; არა დაფაროთ ძალისაებრ... ჩუენისა 1.

დაღათუ, დაღაცათუ; დაღათუ აქა ართრონი არა იქუმი 21; ერთ ლექსად ითქუმის, დაღაცათუ ძალი ორი აქუს 10.

დაწერა, ი/უ—3; და-რამ-უწერონ ართრონი 4.

დაქსნა, 0—(3)2; ამით ვიდრემე სახითა დაქსნის მრავალგამომეძიებლობასა 21; დაქსნის და უკუნარლუეეს ყოველსა წმასნასა 22.

[ღება 6. სახელის-ღება].

დედალ-ი; გინა თუ მამალი ეწოდების სახელი, გინა თუ დედალი, გინა თუ შუა 2; სამებისა სახელი დ. არს 4, 13; არა მამალი ეწოდების სახელი, არცა დ. 17; დედლისა სახელისა ართრონნი 12; განყოფილების მქონებელ არიან მამალთაგან დედალნი ართრონნი 15; ზემოთქმულნი არიან მამალნი და დ. 16; დ. ართრონნი 20; მამალთა და დ. და შუათაგან 2[2-ჯერ]; განყოფების მამალთა და დედლთაგან 16; დედლთანი დამორჩილებითნი 23.

დიდი-ი; დიდი ესე... იოანე ოქროპირი 22.

დრეკა-ა; შობილობითი დრეკა სახელისა 9; სცავს თითოეული დრეკასა სახელთასა 2; ათცამეტ არიან დრეკანი

11; ყოველთა დრეკათა შინა სსხელთასა 3; ჰგეანან... გუარითა დრეკასათა 16. [ნ. კიდევ სახელის-დრეკა].

მეცხეულისი

ებრ: ძალისაებრ 3; მათისაებრ 3; საზღვართაებრ 7; საქმარებისაებრცა 11; სხუებრ 19.

ეგრეთ: არა ეგრეთ იტყუან 9; ეგრეთვე მეცხემითად 13; ე. ნათესავობითად 15; ე. ორობითნი 18.

ენა-ა; ბნელად საგონებელ არს ენასა ჩუენსა; შეუძლებელ არს თარგმანება მისი ე. ზედა ქართულსა; ვერ ეგება ე. ზედა ქართულსა თარგმნა 1; ჩუენსა ე. არა ჰქონან 6; არა არს ართრონი ე. ჩუენსა ზედა 6; არცა იგინი არიან ე. ზედა ქართულსა 8; ერთითა გუარითა ითქუმის ორივე ე. ქართულსა ზედა 11; არცა ჰშუენის ე. ჩუენსა 20; დედალი არს მათისაებრ ენისა 4; შესაძლებელ არს ე. ჩუენისაგან იტყუად 19.

ერთ-ი; ქართულად ერთ ლექსად ითქუმის 10; არა გარდაერწყუმის ერთი მეორისასა 2; გარდაარწყუმენ ხუთთა ერთსა პირსა ზედა 4; ე. პირსა ავსენებდენ 6; „ღმერთი“ ე. პირსა, ხოლო „ღმერთნი“ მრავალთა პირთა დაჰსახვენ 8; ერთისა პირისა სახელის-დრეკანი არიან ხუთნი 13; ერთითა გუარითა ითქუმის 11 [ნ. კიდევ პირველი და ერთი].

ერთობით-ი; ერთისა პირისა სახელის-დრეკანი არიან ხუთნი, რომელთა ერთობითად უწოდიან 13; ერთობითა პირთა ცხად-ყოფენ 17; მიცემითი ერთობითთა; მიზეზობითი ე. 11.

ესე ა) არიან ესე 1; 3; 12; 14; 23; ესე... ართრონნი არიან 3; არიან პირველისა და ერთისა სახელისანი ესე 5; ესე... გულისკმა-ყავ 10; ესე ვიდრემე მამალთა ართრონთათს 11; ესე... სა-

ხელის-დრეკანი არიან 13; ორობით-
ნი არიან ესე 14; სიტყუაჲ იგი უარ-
თრონოჲ ესე არს 22; ორობითისანი
... ესენი არიან; განმრავლებითა ე-
საცნაურ ჰყოფენ 6; ესენი... დამორ-
ჩილებითნი არიან 24; ბ) ოიდი ესე
წმიდათა შორის იოანე ოქროსპირა 22;
ართრონთა ძლითცა ესე სიტყუაჲ
24; იტყუნ ესევე მახარებელი 21; და-
მორჩილებითნი არიან პირველთა არ-
თრონთანი ართრონნი ესეცა 24 [ნ.
კიდევე ესე იგი არს].

ესე იგი არს: სამთა სახელის-დებათაგან
საცნაურ იქმნებან... ესე იგი არს:
მამალთა და დედალთა და შუათაგან
2; მამალთა სახელთა ართრონნი არ-
იან, ესე იგი არს, დასაწყისინი სახელ-
თანი 3; იტყუან, ვითარმედ: "თეოს",
ესე იგი არს, ვითარმედ: "ღმერთი"
6; იტყუან, ვითარმედ: "ტუ თეუ",
ესე იგი არს, ვითარმედ: "ღმერთისაჲ".
მეცემითად რაჲ იტყოდინ "ტო თეო",
ესე იგი არს, ვითარმედ "ღმერთისა";
წოდებითად რაჲ, კუალად "ო თეე".
ესე იგი არს, ვითარმედ "მ ღმერთო"
7; "ტენ თეენ" ესე იგი არს, "ღმერთ-
თანი", გარნა ორთასა საცნაურ-ჰყოფს
8; იტყუან "კ თეე", ესე იგი არს,
ვითარმედ: "ღმერთთანი" 9; წოდე-
ბითთა განმრავლებითთა: "ო თეე", ესე
იგი არს, ვითარმედ: "მ ღმერთო"
11; ართრონიანად: "ტა ბნევეპატა",
ესე იგი არს, ვითარმედ: "სულნი"
18.

ესერა: ვითარცა ესერა ქმნილ არს 21.
ესრეთ: ესრეთ იტყუან 4; 6; 7; 13; 17;
ე. სთარგმნი 6; არა ეგრეთ იტყუან...,
არამედ ე. 9; ე. გულისკვაყავ 10; ე.
ორი ძალი აქუს; ე. განყოფილებაჲ
აქუს; ე. ათცამეტ არიან 11; ითქუ-
მის ე. 13; ე. სხუ-სახე... არიან 15;
პირველად ე. იტყუან 17; არა თუ ე.
ვინმე... დაუსხნეს; ე. იქმნებიან 19;

არცა ეგებეს ე. თქუმაჲ 20; არა ე.
თქუაო; ე. თქუმაჲ... ართრონნი
არს; ე. ითქუმის 22; ესრეთვე, ვი-
თარმედ: "ღმერთი" ბნევეპატა
ნი ართრონნი 20; **ბნევეპატა**

3

ვე: სამნივე და სამთაგანვე 3; პირველსავე
6; ითქუმოდნენვე 8; ორივე 11; ესრე-
თვე 6, 20; ეგრეთვე 15, 18; ამითვე
16; ბერძულთავე 16.

ვერ: ვერ ეგების თარგმნაჲ 1; ვერ შესაძ-
ლებელ არს თარგმნაჲ 6.

ვიდრემე: ბერძულსა შინა ვიდრემე ნათ-
ლად ძეს ლექსი იგი 1; მამლისა ვ.
ნათესავისანი... არიან 3; ესე ვ. მამალთა
სახელთა ართრონნი არიან 3; სამებო-
სა სახელი ვ. დედალი არს 4; ღმერთ-
სა ვ. ეწოდების "თეოს" 4; დი ესე ვ.
მამალთა ართრონთათეს 11; ესე ვ.
ერთისა პირისა სახელის-დრეკანი არ-
იან ხუთნი 13; ჰგვანან ვ. რიცხვთაცა
16; ბნელად ვ. და შეუგუარად იქმ-
ნების თარგმნაჲ; ამით ვ. სახითა დაჰ-
გსნის 21; მამალთანი ვ. 23; ესენი ვ.
დამორჩილებითნი არიან 24.

ვითარ: გამოვაჩინოთ..., ვითარ ვერ ეგე-
ბის... თარგმნაჲ მისი და ვ. იტყუებენ
ამას ართრონსა 1; ორობითთათეს ვი-
თარღა ცხად-ვეყო 8.

ვითარებაჲ: განმარტებულად ებოვოს ძა-
ლი ართრონთა ვითარებისაჲ 24.

ვითარმედ: იტყუან, ვითარმედ: "ო თეოს"
4; ს ს ვ ა გ ა ნ: 6[5-ჯერ], 7[5-ჯერ];
8[2-ჯერ]; 9[5-ჯერ]; 10[4-ჯერ]; 11;
13; 15[6-ჯერ]; 17[5-ჯერ]; 18[2-ჯერ].
19; 20[2-ჯერ]; 21; 22[7-ჯერ].

ვითარცა: არა ეგრეთ იტყუან, ვითარცა
ორობითთა შინა 9; განყოფილებაჲ
აქუს..., ვ. ზემო... გვჩენიან 10; ათ-
ცამეტ არიან დრეკანი..., ვ. ზემო აღ-
გვეწერიან 11; ართრონნი..., ვ. სადუ-

ძველნი..., ვ. გუტქუამს, არიან 12; არა თუ ესრეთ ვინმე, ვ. ბერძულად არიან, დაუსხნეს 19; შეუფუარად იქმნების თარგმანად..., ვ. ესერა ქმნილ არს 21.

ვის: ვის მისცემ ამას; ვის ეძიებ 10.

ვინაჲ, ვინაჲცა: ათცამეტნი ვინაჲ მამლისა ვიდრემე ნათესავისანი; ვ. პირველსავე სიტყუასა ზედა აღვიდეთ; არა ჰქონან... ართრონნი, ვინაჲცა... ესრეთ სთარგმნი 6.

ვინაჲთგან: ვინაჲთგან... ბნელად საგონებელ არს 1; და ვ., იტყოდინ რაჲ სახელთა, წინა დაუსხმენ... ართრონთა 3; ამისთვის, ვ. ორთა პირთა დამსახველნი არა გუქონან 8; ამისთვის, ვ., იკითხვიდე რაჲ ვისგანმე ..., გრქუას 10; გარნა ვ. განმარტებაჲ სატკრთოდ აღუჩნდებოდა, ამისთვის ნამეტნავად ვჰგონეთ..., ვ. და... ესე სიტყუაჲ ნუჟუჟე და საწყინო უჩინდეს 24.

ვინაჲმე: ნათელსა სიტყუასა უცნაურ-ვინაჲმე-ჰყოფს 1.

ვინმე: არა თუ ესრეთ ვინმე... დაუსხნეს 19; ეტყოდი ვისმე; იკითხვიდე რაჲ ვისგანმე 19.

ფ

ზედა: ენასა ზედა ჩუენსა 1; ენასა ფ. ქართულსა 1; 8; 11; ერთსა პირსა ფ. 4; სხუათა ორთა ფ., ორთა ფ. გარდაარწყუნე 5.

ზემო: ორობითთა შინა, ზემო ცხად-ქმნილთა 9; ვითარცა ფ. თვთ იგი ლექსნი გვჩენიან 10; ვითარცა ფ. აღგვწერიან 11; ვითარცა ფ. გუტქუამს 12; ამათ ფ. წერილთა ... ართრონთაგან 13; ფ. თქუმელნი არიან მამალნი 16.

თ

თავი-ი: თავსა სახარებისასა 21; თავისა ართრონსა... თავით კერძო დაუსუმენ 13; ართრონნი თ. კერძო დასასხმელ-

ნი 12; რომელ არს წოდებულთა თ. კერძო 19; თ. კერძო დაუსუა; არა დაუსუა თ. კერძო 22.

თარგმანება, — 1; ითარგმანებულდეს რაჲცა სიტყუაჲ ბერძულისაგან 21.

თარგმანება-ჲ შეუძლებელ არს თარგმანებაჲ მისი 1; ბერძულისა ართრონისა სახელისა თ. 6.

თარგმნა, 0—2: „ო თეოს“-სა ესრეთ სთარგმნი, ვითარმედ: „ღმერთი“ 6; თარგმნის და განუმარტებს მწუალებელთა 21.

თარგმნა-ჲ ვერ ეგების ენასა ზედა ქართულსა თარგმნაჲ მისი 1; ვერ შესალებელ არს ენასა ზედა ქართულსა თ. მისი 6; შეუძლებელ არს თ. 19; ბნელად... იქმნების თ. 21.

თეოს (მერც) ღმერთსა ვიდრემე ეწოდების „თეოს“ 4; „ო თეოს“-სა ესრეთ სთარგმნი 6; „ო თეოს“ იყო სიტყუაჲ 22[2-ჟერ]. სიტყვის ბრუნების მაგალითებში: 4, 6, 7, 8, 9, 11, 22[ნ. კიდევ საძიებლის ბერძულ ნაწილში].

თითოეული-ი: სცაეს თითოეული 2; არა თითოეულსა... ეწოდებიან; 2 თითოეულისა ნათესავისასა სცაეს 2; თ. ნათესავისანი არიან ათცამეტნი; დაუსხმენ თ. ჟამისა შემსგავსებულთა ართრონთა 3; თ. საქმარებისაებრცა წარმოგვჩენიან 11; ათ-ათი თ. ნათესავისადა დამორჩილებულ 23.

თვთ: თვთ იგი ლექსნი გვჩენიან 10. თვთ ართრონთა ძლითიცა ესე სიტყუაჲ 24.

თვნიერ: სხუანი არანი არიან, თვნიერ საძიკუელნი 3; თ. ართრონისა 6; თ. ტკივილისა 24.

თვს: ძისათვის 1; 21; უართრონობისათვის 1; ორობითთათვის 8; ართრონთათვის 11; 21; ამისთვის 5; 8; 10; 17; 23; 24.

თვს-ი: თვისა სახელისა აქუს განკუთვნილებაჲ 2.

თუ: გამოვანინოთ, თუ რაა არს 1; თქუ-
მად, თუ რანი არიან 2; გინა თუ მა-
მალი ეწოდების, გინა თუ დედალი,
გინა თუ შუა 2; „ღმერთსა“ გინა
თუ „ღმერთთა“ ანუ თუ „კაცთა“ 10
[2ჯერ]; არა თუ ესრეთ... დაუსხნეს,
სხუებრ შეუძლებელ არს თარგმნა
19; ესრეთ თქუმაჲ, თუ: „ო თეოს“,
ართრონიანი არს; არა იტყოდის, თუ:
„ო ღმერთი იყო სიტყუაჲ“ 22; აჩუ-
ნოს თუ მოსწრაფებაჲ 24.

თქუმა, ი—1; ერთ ლექსად ითქუმის 10;
ერთითა გუარითა ი. ორივე 11; ი.
ესრეთ 13; ესრეთ ი. 22; ითქუმოდენ-
ვე, რამეთუ ორობითნი მათ ეწოდე-
ბიან 8; ი—2; არა ესრეთ თქუაო 22;
ვითარცა გვთქუამს 12.

თქუმა-ჲ: არცა ეგების ესრეთ თქუმაჲ
20; ესრეთ თ. ართრონიანი არს 22;
თქუმითა, ვითარმედ: „ტო თეო“...
საცნაურ იქმნნეს 8; საქირო არს პირ-
ველად თქუმაჲ 2; შესაძლებელ არს
ენისა ჩუენისავან 19;

თქუმულ-ი: იტყუს ლექსსა მას იოანე
მახარებელისა მიერ; თქუმულსა 1;
იოანეს მიერ თ. სიტყუასა შინა 21;
ზემო თქუმულნი არიან 16.

ო

იგი: ა) არცა იგინი არიან 8; ბ) ნათლად
ძეს ლექსი იგი 1; თვთ იგა ლექსნი
გუჩენიან 10; ათვამებნი იგი ართრო-
ნნი 11; სიტყუაჲ იგი უართრონოჲ
22. [6. კიდევ ესე იგი არს].

ინ-ი—ა ს ო ი: თავისა ართრონსა, რთ-
მელ არს „ინ“-ი, ... დაუსუემენ 13.

იოანე ოქროპირი: იოანე ოქროპირი...
იტყუს 1; ი. ო. თარგმნის 21; დიდი
ესე წმიდათა შორის ი. ო. 22.

კ

კერძო: თავით კერძო დასახსნელნი 12;
თავით კ. დაუსუემენ 13; არს წო-

ღებითისა თავით კ. 19; თავით კ. დაუ-
სუა; არა დაუსუა თავით კ. 22.
კითხვა, ი-2: იკითხვიდე რაჲ გისვანმე
10.

კუალად: კუალად... წარმუგუჩენიან 11.
ლექს-ი (ანეც); სიტყვა: ბნელად საგო-
ნებელ არს ენასა ჩუენსა ლექსი თარგ-
მანებელი; ნათლად ძეს ლ. იგი 1;
იტყუს ლექსსა მას 1; მიცემითი ამის-
თვს ეწოდების ლ. მას 10; ორი ძალი
აქუს ლ. ამას 11; ერთ ლექსად ითქუ-
მის 10; თვთ იგი ლექსნი გუჩენიან
10[6. კიდევ ლექსიკონში].

მ

მა: ა) მან გრქუას 10[2-ჯერ]; ორობითნი
მათ ეწოდებიან 8; ბ) იტყუს ლექსსა
მას 1; ეწოდების ლექსსა მას 10; სი-
ტყუასა მას უართრონოსა 20.

მამა-ჲ არა სწორ არსო მამისა ძე...
უმდაბლესობასა გამოაჩინებსო ძისა
მამისავან 22.

მამალ-ი: მამალი ეწოდების სახელი 2;
სამებისა სახელი... დედალი არს...
ხოლო ღმერთისაჲ—8; არა მ. ეწო-
დების სახელი 17; მამლისა ვიდრემე
ნათესავისანი... არიან 3; ზემო თქმულ-
ნი არიან მამალნი და დედალნი 16;
მამალთა და დედალთა და შუათავან
2[2-ჯერ]; მ.სახელთა ართრონი არიან
3; ესე ვიდრემე მ. ართრონთათვს 11;
განიყოფებიან მ. და დედალთავან 16;
განყოფილების მქონებელ არიან მამ-
ალთავან დედალნი ართრონნი 15;
დრეკანი სახელთა მამალთანი 11; არი-
ან ესე მ. 23.

მართლმადიდებელ-ი: ჩუენ მართლმადი-
დებელთა მომართად იტყუს 1.

მახარებელ-ი: იტყუს ესევე მახარებელი
21; ართრონი არა იკუმია მახარებელ-
მან 21; არა ესრეთ თქუაო მ. 22; იო-
ანე მახარებელისა მიერ თქმულისა 1.
[მბრძოლი ნ. ძის- მბრძოლი.]

მეორე-ა: არა გარდაერწყემის ერთი მეორისასა სახელთა ცვალებულებაჲ 2.

მეტყუელი-ი: აღუკნის... **მეტყუელი,** ვითარებედ 21. [6. კიდევ ღმრთისმეტყუელი].

მიერ: მახარებელისა მიერ თქმულსა 1, 21; გამოსაჩინებელთა მ. 21; რომლისა მ. წინა-აღუდგებიან 22.

მიზეზობით-ი: მიზეზობითი „ტუს თეუს“ 9; ეწოდების... მ. 10; მ. ერთობითთაჲ... მ. განმრავლებითთაჲ 11; განყოფილებაჲ აქუს მრცემითსა და მიზეზობითსა 10; მიზეზობითად რაჲ, ესრეთ 7; მ. უარტრონოდ 13; 15; 17.

მიმალდება, 0—3; პატივსა რასმე მიმალდებას 6.

მიცემა, 0—3; ვის მისცემ ამას 10.

მიცემით-ი: მიცემითი ამისთვის ეწოდების 10; მ. ერთობითთაჲ... მ. განმრავლებითთაჲ 11; განყოფილებაჲ აქუს მიცემითსა და მიზეზობითსა 10; მიცემითად რაჲ იტყოდინ 7; მ. უარტრონოდ 13; 14; 15; 17.

მკითხველ-ი: სატკრთოდ აღუჩნდებოდა მკითხველსა; საწყინო უჩნდეს მ. 24.

მომართ-ი: მართლმადიდებელთა მომართად იტყვს 1.

მოსწრაფება-ა: აჩუენოს თუ მოსწრაფებაჲ 24.

მოქენე-ა: მოქენე არს გუმევად არტრონთა 17.

მოღუაწება-ა: შეუძლებელ არს ყოველი საქმე მოღუაწებად 24.

მრავალ-ი: ღმერთნი მრავალნი 19; იტყვან მ. წმიდათაგანნი 21; მრავალთა პირთა დაჰსახეენ 8; მ. რაჲ პირთა ცხად-ჰყოფენ 15; მრავალთა გამოსაჩინებელთა მიერ 21; მრავალთაგან არტრონიანადცა იტყვს 21; ორთასა საცნაურ-ჰყოფს და არა მრავალთასა 8.

მრავალგამომეძიებლობა-ა: დაჰკნის მრავალგამომეძიებლობასა მწვალებელთასა 21.

მრავალ-გზის: მრავალ-გზის უარტრონოდცა იტყვს 21; მ. და მწყინოდ წაიკითხეთა 24.

მსგავს-ი: ამითღვე მსგავსად ეწინააღმდეგობრივნი არიან 20.

მსმენელი-ი საცნაურ ემსმენს მსმენელსა. [მქონებელი ნ. განყოფილებაჲს მქონებელი].

მწვალებელი-ი წინა-აღუდგებიან მწვალებელნი; იტყოდეს მ. 22; განუშარტებს მწვალებელთა 21; უკუნირდუევს ყოველსა წმასანსა მწვალებელთა მისმბძოლთასა 22; მწვალებელთაგან მოღებულად... იტყვს 1; დაჰკნის მრავალგამომეძიებლობასა მწვალებელთასა 21.

მხოლოდ: ორთა პირთა საცნაურ-ჰყოფენ მხოლოდ 5; მ. ორთა პირთა საცნაურ-ჰყოფენ 8; ერთი ოდენ მ. შესაძლებელ არს 19.

6

ნათელ-ი: ცხადსა და ნათელსა სიტყუასა უცნაურ-ვინაჲმე-ჰყოფს 1.

ნათესავ-ი: არტრონნი თითოეულსა ნათესავისანი არიან... ადკამეტნი... მამლისა... ნ. 3; თითოეულისა ნათესავისასა სცავს 2; თითოეულისა ნათესავისადა დამორჩილებულ 22.

ნათესაობით-ი: ამას ეწოდების შობილობითი და ნათესაობითი ღრეკაჲ 9; ნათესაობითად „ტონ თონ“ 9; ნ. რაჲ იტყოდინ 13; 6. და მიცემითად უარტრონოდ 14; 6. უარტრონოდ 15; 17.

ნამეტნავ-ი: ნამეტნავად ვჰგონეთ ამითუს სიტყუასა განეცრობაჲ 24.

ნუჟუჟ: ესე სიტყუაჲ ნუჟუჟე და საწყინო უჩნდეს 24.

ო

ო—ს ხ უ ა თ ა ს ი ტ ყ ე ი ს ნ ა წ ი
ლ ა კ ი: თქუაო; არსო; გამოსაჩინებ-სო 22.

რ-ა — ა ს ო მ: წოდებითისა თავით კერძო „რ“-ა 19.

ოდენ: ერთი ოდენ მხოლოდ შესაძლებელი არს... თქუმაღ 19.

ოდენ: ოდენს ართრონისათვის ითარგმანებოდის რ აცა სიტყუაჲ 21.

ონ-ი — ა ს ო მ: „ონ“-ი არს პირველი ართრონი 4; „ონ“-ი თავით კერძო დაუუსუა; „ონ“-ი... არა დაუსუა 22; გამოუღებენ „ონ“-სა 6.

ორ-ი: ძალი ორი აქუს 10; ესე ო. ძალი აქუს ლექსსა ამას და ერთითა გუარითა ითქუ მის ორივე 11; ორნი პირნი საცნაურ-იქმნენს 8; ორთა პირთა საცნაურ-ჰყოფენ; მრავალთა პირთა დაჰსახევენ და არა ო. 8; ო. პირთა ცხად-ჰყოფენ 14; ორთა პირთა დამსხველნი არა გუქონან სახელნი 8; გარნა ორთასა საცნაურ-ჰყოფს 8.

ორობით-ი: ორობითად: „ტა სამებანი“ 19; ორობითნი მათ ეწოდებიან 8; ო. არიან ესე 14; ო. უართრონონი 18; ო. „ტო სულნი“ 20; არა ეგრეთ იტყუან, ვითარცა ორობითთა შინა 9; ორობითთათვის ვითარღა ცხად ვყოთ 8; ორობითისანი... ესენი არიან 5; წოდებითნი ორობითთანი 8; ორობითთანიცა ხუთნი არიან 5; დაუსხმენ... ხუთთა ერთსა პირსა ზედა და სამთა — ორობითთასა 4; ო. ორთა ართრონთა გარდაარწყუენ 5.

[ოქროპირი ნ. იოანე ოქროპირი].

3

ზატევ-ი: შუენიერ-ჰყოფს სახელსა და რეცა პატევსა რასმე მიჰმადლებს 6.

პირ-ი: გარდაარწყუენ ხუთთა ერთსა პირსა ზედა 4; ერთსა პ. აესენებდენ 6. „ღმერთი“ ერთსა პ., ხოლო „ღმერთნი“ მრავალთა პირთა დაჰსახევენ 8; ერთისა პირისა სახელის-ღრეკანი არიან ხუთნი 13; ორნი პირნი საცნაურ იქმნენს 8; ორთა პირთა საცნაურ-

ჰყოფენ 5; 8; „ღმერთნი“ მრავალთა პ. დაჰსახევენ 8; ორთა პ. ცხად-ჰყოფენ 14; მრავალთა რაჲ პ. ცხად-ჰყოფენ 14; ერთობითთა პ. ცხად-ჰყოფენ 17; ორთა პირთა დამსახველნი არა გუქონან სახელნი 8.

პირველ-ი: და-რამ-უწერონ ართრონი პირველი; „ონ“-ი არს პ. ართრონი 4; პირველსავე სიტყუასა ზედა აღვიდეთ 6; საქირო არს პირველად თქუმაღ 2; რაჲმს პ. აესენებდენ 6; 3. ესრეთ იტყუან 17; არიან დამორჩილებითნი ამათ პირველთა ართრონთანი 23; დამორჩილებითნი არიან პ. ართრონთანი; 3. ართრონთა ძლითიცა ესე სიტყუაჲ 24.

პირველი და ერთი: არიან პირველისა და ერთისა სახელისანი ესე 5.

პნევემა (პნევემა): სიტყვის ბრუნების მაგალითებში: 17; 18 | ნ. კიდევ სამიხელის ბერძნულ ნაწილში].

პოვნა, 0—2: განმარტებულად ეპოვოს ძალი 24.

შ

უამ-ი: წინა დაუსხმენ თითოეულისა უამისა შემსგავსებულთა ართრონთა 3.

რ

რამ: გამოვანინოთ, თუ რამ არს 1; ვითარცა საფუძველნი რამე და საშუენებელნი 12; ითარგმანებოდის რამცა სიტყუაჲ 21; პატევსა რასმე მიჰმადლებს 6; ვის მისცემ ამას რ. 10; თქუმაღ, თუ რანი არიან 2; „კაცთა“ ანუ სხუთთა რათამე 10.

გარდამოითარგმნოს რამ, დაბნელდების 1; იტყოდიან რამ 3; 7; 9; 13; და-რამ-უწერონ ართრონი 4; ორნი რამ ორთა ზედა გარდაარწყუენ

5; იკითხვიდე რაა 10; მრავალთა რაა პირთა ცხად-ჰყოფენ 15.

რამეთუ: შეისწავე, რამეთუ ვინამთგან... ბნელად საგონებელ არს; უცნაურ-ვინამე ჰყოფს, რ. შეუძლებელ არს თარგმანება 1; საცნაურ უკუე იყავნ, რ. სახელნი... საცნაურ იქმნებიან 2; და რ. ართრონი სხუანი არანი არიან, თვნი რ საძირკუელნი 3; რ. სამებისა... სახელი დედალი არს; და რ. სამ-გუარად დაუსხმენ ართრონთა 4; რ. რაჟამს პირველად ... ავსენებდენ... იტყვან; რ. ჩუენსა ენასა არა ჰქონან... ართრონი; რ. არა არს ართრონი ენასა ზედა ჩუენსა; რ. ართრონი წინა-დასადებელი არს სახელისა 6; ვითარლა ცხად-ვეოთ, რ. არცა იგინი არიან; ითქუმოდენე, რ. ორობითნი მათ ეწოდებიან; რ. თქუმითა ... ორნი პირნი საცნაურ იქმნეს; რ. „ღმერთი“ ერთსა პირსა, ხოლო „ღმერთნი“ მრავალთა პირთა დაჰსახვენ 8; რ. ამას ეწოდების შობილობითი... დრეკა 9; რ. ბერძულად განყოფილება აქუს; გულიწვა-ყავ, რ. მიცემითი ამისთვის ეწოდების 10; რ. სამებისა სახელი დედალი არს 13; ამითვე სახითა... არიან, რ. ჰგვანან 16; რ. რაჟამს ერთობითა პირთა ცხად-ჰყოფენ, იტყვან 17; ართრონი არა იკუმი მახარებელმან, რ. არა შეჰგვანდა 21; რ. არა ესრეთ თქუაო; და რ. ესრეთ თქუმა... ართრონი არს; რ. არა იტყვს; არა სწორ არსო მამისა ძე; რ. უართრონობაა უმდაბლესობასა გამოაინებსო 22.

რამათა: რამათა გამოვჩინოთ, თუ რაა არს ართრონი, არა დაეფაროთ 1. **რაჟამს:** „ონ“-ი არს პირველი ართრონი, რაჟამს აღვილობითად იკუმედენ 4; რ. პირველად... ავსენებდენ 6; რ. ეტყოდინ ვისმე 10; რ. ორთა პირთა ცხად-ჰყოფდენ 14; რ. ერთობითთა

პირთა ცხად ჰყოფდენ, ... ესრეთ იტყვან 17; რ. „ონ“-ი თავით კერძო დეუსუა 22.

რიცხუ-ი: ჰგვანან ვნდრემქ რიცხუთაი 16.

რეცა: რეცა პატრისა რასმე მიჰმადლებს; არა შეჰგვანდა რეცა 21.

რომელ-ი: სამად შეიქმნებიან, რომელ არიან 5; ართრონსა, რ. არს „ინ“-ი, ... დაუსუმენ 13; ერთი ოდენ მხოლოდ შესადლებელ არს თქუმად, რ. არს წოდებითისა თავით კერძო 19; ათათითოეულისა ნათესავისადა დამორჩილებულ, რ. არიან ესე 23; ლექსი თარგმანებული, რომელსა... იტყვს 1; სახელის-დრეკანი არიან ზენი, რ. ერთობითად უწოდენ 13; სიტყუასა ამას შინა არა არს ართრონი, რ. ...იტყვს 22; სიტყუა იგი უართრონობა ესე არს, რომლისა მიერ წინააღუდგებიან 22; ორობითისანი, რომელი ორთა პირთა საცნაურ-ჰყოფენ 5; ორობითნი მათ ეწოდებიან, რ. მხოლოდ ორთა პირთა საცნაურ-ჰყოფენ 8; ათცამეტნი..., რომელთა წინა დაუსხმენ 3; რ. აწ ვიტყვ, არიან შუანი 16;

რქუმა, ა—3: მან გრქუას [2-კერ] 10.

ს

საგონებელ-ი: ბნელად საგონებელ არს 1. **სადამე:** არა სადამე სწორ არსო მამისა ძე 22.

საზღვარ-ი: იტყოდინ საზღვართებრ მათთა ღრამმატიკოსთა განწყებისა 7.

სამ-ი: სამად შეიქმნებიან 5; არა თითოეულსა სახელსა სამნივე... ეწოდებიან 2; გარდაარწყუმენ... სამთა ორობითთასა 4; სამთა სახელის დებათაგან საცნაურ იქმნებიან; არა თითოეულსა ...სამთაგანვე სახელის-დებათა ეწო-

ღებთან 2.
სამ-გუარ-ი: სამ-გუარად დაუსხმენ არ-
 თრონთა 4.
სამებზა-მ: სამებზისა სახელი ღედალი არს
 4; ღედალი ართრონი სამებზისანი
 20; სიტყვის ბრუნების მა-
 გალითებში 15; 20.
სატკრო-მ: განმარტება სატკროდ აღ-
 უჩნდებოდა 24.
საფუძველ-ი: ართრონი... ვითარცა სა-
 ფუძველნი რამე და საშუენებელი 12.
საქმე-მ: შეუძლებელ არს ყოველი საქ-
 მე მოლუაწებად 24.
საშუენებელ-ი: ართრონი... ვითარცა სა-
 ფუძველნი რამე და საშუენებელი
 12.
საცნაურ-ი: საცნაურ უკუ იყავნ; სამ-
 თა სახელის-ღებათაგან საცნაურ იქ-
 მნებიან 2; ორნი პირნი საცნაურ-ექმ-
 ნნეს მსმენელსა 8.
საცნაურ-ყოფა, 0—2: გარნა ორთასა სა-
 ცნაურ-ყოფს 8; განმრავლებითთა ესე-
 ნი საცნაურ-ყოფენ 5; ორთა პირთა
 ს. 8;
საძირკუელ-ი: ართრონი სხუანი არანი
 არიან, თუნიერ საძირკუელნი სახელთა-
 ნი 3.
საწყინო-მ: სიტყუა... საწყინო უჩნდეს
 მკითხველსა 24.
საჰირო-მ: საჰირო არს პირველად
 თქუმად, თუ რანი არიან 2.
სახარება-მ: იოანეს თქუმალსა სიტყუასა
 შინა თესსა სახარებისასა 21.
სახე-მ: ამითვე სახითა შუანი ართრონი
 არიან 16; ამით ვიდრემ ს. დაჰს-
 ნის 21 [ნ. კიდევ სხუა-სახე].
სახელი-ი: მამალი ეწოდების სახელი 2;
 სამებზისა... ს. ღედალი არს 4; 13;
 არა მამალი ეწოდების ს. 17; არა თი-
 თოეულსა სახელსა სამნივე... ეწო-
 დებიან 2; შუენიერ ჰყოფს ს. 6; იტ-
 ყოდინ ს. ლმერთასა 9; თვისსა სა-
 ხელისა აქუს განკუთნილებად 2; არ-

თრონიანისა ს. თარგმანებად 6; ღედ-
 ლისა ს. ართრონი 12; სახელი გო-
 ველი — სულიერთა და ესულითანი,
 ხილულთა და უხილავთანი 2; ორთა
 პირთა დამსახველნი არა გუქონან ს.
 8; ღედალი ართრონი და ს. 15;
 ყოველთა სახელთა შორის 2; წინა
 დაუსხმენ ს. იტყოდიან რაა ს., წინა
 დაუსხმენ... ართრონთა 3; ს. წინა და-
 სასხმელი ართრონი 6; არა გარდა-
 ერწყმის ერთი მეორისასა სახელთა
 ცვალებულებად 2; მამალთა ს. არ-
 რონი არიან 3; დრეკანი ს. მამალ-
 თანი 12; ამით... სახელთაგან... არა
 თითოეულსა... ეწოდებიან 2; ართრონი
 წინა დასადგელი არს სახელისა 2
 6; შობილობითი დრეკა ს. 9; აღვი-
 ლობითად იქუმევენ ჰსენებასა სახე-
 ლისასა 4; არიან პირველისა და ერ-
 თისა სახელისანი 5; სიმრავლისათეს
 ქევათა სახელისათა 24; ართრონი
 არიან, ესე იგი არს, დასაწყისნი სა-
 ხელთანი; სხუანი არანი არიან,
 თუნიერ საძირკუელნი ს. 3; სცავს თი-
 თოეული დრეკასა სახელთასა; დრეკასა
 შინა ს. წინა დაუსხმენ 3.
სახელის-დრეკა-მ: ერთისა პირისა სა-
 ხელის-დრეკანი არიან ხუთნი 13.
სახელის-ღება-მ: სამთა სახელის-ღება-
 თაგან საცნაურ იქმნებიან; არა... სამ-
 თაგანვე სახელის-ღებათა ეწოდებიან
 2.
საჰარება-მ: თითოეულისა საჰარებისა-
 ებრცა წარმოგუქნიან 11.
სიმრავლე-მ: საწყინო უჩნდეს მკითხველ-
 სა სიმრავლისათეს ქევათა სახელი-
 სათა 24.
სიტყუა, 0—2: იტყვს ლექსსა მას 2; არ-
 რონიანდლა ი. 21; ლმრთისმეტყუე-
 ლი ი. 22; არა იტყვს 22; აწ ვიტყვთ
 16; ესრეთ იტყვან 4; 6; 7; 9; 13;
 17; უართრონოდლა ი. 21; იტყო-
 დეს მწვალებელი 22; რაა იტყო-

დიან რაჲ სახელთა 3; უკუეთუ უარ-
თრონოდ იტყოდინ 6; შობილობი-
თად რაჲ ი. 7; მიცემითად რაჲ ი. 7;
ართრონიანად რაჲ ი. 13; ე—3: რა-
ჲამს ეტყოდი ვისმე 10.

სიტყუა-ა: ითარგმანებოლის რაჲცა სი-
ტყუაჲ 21; ს. იგი უართრონოჲ ესე
არს; ღმერთი იყო ს. [4-ჭერ] 22;
ართრონთა ძლითცა ესე ს. 24; ნა-
თელსა სიტყუასა უცნაურ ვინამე
ჰყოფს 1; პირველსავე ს. აღვიდეთ 6;
იოანეს თქუმულსა ს. შინა; განუმარ-
ტებს ს. მას უართრონოსა 21; ს.
ამას შინა არა არს ართრონი 22; აწინ-
დელსა სიტყუასა... არაარად ეგმა-
რებოდა 24; ნამეტნავად ვგვონეთ...
სიტყუა განერცობაჲ 24; შეუგუარად
იქმნების თარგმნაჲ ართრონიანისა
სიტყუასა 21.

სულ-ი: სულსა წმიდასა არა მამალი ეწო-
დების სახელი 17; ბრუნების მა-
გალითე ბში: 17; 18; 20.

სულიერ-ი: სახელნი ყოველნი სულიერთა
და უსულოთანი 2.

სწორ-ი: არა სადამე სწორ არსო მამისა
ქე 22.

სხუა-ა: ართრონნი სხუანი არანი არიან,
თენიერ საძირკუელნი სახელთანი 3;
ს. ართრონნი ქუე დაგვტევიან 19;
გინა თუ „კაცთა“ ანუ სხუათა რა-
თამე 10.

სხუა-სახე-ა: ესრეთ სხუა-სახე და გან-
ყოფილების მქონებელ არიან 15.

სხუებრ: სხუებრ შეუძლებელ არს თარ-
გმნა 19.

ბ

ტკივილ-ი: თენიერ ტკივილისა შეუძლე-
ბელ არს ყოველი საქმე მოღუაწებად
24.

ტრიას (Triaç): სამებისა სახელი ითქუმის
ესრეთ: „ტრიას“ 13. ბ რ უ ნ ე ბ ი ს
მაგალითე ბში: 13, 14, 15.

უ

უართრონო-ა: სიტყუაჲ იგი უართრო-
ნოჲ ესე არს 22; განუმარტებულნი სი-
ტყუასა მას უართრონოსა 21; უარ-
რონოდ იტყოდინ 6; უართრონოჲ 17;
უ. ავსენებს 22; უართრონოდცა იტ-
ყუნ 21; თრობითნი უართრონნი;
განმარაღებითნი უ. 18; [ნ. თუვე
ლექსიკონში].

უართრონობა-ა: უართრონობაჲ უმდაბ-
ლესობასა გამოაჩინებსო 22; დაბნელ-
დების უართრონობისათჳს ენასა ზუე-
ნისა 1.

უაჲე: საცნაურ უაჲე იყავნ 2.

უაჲეთუ: უაჲეთუ უართრონოდ იტყოდინ;
უ. „თოს“—სა თენიერ ართრონისა 6.

უაჲნრღუევა: ა—2; დაქსნის და უაჲნარ-
ღუევს ყოველსა წმასნასა 21.

უმდაბლესობა-ა: უართრონობაჲ უმდაბ-
ლესობასა გამოაჩინებსო 22.

უმეცარი-ი: უმეცრად და ბნელად საგონე-
ბელ არს 1. -

ურთიერთას: ესრეთ განყოფილებაჲ აქტს
ურთიერთას 11.

უსულო-ა: სახელნი ყოველნი სულიერთა
და უსულოთანი 2.

უცნაურ-ყოფა. 0—2; ცხადსა და ნათელ-
სა სიტყუასა უცნაურ-ვინაიმჳყოფს
1.

უწყინო-ა: მრავალ-გზის და უწყინოდ
წარკითხვითა... ეპოეოს ძალი 24.

უხილაჲ-ი: სახელნი ყოველნი... ხილულ-
თა და უხილაეთანი 2.

ძ

ქართულ--ი: შეუძლებელ არს თარგმანე-
ბაჲ მისი ენასა ზედა ქართულსა; ვერ
ეგების ენასა ზედა ქ. თარგმნაჲ ში-
სი 1; არცა ივინი არიან ენასა ზედა
ქ. 8; ერთითა გუარითა ითქუმის თო-
ვე ენასა ქ. ზედა 11; ბერძულთავე
ართრონთა ქ. დაუსმიდე 19; ქართუ-

ლად ერთ ლექსად ითქმის 10: არ-
ცა ეგეზის ესრეთ თქუმაჲ ქ. 20: ქარ-
თულნი ართრონი არა არიან 20.

ქმნა, ი—1: საცნაურ იქმნებიან 2;
ესრეთ ი. 19; ე—2: საცნაურ ექმნეს
მსმენელსა 8.

ქმნილი—: ვითარცა ესერა ქმნილ არს [ნ.
კიდევ ცხად-ქმნილი].

ქონება, ა—2: თვისსა სახელისა აქუს
განკუთხოვლებაჲ 3; განყოფილებაჲ ა.
ძალი ორი ა. 10; ორი ძალი ა. 11; არა
გუქონან სახელნი 8; ჩუენსა ენასა
არა კქონან... ართრონი 6.

ლ

ლა: ვითარა 8.

ღმერთი—: ღმერთი იყო სიტყუა 22;
ღმერთსა ეწოდების „თოს“ 4. აქსე-
ნებს ღმრთად 22; სამებისა სახელი
ღედალი არს, ხოლო ღმრთისაჲ მამა-
ლი 4; ბრუნების მაგალითებში; რ—
11, 19.

ღმრთისმეტყუელი—: ღმრთისმეტყუელი
იტყუს 22.

ღრამპატოკოსი (*γραμματικός*) 7.

შ

ყოველი—: შეუძლებელ არს ყოველი საქ-
მე მოღუაწებად 24; ყოველივე გან-
მარტებულად ეპოვოს 24; უკუნარ-
ღუევეს ყოველსა წმასნასა 21; სახელნი
ყოველნი სულიერთა და უსულოთა-
ნი 2; ყოველთა სახელთა შორის...
ეწოდების 2; ყ. ღრეკათა შინა სახელ-
თასა წინა დაუსხმენ 3.

ყოფა, ი—2; ღმერთი იყო სიტყუა
22[4-ჯერ]; საცნაურ უკუე იყავნ 2
[ნ. კიდევ გულისხმის-ყოფა, უცნაურ-
ყოფა, შეუნიერ-ყოფა, ცხად-ყოფა].

შ

შეგვაწევა, 0—2; ართრონი არა იტუმა
მხარებელმან, რამეთუ არა შეგვან-
და 21.

შემსგავსებულ—: წინა დაუსხმენ თითო-
ეულსა ეამისა შემსგავსებულთა ართ-
რონთა 3.

შესაძლებელი—: ერთი ოდენ შესაძლებელ
არს თქუმად 19.

შესწავება, ი—2: შეისწავე

შეუგუარ—: ბნელად ვიდრემე და შეუ-
გუარად იქმნების 21.

შეუძლებელი—: შეუძლებელ არს თარგ-
მანებაჲ მისი 1; შ. არს ყოველი საქ-
მე მოღუაწებად 24.

შექმნა, ი—1: სამად შეიქმნებიან 5.

შინა: ბერძელსა შინა 1; ღრეკათა შინა
სახელთასა 3; ორობითთა შინა 9;
იოანეს მიერ თქუმულსა სიტყუასა
შინა 21; სიტყუასა ამას შინა 22.

შობილობითი—: შობილობითი და ნათე-
საობითი ღრეკაჲ 9; შობილობითად
რაჲ იტყოდიან 7.

შორის: წმიდათა შორის იოანე ოქროპირი
1; ბერძენთა შ.; სახელთა შ. 2.

შუა—: გინა თუ ღედალი გინა თუ შუაჲ
1; არა მამალი ეწოდების სახელი, არ-
ცა ღედალი, არამედ შ. 17; ამითვე
სახითა შუანი ართრონი არიან; რო-
მელთა აწ ვიტყუთ, არიან შ. 16; ამათ-
დავე მსგავსად შ. ართრონი არიან
20; შუათა სახელთაგან... არა ეწოდე-
ბიან; მამალთა და ღედალთა და შუა-
თაგან 2; შუათაცა მოქენე არს გუმე-
ვალ ართრონთა 17; შუათანი დამო-
ჩილებითნი 23.

შუნა, 0—2; არცა კშუნის ენასა ჩუნე-
სა 20.

შუენიერ-ყოფა, 0—2: ართრონი შუენიერ-
ყოფს სახელსა 6.

ჩ

ჩენა, ი/უ—3: საწყინო უჩნდეს მკითხ-
ველსა 24.

ჩინება, ა—2: თვთ იგი ლექსნი გვჩენიან
10.

ჩუენ: ჩუენ მართლმადიდებელთა მომართად 1.
ჩუენ-ი: ენასა ზედა ჩუენსა 1; 6; ჩ. ენასა არა ჰქონან 6; არცა ჰშუენის ენასა ჩ. 20; ძალისაებრ და გულისკმისყოფისა ჩუენისა 1; უართრონობისათვს ენისა ჩ; ძესაძლებელ არს ენისა ჩუენისაგან თქუმად 19.
ჩუენება, ა—3; აჩუენოს თუ მოსწრაფებად 24.

ც

ცა: ორობითნიცა: განმარაგლებითნიცა 5; არცა 8; 17; 20; ბერძლცა 11; საჯმარებისაებრცა 11; რიცხვთაცა 16; რაცა; უართრონობცა; ართრონინანდცა [2-ჯერ] 21; სსუანიცა 23; ესეცა; ამათსაცა; ძლიითცა 24.
ცვა, 0—2; არა გარდაერწყუშის ერთი მეორისასა..., არამედ თითოეულისა ნათესაისასა სცავს 2.
ცვალებულება-ა: არა გარდაერწყუშის ერთი მეორისასა სახელთა ცვალებულებად 2.
ცხად-ი: ცხადსა და ნათელსა სიტყუასა უცნაურ-ვინამდე-ჰყოფს 1.
ცხად-ქმნილ-ი: ორობითთა შინა, ზემო ცხად-ქმნილთა 9.
ცხად-ყოფა, 0—2: ორთა პირთა ცხად-ჰყოფდენ 14; მრავალთა რაჲ პირთა ც. 15; ერთობითთა პირთა ც. 17; ორობითთათვს ვითარლა ცხად-ვეყოთ 8.

ძ

ძ. 0—1: ნათლად ძეს ლექსი იგი 1.
ძალ-ი: ძალი ორი აქუს 10; ესე ორი ძ. აქუს ლექსსა 11; განმარტებულად ეპოვოს ძ. ართრონთა ვითარებისაჲ 24; არა დაეფაროთ ძალისაებრ და გულისკმის-ყოფისა ჩუენისა 1.

ძე-ა: არა სწორ არსო მამისა ძე 22; აჯენებს ღმრთად ძესა 22; უმდნლესობისა გამოაჩინესსო ძისა მამისაგან 22; ლექსსა... თქუმედსა მისათვს 21.
ძის- მბრძოლ-ი: წყაქნდესა მბრძოლთა ძის-მბრძოლთასა 22.
ძლით: ართრონთა ძლით უმეტრად და ბნელად საგონებელ არს 1 [6. კიდევ ლექსიკონში!
ძლითი ნ. ართრონთა ძლითი; ნ. კიდევ ლექსიკონში].

წ

წარკითხვა-ა: უწყინოდ წარკითხვითა ყოველივე განმარტებულად ეპოვოს 24
წარმოჩინება, ა—2: წარმოგუჩენიან ათცამეტნი იგი ართრონნი 11.
წერილ-ი: ამათ ზემო წერილთა ათცამეტთა ართრონთაგან 13;
წინა: ღრეკათა შინა სახელთასა წინა დაუსხმენ სახელთა 3; არა ჰქონან სახელთა წინა დასასხმელნი ართრონნი 6.
წინა-აღდგომა, ი/უ—3: რომლისა მიერ წინა-აღდგეზიან მწვეალებელნი 22.
წინა-აღსადგომელ-ი: წინა-აღსადგომელად ჩუენ მართლმადიდებელთა მომართად იტყვს 1.
წინა-დასადებელ-ი: ართრონი წინა-დასადებელი არს სახელისაჲ 6.
წმასნა-ა: უკუწარღუევეს ყოველსა წმასნასა 22.
წმიდა-ა: სულსა წმიდასა არა მამალი ეწოდების სახელი 17; წმიდათა შორის იოანე ოქროპირი 1. 22.
წმიდათაგან-ი: იტყვან მრავალნი წმიდათაგანნი 21.
წოდა, წოდება, ი/უ—3: რომელსა ერთობითად უწოდენ 13; ე—2: მამალი ეწოდების სახელი 2; 17; ღმერთსა ვიდრემე ე. „თეოს“ 4. ამას ე. შობილობითი ღრეკაჲ 9; არა თითოეულსა სახელსა... ეწოდებიან 2; ორობითნი

მათ ე. 8; ი—1: საცნაურ იქმნებიან და იწოდებიან 1.

წოდებით-ი: რომელ არს წოდებითისა თავით კერძო 19; წოდებითად [იტყო-ლიან]: 7; 13; 14; 15; 17; წოდებითნი ორობითთანი 8; წოდებითთა განმრავ-ლებითთა 11.

ხ

ხილულ-ი: სახელნი ყოველნი ხილულთა და უხილავთანი 2.

ხოლო: ხოლო საჭირო არს პირველად თქუმად 2; ხ. უკუეთუ... თენიერ ართ-რონისა 6; ხ. ორობითთათჳს ვითარ-ლა ცხად ვყოთ 8; ხ. განმრავლებითად რაჲ იტყოდინ 9; ხ. წოდებითთა გან-მრავლებითთა 11; ხ. დედლისა სახე-ლისა ართრონი 12; ხ. ართრონი-ანად 13; ხ. ორობითნი არიან ესე 14;

ხ. მრავალთა რაჲ პირთა ცხად-მყო-ფდენ 15; ხ. ბერძულთავე ართრონი-ქართულსა დაუსხმიდე 19; ხ. ორობი-თად 20.

ხუთ-ი: ორობითთანიცა ხუთენი ეტყენ 21; ხუთთაგან ორნი რაჲ ორთა ბელაგანნი 22; დაარწყუნე 5.

ჟ

ჟმარება, ე—2: აწინდელსა სიტყუასა ამით-ისა ძალისა განმარტებაჲ არაარად ეჟ-მარებოდა 24.

ჟსენება, ა—2: აჟსენებს ღმრთად ძესა 22; ერთსა პირსა აჟსენებდენ 6.

ჟუმევა, ი—2: ვითარ იჟუმევენ ამას ართ-რონსა 1; ადვილობითად იჟუმევედენ 4; ართრონი არა იჟუმია 21.

ჟუმევაჲ მოქენე არს ჟუმევაჲდ ართრონთა 17.



A 25vb

ი. თ. მისივე წმიდისა მამისა ჩუენისა იოანე¹ თა
როპირისა კონსტანტინუპოლელ მთავარეპისკოპოსი.
საჲ სიტჳსსა მისთჳს, ვითარმედ: „ქრისტე აღმოსავალი
აღმოსავალთაჲ“ და ვითარმედ „აღვიდა“ და „შთავი-
და“ და სულისათჳს წმიდისა, ვითარმედ: „ჟოვლისა
მკჳრობელ არს“.

მ[ამაო], გ[უაჲურთხენ.]

1'. გუშინ, ჩუენ, მ ქრისტეს მოყუარენო, წინაჲსწარმეტყუ-
ელთა და მახარებელთა შემოსრულთა გმათა მხოლოდ-მო-
ბილისა ღმრთისმეტყუელებაჲ განგვბრწყინვეს ქრისტეს მო-
ყუარესა ერსა. და ევსენების ესე ტკივილთ-მოყუარეთა და
მოსწრაფეთა მსმენელთაგანთა, თუ ვითარ ჩუენ ღმრთისმე-
ტყუელებისა ძლით განგუემარტა სიტყუაჲ მრავლად ვიდრე-
მე ღირსებისაგან დაკლებული, გარნა ეგრეთცა, რაოდენ და-
სატევნელ იყო ენისა უკუდავთა ფილოსოფოსობად იძულებუ-
ლისა. ხოლო არარაჲს დამაკლებე[ლ.....]სასა მოქენ(?)
[.....]არ ვიდრემე არს ქეშმარიტებისა სიტყუაჲ და დიდსა
უკუე(?) ზესთ(?) სოფლისა სიბ[რძნესა(?). და კა]ცობრივი
სიტყუაჲ გლახაკი და უძღური და მოკუდავი დაშურების
უკუდავთა წარმოდგინებად იძულებული.

27ra

2. ყოვლითურთ ვიდრემე ქეშმარიტებისმოყუარებით თქუ-
მითა არავის კაცთაგანსა ძალ-უც სიტყუსა ღმრთისა ღირსე-
ბით ქებად; რამეთუ იგი მხოლოჲ სადმე ღირს იყოს, რომე-
ლი დაკნინებასა თჳსსა აღიარებდეს და სამეუფოსა მეცნიერ
იყოს ღირსებასა. ნუ ვინაჲ უკუე კაცობრივი სიტყუაჲ, დაკ-
ნინებული სამეფოჲსა ღირსებისაგან, სირცხვლელ არს; არა-
მედ უფროჲსდა იგი სირცხვლელ იქმენინ, რომელი საღმრ-
თოთა ძლევად მეცადინობდეს; და რამეთუ გრძნობადთა
შორის ღუაწლთა მძლეველნი ვიდრემე გვრგვინთა მოიხუშენ,

¹ ტექსტი პარაგრაფებად დაყოფილია ჩვენ მიერ.

ხოლო ძღვეულნი სირცხვლსა მიითუალვენ. ხოლო კეთილ-
მსახურების-ძლითთა ტკივილთა შინა და ღმრთისმეტყუელე-
ბისა კანონთა ძღვეად ვიდრემე მეცადინნი სირცხველულ რე-
მნებიან, ხოლო ძღვეულებისა აღმსარებელნი კეთილგონიე-
რებისა მიიხუმენ გვრგვნთა.

3. აწ უკუე გავსოვს, ვითარ მოაქუნდა სიტყუასა ჩუენსა
გრძნობადისა და გოქნიერისა ნათლისა განყოფილებაჲ, ვითარ-
მედ გრძნობადი ვიდრემე ნათელი განატვობს სხეულთა ბუ-
ნებასა და უძღვს თულსა აგებულთა გულისგმის-ყოფად,
რამთა და საქმენიცა გვკვრდენ. ხოლო „სიმართლისა მზე“—
გონიერი და ჭეშმარიტი და წმიდაჲ ნათელი, მხოლოდ-შობი-
ლი მამისაჲ, სამარადისოდასაგან ნათლისა ნათელი სამარადი-
სოჲ გამობრწყინებულნი, ზესთსოფლისათაჲ ძალთა განაბრ-
წყინებებს და კიდეთა სოფლისათა განანათლებს თქმულისა
მისებრ: „დაფარნა ცანი სათნოებამან მისმან და ქებითა მი-
სითა სავეს არს ქუეყანაჲ“^{1*}.

4. გავსოვს უკუე — და რამეთუ არა უწესო არს კუალად
მოჯსენებად — თუ ვითარ წინა-შესავალთა ვიდრემე კეთილ-
მსახურებისათა მქონებელად ვითარცა ცისკარი ჩანს, ხოლო
წარმართებასა შინა ქმნილთა ყოველად თავსა თვსსა უჩუენებს
სიმართლისა მზე და აღმოსავალსა საკვრველისა მომღებელსა
ლამპრისა კეთილმსახურებისასა; რამეთუ წმიდანი წინაღ-
წარმეტყუელნი არა მხოლოდ „მზედ სიმართლისად“^{2*} უწოდ-
დეს მაცხოვარსა და „ცისკრად“^{3*} და „ნათლად ჭეშმარი-
ტად“^{4*}, „ქრამედ „ლამპრადცა“, ვითარცა წამებს ღმერთი
ისაიჲს მიერ: „ამას იტყვს უფალი: მოახლდების სიადრით
სიმართლე ჩემი მოსლვად“^{5*} და „მაცხოვარებაჲ ჩემი ვითარ-
ცა ლამპარი ეგზეზოდის“^{6*} და „მკლავისა მომართ ჩემისა
წარმართნი ესვიდენ“^{7*}. „მაცხოვარებაჲ ჩემი ვითარცა ლამ-
პარი ეგზეზოდის“ — და რაჲ არს ლამპარი? ნუ ვინ კაცობრი-
ვი გონებაჲ თარგმნის ღმრთისათა; რამეთუ არა არს ჭეშმა-
რიტად სწავლაჲ, არა თუ მისგან მიეცეს სწავლაჲ მისი.

5. ოდეს უკუე მხოლოდ-შობილი უფალი ჩუენი იესუ ქრის-

1* აპკ. 3,3. 2* მალ. 4,2. 3* ოსე 6,3. 4* ი. 1,9. 5* ეს. 51,5. 6* ეს. 62,1.

7* ეს. 51,5.

ტე მოვიდა უქორწინებელისაგან ქალწულისა სოფლად. და
დასა გზისა მხუნებელი და უცხოესა შობისა შემოძვრებულსა.
წუთოსა ამას შინა, ჯერეთცა ჩხვლად მოქმედი საიდუმლომან
იტკრთა იგი დედამან და მიიყვანა მღვდელთმცოდნისა სვეტი-
ნისსა. ხოლო მან მიიქუა რაჲ მკლავთა მაცხოვრებლისა.
სა¹ მიმართ მეტყუელმან: „აწ განუტევე მონაჲ შენი, მიუ-
ფეო, სიტყვისებრ შენისა მშვედობით. რამეთუ იხილეს თელ-
თა ჩემთა მაცხოვარებაჲ შენი“¹.

6. აწ უკუე უკუეთუ მაცხოვარებაჲ არს ქრისტეს მოსლვაჲ.
კეთილად საღმე იტყოდის წინაჲსწარმეტყუელი: „პირისაგან
|^b ღმრთისა და მაცხოვარებ[ისა ჩემისა] ლამპარი გვზებოდის“ და
„მკლავსა ჩემსა წარმართნი ესვიდენ“. ხოლო კუალად „მკლავ-
ვად“ უწოდს მხოლოდ-შობილსა, არა ვითარცა ნათელსა
ღმრთეებისასა, არამედ ვითარცა არსებითა შეერთებულსა.
რამეთუ ვითარცა მკლავი მის არსებისა მისისა არს, რომლი-
სა იყოს მკლავ, ესრეთ მამისად მხოლოდ-შობილი სახელ-
იდების, ვითარცა თვთ მისისა არსებისაჲ და ვითარცა თან-
მოქმედი მამისა შემოქმედებისაჲ.

7. და ამის გამოსაჩინებელისა მოწამე არს ნეტარი იოვან-
ნე მახარებელი, მკერდსა ზედა იესუჲსსა მიყრდნობილი და
ვითარცა სამარადისოჲსა წყაროჲსაგან აღმომცხებელი; რამე-
თუ რასა იტყვს იოვანე მკლავისა მიმღებელი მაცხოვრისა ვან-
გებულეებისად და მისისა აღესებისად? „მრავალთა სასწაულთა
ქმნასა მის მიერო“, — იტყვს, — „არა ჰრწმენა მისა მიმართ
იუდეანთა“²; რაჲთა აღესრულოს თქუმილი ისაიჲს მიერ:
„უფალო, ვის ჰრწმენა სმენაჲ ჩუენი და მკლავი უფლისაჲ ვის
გამოეცხადა“³? იგივე უკუე და სიმართლევცა, რამეთუ „მო-
ახლდების სიმართლე ჩემი მოსლვად“. ესრეთვე და მაცხ-
|^{28ra} [ოვარებაჲ მისი] მაჩუენე[ბელი] მისთვის და [...] შემომ-
კითხველი [.....] აღიყვანებს ღირსებასა მეტყუელი მაც-
ხოვრისათვის: „რომელი იშვა ჩუენდა ღმრთისაგან სიბრძნე
და სიმართლე და სიწმიდე და გამოცხნაჲ“⁴.

8. ესრეთ ჩუენდა აღმოკდა აღმოსავალი სიმართლისაჲ,

¹ მისა.

^{1*} ლ. 2,29—30. ^{2*} მდრ. ი. 9,18. ^{3*} ეს. 53,1. ^{4*} 1 კორ. 1,30.

რამეთუ „აჰა ესერა აღმოუვლინო“, — იტყვს, — „სახლსა და ვითისსა აღმოსავალი სიმაართლისაჲ და განმეფნეს მეფე მართალი“^{1*}. ერთი ვიდრემე არს აღმოსავალი, გარნა მრავალ არიან შარავანდედნი მისნი. ესე იგი არს შარავანდედნი, კაცთ-მოყუარებისანი, შარავანდედნი კურნებისანი, შარავანდედნი განკურნებისანი¹, შარავანდედნი მშვედობისანი, შარავანდედნი სიმაართლისანი, და გნებავსა ხილვად მისა² აღმომავალისა და თანა-აღმომავალთა მისთა სათნოებათა? ისმინე წინაჲსწარმეტყუელისა დავითის მეტყუელისაჲ: „აღმოაბრწყინვოს დღეთა მისთა სიმაართლე და სიმრავლე მშვედობისაჲ, ვიდრემდის ნაცვალ-მოისპოს მთოვარე“^{2*}.

b 9. ესე უკუე აღმოსავალი და სიმაღლითცა | აღმოჰკვდა და ქუეყანითცა; სიმაღლით ვიდრემე ღმრთეებისათვს, ხოლო ქუეყანით — განგებულებისათვს; და რამეთუ მაღლითცა აღმოჰკვდების და სიღრმითცა, და ცაჲცა მასვე აჩუენებს აღმომავალად და ქუეყანაჲცა; მაღლით ვიდრემე სიტყვსაებრ ზაქარიაჲსა — არა წინაჲსწარმეტყუელთა შინა აღრაცხულისა, არამედ მამისა იოვანე წინამორბედისა — რამეთუ რასა იტყვს მამაჲ მისგან შობილისა მიმართ? „და შენ, ყრმაო, წინაჲსწარმეტყუელ მაღლის იწოდო; რამეთუ წარსძლეთ შენ წინაშე პირსა უფლისასა განმზადებად გზათა მისთა, მიცემად მეცნიერებაჲ³ ერსა თვსსა მიტევებითა ცოდვათა მათთაჲთა, მოწყალეობითა და წყალობითა ღმრთისა ჩუენისაჲთა, რომელთა მიერ მოგუხედნა ჩუენ აღმოსავალმან მაღლით გამოჩინებად მათ ზედა, რავდენნი სხენან ბნელსა და აჩრდილთა სიკუდილისათა“^{3*}. იხილე, რამეთუ აღმოსავალმან ზეცით მოიხილა⁴ და „ჴემშარბიტებაჲ ქუეყანით აღმოჰკვდა“^{5*}.

10. და ისმინე უკუე, გვედრები განმკაცრებით, აღმოსვლავაჲ ესე; რამეთუ ვინაჲთგან ღმერთმან დასჯასა მას აღამისსა პირველად სადმე განჩინებაჲ შემოიღო მეტყუელმან, ვითარმედ: „ეკალთა და კუროხსთავთა აღმოავლენდეს შენდა ქუეყა-

¹ ასეა. სავარაუდებელია, რომ ტექსტში შეცდომა არის. 2. მისსა. 3. ასეა. მოსალოდნელი იყო „მეცნიერებაჲ ცხოვრებისაჲ“.

^{1*} იერ. 23,5. ^{2*} ფს. 71,7. ^{3*} ლ. 1,76—79. ^{4*} შდრ. ფს. 101,20. ^{5*} ფს. 84,12.

ნაა^{1*}, ნაცვალად უკუე წყევისა მის, გულისკმა-ყავ, რათდენ ზესთა აღმატებად სიმართლისაჲ აღმოეცენა? ადამის გარდას- ლვისა ძლით ეკალნი ქუეყანამან აღმოავლინა; და მაცხოვ- რისა მოსლეთა ჭეშმარიტებაჲ ქუეყანით აღმოჰქდა; აღმოჰქ- და უკუე ჭეშმარიტებაჲ, რაჲთა ტყუელი წარმოეტეს; კამო- ჩნდა ცხორებაჲ, რაჲთა სიკუდილი ექსორია-ყოს; გამოჩნდა გზაჲ, რაჲთა საცთური დაჰქსნას. რამეთუ იტყვს: „მე ვარ გზაჲ და ჭეშმარიტებაჲ და ცხორებაჲ“^{2*}.

11. ესე ცხად იქმნა ჩუენდა მეფე ისრაელისაჲ, მეფე დი- დი, რომელსა ღაღადებდეს ვიდრემე წინაჲსწარმეტყუელნი; რომელთა თანა დავითცა მეფედ უწოდდა მას დიდად თესობ- ითად მისა¹ მიმართ აღმავლენელი წინაჲსწარმეტყუელები- საჲ და მეტყუელი, ვითარმედ: „ღმერთი მალაღ, საშინელ, მე- ფე დიდ ყოველსა ქუეყანასა ზედა“^{3*}. და ვინაჲთ ესე იტყვს, რამეთუ არა მამისა მიმართ აღიყვანებს სიტყუასა, რამეთუ არა არს აღმოჩენილი კმაჲ, არამედ სა[.....] გაჭრნა იხი- ლვ[ებ]..... განა(?) სხნნა [....]ებანი გ[....] რიბ[.....].

b

12. და ჰპოო გაგონებითა ძალი, ვითარმედ: „ღმერთი მა- ღალ და საშინელ და მეფე დიდ ყოველსა ქუეყანასა ზედა; დაგუამორჩილნა ჩუენ ერნი და წარმართნი ქუეშე ფერჯთა ჩუენთა“^{4*}. ვინაჲ არა უკუე საკმარ არს დღეს ყოველისა ჟსალმუნისა თარგმანებაჲ, არამედ უფრომსლა წინამდებარი- სა მიმართ შეევანაწევროთ გონებაჲ და დამტევებელნი შორის² წინამდებარისა მიმართ მოვიდეთ: „გამომირჩინა ჩუენ სამკ- ვდრებელად თავისა თვისისა სიკეთედ იაკობისაღ, რომელ შეი- ყუარა“^{5*}. მერმეცა მეყსეულად შესძინებს: „აღვიდა ღმერ- თი ღაღადებითა და უფალი კმითა საყვრისაჲთა“^{6*}.

ხოლო „აღვიდა“-სა არცა ჩემდა მოგონებაღ სათანამდე- ბო არს ვითარცა მნებავს, არცა მწვალებელისა ვითარცა ჰნე- ბავს; რამეთუ ჭერ-არს ჩუენდა მოწაფე-ყოფად წერილისა და არა ახალ-მკუეთელობად მისა¹. რამეთუ მოძღურებაჲ კაცობ-

¹ მისსა. 2 შს.

1* დაბ. 3,18. 2* ი. 14,6. 3* ფს. 46,3. 4* ფს. 46,3—4. 5* ფს. 46,5.

6* ფს. 46,6.

რივი განმხრწნელი ღმრთისათა სასჯელის-ქუეშედ მოვალს და სატანჯველსა შეუქ [.....]კუე უფლისაჲ [...]ვანთა [.....]საჲ და ურჩ ექმნენით მცნებასა ღმრთისასა მოქალაქე ბითა თქუენითა.

14. ხედავა, ვითარ კაცობრივი მოძღურებაჲ ურჩებად იქმნების ღმრთისა? მოძღურებასა კაცობრივსა ვიტყუ, არა ვინაჲთგან რამეთუ კაცი ასწავებს, არამედ რაჲამს გარეშე თვსთა გულისსიტყუათასა თარგმნიდეს. რამეთუ არა არს კაცობრივი პირი გარეშე შეწევნისა საღმრთოთა სიტყუათაჲსა მასწავლელი გინა თარგმანებაჲ საშეფოჲ. და ვითარცა-იგი მეფეთა წინაშე მდგომარე არიან მესაშოვლენი, შორის მიმღებელნი კითხვათა და მიგებათანი, რაჲთა სამეფოჲსაგან ღირსებისა დაცვულ იქმნეს უვნებელად პატივი და წინაშე მდგომელნი ნეტარ-ჰყოფდენ მეფისა ღირსებასა, ესრეთვე წინაჲსწარმეტყუელნიცა შორის შემოსრულსა ღმრთისა ღირსებასა და კაცთა უძღურებასა იქმნეს ვითარცა მთარგმანებელნი პირისაგან ღმრთისა. ვითარცა უკუე თარგმანებულსა¹ ზედა უკუეთუ თქუას მთარგმანებელმან, ვითარცა პირისაგან მეფისა, ვითარმედ: „მიბრძანების“, „განმისაზღვრების“—არა მთარგმანებელისა ზედაქალიყვანების სიტყუად, არამედ თვთ მის თარგმანებულისა ზედა.

15. ესრეთვე უკუე ვინაჲთგან წინაჲსწარმეტყუელნი გმობენ, ნუ კაცისა მიმართ მიხედავ, არამედ ღმრთისა მიმართ მათ შორის მგმობელისა. ამისთვის უკუე და ნეტარი ისაიჲ, თავისა მიერ თვისისა წესითა მთარგმანებელთაჲთა მოქალაქელი, ვითარცა პირისაგან თვისისა იტყოდა: „უკუეთუ გენებოს და ისმინოთ ჩემი, კეთილთა ქუეყანისათა სჭამდეთ“^{1*}. უკუეთუ ვისმინოთ შენი, კეთილთა ქუეყანისათა გჭამდეთ? ვინ უკუე ხარ შენ? არა ერთი კაცთაგანია? არა ჩუენ თანა ქუეყანასა ჰმკვდრობა?² არა მისგან იზარდებია? არა მისდა მიმართვე მიიქცევია? რაჲსათვის არა იტყუ: „უკუეთუ ინებოთ და ისმინოთ ღმრთისაჲ“, არამედ „უკუეთუ ინებოთ და ისმინოთ ჩემი, კეთილთა ქუეყანისათა სჭამდეთ. ხოლო უკუეთუ

¹ მთარგმანებლსა. 2. მკვდრობა.

^{1*} ეს. 1,19.

არა ინებოთ და არა ისმინოთ ჩემი, მახვლმან შეგქამნეს თქუნენ^{1*}. და ესოდენად აღიყვანება თავისა შენისა ღირსებასა? „არაო“, — იტყვს, — „რამეთუ პირმან ღმრთისამან თქუნა ესენი“.

29va

16. ესრეთ ჯერ-არს წინააღმართულებითა მიერ სწენად; ესრეთ ჯერ-არს მოციქულთაგან შეწყყნარებად ვითარცა წერილთა სამეფოთა და წერილთა კალმოსანთა(?) რამეთუ ძალ-უც შენდაცა ბუნებასა კალმისასა კელპრობილ-ყოფად გაგონებისა მიმართ სჯულისა ღმრთისა[....] კალამი ხილული-სა ვიდრემე ჩანს იგი მწერალად, ხოლო ძალისა — არა, არამედ კელი მპყრობელი მისი, რამეთუ არა რაოდენი პნებაეს, არცა რაოდენი ძალ-უც, წერს — რამეთუ უძლურ არს თავით თვსით და უგონებელ — ხოლო რაოდენსა გონიერებისაგან კელისა და გრძნობადისა ჯუმეული წერს, — ესე ყოველთა მიერ აღმოიკითხვის.

17. ესრეთვე გულისკმა-პყოფდ წინააღმართულებისა სიტყუასა და თქუმათა და ენათა მათთა ვითარცა კალამსა ღმრთისასა, უკუდავისა კელისა მიერ პყრობილსა, თქუმულისა მისებრ იეზეკიელისა: „და იქმნა ჩემ ზედა კელი უფლისაჲ“^{2*}, რამეთუ შეეხების ენათა წინააღმართულებითა კელი წმიდაჲ უკუდავი და გონიერი, ვინაჲცა ენასა წესი კალმისაჲ უპყრიეს თქუმულისაებრ: „ენაჲ ჩემი კალამ მწერლისა მახვლ-მწერლისა“^{3*}.

18. აწ უკუე ითქუა წინააღმართულებითა მიერ წინააღმართულებული; ხოლო ითქუა არა რაოდენ ჯერ-იყო, არამედ რაოდენ ძალ-ედეა; რამეთუ იტყვან კაცნი ღმრთისათვს არა რაოდენი თანა-აც, — რამეთუ ესე შეუძლებელ არს, [—არამედ რაოდენი შესაძლებელ არს]; რამეთუ ესე კ[.....] არს. და ვითარცა-იგი მამანი, რაჲამს იხილონ ბრგუნელი ენაჲ შვილთა თვსთაჲ, არა მიხედვენ ლექსსა კელობებულსა, არამედ სურვილსა გონებისასა სიყუარულითა მოხარულნი და არა ლექსითა განმზომელნი სიტყუათანი უტკბილეს შეპრაცხენ რიტორთაცა მასწავლელობისა ბრგუნვილთა ყრმათა მათთა კმებსა, ესრეთვე და ღმერთი იშუებს ჩუნ

1* ეს. 1,19-20. 2* ეზ. 1,3. 3* ფს. 44,2.

მიერ თქმულთა ზედა — არა სრულებისათვის მოძღუტებისა, არამედ სრულებისათვის სურვილისა.

ვინაჲ ღმრთისა ვიდრემე მაქებელნი, დაღაცათუ ვბრგუნ-
ვილობთ, არამედ ბრგუნვასა შინა მშველობასა ექსდაცხებთ,
რამათა სრულ იქმნეს ისაიას მიერ თქმული, ვითარმედ: „და
ენათა ბრგუნვილთა ისწაონ სიტყუად მშველობისა“^{1*}.

19. ვთუშინ ვიდრემე გვჩუენეს წინაჲსწარმეტყუელთა ყოვე-
ლისა მპყრობელი ძე ყოველისა მპყრობელისაჲ, ხოლო მოძ-
ღურებულ იქმნა არა სიტყვთა იძულებულითა, არამედ სიტ-
ყვთა წამებულითა, გარნა ნუ შეუტაცებავყოფთ დაშთომილ-
საცა ნეშტსა, ვითარმედ | [.....] დენ წინა ქ [.....]
„აღვიდა ღმერთი [ღაღა] დებითა“^{2*}.

აწ უკუე მოციქული არა მნებებელობს თქუამად რომელი
ეგულების, არცა ჩემდა გაგონებად ვითარცა მნებავს, არცა
შენდა მოსაჯულობად ვითარცა გნებავს. და რამეთუ ამიერ
განსრულ იქმნა სხვსა მიმართ შემდგომობისა სიტყუად, რო-
მელსა უკუე იტყვს პავლე და რომელსა პირსა ზედა შეუნ-
დობს შეწყყნარებად აღსლვასა, საშურო არს განხილვად. ის-
მინე უკუე პავლესი მეტყუელისაჲ ეფესელთა-მიმართსა ეპის-
ტოლესა შინა: „ხოლო თითოეულსა თქუენსა მოეცემის მად-
ლი საზომისაებრ ნიქისა ქრისტესისა“^{3*}.

20. ამით პავლე და წამებასაცა შემოართუამს დამბეჭდვე-
ლა თავისა(?) თვისისაჲ(?) წინაჲსწარმეტყუელისა დავითის
მოძღურებითა, რამეთუ იტყვს: „აღვიდა სიმალლესა, წარმო-
ტყუენა ტყუე, მისცა ნიჭად კაცთა“^{4*}. მერმეცა გამოვალს
აღგილისაგან საწინაჲსწარმეტყუელოსა და თანა შემოიღებს
თავისა-თვისისა-ძლითსა არა შეძინებისა ძლით, არამედ განცხა-
დებულისა თარგმანებისა. ხოლო რაჲ არსა „აღვიდა?“ ამას
პავლე⁵, ვითარმედ: „არა თუმცა ბ[[ნელსა შინა უკუე] ე ქუეს-
კნელთა ქუეყანისათა შთასრული, იგი არს და აღსრულიცა
ზესთა ცათა, რამათა აღავსნეს ყოველნი?“^{5*}.

21. ხედავა, ვითარ აღსლვასა ამას არა შეუნდობს პავლე
სხვსა პირისათვის მოღებად, გარნა მხოლოდ-შობილისა? და

¹ აქ ზელნაწერში სიტყვა უნდა იყოს გამორჩენილი (იტყვს?).

^{2*} ეს. 32,4. ^{2*} ფს. 46,6. ^{3*} ეფეს. 4,7. ^{4*} ფს. 67,19; ეფეს. 4,8. ^{5*} ეფეს. 4,9—10.

სამართლად, რამეთუ შიშუელისა ღმრთეებისადა ვითარმედ:
„აღვიდა“ სიცოფე არს, და ვითარმედ: „შთავიდა“ — ნამე-
ტავ. რამეთუ ყოვლისა შემცველი ძალი, ყოვლითგან ყველ-
თა შორის მყოფი, ყოველთა თვისისა სულისა მიერ შემოქმედ-
ვებელი, არა ვინაჲ გარდადგების ადგილითი ადგილად. რა-
მეთუ მისი არს ჳამად ესე: „ცასა და ჭუეყანასა მე აღვაგებ“.
აწ უკუე უკუეთუ აღავსებს, სადა გარდადგების?

30va

22. ესრეთ უკუე „აღსლვად“ და „შთასლვად“ ნამეტავად
პოოს ვინმე, ხოლო საკუთრად მაცხოვრისა ზედა იყო შ[.....]
კ[.....]. არამედ „იყავნო“, — იტყვს, — „აღსლვად“, ვინაითგან
გორცისა მქონებელი აღვიდა; ხოლო „შთასლვად“ ვითარ
გულისჳმა იქმნას? რამეთუ შიშუელი ღმრთეებაჲ არა შთა-
მოვიდა; გარნა „შთამოსლვად“ მისსა თანა-შთამოსლვასა
უწ[ოდს| აღსლ]ვასა და შთას[ლვ]ასა ჳრისტესსა
განასაზღვრებს ჰავლე განცხადებულად.

23. სიტყუამან აჩუენა, რამეთუ რაჳამს თქუას, ვითარმედ:
„აღვიდა ღმერთი“, ესე არს, ვითარმედ: აღვიდა განგებულე-
ბაჲ, ხოლო ვითარმედ: „ღალადებითა“ — შესხმითა ანგე-
ლოსთაჲთა; „უფალი ჳმითა საყვრისაჲთა“^{1*} — ხოლო საყ-
ვრად უწოდს ანგელოზთა აღჭურვილებასა, რამეთუ მაშინ
ანგელოზნი წინა-უძლოდეს მას. და მეორედ მოსლვასა შინა
ანგელოზნივე უძლოდინ მას თქუმულისა მისებრ ანგელოზი-
სა მიერ, უფროჲსდა ანგელოზთა მიერ: „კაცნო გალილეელ-
ნო, რაჲსა მდგომარენი ხართ მხედველნი ცად მიმართ? ესე
იესუ, რომელი ამაღლდა თქუენგან, ესრეთვე მოვიდეს, რომ-
ლითა გუარითა იხილეთ იგი აღმავალი ზეცად“^{2*} ესრეთ ვი-
თარ, რამეთუ უკუეთუმცა არა აღვიდა ჳმითა საყვრისაჲთა,
უკუეთუმცა არა აღვიდა ანგელოზთა მიერ წინა-ძღუანვილი,
არამცა მოვიდა ანგელოზთა მიერ წინა-ძღუანვილი.

b

24. აწ უკუე მოვიდეს მაშინ იგი ვიღრემე, ვითარცა საყ-
ვრი თვისითა ჳმითა მჳმობარე. ხოლო წინა-უძღუეების მოსლ-
ვასა მისსა მთავარანგელოზი, და ვითარ-იგი ჳადაგებულ-იქ-
მნების წინა[-ძლოლითა ანგელოზთაჲ]თა [.....] ვიღრემე და
ახ[არებ]ს მუნ მყოფისა მთავრისა უფლებასა, ხოლო შიშსა შე-

^{1*} ფს. 46,6. ^{2*} სჳქმე 1,11.

უქმს მთავრებულთა და ღირსებასა სცავს წინა-ძღუანვილსა: ესრეთვე და მუნ არა შეუ[...]ბს მაცხოვრისა გამოცხადებად ბრველად გამოჩინებად სამეფოასა ხატისა. არამედ წინა-რბის ანგელოზთა მკედრობაჲ და წინა-ძღვს ანგელოზი მქალაქებელი, ვითარცა პავლე იტყვის, ვითარმედ: „თავადი უფლო ბრძანებითა ვმითა მთავარანგელოზისაჲთა შთამოვიდეს ზეცით“¹, რომლისა ვმაჲ მქალაქებელი მეფისა საცნაურ-ჰყოფს მოსლვასა. და გულისგმა-ყავ სიდიდე ვმისაჲ, რომელი შემძლებელ არს აღვსებად ყოვლისა სოფლისა. ხოლო ესენი ვიდრემე ესოდენ.

31ra

25. ხოლო ვინაჲთგან ძმათა ვიეთმე მოსწრაფეთაგანთა სულისა წმიდისათვს ითხოეს სიტყუაჲ სურვილითა ვიდრემე სათნოჲთა აღძრულთა, ხოლო სულითა წმიდითა განმტკიცებად მნებებელთა, აწ უკუე საჭირო არს დაწყნარებით, ძლისაებრ ჩუენისა, ლოცვითა წმიდათა მამათაჲთა, ფრთოანქმნითა გონებისა და ენისა ჩუენისაჲთა თქუმაჲ არა | [.....]]რსა [.....]და (?) წმიდისა სამებისა. და რამეთუ დამაკლდების ჩუენ მამისა მიმართ და ძისა და წმიდისა სულისა ყოველი კაცობრივი გონებაჲ, ხოლო ითხოენ ჩუენგან წერით ვმასა, უკუეთუ იპოებისა „ყოვლისა მპყრობელად“ სახელ-დებულად სული წმიდაჲ?

26. ხოლო მე სიადრით ვიკუმიო ამის-ძლითი სიტყუაჲ არა იძულებულითა მოძღურებითა, არამედ თვთ მის წმიდისა სულისა მიერ წამებულითა და შემძლებელითა რწმუნებად ყოველსა კაცსა კეთილცნობიერსა, უკუეთუ განმარტებით ლექსეულად ითხოონ ვმაჲ. ხოლო მნებაჲს პირველად მხოლოდ-შობილისა ღირსებისა უარ-ქმნილისა ძლით განმარტებად მოძღურებისა, რამეთუ სულისა ძლით ვიდრემე აღსაარებულ არს ძეცა ყოვლისა მპყრობელად, ხოლო თვთ ძე უარ-ქმნილად არცაღა ესე შესაწყნარებელ არს.

27. არიანოზთა უკუე ჰნებაჲს არცა ძისა, არცა სულისა ყოფად ყოვლისა მპყრობელად. აწ უკუე ერთისა მიერ სიტყვსა არიანოზთაცა და სულისა მბრძოლთა წინა-აღუდგებით;

¹ პირველი ასო (ბ) ამ სიტყვისა, რომელიც სტრიქონის შუაში არის მოქცეული, მთავრულით სწერია.

^{1*} 1 თეს. 4,16.

ხოლო სიტყუაჲ ვთქუათ განმარტებელი ვიდრემე ვინაგზით, ხოლო | ორ [.....] ითა(?) რამეთუ ძალ-სუც სიტყუასა ღმრთისასა ერთისაგან ენისა ორთა მიხუმაღ პირთა და ორთა მწვალებელთასა დაყოფად პირთა. რამეთუ, ვინაჲთგან საჯარე-ბაჲ არს ორთა პირთაჲ, — ხოლო პირად ვიტყუ პირთა შინა ქადაგებულ[სა..]ლსა—ხოლო ვინაჲთგან საჯარებაჲ არს ორ-თა პირთა [მბრ]ძოლთაჲ: ერთისაჲ ვიდრემე მწვალებრებრი საცთური არიანოზთაჲ, ხოლო მეორისაჲ — სულისა მბრძოლ-თაჲ, ვივასხოთ სულისაგან წმიდისა მახვლი ღმრთისაჲ, რომლი-სათჳს იტყჳს პავლე: „რამეთუ ცხოველი სიტყუაჲ ღმრთისაჲ და საქმიერი და უმკუთეთლესი უფროჲს მახვლისა ორპირისა“^{1*}

28. იტყჳან უკუე მწვალებელნი ძისა უარის-მყოფელნი, უფროსლა თაეთა თჳსთა მაცხოარებისა უარის-მყოფელნი, —რამეთუ უარის-მყოფელმან თაეი თჳსი უარ-ყო, არა მეფი-სა დიდებაჲ დაავსო, ვითარცა იტყჳს მოციქული: „უკუეთუ უარ-ჰყოთ იგი, სარწმუნოდ ჰვიეს, რამეთუ უარ-ყოფად თა-ვისა თჳსისა ვერ შემძლებელ არს“^{2*}, — ვინაჲთგან უკუე იგი-ნი მიგუტდიან ჩუენ და იტყჳან, ვითარმედ: „სადა წერილ არს ძე ყოვლისა მპყრობელად ლექსეულად?“ კითხულ იქმენინ და ჩუენ მიერცა: სადა წერილ არს მამაჲ ყოვლისა მპყრო-ბელად ლექსეულად? რამეთუ არა შენდა ვიდრემე ჰერ-არს უჭირველად თქუმაღ მოსრულთა, ხოლო ჩემდა დაყენებულ არს თჳნიერ ლექსისა არა-წარმოდგინებაღ საქიებელისა.

29. აწ უკუე უკუეთუ ჰპოებ სახელდებით მამასა ყოვლი-სა მპყრობელად დაწერილსა, მიგუტდიდ სახელ-დებულად ძე-საცა ყოვლისა მპყრობელად. და ნუ განმარტებით ახლისა-მკუთეთელობ წმიდათა მიმართ წერილთა, და მოძღუართა და-ემორჩილე; რამეთუ მოწაფე ხარ. — არა მოძღუარი, — სხუა-თა შთათესული და სხუათა შთამთესველი სული თესულ-ყოფად უკუე გისწავიეს არა თესვადცა მოძღურებულ-ყოფად და არა მოძღურებაღ. სადა უკუე წერილ არს მამაჲ ყოვლისა მპყრობელად? გარნა არა-მპოენელი ლექსისაჲ უღონოებს და უღონო-ქმნილი მიივლტის სიტყუათა ზედა წინაჲსწარმეტყუ-ელთასა: „ამას იტყჳსო უფალი ყოვლისა მპყრობელი“^{3*}.

1* ებრ. 4,12. 2* 2 ტიმ. 2,13, 3* ნათ 2,13; ანგ. 1,2.

ბ

იტყვს: „უფლად“ თქუა და არა „მამად“, აჩ[უენა.....] და არა | [.....] ხა.

30. ხოლო რომელი მრავალ გზის მითქუამს, მომტეებელი აწკულადცა ვიტყვ, რაათა არა ვისი სტეს გონებაა და მთარბიოდის სიტყვსა მიმართ. ჩემდა ვიდრემე მდგომარე მარტონ-მეტყუელებისა საზღვარი შეუძრველი: დაღათუ უფლად ყოვლისა მპყრობელად იქადაგოს, მამად გულისკმა-ყოფების და ძედ სარწმუნო იქმნების და სულად წმიდად განცხადნების. არამედ რამეთუ სიტყუაა აღიჭურვის განცხადებულად, რაათა ოდეს ამხილოს წვალებისა ცილისწამებასა, მაშინ აჩუენოს სულისა ქეშმარიტებაა.

31. „ამას იტყვს უფალი ყოვლისა მპყრობელი“. უფლად გესმა, ხოლო მამად გამოჩინებად არა გაქუს. და უკუეთუ გნებავს, სიტყვთ იპოების ძე ყოვლისა მპყრობელად, რამეთუ მოციქულისაებრ: „ერთ არს ღმერთი მამაა¹“, ერთ არს უფალი იესუ ყოვლისა მპყრობელი მხოლოდ-შობილი; რამეთუ განმცდელობენ მწვალებელთა შვილნი განყოფილებისაგან სახელთაჲსა შექმნად არსებისაცა განყოფილებისა. ვითარ-იგი იტყვან, ვითარმედ: „არა საგონებელ არს ღმერთი უფლად, არამედ სხუასა ვიდრემე |¹ ღირსებასა აჩუენებს „ღმერთი“, ხოლო სხუასა ღირსებასა საცნაურ ჰყოფს „უფალი“. „ესრეთ მრავლად უქუენაესად აჩუენებსო ძესა“ — იტყვან — „ამიერ ვიდრემე ძესა „უფლად“ თქუმითა, ხოლო მამასა — „ღმერთად“.

32r

32. რაჲსა ესრეთ ჰფილოსოფოსობ შენ, უფროჲსა ამაოდ ჰბრძნობ? ქეშმარიტებაა ვიდრემე არა ესრეთ მისცემს, არამედ უწყის მრავალ-გზის შენ მიერ მეორედ საგონებელსა სახელსა პირველსა წესსა შინა ქონებად და მხოლოდ უფლად აღსაარებად. შენ ვიდრემე დიდად ჰგონებ თქუმად მამისათეს, უკუეთუ უწოდო მამასა „ღმერთად“; ხოლო მე დავითს დავემორჩილო უფროჲსა ვიდრე შენ, რამეთუ იტყვს ნეტარი დავით ესრეთ: „ცნედ, რამეთუ სახელი შენი უფალ არს. შენ მხოლოდ მაღალ ხარ ყოველსა ქუეყანასა ზედა“².

¹ ამ გვერდის პირველ ნახევარზე ტექსტი ნაწერია უსვეტებოდ, გაბზოთ.
^{1*} 1 ტიმ. 2,5. ^{2*} ფს. 82,19.

33. და ამას ვიტყვთ არა უღონონი ჩუენებად, ვითარმედ და მხოლოდ-შობილიცა ღმრთად იწოდების, რამეთუ პავლესი არს ცმადა და მოძღურებაჲ: „ქრისტე კორცთაებრ, ~~რამეთუ არს~~ ყოველთა ზედა ღმერთი კურთხეული“¹. ~~პავლესი~~ ვიდრემე ღმრთად ქადაგებს მას, ხოლო დავით იტყვს: „კურთხეულ არს მომავალი სახელითა უფლისაჲთა; ღმერთი უფალი და გამოგზნდა ჩუენ“²; ეგრეთვე და მახარებელიცა: „დასაბამსა იყო სიტყუაჲ და სიტყუაჲ იყო ღმრთისა თანა, და ღმერთი იყო სიტყუაჲ“³.

32ra მან, რამეთუ იტყვან ვითარმედ: „თეოს“¹ ვიდრემე წერილ არს, რომელ არს „ღმერთი“, უ ა რ თ რ ო ნ ო დ², ხოლო „ო თეოს“ არა წერილ არსო, რომელ არს „ღმერთი“ ა რ თ რ ო ნ ი ა ნ ი. იხილე წულილმოქმედებაჲ სიბოროტისაჲ, ვითარმედ: „რაჲამს მამისათჳს წერილი იტყოდისო“, — იტყვან, — „ა რ თ რ ო ნ ს ა დაუდებს მეტყუელი, ვითარმედ: „ო თეოს“ და არა ესრეთ იტყვს, ვითარმედ „თეოს“ და ვითარმედ „ო თეოს დიდი“, „ო საუკუნე“, „ო შემოქმედი ცისა და ქუეყანისაჲ“
32vb წინაჲსწარმეტყუელისა მოძღურებისაებრ. ხოლო ძესაქციენიერ ა რ თ რ ო ნ ი ა ნ ი ს ა ს ი ტ ყ ვ ს ა წ ე რ ი ლ ი, რაჲთა ვასწაოს განყოფილებაჲ, რამეთუ ა რ თ რ ო ნ ი ს ა ვ ი დ რ ე მ ე მ ქ ო ნ ე ბ ე ლ ს ა უ ფ ლ ე ბ ა ე ც ა უ მ ე ტ ე ს ი ა ქ უ ს ო, ხოლო ა რ - მ ქ ო ნ ე ბ ე ლ ს ა ა რ თ რ ო ნ ი ს ა ს ა უ დ ა რ ე ს ი ა ქ უ ს ლ ი რ ს ე ბ ა ო ო .

35. კანონნი ესე სადაჲთ მივიხუმან, ზ ამოო მწვალებელო და არა-ღმრთისმეტყუელო? პავლესგანა გინა სხვსა ვისგანმე? და ჰპოვეა განცხადებული მოძღურებაჲ, ვითარმედ ა რ თ რ ო ნ ი ს ა ქ ო ნ ე ბ ა ე უ დ ი დ ე ს ა დ ა ჩ უ ე ნ ე ბ ს ღ მ ე რ თ ს ა ? რ ა მ ე თ უ მ ე ვ ი დ რ ე მ ე ა მ ა ს ა რ ა ე ჰ პ ო ვ ე ბ ; ხოლო ეჰპოვებ ნაცვალსაკუეთებელსა საცთურისა შენისასა მახვლსა. რამეთუ არა უღონო ვარ ჩუენებად — ვინაჲთვან ა რ თ რ ო ნ ი ს ა გ ა ნ ჰ ფ ი ლ ო -

¹ ამ სიტყვის შემდეგ ტექსტი ისევ ორ სვეტად მიდის. ცალ მხარეს (ა სვეტად) გრძელდება ზემოთ მოყვანილი თხზულება, მეორე მხარეს კი ცალ სვეტად აქაც და მომდევნო გვერდებზეც მოთავსებულია „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“. „თეოს“ სიტყვას აქვს შენიშვნის ნიშანი — პატარა წრე; ეგრევე ნიშანი ზის გრამატიკული ტრაქტატის დასაწყისში „შეისწავე“ სიტყვის წინ. ² დაყოფა ყველგან ჩვენია.

¹ რომ. 9,5. ² ფს. 117,26—27. ³ ი. 1,1.

სოფოსობ და არა ჭეშმარიტებისა — არა უღონო ვარ ჩუენგ-
ბად ძისაცა არ თრონიანად ქადაგებულისა.

33ra

36. ისმინე უკუე წყლისა მეტყუელისა: „აჰა [ქალწუ-
ლი] მიუდგეს და შეეს ძმ და უწოდონ სახელი მისი ~~წმინდისა~~
ელ“^{1*}, რომელი ითარგმანების არა ვითარმედ: „ჩუენ ~~წმინდისა~~
თეოს“ — ღმერთი უართრონოდ, არამედ ვითარმედ:
„ჩუენ თანაო თეოს“ — ღმერთი არ თრონიანად. არ თ-
რონთაგან კეთილმსახურებისათა გარეგან-ქმნილნი არ-
თრონთათვის ჩუენ თანა გელოვან-მეტყუელებენ.

37. კულად უკუე ნეტარმან თომა, ერთმან მოციქულთა-
განმან, ურწმუნო-ქმნილმან მაცხოვრისა აღდგომისამან და
მნებებელმან განცხადებულად სახილველად მიღებად ურწმუ-
ნობისა ძლით და აღმომთქუმელმან ამის ვმისამან, ვითარმედ:
„არა თუ დავსდვა გელი ჩემი ადგილსა სამსჭუალთასა და გუ-
ერდსა, რომელსა ეცა ლახუარი, არა მრწმენეს“^{2*}. ხოლო მა-
ცხოვარმან გამოჩინებულმან — რაჟთა შემოკლებულად თანა-
წარვჰვდე ამის-ძლითთა — მოუწოდა თომას მეტყუელმან:

33vb

„მოვედ, დასდევ გელი შენი ადგილსა სამსჭუალთასა“^{3*}...
.....] ბელმან მ[.....]სა საქმიერობასა ეს[.....]¹
მაქებელმან საიდუმლოდსამან. და რასა იტყოდა? რამეთუ
არა იტყოდა უართრონოდ თუ: „კვრიოს მუ“ და „თეოს
მუ“, რომელ არს „უფალი ჩემი“ და „ღმერთი ჩემი“^{4*} უარ-
თრონოდ, არამედ, ვითარმედ: „ო კვრიოს მუ“ და „ო თე-
ოს მუ“ არ თრონიანად.

38. არამედ გამოსაჩინებელნი ესე არიან ვიდრემე სახარე-
ბისანი, და რამეთუ თომა სახარებისაჲ არს, და ვმაცა გაბ-
რიელისი, დაღაცათუ საწინაფარმეტყუელოსა ვმასა თარგმ-
ნის, გარნა ეგრეთცა სახარებისა მოქ[ლურებ]ასა შინა დაწე-
სებულთა; ხოლო წარმოვადგინო შიშუელი ვმად [იერე]მია წი-
ნაფარმეტყუელისაჲ [.....]ისა ღირ[.....ს]აუკუნე [.....

34ra

¹ მიკროფილმზე ჩანს, რომ ხელნაწერზე ამ სიტყვის შემდეგ დაუღვით ქალა-
დი, რომელსაც მთლიანად დაუფარავს ამ სვეტზე 12 სტრიქონი, ხოლო მეზობელ
სვეტში (34 ra) — სანახევროდ (სტრიქონების მარცხენა ნაწილი).

1* მ. 1,23. 2* შდრ. ი. 20,25. 3* შდრ. ი. 20,27. 4* ი. 20,28.

.....მქ]ადაგებე[ლისაჲ.....] იკუმევე[და.....] არა სიტყუასა ვ'დე: „ესე ო]თეოს ჩუენი, [არა შეირაცხოს სხუაჲ.] არა თქუა, [თუ, ვ'დე: „ესე თ]ეოს ჩუენი და[არა შეირაცხოს სხუაჲ [მის თანა“. დას]დგეა კმასა [.....]ოს ჩუენი; „უფალ არს [ღმერთი ჩუენი] და თანა შეირაცხოს სხუაჲ მის თანა“¹. ლექსსა ვკმონოა და დაუტეო მამისაჲ? ნუ იყოფინ!

34vb

39. რამეთუ მე დაღაცათუ პირისაგან მამისა მესმას თქუმულად სიტყუაჲ, ვითარმედ: „არა არს სხუაჲ“, არა უკუნსაქცეველად მისა გულისკმა-ვჰყოფ სიტყუასა, არამედ განგდებოსათვის მაშინ მპყრობელ-ქმნილისა კერპთმსახურებისა, ვითარცა იტყვს ღმერთი სხვსა მიერ წინაჲსწარმეტყუელისა, ვითარმედ: „მე | ვარ [ღმერთი პირველი და] მე შემდგომად ამისა! [და თვნი]ერ ჩემსა სხუაჲ არა არს“².

ვინაჲთგან მრავალღმერთეებასა დაეპყრა, განსაგდებელად მისა² ამას იტყოდა და არა უკუნსაქცეველად დიდებისა მხოლოდ-შობილისასა. და იხილე საკვრველი! რამეთუ საცთურსაცა უკუნსაქცევს სამებისა საიდუმლოსა [.....] „მე [ვარ ღმერთი პირველი და] მე შემდგომად ამისა! და თვნიერ ჩემსა ღმერთი არა არს“.

35ra

40. ამისთვის უკუე იტყვს „პირველსა“ და „შემდგომად ამისასა“, ვინაჲთგან მან მოსცა სჯული და კუალად შემდგომად მანვე მოსცა სახარებაჲ, რაჲთა არა განყოფილებასა სჯულის-ღებათასა მიმხედველნი კაცნი ჰგონებდენ სხვსა ღმერთისა მიერ ვიდრემე მოცემად სჯუ | ლი [.....] სხვსა მიერ [ღმრთეე]ბისა. „მე ვარ ღმერთიო“ — იტყვს — „პირველი“, მოსეს მიერ მეტყუელი, და „მევე“ — შემდგომად ამისა! სახარებისა მიერ — „მაცხოვარებისა დამდებელი. და თვნიერ ჩემსა ძუელისა და ახლის შინაჲსა ღმერთი არა არს“. და სხუაგან იტყვს: „მე ვარ ღმერთი უფალი და მომავალთა შინა მე[ვე]ვარ“². [...] უცხო გყო[ფს]ო შენ [...]ს განყოფილებაჲ [.....]რთსა(?) [ვითარ(?)]ცა მოციქული, მეცნიერი, ვითარმედ არა სხუასა ღმერთსა ჰმსახურებდა სჯულსა შინა და

¹ ამისსა. 2. მისსა.

¹* ბარ. 3, 36. 2* შდრ ეს 43, 10; 44,6.

სხვა ღმრთისა მომართ მოვიდა სახარებასა შინა, არამედ ვითარმედ ერთსა და მასვე მუნ და აქა თაყუანის-სცემდა, იტყოდა: „ვჰმადლობ ღმერთსა ჩემსა, რომელსა ვჰმსახურებ პირველთა მშობელთადათგან“¹, ვინაჲცა იტყუს: „მე ვარ ღმერთი პირველი და მე შემდგომად ამისა“¹ და „დიდება ჩემი სხუასა არა მივსცე“².

35vb

41. ამასცა უკუე | იკუმევენ(?) [...ბოროტ]ნი მწვალებელნი და [...] მეტყუელნი: „ვითარღა ეზიარების ძე დიდებასა მამისასა, რამეთუ წერილ არს: „დიდება ჩემი სხუასა არა მივსცე?“ „სხუასა“ არა ძე თქუა ამიერ, გარნა უცხოჲ; ყოვლად უცხოჲ უცხოსა არა მისცემს.

ხოლო რაჲ არს უცხოჲ, თარგმანენი წინაჲსწარმეტყუელმან და დაყოფილ იქმნენი² პირნი მწვალებელთანი. რამეთუ უკუე აჩუენა წინაჲსწარმეტყუელმან, ვითარმედ არა ძესა განავდებს დიდებისაგან, არამედ კერპთა განაქიქებს. შესძინა: „დიდება ჩემი სხუასა არა მივსცე, არცა სათნოებანი ჩემნი ქანდაკებულთა“³. სხუასა იტყუს ტომსა ცნობითა; ხოლო რამეთუ სხუასა არა მისცემს, ესე იგი არს — უცხოსა ღმრთეებისაგან.

42. და ვითარმედ ძესა მამისაჲ აქუს დიდებაჲ, ისინე უღლისა მეტყუელისაჲ: „ოდეს მოვიდეს ძე კაცისაჲ დიდებითა მამისა თვისისაჲთა“⁴. გაქუს დიდებაჲ! რამეთუ ვითარცა-იგი მეტყუელი მამაჲ დიდებასა სხვა არა-მიცემად არა ძე|[სა იტყუს, არამედ.....]ე[.....]ცობათა(?) და საცთურსა ამბილებს, ესრეთვე და იერემია, ოდეს იტყოდის: „ესე ღმერთი ჩუენი, არა შეირაცხოს სხუად მის თანა“, არა მამასა ავიწებს, არამედ მრავალ-ღმერთთა საცთურსა სტანჯავს.

36ra

43. ხოლო ვიხილოთ, უკუეთუ ძისა მიმართ მიიღებისა სიტყუაჲ: „ესე ღმერთი ჩუენი, არა შეირაცხოს სხუად მისა³ მიმართ. მოიპოვა ყოველი გზაჲ მეცნიერებისაჲ და მისცა იგი იაკობს ყრმასა თვისსა და იზრაილ შეყუარებულსა მისსა. შემდგომად ამისა⁴ ქუეყანასა ზედა გამოჩნდა და კაცთა შორის იქცეოდა“⁵. ვინ „ესე ღმერთი ჩუენი?“ იხილე, რასა ჰყოფს

¹ ამისსა. ² ასეცა. ³ მისსა. ⁴ ამისსა.

¹ 2 ტიმ. 1,3. ² ეს. 42,8. ³ ეს, 42,8. ⁴ შდრ. მრ. 8,38. ⁵ ბარ. 3,36—38.

36vb

წინადასწარმეტყუელებრი უტომელობად; რამეთუ ვინადათგან უწყოდა იუდეანთა სიბოროტე, მოსწრაფე მარადის შეფარებად სიტყუათა საღმრთოთა და შემჩრდილველად მაცხოვრისათვის წინადასწარმეტყუელებათა, პირსა დაუყოფს ზენადთგან [.....სა წა]მებასა მათსა, [რამათამცა არა] შემძლებელ იყო თქუმად იუდეანი, ვითარმედ; „ესე ღმერთი ჩუენი | მს[.....]]მულ არს [.....] ჩუენ მეცნიერებად და სჯული მოსეს მიერ და საწინადასწარმეტყუელოთა სიტყუათაგან, ვითარმედ: „ქუეყანასა ზედა გამოჩნდა“. რამეთუ გამოჩნდა მთასა ზედა სინასა, ოდეს სჯულსა მოსცემდა: იხილა იგი დანიელცა მდინარესა ზედა ზოვარსა¹. ოდეს უკუე იხილეს წინადასწარმეტყუელთა, მაშინ „ქუეყანასა ზედა გამოჩნდა“.

37ra

44. აწ უკუე ნუ წარმოადგინებ ვითარცა უცხოსა ბუნებისასა ღმრთისა მიმართ თქუმულთა; რამათა უკუე არა მ[ტყუე] რ[ად] წარმოადგინოს ჭეშმარიტებად, არამედ რამათა ძირითგან აღმოსკრას ცილისწამებად, არა თქუა განმარტებით: „ქუეყანასა ზედა გამოჩნდა“, გარნა შესძინა, ვითარმედ: „და კაცთა შორის იქცეოდა“, რამეთუ სხუად არს გამოჩინებად ღმრთეებრი და სხუად თანა-ქცევად კაცობრივთა ვორცთად; ხოლო რად არს თანა-ქცევად, რომელსა თარგმნის მახარებე[ლი? რ'ლთ] ა შორის წარმოადგინ[ა თა]ვი თვისი ცხოველი შემდგომად ენებისა დღეთა შინა ორმეოცთა და თანა[-იქცეოდა] მათ თანა². ესე არს თანა-ქცევად იგი; რამეთუ კაცობრივი არს მქცევარობად და ჭამად და სუმად, სწავებად, სმენად და სლვად უბანთა შორის — ესე არს კაცობრივი მქცეობად.

45. იტყვს უკუე წინადასწარმეტყუელი; შემდგომად ამათსა, შემდგომად მოცემისა სჯულისა, შემდგომად მოცემისა წინადასწარმეტყუელთადასა, დასასრულსადა შემოიღებს განგებულებასა, ვითარმედ: „შემდგომად ამისა¹ ქუეყანასა ზედა გამოჩნდა და კაცთა შორის იქცეოდა“³. ვინაჲ მოლოდებადსა წარმოაჩინებდა, რამეთუ ა რ თ რ ი თ ა უწოდა წინადასწარმეტყუელმან ღმრთად ძესა მეტყუელმან: „ესე ო თეთს ჩუენი“, ესე იგი არს, ვითარმედ: „ესე ღმერთი ჩუენი“.

¹ ამისა.

¹* ებ. 1,32; 10,15, 20,22; 43,3; შღრ. დან. 10,4. ²* შღრ. საქმე 1,3. ³* ბარ. 3,38.

46. რაფსათვს უკუე იტყვს, ძმაო, უკუეთუ სულსა უწოდს „ღმრთად“, და ძესა არა უწოდსა „ღმრთად“? რაფსათვს უკუე განყვნა ენისა მიერ სიტყუანი და რომელიმე „ღმრთად“ და რომელიმე „უფლად“ თქუა: „ერთ ღმერთი მამაჲ, ~~არამლისა~~ გან ყოველი და ერთ უფალი იესუ, რომლისა მცნო-ყოველი?“. რაფსა უკუე არა შეიმრღვო სიტყუათა ძლით, საჭირო არს თქუამად მიზეზისა: მოციქულნი რომელსა განვიდეს ეამსა კიდე[თა... მათ] სოფლისათა, არა შეანაწევერეს სიტყუად სრულებისა მიმართ ქადაგებათაჲსა, არამედ უძღურებისა¹ მიმართ მსმენელთაჲსა და დამპყრობელისა საცთურისა ძირითგან აღმოფხურად მნებებელთა.

47. ხოლო საცთური იყო მრავალ-ღმერთი; ამისთვის შეაჩრდილებულად წარმოადგენდეს სიტყუასა ღმრთისასა; რამეთუ მრავალ-ღმრთეებასა შინა დაბერებულსა და მსმენელსა მრავალთა ღმერთთა მამალ-დედალთასა და შვილთა და შვილისშვილთა ღმერთთასა სავნებელ ეყოფვოდა მეყსეულად შიშულად ქადაგებული სიტყუად, არა თუმცა სიბრძნითა მოციქულებრითა მიფარულ-ქმნილ იყო. არცა იყო უჭირველ თქუამად, თუ „ირწმუნეთ მამისა მიმართ“, „გრწმენინ ძისა მიმართ“, „ერწმუნენით სულსა წმიდასა“, „ღმერთ არს მამაჲ, ღმერთ არს ძე, ღმერთ არს სული წმიდაჲ“.

ამას იგინი ვიდრემე ჰგონებდეს, ხოლო თქუამად ვერ იკადრებდეს — არა დევნულებათაგან გამოიმთხოვნელნი თავთანი, არცა ვნებისაგან ჭეშმარიტებისა ძლით, არამედ მოშიშნი წყლვად სასმენელთა მარტივთასა. ნუსადა ჰგონონ ურწმუნოთა, ვითარმედ მრავალ-ღმრთეებისაგან მრავალ-ღმრთეებად მიიწოდნეს.

48. და იხილე, ვითარ საცთომელ იყო სიტყუად შიშულად ქადაგებული ქალაქსა შ[ინა...ელლინთასა]. შევიდა უკუე ოდესმე პ[აულე] ათინათა შინა, სადა-იგი მკნობდა მრავალ-ღმრთეებაჲ², სადა ჰბერვიდეს გამომეტყუელთა ზღაპარნი, რიტორთა სიტყუანი, კელოვნებანი მასწავლელთანი, ფილო-

¹ აქედან ჰომილიის ტექსტი ისევ ორ სვეტად არის ნაწერი, რადგან გრამატიკული ტრაქტატი წინა გვერდზე (ვ. ბ. რ. 4ra) მოავერდება.

² 1* შდრ. 1 კორ. 8,6. 2* შდრ. საქმე 17,15—33.

სოფოსთა ვრცელ-მეტყუელებანი და აქუნდა მისა¹ მიმართ
 ძუელითგან დამპყრობელი საცთური. ნაცვალად განამეტყუდა
 სიტყუაჲ ქადაგებად ვიდრემე ღმრთისა, ხოლო მხოლოდ-მო-
 ბილისა ვითარცა მამაკაცისა სრულისა; რაათა არა² სწავლად
 სეულად მათ, ვითარმედ: „ღმერთი და ღმერთი³ სწავლად
 ვალთა ღმერთთა ქადაგებს“, რამეთუ ურწმუნოსა არა უსწა-
 ვის რწმუნებად, არამედ უფროსდა რიცხუვად, მქადაგებელმან
 უკუე ათინათა შინა იწყო მოძღვრებასა ესრეთ: „ღმერთმან
 შემოქმედმან ცისა და ქუეყანისამან“^{1*}, რომელსა შინა იტყუ-
 მევს სიტყუასა ღმრთისა მქადაგებელი.

38ra

49. და მრავლად ამის-შემდგომად მეტყუელმან, ვინაითგან
 საცთურსა მათსა პირველ დამპყრობელსა ამხილა ერთითა
 სიტყვთა შესულებულად მეტყუელმან² ესრეთ: „ეთამთა ვიდ-
 რემე უმეტრებისათა შეურაცხისმყოფელმან ღმერთმან“^{3*}, არა
 თქუა „მამამან“, რაათა | [.....კუ]მევითა „მამი[სა]თა“
 გ[.....] გონებაჲ არაოდეს სწავლულთაჲ გულისსიტყვთა
 საღმრთოთათა ხედვად საღმრთოთა, რამეთუ ურწმუნოჲ, მსმე-
 ნელი „მამასა და ძესა“, კაცობრივითა გულის სიტყვთა შეამ-
 წინკულებს წმიდათა და მისა¹ მიმართ მხედველი შეაბუ-
 თებს სიტყუასა.

50. ამისთვის არა იტყვს „მამასა“, ვინაითგან არა ოდეს
 სმენილ იყო, არამედ რასა იტყვს? „ეთანი ვიდრემე უმეტრები-
 სანი შეურაცხ-ყვნა ღმერთმან, ამიერ ამცნებს ყოველთა კაცთა
 ყოვლით კერძო სინანულსა; ვინაითგან დაადგინა ღმრთისა
 შინა ეგულებისო განსჯად სოფლისა სიმართლით მამაკაცი-
 სა მიერ, რომელი განასაზღვრა“^{3*} სარწმუნოებისა მიმცემელ-
 მან და აღმადგინებელმან მისმან მკუდრეთით. მო-ვიდრემე-
 ილებს მათდა მიმართ ქადაგებასა, არა ღმრთისა მიმართ ღმრ-
 თისა შემაერთებელი, არამედ მამაკაცისა მართლისა ღმრთისა
 მიერ განასაზღვრებულისა მსაჯულად ცხოველთა და მკუდარ-
 თა და ესოდენ აღდგომილისა მკუდრეთით და ესოდენ კაცად
 ქადაგებულისა ვიდრე აღდგინებისა ღმრთისა მიერ გონებად-

1 მისა.

1* შდრ. საქმე 17,24. 2* საქმე 17,30. 3* საქმე 17,30—31.

b

51. ვინაიდან ელლინთა შორის მამალნი და დედალნი წიქლაქობდეს | ღმერთნი და ზღაპარნი ამათნი აღაცხებდეს, ჰგონებდეს, ვითარმედ ორთა უცხოთა ღმერთთა ჰქედავდეს: ერთსა მამალსა და ერთსა დედალსა და ვითარ, რომელი, რამეთუ ვიეთნიმე იტყოდეს, ვითარმედ: „რამ-მე ჰნეზავს მსახურსა ამას თქუმად“?¹ ხოლო სხუანი იტყოდეს, ვითარმედ: „უცხოასა ეშმაკისასა გონებულ არს განმთქუმელად“ ². არა თქუა „უცხოთა“, არამედ „უცხოასა“, და აღდგომად იხარებოდა. აწ უკუე ვინ შემძლებელ იყო დატევნად შიშულად ღმრთეებისა სიტყუასა? ვინაჲცა მიუთხრობს მათ მოძღურებასა ამას სიმშვიდით ყრმათ-მყვანებელი მათი და ვითარცა ხარისხეულად აღმყვანებელი მათი სიმაღლედ მიმართ ღმრთისმეტყუელებისა.

38va

52. ესრეთვე უკუე კორინთელთაცა მიმართ ჰყოფდა, რამეთუ ჰმეზობლობდეს კორინთელნი ათინელთა; ამისთვის უკუე და კორინთელთაცა იტყუს, რომლისა ეპისტოლისაგან მიიღებენ მიზეზსა მწვალებელნი; რამეთუ კორინთელთა-მიმართსა მოძღურებასა შინა იპოების ესე, ვითარმედ: „ერთ არს ღმერთი მამაჲ, რომლისაგან ყოველი და ერთ ³ უფალი იესუ ქრისტე, რომლისა მიერ ყოველი“ ², რამეთუ კორინთელნი მითვე [...]თა სნეულებდეს, | სენთა განსაგდებულად უკუე მრავალღმრთეებისა შემოიღებს ერთსა ღმერთსა არა ძისა ღმრთეებისა უარისყოფელი, არამედ მრავალღმრთეებასა ძირითურთ აღმომფხურელი.

53. და ვითარმედ არა განსაგდებულად ძისა იტყოდა, ისმინე მისი მეტყუელისაჲ, ვითარმედ: „რამეთუ დალაცათუ არიან მრავლად თქუმულნი ღმერთნი და მრავლად უფალნი, გარნა ჩუენდა ერთ არს ღმერთი მამაჲ“ და „ერთ უფალი იესუ ქრისტე“ ³, არა უარსაყოფად ძისა, არამედ განსაგდებულად მრავალღმრთეებისა; და უწოდს მამასა ვიდრემე „ღმრთად“, ხოლო ძესა „უფლად“, არა სხვსა რამსმე გულისკმისყოფელი უფლობისა ძლით და სხვსაჲ ღმრთისათვის, არამედ რამათა

¹ ამ სიტყვასთან შენიშვნა არის აშიაზე: „ვითარმედ ძესა არღარა ღმრთად უწოდაო“.

² ს.აქმე 17,18. ³ შდრ. 1 კორ. 8,6. 3* შდრ. 1 კორ. 8,5—6.

განყოფილებითა სახელთადათ გამოიპაროს მრავალღმრთეებისა საგონებელობა.

54. და ვითარმედ, ძმანო, კორინთელთა მიმართ მწერალი არა იყო სრულთა მოძღურებათაჲ, არამედ თინა-~~მთავრად~~ ლობითთაჲ, ისინე პავლესი მეტყუელისაჲ კტრინთელთა¹ მართ: „და მეცა, ძმანო, ვერ შემძლებელ ვიქმენ სიტყუად თქუენდა ვითარცა სულიერთა, არამედ ვითარცა კორციელთა და ჩჩვლთა ქრისტეს მიერ“¹. და მნებებელი ჩუენებად [.....]ლი მათდა მიმართ(?) [.....]თასა(?) თანა-შთაჲ. ყვებოდა და არა სრულებად სამებისა წმიდისა უქადაგა, იტყუს, ვითარმედ: „ვერ შემძლებელ ვიქმენ სიტყუად თქუენდა ვითარცა სულიერთა, არამედ ვითარცა ჩჩვლთა ქრისტეს მიერ. სძე გიწდე თქუენ, არა საჰმელი, რამეთუ არა ძალ-გედვა, არცა-და ჰერეთ ძალ-გიც“².

55. აწ უკუე პავლე უძღურებისა მიმართ მსმენელთაჲსა მისწერს მოძღურებასა; ხოლო შენ გამოწულილვისა მიმართ სრულისა რწმენილთა სჯულთაჲსა მიიღება განყოფილებასა სახელთასა? აწ უკუე მამად უფალი წერილთა მიერ იქადაგების: უფალ არს ძე, უფალ არს სული წმიდაჲ, რამეთუ „უფალი სულ არს“ — ვითარცა იტყუს პავლე — „ხოლო სადა სული უფლისაჲ, მუნ თავისუფლებაჲ“³.

56. აწ უკუე განმკაცრდი ჩემდად გამოწულილვით, ვითარ მოციქულნი პირველად კორციელად განგებულებასა უფლისასა მიუთხრობდეს და მის ძლით ყოველსავე სიტყუასა ჰყოფდეს, ვითარმედ: გამოჩნდა ქრისტე ვითარცა კაცი მიჩუნებელი ღმრთისაჲ თავსა შორის თვისსა⁴ და აჩუნებდეს მაცხოვარსა არა თვთ მას მოქმედად, არამედ ღმერთსა მის მიერ, ვითარცა იტყუს; | [„იესუ ნაზარეველ]ი, რომელი სცხ[ო ღმერთმან სულითა წმიდითა და] ძალითა, ესე ვიდოდა ქველის-მოქმედი ყოველთა მძლავრებულთა ეშმაკისა მიერ, მით რამეთუ ღმერთი იყო მის თანა“⁵. ხოლო მაცხოვარი იტყუს: „მამა ჩემ შორის დადგრომილი იქმს საქმეთა თვისთა“⁶. ამას მიჰფარვიდა იუდეანთა გონებისაგან, რამეთუ არა აქუნდა სეს-

1* 1 კორ. 3,1. 2* 1 კორ. 3,1—2. 3* 2 კორ. 3,17. 4* შდრ. ფილ. 2,6.

5* საქმე 10,38. 6* ი. 14,10.

ხებული მის შორის მოქმედად, ვითარცა ორღანისა შინა, არამედ თვისა მიმისასა იტყოდა ძალსა.

57. და ვითარმედ არა სხვთ ვინამე ივასხებდა, არამედ მისგან მიანიჭებდა მაცხოვარებასა მოქენეთა, ისმინე ლიტქასა, მეტყუელისაჲ, ვითარმედ: „ყოველნი განკურნდებოდესო მოძღურებასა ზედა მისსა, რამეთუ კელმწიფებით იტყოდა“^{1*} და „ძალნი გამოვიდოდეს მისგან და განკურნებდა ყოველთა“^{2*}. მის მიერ და არა სხვსა მიერ! გარნა ლუკა ვიდრემე დამთხუე-ვითრე იტუმაჲ კმაჲ მეტყუელმან: „ძალნი გამოვიდოდეს და განკურნებდა ყოველთა“.

b 58. ხოლო თვთ მაცხოვარი სხუასა შინა მჩუენებელი ჳმასა მისგან წყაროებულისა მაცხოვარებისასა, ოდეს წიღოანმან შე-ახო ფესუსა მისსა, „შემახო ვინმო“, — თქუა — „რამეთუ მე ვცან ძალი განსრული ჩემგან“^{3*}. აწ უკუე უფალ არს და ღმერთ; ოდეს მამაჲ იქადაგებოდის და ძეცა და სული წმი-დაჲ, უფალ არს და პირველ ღმერთ მამაჲ და არავინ ესჯის; უფალ არს და [ღმერთ] ძე და არავინ ეცილობვის. რამეთუ „ღმერთი უფალი და გამოგვჩინდა ჩუენ“^{4*}, და თომა იტყვს. „უფალი ჩემი და ღმერთი ჩემი“^{5*} უფალ არს და სულიცა წმიდაჲ, რამეთუ „უფალი სულ არს“^{6*}. და სხუაგან პავლე იტყვს, ვითარმედ: „ხოლო ჩუენ ყოველნი შიშულითა პირი-თა მითვე ხატითა ცვალებულნი დიდებითი დიდებად, ვითარ-ცა უფლისაგან სულისა“^{7*}.

59. რაჲმს უკუე გესმას, ვითარმედ „ამას იტყვსო უფალი ყოვლისა მპყრობელი“^{8*}. გულისკმა-პყოფდ სულსა წმიდასა, რამეთუ უფალი სული არს. გარნა არა კმა არსა ესე გამო-საჩინებელად? რამეთუ ვითარცა აქა წინაჲსწარმეტყუელი იტყვს უფლად ყოვლისა მპყრობელად, ესრეთვე მოცი-ქულნიცა, მჩუენებელნი ღირსებასა სულისასა, იტყვან: „ამას იტყვს სული წმიდაჲ“^{9*}. და ფრიადცა სამართლად; რამეთუ რომელთა ერთ-პატივ არს ღირსებაჲ, ერთ-პატივ და სიტყუა-ცა.

1* ლ. 4,32. 2* ლ. 6,19. 3* ლ. 8,46. 4* ფს. 117,27. 5* ი. 20,28. 6* 2 კორ. 3,17. 7* 2 კორ. 3,18. 8* ნაუმ 2,14; ანგ. 1,2,7,9. 9* საქმე 21,11.

39va

60. ხოლო განცხადებულად ისმინე სულისა წმიდისათვის თქმული: ამას იტყვს უფალი ყოვლისა მპყრობელი: „მე ვარ დამამყარებელი ცისა და აღმგებელი ქუეყანისა: კელთა ჩემთა შექმნეს მკედრობაჲ ცათა; მე გამოგიყვანე თქვენ ქუეყანით | ეგვიპტით სახლისაგან მონებთა; მე გამოგიყვანე უდაბნოსა ზედა და გიძლოდე უვალთა შინა“, ნაცვალად ვითარმედ: „მე ვარ ყოვლისა მპყრობელი“. რამეთუ ამისი გულისკმის-ყოფად საჭირო არს და სათანადო უდაბნოსა ზედა მძღურისა და მმწყსელისათვის ვიხილოთ უკუე, ვინ არს მმწყსელი ესე; უდაბნოსა ზედა წინამძღუარ-ქმნილი ერისა ვლტოლვილისა და მათ მიერ განცდილი? ისმინე ნეტარისა დავითისა მეტყუელისა: „დღეს თუ ვმისა მისისა ისმინოთ, ნუ განიფიცებთ გულთა თქვენთა, ვითარ-იგი განმწარებასა მას“ 1*.

b

61. გვედრები, უკუე, დაადგინენ პირნი, რამეთუ ძნელ სანადირო არს ჭეშმარიტებისა სიტყუაჲ და შემძლებელ კეთილ ჟამიერობით გნ[...]ვად. გულისკმა-ყავ უკუე მეტყუელი, რამეთუ მრავალნი ჰგონებენ წინამსწარმეტყუელისა პირისაგან თქმულად სიტყუასა ამას: „დღეს თუ ვმისა მისისა ისმინოთ“. ისმინე მეტყუელისა წინამსწარმეტყუელისა, დღეს ერისა მიმართ სიტყვს მყოფელისა: „დღეს, Φ ერო, მე ვიტყვ წინამსწარმეტყუელი: „დღეს უკუეთუ ვმისა მისისა ისმინოთ“. არა თქუა: „ვმისა ჩემისაჲ“, არამედ „ვმისა მისისაჲ“. | „[თ]უ [ვმისა მისისა ისმინოთ, ნუ განიფიც]ებ[თ გულთა თქვენთა ვითარცა გან]მწარებასა მას, რომლითა განმცადეს მე მამათა თქვენთა“ 2*.

62. სხვსა მიმართ ვიდრემე წარმავლინენ ჩუენ და თავსა თუსსა ზედა სიტყუაჲ მოიღეა? აღილე სიტყუაჲ და დაადგინე გონებასა შინა გაგონებაჲ, უკუეთუ წინამსწარმეტყუელი არსა მეტყუელი: „დღეს თუ ვმისა მისისა ისმინოთ, ნუ განიფიცებთ გულთა თქვენთა, ვითარცა განმწარებასა მას დღისა მისებრ განცდისა უდაბნოსა ზედა“ 3*, რაჲსათვის შესძინა „რომლითა განმცადეს მე მამათა თქვენთა?“ რ[ამეთუ რომელთა] „განმცადეს მე და იხილნეს საქმენი ჩემნი, თრმეოც წელ მოვიწყინე ნათესავეი იგი“ 4*.

1* ფს. 94,8. 2* ფს. 94,8—9. 3* ფს. 94,8. 4* ფს. 94,10.

63. ვინ არს უკუთ ამისი მეტყუელი, არა-მე ღმერთი? რადასათეს არა თქუა: „დღეს თუ ვმისა ჩემისაა ისმინოთ“, არამედ: „უკუეთუ ვმისა მისისაა ისმინოთ“? ვითარ ვითარ-ცა სხვსა მიმართ ვიდრემე წარავლენს სიტყუასა, ხოლო ვითარ ვისა მომართ მოიღებს ღმრთის მეტყუელებასა; გინა თუ ცხად არს, ვითარმედ წინააღმართმეტყუელისა შორის მეტყუელი სული წმიდაა თუთ თვისისა პირისა მიმართ მიიხუამს სასწაულთა, მეტყუელი: „რომლითა განმცადეს მე მამათა თქუენთა“.

40r.a

46. დაუტეო მოგონებაა და პავლე | [.....] რა-მთა ამან [.....] კმაა ისმინე პავლესი მეტყუელისაა, რომლისათეს „ვითარცა იტყვს სული წმიდაა: დღეს უკუთ თუ ვმისა მისისაა ისმინოთ, ნუ განიფიცებთ გულთა თქუენთა“¹. ხედავა უიძულებელსა და წამებულსა მოციქულთა მიერ ჰეშმარიტებასა, რომლისათეს, ვითარცა იტყვსო სული წმიდაა. არა თქუა: ვითარცა იტყვს ღმერთი, არცა ვითარცა იტყვს წინააღმართმეტყუელი, არამედ სულისა ზედა წარსწერს სიტყუათა, „რომლისათეს, ვითარცა იტყვსო სული წმიდაა: დღეს უკუეთუ ვმისა მისისაა ისმინოთ. ნუ განიფიცებთ გულთა თქუენთა“¹ და შესძინა: „ვი-თარცა განმცადეს მე მამათა თქუენთა, განმცადეს მე და იბილნეს საქმენი ჩემნი“². არამედ მოღებულ იქმნა ესე ვიდრემე მწვალებელთათეს მხოლოდ, ვინათგან პავლეს [.....] იუდეანთა „ურწმუნო“, რამეთუ „განდგომილად“ უწოდდეს მას.

65. აწ უკუთ რაათა არცა პავლე იუდეანთა მიერ კილის-წამებულ იქმნეს, არცა ჩუენ მწვალებელთა მიერ, ჩუენისა ვიდრემე წამებისა ძლით პავლეს მოუწოდოთ, ხოლო პავლე-სისა ძლით წინააღმართმეტყუელსა ისაიას. ისმინე უკუთ ისაიასი ზედ-წარმწერელისაა: უდაბნოსა შინა რაომასა სულისა მიერ წმიდისა „წყალობათა უფლისათაა მოვიკსენე“. წინააღ-მართმეტყუელისაა არს სიტყუაა ესე: „სათნობანი მისნი ყოველთა ზედა, რომელთა მიაგოს. უფალი მსაჯულ სახიერ სახლისა ისრაელისა“³“. ამათი მეტყუელი ისაია შესძინებს

1* ებრ. 3,7—8. 2* ებრ. 3,9. 3* ეს. 63,7.

„წყალობისაებრ მისისა და სიმრავლისაებრ სიმართლისა მი-
სისა არა მოხუცებულმან, არცა ანგელოზმან, არამედ თვად-
მან უფალმან აცხოვნნა ივინი მაშინ სიყუარულისათჳს მათისა
სა და რიღობისა მათისა. ხოლო ივინი ურჩ ექმნნეს და გინა-
მწარეს სული წმიდაჲ“^{1*}.

40va 66. განეკრძალე განმკაცრებით! „წყალობისა უფლისაჲ
მოვიკსენე“, რამეთუ ვინაჲთვან დასაბამისაჲცა მოვიკსენებს
საქმეთა ეგვბტის-შინათა, ხოლო გარდმოქმნითრე იყო ეგვბ-
ტურთაგან, ამისთვის იტყვს: „წყალობისა უფლისაჲ მოვიკსენ-
ე“^{2*}. ნაცვალად პირველთა სასწაულთა წყალობანი უფლი-
სანი მოგუაგნეს ჩუენ. „უფალი მსაჯულ მართალ სახლისა
ისრაელისა“, და შესძინებს: „წყალობისაებრ მისისა და სიმ-
რავლისაებრ სიმართლისა მისისა, არა მოხუცებულმან, არცა
ანგელოსმან“ ნაცვალად ვითარმედ: „არა მოხუცებულსა, არ-
ცა ანგელოსსა“ | არცა მოხუცებულსა გინა მამათმთავარ-
სა, არცა სხუასა მართალსა ყოფად, თავადმან უფალმან
აცხოვნნა ივინი სიყუარულისათჳს მათისა და რიღობისა
მათისა.

67. და ვინ არს უფალი? იხილე, ვითარ შეჰკრებს პავ-
ლე, მეტყუელი, ვითარმედ: „უფალი სულ არს“^{3*}, არამედ
ამისთვის — „თავადმან უფალმან აცხოვნნაო ივინი სიყუარუ-
ლისათჳს მათისა და რიღობისა მათისა. ხოლო ივინი ურჩ
ექმნნეს და განამწარეს სული წმიდაჲ და იქცა მათდა მტე-
რად“^{4*}. ხედავა, ვითარ მაშინ განამწარებელთა ვითარცა
ღმერთი სული წმიდაჲ განამწარეს, ამისთვის უკუე განამწა-
რეს და სტეფანე^{5*}, მგულებელი ჩუენებად, ვითარმედ რაჲთ-
ვან იქადაგების სული ბრწყინვალედ და ღმრთისმეტყუელე-
ბითცა იტყვს იუდეანთა მიმართ: „ქედ-ფიცხელნო და წინა-
დაუცუეთელნო გულითა და ყურითა, თქუენ მარადის სულ-
სა წმიდასა წინა-აღუდგებით, მარადის ოდეს ვითარცა მამა-
ნი თქუენნი“^{6*} წინა-აღდგომილნი განამწარებდეს სულსა
წმიდასა.

68. არა გესმა ისაიასი მეტყუელისაჲ: „ხოლო ივინი ურჩ

1* ეს. 63,7—10. 2* ეს. 63,7, 3* 2 კორ. 3,17. 4* ეს. 63,10. 5* საქმე 7,59 6* საქმე 7,51.

b

ექმნეს და განამწარეს სული წმიდაა^{1*}? და იხილე საცურ-
ველი; რამეთუ ვითარცა-იგი წერილი შესძინებს მეტყუ-
ელი ესრეთ, [ვითარმედ: „განმამ]წარეს უც[ხოთა მტრ]ი^{2*} და საძა]გელითა მათითა გან[მამ]წარეს მე^{3*}, ესრეთვე^{4*} და სხვა^{5*}];
აქა: „ხოლო ივინი ურჩი ექმნესო და განამწარეს სული წმი-
დაა“. და ვითარცა განმარისხებელი ღმრთისაჲ დაისაჯების,
ესრეთვე განმარისხებელი სულისა წმიდისაჲ მისვე დასჯისა
ღირს იქმნების, ეგრეთვე უკუე შემაწუხებელი ღმრთისაჲცა
და შემაწუხებელი სულისა წმიდისაჲ.

69. რაჲ არს სჯასა ქუეშე მყოფობაჲ, ვითარცა იტყვს
ღმერთი იეზეკიელის მიერ: „ისმინე, სახლო ისრაელისაო“, მა-
ღალთა ზედა სკამდით^{6*} და ბორცუთა ზედა ამსხუერპლებ-
დით^{7*}, დედათა თქუენტა შეკრიბეს ცმელი^{8*} და აღაშენეს
თავისა თვისისა სახლი სამეძვოა^{9*}; და შემაწუხეს მე ამას ყო-
ველსა შინა^{10*}. იტყვს უფალი. შემაწუხეს მე ამას ყოველსა
შინა, რამეთუ შეაწუხებს ღმერთსა. და არა უსამართლოებ-
სა მცოდველი? „და შემაწუხეს მე ამას ყოველსა შინა“,
ვითარცა უკუე თქუმულ არს ღმრთისათვის ძველსა შინა,
ამას პავლე ახალსა შინა იტყვს: „და ნუ შეაწუხებ სულსა
წმიდასა“^{11*}. ესრეთ ამის გონებისაებრ ყოვლისა მპყრობელ
მამაჲ ვითარცა ყოვლისა მქონებელი, ყოვლისა მპყრობელ
ძე, | [.....] ყოვლისა მ[პყრო]ბელ და სული წმი-
დაჲ, ვითარცა მპყრობელი ყოველთაჲ და ყოველთა განმყოფ-
ელი თვისისაებრ ნებისა.

41ra

70. და იხილე სიტყუათა ერთგმაობაჲ მამისათვის თქუ-
მულთა და სულისათვის, რამეთუ პავლე იტყვს, ვითარმედ:
„თავადი ღმერთი არს მოქმედ ყოვლისა ყოველსა შინა“^{10*}.
აწ უკუე ლექსი რომელი მისცა ყოვლისა მპყრობელსა მამა-
სა, მისვე მიმცემელი წმიდისა სულისაჲ იტყვს, ვითარმედ:
„ყოველსა ამას მოქმედებს ერთი და იგივე სული, განმყოფე-
ლი თვისისა თითოეულისაჲ, ვითარცა ჰნებავს“^{11*}. განმყოფე-
ლი და არა განყოფილი! იხილე, ვითარ სიტყუამან წამებათა

1* ეს. 63,10. 2* შდრ. მეორე სჯ. 32,16. 3* ეზ. 18,25. 4* შდრ. ეზ. 18,6; 18,11;
18,15. 5* შდრ. ეზ. 20,28. 6* შდრ. იერ. 7,18. 7* ეზ. 16,25; 16,31. 8* ეზ. 16,43.
9* ეფეს. 4,30. 10* 1 კორ. 12,6. 11* 1 კორ. 12,11.

მიერ განცხადებულად გვჩვენა ყოველისა მპყრობელი სული წმიდაჲ.

71. ოდეს უკუე გესმას „ყოველისა მპყრობელი და ყოველისა მპყრობელი და კუალად ყოველისა მპყრობელი“, ნუ აღპრიცხუავ სამთა ყოველისა მპყრობელთა, არამედ ერთი ღმრთიებაჲ ყოველისა მპყრობელებისა კელმწიფებისა მქონებელი. რამეთუ ვითარცა მეტყუელი „ღმრთისა და ღმრთისა რა ღმრთისაჲ“, არა სამთა აღპრიცხუავ, არამედ ერთისა მიმართ გრწამს ღმრთიებისა და ვითარ-იგი ერთ არს უფალი, ერთისა ძლით უფლებებისა, ეგრეთვე, რაჟამს გესმას „ყოველისა მპყრობელი და ყოველისა მპყრობელი და ყოველისა მპყრობელი“, ნუ სამთა ჰგონებ ყოველისა მპყრობელთა, არამედ ერთი ძალი გულისგმა-ყავ ყოველისა მპყრობელობითი.

b

72. რამეთუ ვითარ-იგი ვთქუ მრავალგზის მეტყუელმან, — რამეთუ არა ჯერ არს გარდასრულთა დავიწყებისა მიცემაჲ — ვითარცა „ძალად“ იწოდების მამაჲ, „ძალად“ ძეცა და სული წმიდაჲ. არა სამთა ვიტყვთ ძალთა, რამეთუ „ძალად“ ვიდრემე სახელ-იდების მამაჲ თქუმულისა მისებრ მაცხოვრისა მიერ: „ამიერითგან იხილოთ ძე კაცისაჲ, მჯდომარე მარჯუენით ძლიერებისა“¹, ესე იგი არს — მამისა.

73. ხოლო კუალად და თვტცა თავადი ძე ძალ არს, რამეთუ ქრისტე ღმრთისა ძალ არს; ხოლო ღმრთისა ძალ არა ვითარცა შემწე, — რამეთუ იტყვან ამასცა შვილნი მწვალებელთანი, ვითარ-იგი მუხუნძეულსაცა(?) და იფქლისა გესლსა „ძალად ღიდად ღმრთისა“ უწოდენ, — რამეთუ სხუაჲ არს ძალი შემწეობითი და სხუაჲ — ძალი ძალისაგან შობილი.

41va

74. რამეთუ ჩუეულებაჲ არს წერილისაჲ ნაყოფსაცა ქუეყანისაგან გამომა[ვალსა „ძალად“]წოდებულ ღმრთისა მშობელისა, ვითარცა ეტყვს ღმერთი ადამს¹: „არა შესძინოს მოცემად შენდა ქუეყანამან ძალისა თვისისა“². ხოლო რომლისაგან დააკლო ადამ, ესე მისცა ერსა გამოსრულსა ეგვბტით და „გამოიყვანნა იგინი ძალსა ზედა ქუეყანისა“³.

¹ ასეა (მომდევნო ციტატა ეხება კ ა ე ნ ს).

¹ ლ. 22,69. ² შდრ. დაბ. 4,12. ³ მეორე სჯ. 32,13.

ესრეთვე ლექსაცა და ვენაცისა ნაყოფთა „ძალად“ წოდებად ჩუეულ არს წერილი. იტყვს უკუე წინააღმართმეტყუელი იოილ: „ვენაჲმან და ლელუმან მოსცეს ძალა თვისი“¹; ნაცვალად ამისა¹, ვითარმედ: „ნაყოფი მათი“.

75. და არა ხოლო ნერგთა ზედა ქუეყანისათჳ და ზეთა ძალად ნაყოფი იწოდების მშობელისა, არამედ და კაცთაცა ზედა; და ისმინე დიდისა მამათმთავრისა იაკობისი მეტყუელისაჲ: „რუბენ პირმშოჲ ჩემი და ძალი ჩემი“². ესრეთვე იწოდების „ძალად“ მამისა და ძეცა, ესე იგი არს თვთ მის ძალისაგან შობილი და თვისისა ძალისა მიერ მთარგმანებელი ძირისა გამომღებელისა და მშობელისაჲ გამოუთქუმელად, უხილავად და მიუწოდომელად ყოველთა ჟამთა ზესთა მღებარისაჲ ყოველთა საუკუნეთა [.....]ისაჲ.

ბ | და ვითარ იგი უკუე სახელ-იდების ძალად, ეგრეთვე სული წმიდაჲ „ძალად“ სახელ-დებულ არს. რამეთუ „დაადგერიით“ — ეტყვს მაცხოვარი მოციქულთა — „იერუსალემს შინა, ვიდრემდის შეიმოსოთ ძალი მალლით“³. „რამეთუ იოვანე ვიდრემე ნათელ-სცემდა წყლითა, ხოლო თქუენ ნათელით სულითა წმიდითა არა მრავალთა დღეთა შემდგომად“⁴. ერთ არს უკუე ყოვლისა მპყრობელობითი ძალი სამებისაჲ: ერთი სიბრძნე, ერთი ძალი, ერთი მეფობაჲ, ერთი კელმწიფებაჲ, ერთი მოქმედებაჲ. სამებისა მიერ აღევგენით, სამებისა მიმართ ნათელ-ვიღეთ და სამებისა მიმართ გურწმენა. სამებისაცა აღვაგლინოთ დიდებაჲ საუკუნეთა საუკუნეთასა. ამინ⁵.

¹ ამისა. ² ეს სიტყვა დაწერილია უქარავმოდ.

^{1*} იოელ 2,22. ^{2*} დაბ. 49,3. ^{3*} ლ. 24,49. ^{4*} საქმე 1,5.

ლ ე ქ ს ი კ ო ნ ი

ა

აგებულ-ი შექმნილი, მატერიალური, არსებული: გრძნობადი ნათელი უძღვს თუალსა აგებულთა გულის მის-ყოფად ჰ. 3.

ანტიპა ნ. გვ. 110.

ართრონი (ἀρθρον) განსაზღვრებითი ნაწევარი: ართრონსა დაუდებს. ჰ. 34; ართრონისა ქონებად უდიდესად აჩუენებს; ართრონთათჳს ჩუენ თანა ჳელ-ოვანმეტყუელებენ ჰ. 36; ართრონითა უწოლა... „ესე ო თეოს“ ჰ. 45 [ნ. კიდევ საძიებელში].

ართრონიანი-ი: „ო თეოს“ არს ლმერთი ართრონიანი. ჰ. 34. [ნ. კიდევ საძიებელში].

არიანოზ-ი არიოსის მიმდევარი, მწვალებელი: მწვალებლებრი საკეთური არიანოზთა ჰ. 27.

აღგება შექმნა: ე—(2) 1. სამებისა მიერ აღვეგენით ჰ. 75.

აღვსება: ა—2 ზღაპარნი მათნი აღავსებდეს ჰ. 51.

აღმგებელ-ი შემქმნელი: მე ვარ აღმგებელი ქუეყანისაჲ ჰ. 60. ყოვლისა აღმგებელი (შდრ. *ἄρχαίνορος*) გვ. 46.

აღმოცენება: ე—(2) 1 აღმატებაჲ სიმართლისაჲ აღმოცენა 11.

აღმოქრა მოსპობა: 0—(3)2. ძირითენ აღმოქრას ცილისწამებაჲ ჰ. 44.

აღმოქდომა ამოსვლა: 0—(2)1. მალღით. ცა აღმოქდების და ცაჲცა მასვე უჩენებს აღმომაველად ჰ. 9.

აღრაცხული-ი ჩათვლილი: არა წინასწარმეტყუელთა შორის აღრაცხულსა ჰ. 9.

აღუყანება: 0—2. არა მამისა მიმართ აღიყანებს სიტყუასა ჰ. 11; 0—1. არა მთარგმანებელსა ზედა აღიყანების სიტყუაჲ, არამედ თუთ მის თარგმანებულსა ზედა ჰ. 14.

ახალმკუეთელოზა ნ. გვ. 111.

ბ

ბერვა ნ. გვ. 111.

ბორგნეული-ი მებრძოლი: ძენად... სამებისა ენათა აღმღესელნი და ბორგნეულინი (შდრ. *βουρνατες*) გვ. 40.

ბრგუნვა ენამძიმედ, ენადაბმულად მეტყუელება: 0—1. დალაკათუ ვბრგუნვილობთ, არამედ ბრგუნვასა შინა მშვილობასა ვქადაგებთ ჰ. 18.

ბრგუნვილ-ი ცუდად. მძიმედ გამოთქმული: უტკბილეს შეჰრაცხენ რიტორთაჲცა მასწავლელობისა ბრგუნვილთა ყრმათა მათთა ჳმებსა... ენათა ბრგუ-

¹ აქ შეტანილია განსამარტავად უმთაურესად მეცხრამეტე ჰომილიის ლექსიკა (პარაგრაფის დამოწმებით). ათონური ზელნაწერის სხვა ნაწილებიდან მოხმობილი ლექსიკური ერთეულებისათვის, აგრეთვე იმათთვის, რომელთა შესახებ გამოკვლევაში არის მსჯელობა, მითითებულია წინამდებარე წიგნის სათანადო გვერდები.

წილთა ამ უფასსიჲთა ისწონ სიტყუად მშეღობისა ჰ. 18.

ბუნება-ა მატერიალური, ფიზიკური ნაწილი (სხეულისა): გრძნობადი ვიდრემე ნათელი განატვობს სხეულთა ბუნებასა ჰ. 3.

ბ

გამომეტყუელი-ი მთხრობი, ავტორი: ჰბერედეს გამომეტყუელთა ზღაპარნი ჰ. 48.

გამომთხოვნელი-ი არა დევნულებთაგან გამომთხოვნელი თაეთანი ჰ. 47.

გამოპარვა უჩუმრად, შეუმჩნეველად შემოსელა: ი—1. განყოფილებითა სახელთაათა გამოიპაროს მრავალმრთეებისა საგონებულობაჲ ჰ. 53.

გამოსაჩინებელი-ი მაგალითი: ამის გამოსაჩინებელისა მოწამე არს ჰ. 7; გამოსაჩინებელნი... არიან... სახარებისანი ჰ. 38; არა კმა არს ესე გამოსაჩინებულად ჰ. 59 [ნ. კიდევ საძიებელში].

განმთქუმელი-ი განმაცხადებელი, ამბის გამაერტელებელი: უცხოისა ეშმაკისასა გონებულ არს განმთქუმულად (αποκαλύπτει) ჰ. 51.

განმკაცრება (ἀκριβεια, ἀκριβεια?) დაწერილებით გამოძიება, ჩაძიება: დ—1. განმკაცრდი ჩემდა გამოწულილვით ჰ. 56. ისმინე, უკუე, გვედრები, განმკაცრებით ჰ. 56. განეკრძალე განმკაცრებით ჰ. 66.

განმცდელობა ცლა: 0—1. განმცდელობენ მწულებულთა შეილნი განყოფილები. საგან სხეულთაისა შექმნად არსებისა ცა განყოფილებისა ჰ. 30.

განმხილველი-ი საუნჯე ვპოეთ არა აღმო მთხრელთა ქუეყანისათა, არამედ განმხილველთა გონებისათა გვ. 48. შესაძლოა, მთარგმნელმა ბერძნული დედნის ბιαισχυαυτες („მთხრელები“) გაიგო, როგორც ბιαισχεπτουα („განმხილვა, მოფიქრება“) ზმნის ფორმა.

განმცედრება გაძლიერება: ა—2. განმცედრა სიტყუაჲ ქადაგებად ჰ. 48.

განსაზღვრება განსაზღვრება, დადგინება: ა—2. ასლესა და მთასლესა ქრისტესსა განსაზღვრებს პავლე ჰ. 22. დღე, რომელი განსაზღვრა (იტყოსე) ჰ. 50.

განსაზღვრებულ-ი დადგენილი: ღმრთისა მიერ განსაზღვრებულისა მსაჯულად ცხოველთა და მკუდართა ჰ. 50.

განყოფილება-ა განსხვავებულობა, სხვადასხვაობა: განმცდელობენ განყოფილებისაგან სხეულთაისა შექმნად არსებისა ცა განყოფილებისა ჰ. 31.

განჩინება-ა დასჯასა მას აღამისსა პირველად განჩინებაჲ შემოიღო ჰ. 10.

განცდილი-ი ნახული: ვინ არს ესე... მათ მიერ განცდილი? ჰ. 60.

განცხადებულ-ი აშკარა, თვალთ სახილველი: მნებებულმან განცხადებულად სახილველად ჰ. 37.

გარდადგომა ვადადგილება, ადგილის შეცვლა: 0—1. არაინაა გარდადგების ადგილითი ადგილად ჰ. 21.

გონიერი-ი გონებით წარმოდგენილი, არამატერიალური: მოაქუნდა სიტყუასა ჩუენსა გრძნობადისა და გონიერისა ნათლისა განყოფილებაჲ ჰ. 3.

გრძნობად-ი შეგრძნებადი, მატერიალური: მოაქუნდა სიტყუასა ჩუენსა გრძნობადისა და გონიერისა ნათლისა განყოფილებაჲ, ვითარმედ გრძნობადი ნათელი განატვობს სხეულთა ბუნებასა ჰ. 3.

გულუვებად-ი მომავალი, მყოფადი: სიეტოლოა გულუვებადისაგან (მდრ. εἰς τὴν μελλοσύνην) რისხვისა გვ. 42. შესაბამისი იკითხვისებნი ამ ტექსტისათვის, რომელიც ციტატას წარმოადგენს [ლ. 3, 7]; მერმისა მისგან რისხვისა DE მომავალისა C.

- დადგინება დაყენება, გაჩერება: ა—2. დაადგინენ პირნი ჰ. 61.
- დაკინებამა დამცირება: დაკინებასა თჳსსა აღიარებდეს ჰ. 2.
- დაკინებულ-ი დამცირებული, დაკლებული: დაკინებულნი სამეფოთა ღირსებისაგან ჰ. 2.
- დამბეჭდველ-ი განამბეჭდველი, დამბეჭდველი: წამებასაცა შემოართუამს, დამბეჭდველი თავისა თჳსისა წინაგსწარმეტყუელისა მოძღვრებითა ჰ. 20.
- დამთხვევით: გარნა ლუჯა ვიდრემე დამთხვევითრე იჯღმია ჳამა ჰ. 57.
- დამპყრობელ-ი ძლევამოსილი, გაბატონებული: შეანაწევრეს სიტყუაჲ... დამპყრობელისა საცთურისა ძირითგან აღმოფხურად მნებებელთა ჰ. 46.
- დასაბამ-ი დასაბამსა იყო სიტყუაჲ [ი. 1, 1]—(შდრ. ზუ არჳჳ) შესაბამისი იკითხვისები: პირველითგან DEC, აგრეთვე გიორგისა და ეფთჳმი მთაწმიდლისეულ რედაქციებში.
- დასატევნელ-ი შესაძლებელი: განგუემართა სიტყუაჲ... გარნა ეგრეთცა, რაოდენ დასატევნელ იყო ენასა უკუდავთა ფილოსოფოსობად იძულებულისა ჰ. 1.
- დატევნა-ჲ ვინ შემძლებელ იყო დატევნად შიშულად ღმრთეებისა სიტყუასა? ჰ. 51.
- დაყენებულ-ი: აკრძალული, მიუღებელი: ჩემდა დაყენებულ არს თენიერ ლექსისა არა წარმოდგინებად საძიებელისა ჰ. 28.
- დაყოფილ-ი დახშული, დახურული: დაყოფილ იქმნენინ პირნი მწვალებელთანი ჰ. 41.
- დაჯნა მოსპობა: 0—(3)2. გამოჩნდა გზამ, რამთა საცთური დაჯნას ჰ. 10.
- დიმოს-ი ნ. გვ. 110.

- ემპლასტრო-ჲ ნ. გვ. 110.
- ერთ-პატივ-ი რომლისა ერთ-პატივ არს ღირსებაჲ, ერთ-პატივ დავსუაქცია ჰ. 59.
- ერთ-ჯნობა-ჲ ერთმანრობა, შეთანხმებლობა: იხილე სიტყუათა ერთ-ჯნობაჲ ჰ. 70.
- ექსორია-ყოფა (ἐξορίζω, ἐξορίω). გაყვება: 0—2. რამთა სიტყუილი ექსორია-ყოს ჰ. 10.

3

- ვიდრემე: ამას იგინი ვიდრემე ჰგონებდეს, ხოლო თქუმად ვერ იკადრებდეს ჰ. მაგალითები კიდევ 1, 2, 3, 4, 19, 23, 24, 28, 50, [ვიდრემეს მნიშვნელობის შესახებ ნ. გვ. 95].
- ვრცელ-მეტყუალებამა: კელოვნებანი მსწავლელთანი, ფილოსოფოსთა ვრცელ-მეტყუალებანი ჰ. 48. (παρατεταμένην ἑστῶσαν, ვრცელად ლაბარაიო)

თ

- თანა-მოქმედი ერთად მოქმედი: თანა-მოქმედი მამისა შემოქმედისა ჰ. 6.
- თანა-ქცევა ერთად ყოფნა: სხუა არს გამოჩინება ღმრთეებრი და სხუა თანა-ქცევაჲ კაცობრივთა ჳორცთაჲ ჰ. 44.
- თანა-შთამომავლობითი ნ. გვ. 112.

ი

- იატაკ-ი საფუძველი, ძირი: პირველად სართული და მერმე იატაკი (ἐπιπέδος) გვ. 46.
- იეფობა-ჲ სიხუვე, მრავლად ყოფნა: დღეს ეენავი მაცხოვრისაჲ იეფობასა შინა (შდრ. ზუ ἐπιπορεύ) გვ. 49.
- ინიოს-ი ნ. გვ. 107.
- იუქლის გესლ-ი ნ. გვ. 109.

კაცობრივი ადამიანური, ადამიანისათვის დამახასიათებელი: ნუვინ კაცობრივი გონება თარგმნოს ღმრთისათა პ. 4.

კეთილგონიერება-ა ნ. გვ. 113.

კეთილმსახურება-ა ნ. გვ. 113.

კეთილბოვნიერება-ა ნ. გვ. 113.

კეთილუამიერობა-ა ნ. გვ. 113.

კეთილ-ცნობიერ-ი ნ. გვ. 113.

ლ

ლამპარ-შემოხილ-ი ნ. გვ. 114.

ლექს-ი (ლექსი) სიტყვა: არა-მპოენელი ლექსისაა ულონოვს პ. 29. [ნ. კიდევ საძიებელში].

ლექსეულად სიტყვა-სიტყვით: უკუეთუ განმარტებით ლექსეულად ითხოვნება პ. 26; კითხულ იქმენინ და ჩუენ მიერცა, სადა წერილ არს მამა ყოვლისა მპყრობელად ლექსეულად? პ. 28. (შდრ. *και εν λεξι*).

ლომა-ა ნ. გვ. 110.

მ

მარტივი უბრალო, განუსწავლელი: მოშიშნი წყლვად სასმენელთა მარტივთასა პ. 47.

მახულ-მწერად-ი ნ. გვ. 114.

მგულბებელ-ი მსურველი, განზრახელი: მგულბებელი ჩუენებად 67.

მეზობლობა ახლოს ცხოვრება, მეზობლად ყოფნა: 0—2, მმეზობლობდეს კორინთელნი ათინელთა პ. 52.

მესაზოვლე: ნ. გვ. 111.

მეცნიერ-ი მტოდნე: სამეუფოსა მეცნიერ იყოს ღირსებასა პ. 2.

მთესვარ-ი ნ. გვ. 121.

მიოულავა მიღება; 0—2; ძლეულნი სირცხვლსა მიიოულავენ პ. 2.

მიოვარულ-ქმნილი-ი დაფარული: სიბრძნე-

თა მოციქულბრითა ნიფარულ-ქმნილ იყო პ. 47.

მიქუმა აყენა: 0—2. მიქუმა მკლავთა მაცხოვარება პ. 5.

მკვდროანი ქვეყნიერება, მკვდარი ელი ერი, ზოლო უფროსსა ვინაა სათქუმელ არს, მკვდროანი (შდრ. *οικουμένη*) დაათრო გვ. 47.

მმწყსელი-ი უდაბნოსა ზედა მმწყსელი-სათეს ვიხილოთ პ. 60.

მნებებელობა მოსურვება: 0—2. მოციქული არა მნებებელობს თქუმად პ. 60.

მოახლება მოახლოება: დ—1. მოახლდების სიადრით სიმართლე ჩემი [ეს. 51, 5] *ჰყუდე* პ. 4. (შდრ. *ჰყუდე*. შესაბამისი იკითხვისი ოშკის ტექსტში: მოახლებულ არს).

მოგონება-ა გაზრება, გაგება: „აღვიდა“-სა არცა ჩემდა მოგონებად სათანამდებო არს ვითარცა მნებავს, არცა მწვალბებლისა ვითარცა მნებავს პ. 13.

მოლოდებად-ი მომავალი, მყოფადი: მოლოდებადსა წარმოაჩინება პ. 45.

მომავარებელი-ი შემსრულებელი, საქმის აღმსრულებელი: მაცხოვარი... მოვიდა არა დიდებისაგან გამოსრული, არამედ განგებულებისა მომავარებელი (შდრ. *παραυπατορμεις*) გვ. 39.

მომპირნეობა-ა მოთმინება, კირთა თმინა: ეპოეთ საუნჯე... ფილოსოფოსობისა და მომპირნეობისა (შდრ. *μπίρμιοι*) გვ. 49.

მოსაჭულობა-ა არა მნებებელობს შენდა მოსაჭულობად ვითარცა გნებავს პ. 19.

მოქადულ-ი: ისაია, წესითა მთარგმანებელთათა მოქადული, იტყოდა პ. 15.

მოქალაქობა ცხოვრება, მოქმედება: 0—1. მამალნი და დედალნი მოქალაქობდეს ღმერთნი პ. 51; წმიდათა შორის მოქალაქობს (შდრ. *ἐπιπολιτεύεται*) გვ. 42.

მოწაფე-ყოფა-ა დამოწაფება, დამორჩილება: ჯერ არს ჩუენდა მოწაფე-ყოფად

წერილისა და არა ახალმკეთებლობად
მისა პ. 13.

მრავალმრთეება-ა; ათინათა შინა, სა-
ლა-იგი მკნობდა მრავალმრთეებაჲ
პ. 48.

მუხუნქმულ-ი? ნ. გვ. 109.

მკცევარობა-ა სიარული, მიმოსვლა: კა-
ცობრივი არს მკცევარობაჲ და ქა-
მაჲ და სუმაჲ პ. 44.

მკცეობა-ა თვისება, საქციელი: კაცობრი-
ვი არს მკცევარობაჲ და ქამაჲ და სუ-
მაჲ... ესე არს კაცობრივი მკცეობაჲ
პ. 44.

მძლავრებულ-ი დაძლეული, დაჯანბნუ-
ლი: ქველის-მოქმედი ყოველთა მძლა-
ვრებულთა ეშმაკისა მიერ პ. 56.

მკნობა: 0—1. ათინათა შინა, სალა-იგი
მკნობდა მრავალმრთეებაჲ პ. 48.

ბ

ნამეტავ-ი ღმრთეებისადა „აღვიდა“ სი-
ცოფე არს და „შთავიდა“ ნამეტავ
პ. 21. ესრეთ უკუე „აღსლავა“ და
„შთასლავა“ ნამეტავად პოოს პ. 22.

ნაცვალ-მოსპობა-ა ნ. გვ. 114.

ნაცვალ-მოშურნე ნ. გვ. 114.

ნაცვალ-საყუეთებელი ნ. გვ. 115.

ო

ორღანო-ა (ὄργανον) იარაღი, ორგანო:
არა აქუნდა სესხებული მის შორის
მოქმედად, ვითარცა ორღანოსა შინა,
არამედ თვისსა მამისასა იტყოდა ძალ-
სა პ. 56.

რ

რაინდობა-ა ნ. გვ. 107.

რიდობა-ა მოკრძალება, კრძალვა: სიყუა-
რულისათეს მათისა და რიდობისა
მათისა პ. 65.

რიტორ-ი (ῥητορ) ორატორი, მკვეერმეტ-
ტყველი: ჰბერვიდეს რიტორთა სი-
ტყუანი პ. 48.

ს

სათანამღებო-ა საპირო, დასაშვები: „აღ-
ვიდა“-სა არცა ჩემდა მოგონებად სა-
თანამღებო არს ქუჩაქუჩად ქანბნებს,
არცა მწუვალბეზსა კვითარცა ქანბნებს
პ. 13.

სამ-მოქცივი ნ. გვ. 115.

სამსკუალ-ი ლერსმანი: დაესდვა ჯელი
ჩემი ადგილსა სამსკუალთასა პ. 37

სანადირო-ა მისავენებელი, დასაპერია:
ძნელ სანადირო არს ჭეშმარიტებისა
სიტყუაჲ პ. 61.

საოლავ-ი აშია: ლომაჲ ეწოდებისა ოქსი-
ნოხსა და მოწულისა მიერ შექმნი-
ლსა საოლავსა ქუე-ქუემოხსასა გვ.
109. საბას ლექსიკონში: საოლველი
აშია სამოსელთა; იმავე სიტყუას დ.
ჩუბინაშვილი ასე განმარტავს: მანი-
კი, ფარღული ან არშია; ожерелье,
кайма, нашивка; მის მიერ დამოწ-
მებული გამოსლვათა 28, 32 ოქერ
ტექსტს აკლია; ბერძნული შესაბამე-
სი იკითხვისთა ოქ „ნაპირი, კიდე“.

სართულ-ი სახურავი: პირველად სართუ-
ლი (შდრ. ἔριφος) და მერმე იატაკი...
დაადგინა სართული (შდრ. ἄστυ)
და იატაკი არა წინა იყო გვ. 46.

სასმენელ-ი ყური: მოშიშნი წყლვად სას-
მენელთა მარტივთასა პ. 47.

სასჯელის-ქუეშე დასასჯელი, სასჯელს დაქ-
ვემდებარებული: მოძღურებაჲ კა-
ცობრივი სასჯელის-ქუეშედ მოვალე
პ. 13.

საქმიერ-ი ნ. გვ. 118.

საშურო-ა საჩქარო; საშურო არს გან-
ხილვად პ. 19.

საწუთო-ა წუთისოფელი, ამქვეყნიერი სო-
ფელი: ქრისტე მოვიდა საწუთოსა ამას
შინა პ. 5.

საცთომელ-ი შესაცდენელი: საცთომელ
იყო სიტყუაჲ პ. 48.

საქმარება-ა საპიროება: საქმარებაჲ არს
ორთა პირთაჲ პ. 27.

სიადრე სინჯარე: სიადრით ვიკუმეო ამის
ქლითი სიტყუაჲ პ. 26.

სირცხველუ-ი შერცხენილი: კაცო-
ბრივი სიტყუაჲ სირცხველუჲ არს
პ. 2.

სიძის-მყვანებელ-ი ნ. გვ. 116.

სრულება-ა სრულყოფილება, საესება:
ღმერთი იმუებს არა სრულებისათჳს
მოდღურებისა, არამედ სრულებისათჳს
სურვილისა პ. 18.

სულისა მბრძოლ-ი (πρωματωμαχος)
მწეალებელობის ერთ-ერთი სახეობის
წარმომადგენელი (მაკედონიანელი):
სულისა მბრძოლთა წინა აღუდგე-
ზით პ. 27.

სუნთემა-ა სუნთემა თან-შედგმასა ეწო-
ლების ვინა შეწყობასა რასმე ვი-
ნა შენაწერებასა (შდრ. σπυλαι)
გვ. 110.

ტ

ტანჯვა ბრძოლა: 0—2. მრავალ ღმერთთა
სატურსა სტანჯავს პ. 42.

ტივილთ-მოყუარე ნ. გვ. 115.

ტურთვა აღება, ხელში აყვანა; 0—2. იტ-
ურთა იგი დღამან პ. 5.

უ

უარზონო-ა „თოს“, რომელ არს ღმერ-
თი უარზონოდ პ. 34 [ნ. კიდევ სა-
ძიებელში].

უიძულებელ-ი თავისთავადი, არა-ნაძა-
ლადევია: ხელაჲ უიძულებელსა ჰემ-
მარიტებასა პ. 64.

უკუნსაქცეველ-ი უარსაყოფელი: არა
უკუნსაქცეველად ძისა გულისჴმა-ვეყოფ
სიტყუასა პ. 39.

უმკეთეალებ-ი უფრო მჭრელი: უმკეთე-
თელის უფროს მახვლისა ორპირისა
პ. 27.

უსამართლოება უსამართლოების ჩადენაჲ
0—1. არა უსამართლოებასა მცოდნე-
ლი? პ. 69.

13. მ. შანიძე.

უმლია-ა (δύμια) ჰომილია ნ. გვ. 40.

უქორწინებელი გაუთხოვარი: მოვიდა
უქორწინებელისა ქალწულისაგან პ. 5.

უქუნეაეს-ი უმდაბლესი: მრავალ უქუ-
ენაესად აჩუნებსო შესაქმნისა

უღელვო-ა დაუნარებელ-ი დასმევი-
ბული: უღელვოსა (ἀχέλματος)
ნათსაყუდელსა მშუდობისასა შევიდა
გვ. 44.

უღონო-ა უძლური: არა უღონო ვარ ჩუ-
ნებად პ. 35.

უღონება: საშუალების, ღონის ვერ
პოვნა: 0—1. არა მპოვნელი ლექსისაჲ
უღონოებს პ. 29.

ფ

ფრთოან-ქმნა-ა ფრთების შესხმა: საჭირო
არს ფრთოან-ქმნითა გონებისა და ენო-
სა ჩუენისაჲთა თქუამად პ. 25.

ქ

ქანდაკებულ-ი გამოჭრწილი, გამოქანდა-
კებული: დიდებაჲ ჩემი სხუასა არა
მივსცე, არცა სათნოებანი ჩემნი ქან-
დაკებულთა ეს. 42, 8. პ. 41.

ქუე-ქუემო-ა ტანსაცმლის ქვედა ნაწი-
ლი? ქვედა ჩასაცმელი? ღომია ეწო-
დების ოქსინოზსა და ბისონისა და ძო-
წეულისა მიერ შექმნილსა საოლაგსა
ქუე-ქუემოზსა გვ. 110 (ილ. აბუ-
ლაძის „მასალების“ მიხედვით, ეს სი-
ტყუა დამოწმებულია ძველი აღთქმის
ომუჯრ ტექსტში (იერ. 13, 22); შე-
საბამისი იკითხვისია τὰ βραχίονα).

ღ

ღუაწლ-ი ბრძოლა: გრძნობადთა შორის
ღუაწლთა მძლეველნი პ. 2.

ყ

ყოვლად-შეწყობილ-ი ნ. გვ. 116.

ყოვლისა მპყრობელ-ი (πρωτοκράτωρ):

ყოფლისა მკაცრობელი ძე ყოვლისა მკაცრობელისაჲ ჰ. 19.

ყოფლისამკაცრობელებრი: ყოვლისამკაცრობელებრისა ელმწიფებისა მკონებელი ჰ. 71.

ყრმათ-მყვანებელ-ი ნ. გვ. 116.

შ

შარავანდედ-ი ერთი არს აღმოსავალი, გარნა მრავალ არიან შარავანდედნი მისნი; ესე იგი არს შარავანდედნი კაცთმოყუარებისანი, შარავანდედნი კურნებისანი, შარავანდედნი მშკლობისანი, შარავანდედნი სიძარტლისანი ჰ. 8.

შეარდილებულ-ი ბნელი, გაუგებარი, არანათელი: შეარდილებულად წარმოადგენდეს სიტყუასა ღმრთისასა ჰ. 47.

შებავთება სიტყუსა ცუდის თქმა: ა—2. კაცობრივისა გულის სიტყუთა შემწიყულებს სიტყუათა და მისა მიმართ მხედველი შებავთებს სიტყუასა ჰ. 49.

შემდგომობა-ა განსრულ იქმნა სხვსა მიმართ შემდგომობისა სიტყუაჲ ჰ. 19. იხილე წესი და შემდგომობაჲ (მღრ. ძკიღისმც) გვ. 46.

შემომნივთებელი-ი მატერიალურად გარდამქცეველი: ყოვლისა შემცველი ძალი... ყოველთა თვისისა სულისა მიერ შემომნივთებელი ჰ. 21.

შემორთუმა დამატება, შემატება: ა—3. ამით პავლე და წამებისაჲ შემოართუამს ჰ. 20.

შემოსრულ-ი მახარებელთა შემოსრულთა ჯმთა განგებრწყინებს ჰ. 1; წინაჲს წარმეტყუელნი შორის შემოსრულსა ღმრთისა ღირსებასა და კაცთა უძლურებათასა იქმნეს ჰ. 14.

შემრღუევა გონების არევა, ამღვრევა; ი—1; რაჲთა არა უკვე შეიმრღვო სიტყუათა ძლით ჰ. 46.

შემრდილველ-ი დამაბნელებელი, დამფარველი: მოსწრაფე შეფარებულ სიტყუათა საღმრთოთა და შემრდილველად მაცხოვარისათეს, წინაჲსწარმეტყუალებათა ჰ. 11.

შემწიკულება წაბლწველი დანერგვა: ა—2. კაცობრივითა გულის-სიტყუთა შეამწიკულებს სიტყუათა ჰ. 49.

შენაწევრება შეერთება: ა—2, წინამდებარისა მიმართ შევანაწევროთ გონებაჲ ჰ. 12. არა შეანაწევრეს სიტყუა სრულებისა მიმართ ქადაგებისა ჰ. 46.

შესადგინებელი-ი შემდგომად მოსასვლელი, მომდევნო: შეუდგა მაცხოვრისა მოსლესა სინანულისა ნაყოფი, რამეთუ შესადგინებელ იყო წამდევვე გამობრწყინებებისა გვ. 47.

შეთარილება ნ. გვ. 109.

შიშუელი-ი დაუფარავი, აშკარა, უშუელი: შიშუელი ღმრთებეჲა არა შთამთვინდა ჰ. 22; წარმოვადგინო შიშუელი ეჲა ჰ. 38; საენებელ ეყოფოდჲა შიშულად ქადაგებელი სიტყუაჲ ჰ. 47; ვინ შემსლებელ იყო დატევნად შიშულად ღმრთებებისა სიტყუასა ჰ. 51.

ც

ცმელი-ი ცხიმი, ქონი: დედათა თქვენთა შეკრიბეს ცმელი (იერ. 7, 18) ჰ. 69.

ძ

ძვანდ საწინააღმდეგოდ: ძვანდ (მღრ. ჯატა თჳს... ტრადიჯ) წმიდისა... სომებისა ენათა აღმლესელნი გვ. 40.

ძლით: მიზეზით, საშუალებით: თთმა... მნებებელმან განცხადებულად სახლველად მიღებად ურწმუნოებისა ძლით ჰ. 37; წამებისა ძლით პავლეს მოუწოდოთ, ხოლო პავლესისა ძლით წინაჲსწარმეტყუელსა ისაიას ჰ. 65 [ნ. კიდევ საძიებელში].

ძლით-ი კეთილმსახურების-ძლითი 2;
თავისა თვისისა-ძლითი 20; ამის-ძლი-
თი 26 [5. კიდევ საძიებელში].

ფ

წარმოდგინება ჩვენება: ა—2. ნუ წარმო-
ადგინებ ვითარცა უცხოსა ბუნებისა-
სა... რამთა უკუე არა მტყუერად
წარმოდგინოს ქეშმარიტებაჲ ჰ. 44.
სიტყუად დაშურების უკუდავთა წარ-
მოდგინებად იძულებული 1.

წაროტება. გაგდება, გაძევება: ი—2. აღ-
მოჰჳდა ქეშმარიტებაჲ, რამთა ტყუ-
ვილი წაროტოს 11.

წღევა დასხმა სითხისა: ი/უ—3. სჳე გიწ-
ღე თჳუენ [1 კორ. 3, 2] ჰ. 54.

წეს-ი დაწყობილება, განლაგება: იხილე
წესი (მღრ. ომწ(ე) და შემდგომობაჲ:
პირველად სართული და მერმე ია-
ტაკი გვ. 46.

წიად-ი იალთა, უბე: კუალად წიადნი

(მღრ. ჯმღ(ი) ქრისტესნი დაუცხარო-
მელთა წყალთა სიყუარულისათა აღ-
მოატენებენ გვ. 48.

წულილ-მოჰმედება-ა ნ. გვ. 116.
წყაროებულ-ი აღმოსულთ აღმოღმეხუ-
ლი: მჩუნებელი მისგან წყაროებუ-
ლისა მაცხოვარებისა ჰ. 58.

ხ

ხარისხეულად საფეხურ-საფეხურ: ხა-
რისხეულად აღმყვანებელნი მათი სი-
მალღედ მიმართ ჰ. 51.

ხორო ნ. გვ. 111.

ჯ

ჯელოვან-მეტყუელება არასწორის თჳმა:
0—1 ართრონთათეს ჩუნენ თანა ჳე-
ლოვან-მეტყუელებენ ჰ. 36.

ჯუმეული-დაკლებული: რაოდენსა გო-
ნიერებისაგან ჳელისა და გრძნობადო-
სა ჳუმეული წერს ჰ. 16.

**„РАССУЖДЕНИЕ ОБ АРТИКЛЯХ“ —
ДРЕВНЕГРУЗИНСКИЙ ГРАММАТИЧЕСКИЙ ТРАКТАТ**

История лингвистической мысли в древней Грузии уходит своими корнями в глубь веков. Интенсивная филологическая работа по переводу и редактированию книг духовной литературы, проводимая в грузинских культурных центрах уже в V—VI веках, была одной из причин, вызвавших пристальный интерес к вопросам языка у грузинских книжников. Немалую роль в стимулировании языковых изысканий в эпоху столь раннюю сыграло и то, что в культурном мире, с которым тесно были связаны писатели и переводчики древней Грузии, ведущее место в книжной образованности занимали именно филологические науки, в том числе и грамматика. Знакомство с филологической грамматикой выявляется в памятниках древнегрузинской письменности очень рано. Уже в «Шатбердский сборник», переписанный в X веке, но содержащий в себе переводы, выполненные до IX века, внесена составленная грузинском книжником «Учебная книга», в которой имеются отрывки из схолий к грамматике Дионисия Фракийского, а также эксцерпт из сочинения Епифания Кипрского (Саламисского), касающийся особенностей древнееврейского алфавита¹. Не оставалась вне поля зрения грузинских деятелей и лексикология: элементы ее имеются в толкованиях и лексических глоссах, в особенности в сочинениях экзегетического характера. Подобные глоссы

¹ Шатбердский сборник X века, подготовили к изданию Б. К. Гигинейшвили и Э. А. Гиунашвили, Тб., 1979, сс. 192, 195. ((на груз. яз.).

имеются уже в «Синайском Многоглаве» (864 г.)² и в «Ошкской библии» (978 г.)³.

В работах представителей афонской литературной школы Евфимия Святогорца (ум. в 1028 г.) и Георгия Святогорца (ум. в 1056 г.) интерес к проблемам перевода и к семантике проявляется вполне рельефно. Особо следует отметить в этом отношении Ефрема Мцире, жившего во второй половине XI века—ученого, писателя, переводчика и комментатора. Как в оригинальных работах Ефрема, так и в пространных схолиях-комментариях, во множестве встречающихся в его переводах с греческого, грамматика и лексикография занимают немалое место. Ефрем толкует и комментирует значение различных слов, указывает на их происхождение, размышляет о подборе и использовании специальных терминов; он вводит весьма своеобразную систему пунктуации, составляет словарь к переведенному им тексту, подробно объясняя при этом назначение и принципы построения «Лексикона»⁴. Его ученик и младший современник Арсений Икалтоели (Икалтойский) в своих переводах также часто толкует греческие (и латинские) слова. Вопросы языка и грамматики занимают также и Иоанна Петрици (XI—XII вв.), известного своей деятельностью по созданию грузинской философской терминологии.

Грамматические термины и их толкования в словаре Сулхан-Саба Орбелиани (1658—1725) дают возможность предполагать, что знаменитый лексикограф пользовался грамматической литературой, о существовании которой говорят и писатели XVII и XVIII веков, в том числе и составитель «Грузинской грамматики» католикос Антоний (1720—1788).

Все вышеприведенное—лишь незначительная часть фактов, которые могут быть представлены в качестве доводов для подтверждения возможности существования грузинской граммати-

² Синайский многоглав 864 г. Подготовлен к печати... под редакцией, с предисловием и исследованием А. Г. Шанидзе, Тб., 1959, сс. 12, 69 (на груз. яз.).

³ З. А. Сарджвеладзе. Введение в историю грузинского литературного языка, Тб., 1984 с. 207. (на груз. яз.).

⁴ М. А. Шанидзе, Сведения Ефрема Мцире о грузинской и греческой филологии. Мравалтави, IV, Тб., 1975, с. 80.

ческой литературы в ранние времена. Однако выявлены подобные произведения до настоящего времени не были. Высказанное акад. И. А. Джавахишвили в 1937 г. сожаление по поводу того, что не найдены грамматические сочинения, написанные до появления грамматик Зураба Шаншовани (1737 г.) и католикаса Антония (две редакции — 1753 и 1757)⁵, повторяется и в современных работах: «Истоки грузинского лингвистического мышления пока скрыты во мраке... До нас не дошел ни один труд, написанный ранее XVIII века, в котором специально были бы освещены вопросы грамматики»⁶.

«Рассуждение об артиклях» частично восполняет этот пробел. Написанное в XI—XII вв., оно представляет самое раннее из известных ныне сочинений, посвященных именно грамматическим вопросам. То, что произведение создано в виде комментария к переводу богословского сочинения для пояснения одного из малопонятных мест последнего, ни в коей мере не умаляет его значения. Работа над переводом произведения духовного характера послужила лишь причиной написания «Рассуждения об артиклях», но, помимо этого «фона», оно чисто грамматического содержания. Именно поэтому этот небольшой по объему трактат имеет немалое значение для истории грузинского языкознания. Мы теперь можем сказать с уверенностью, что грамматические работы, написанные в XVIII веке, основаны на традиции, восходящей к работам древнегрузинских писателей и переводчиков.

Произведение это до 1981 г. было доступно лишь в единственном списке (рукопись S—312 Ин-та рукописей АН ГССР). Описание рукописи было опубликовано четверть века тому назад⁷, но, тем не менее, указанный в составе сборника грамматический трактат, оставшись неизданным, оказался совершенно вне внима-

⁵ И. А. Дж а в а х и ш в и л и. Первоначальный строй и родство грузинского и кавказских языков, Тбилиси, 1937, с. 4 (на груз. яз.).

⁶ А. П. П о ц х и ш в и л и, Из истории грузинской грамматической мысли, Тбилиси, 1979 с. 45 (на груз. яз.).

⁷ Описание грузинских рукописей коллекции S (бывшего Общества распространения грамотности среди грузинского населения), т. I, Тб., 1959 с. 365 (на груз. языке).

ния грузинских специалистов. Сборник, переписанный в 1541 году известным каллиграфом Симоном Каргаретели в Сафарской лавре, тематически довольно разнороден; в нем имеются различные полемические сочинения, а также астрономический трактат: «Рассуждение об артиклях», завершающее сборник, представлено в нем в самом конце в виде отдельной статьи, по своему содержанию никак не связанной с другими его частями; автор сочинения не указан.

Из самого произведения явствует (см. параграфы 1, 23 в русском переводе текста⁸), что написано оно было в виде грамматического комментария к некоему произведению Иоанна Златоуста. Комментарий был создан переводчиком как результат размышлений по поводу трудностей, препятствующих точной передаче того места греческого оригинала, в котором аргументом для решения важного с точки зрения богословия вопроса служило сопоставление различных грамматических форм цитируемых из библейских текстов слов, имеющих в одних случаях артикль в греческом, в других же приводимых без него. Ввиду того, что артикль, по мнению автора сочинения, в грузинском языке отсутствует, и оказалось невозможным привести в переводе точно соответствующие греческим грамматические формы. Однако рассуждения эти по поводу частного случая переросли, как было указано, в совершенно самостоятельное, по сути дела, произведение: «Рассуждение об артиклях» является грамматическим трактатом, в котором подробно описаны—на уровне научных знаний того времени—формы и функции т. н. «определенного артикля» в греческом языке. Автор выказывает здесь не только знание греческой грамматической теории, но и способность размышлять о природе родного языка и использовать свои теоретические познания применительно к грузинскому.

Язык произведения, стиль и манера письма неизвестного автора наводили на мысль, что произведение вышло из литературной школы Ефрема Мцире. Следовательно, грамматический трактат

⁸ Текст грамматического трактата в списке (так же как и в обнаруженном позже афонском) не имеет деления. Оно внесено нами для удобства при ссылках.

мог быть написан скорее всего в XI—XII веках. Предположение это было высказано нами еще в 1977 году⁹, однако все поиски ранних списков как самого грамматического сочинения, так и того произведения Иоанна Златоуста, в процессе перевода которого и было написано «Рассуждение об артиклях», оставались безуспешными до 1981 года, когда Тбилисскому университету были переданы микрофильмы грузинских рукописей, хранящихся на Афоне. Именно здесь и удалось найти рукопись, давшую нам возможность изучить связанные с грамматическим трактатом вопросы в более полном виде. Рукопись эта в существующих каталогах А. Цагарели (№ 85)¹⁰ и Р. Блейка (№ 6)¹¹ была описана лишь в общих чертах—в обоих было только указано, что она представляет собой сборник произведений Иоанна Златоуста. Однако в раннем каталоге, составленном в начале XIX века афонским монахом Илларнионом, была отмечена рукопись, содержащая сочинения Иоанна Златоуста. Состав ее здесь также не раскрыт полностью; автор указал заглавия лишь пяти сочинений, включенных в рукопись, сделав после одного из них помету: «И в этой главе говорит святой переводчик Евфимий, что греческому языку хорошо подходит артикль (artroni)¹², грузинскому же языку он не

⁹ М. Ш а н и д з е, Вопросы языка и грамматики в древнегрузинских рукописях. Тезисы докладов. Конференция по истории письменности и книги. Археографическая комиссия АН СССР, Институт древних рукописей им. Маштоца—Матенадаран. Ереван, 1977, с. 114.

¹⁰ А. Ц а г а р е л и, Сведения о памятниках грузинской письменности, вып. I, СПб, 1886, с. 94.

¹¹ R. P. B l a k e, Catalogue des manuscrits géorgiens de la bibliothèque de la Laure d'Iviron au Mont Athos, Paris, 1932, p. 26.

¹² Грузинские слова, равно как и греческие, приведенные в рукописях в грузинском написании, переданы здесь в транскрипции, использованной при издании нашей статьи: An Old Georgian Grammatical Treatise in a Collection of Homilies attributed to John Chrysostom, Bedi Kartlisa, Revue de karivéologie, v. XLII, Paris, 1984. p. 53: a(ა), b(ბ), g(გ), d(დ), e(ე), v(ვ), z(ზ), ḡ(ღ), t(თ), i(ი), k'(კ'), l(ლ), m(მ), n(ნ), y(ყ), o(ო), p'(პ), ž(ჯ), r(რ), s(ს), t'(ტ), w(უ)-u(უ), p(ფ), k(ქ), γ(ე), q'(ყ), š(შ), č(ჩ), c(ც), ḟ(ფ), ḡ(გ), x(ხ), q(კ), ž(ჯ)-h(ჰ), ḡ(გ).

подходит». Поскольку у Иллариона рукописи не имели не только технического описания, но и простой нумерации, отождествить эту рукопись с № 6 по каталогу Блейка мы могли до получения микрофильмов только предположительно; когда же нам удалось ознакомиться с микрофильмом рукописи №6 афонской коллекции, мы убедились в правильности нашего предположения. Оказалось, что пять названий, приведенных Илларионом, действительно совпадают с названиями гомилий 19—23 в афонской рукописи. Одна из них, а именно № 19, содержала также и грамматический трактат, включенный в текст самой гомилии. Внесенные в сборник другие произведения также не лишены значения для изучения некоторых вопросов, связанных с грамматическим трактатом: наблюдение над их языком и стилем позволяет с достаточной уверенностью предположить, что все эти сочинения переведены одним лицом. Тот, кто перевел весь сборник, и был автором оригинального грамматического сочинения—«Рассуждения об артиклях». Именно это и побудило нас изучить рукопись более подробно.

В своем теперешнем состоянии рукопись, сильно пострадавшая с течением времени, содержит 170 листов, не считая некоторых разрозненных фрагментов в начале. Пагинации нет, но тетради, состоящие из восьми листов каждая, пронумерованы обычным для грузинских рукописей способом: грузинскими уставными буквами на верхнем поле страницы в начале тетради и на нижнем—в конце. Указанная нами пагинация выполнена по микрофильму. Рукопись первоначально содержала, по-видимому, не менее 296 листов. Последняя полная тетрадь—38-ая, но первая часть рукописи утеряна, первая полная тетрадь—18-ая. Какое-то количество листов, по-видимому, утеряно и в конце рукописи, так как в ней нет выходной записи писца. Сохранившаяся часть рукописи также сильно пострадала от коррозивных чернил, буквально проевших всю бумагу насквозь, поэтому во многих местах части листов, став ломкими, выпали, и текст окончательно утерян. Строки расплываются, а иногда совсем не читаются. Таким образом, прочтение каждой строки—тяжелая задача. Состояние лис-

тов хуже в начале, поэтому можно предположить, что коррозия была причиной утери и первой части рукописи.

Размеры—приблизительно 370 × 275 мм. Текст писан двойными столбцами. Почерк ровный, несколько тесный, округленный *pusxurî*, явно работа опытного и знающего писца. Пунктуация по системе Ефрема Мцире (одна, две, три, шесть точек). Цитаты отмечены знаками на полях. Имеются также специальные знаки для маргинальных помет, ударения и вопросительных форм; это опять-таки указывает на школу Ефрема. Особо надо отметить наличие знаков для придыхания и ударения в греческих словах в грамматическом трактате. Орфография почти безошибочна. Язык текстов—древнегрузинский, однако в нем выявляются некоторые особенности, характерные для языка лишь после X века, например, отсутствие *ē* в именных окончаниях, употребление *din* вместо *dian* в III л. мн. ч. I сослагательного. Помимо указанных, в морфологических формах почти нет отступлений от норм древнегрузинского языка. Все это, а более всего—характер почерка, подсказывает, что рукопись не могла быть переписана позже второй половины XII либо первой половины XIII веков, так как палеографические ее особенности приближают рукопись к датированным спискам этого же периода (Датировка А. Цагарели—XIV—XVI, Р. Блейка—XVII вв., причем первая слишком расплывчата, вторая же настолько неправдоподобна, что невольно возникает вопрос: не имеем ли мы здесь дело просто с опечаткой?).

Рукопись в первоначальном виде содержала не менее 33 различных сочинений. Из них в настоящее время утеряны 16. Это определяется по нумерации в начале каждого сочинения, обозначающей его порядковый номер в составе рукописи. Первое сохранившееся до наших дней произведение помечено как семнадцатое (*iz*).

Ниже приводим краткий постатейный перечень сохранившихся в рукописи произведений¹³, отметив прежде, что все они без иск-

¹³ В груз. части наст. исследования приведены начальные строки каждого произведения, а также соответствующий отрезок греч. текста. (с. 37—50).

лючения приписываются Иоанну Златоусту: все заглавия начинаются одинаково: *misive s'midisa mamisa čuenisa Ioane Okrop'igisa K'onst'ant'inup'olel mtavarep'i'sk'op'osisa...* «Его же святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского...»¹⁴.

1(17). Слово о самаритянине¹⁵. Далее текст (I столбец) сильно поврежден—не читается; (л. 10 об.—16). продолжение ср. PG -59, 535.

2(18). Слово (*sit'quay*) о рвении к благочестию и о слепорожденном ((л. 16об.—26об.) Ср. PG 59, 543.

3(19). О речении: «Христос Восход Восходов» и о [словах]: «восшел» и «снизошел» и о Святом духе [о котором сказано:] «он есть вседержитель». Произведение это, в которое внесено «Рассуждение об артиклях», рассматривается ниже (л. 26 об.—41 об).

4(20). О святом Акакии и пастыре, об овце, завесе и чистилище (л. 42.—49 об.). Ср. PG 52, 827.

5(21). Гомилля (*umliay*) о святой и единосущной Троице (л.50—58 об.). Ср. PG 48, 1087.

6(22). Гомилля о вере (л. 58 об.—63 об.). Ср. PG 60, 767.

7(23). О притче о должном десять тысяч талантов и требующем сто динариев (*drahk'nisa*), и о том, что памятование зла есть самый тяжкий из грехов (л. 64—74 об.). Ср. PG 51, 17.

8(24). О сказанном в Евангелии: «какою властью Ты это делаешь?» (л. 75—89 об.). Ср. PG 56, 411.

9(25). О сказанном в Евангелии от Луки: «Порождения ехиднины, кто указал вам бегство от будущего гнева?» (л. 90—105об.). Ср. PG 64, 1365.

10(26). Восхваление святых мучеников. (л. 105об.—112). Ср. PG 64, 1367.

11(27). Слово о мире (л. 112об.—117об.). Ср. *'Ανάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας* I, Petrop. 1891, с. 15.

¹⁴ Утерянная часть рукописи, вероятно, также содержала произведения, приписываемые тому же автору.

¹⁵ Переводы заглавий и цитат соответствуют древнегрузинским чтениям, чем и объясняется некоторое их отличие как от соответствующих названий греческих сочинений по PG, так и от общепринятого русского текста Нового Завета.

12(28). О речении апостольском: «Если бы вы терпели нескотько мое неразумие» (л. 117об—125). Ср. PG 51, 301.

13(29). О речении: «Довольно для тебя благодати моей; ибо сила моя совершается в немощи» (л. 125—135об.). Ср. PG 59, 507.

14(30). Слово о блудном сыне, о древе познания добра и зла и о разбойнике (л. 136—145). Ср. PG 59, 627.

15(31). О драмах, упоминаемых в Евангелии от Луки и о речении: «У некоторого человека было два сына» (л. 145—148). Ср. PG 61, 781.

16(32). О расслабленном, спущенном с кровли, и о том, что это не написано в Евангелии от Иоанна, и о равенстве Сына с Отцом (л. 148об.—160об.). Ср. PG 51, 47.

17(33). О том, что следует и в Пятидесятницу и всегда помнить о посте; и о том, что не только пребывание в постах, но и памятование их полезно; и о предопределении господнем; и о том, что вместе с другими немалой долей является любовь к родителям рожденных ими; и о том, что не только отцам, но и матерям полагается воспитывать чад; и в конце рассуждения об Анне (л. 161—169об.?). Ср. PG 54, 631.

Сборник этот примечателен во многих отношениях. Во-первых, ни одно из сохранившихся в нем произведений не было ранее известно в грузинских переводах. Судя по каталогу К. Кекелидзе¹⁶, нет и параллельных текстов в более ранних переводах IX—X веков. К тому же, грузинская рукопись содержит материал, значение которого становится понятным при учете проблем, связанных с греческими оригиналами грузинских переводов: в большинстве случаев принадлежность их Иоанну Златоусту вызывает сомнения; автором многих из них (№№17, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 27, 29, 30) в настоящее время считается Севериан Гавальский. Произведения же его либо утеряны, либо известны под именами других авторов. Оригиналы сочинений, внесенных в афонскую рукопись, довольно редко встречаются в греческих рукописях; еще одно препятствие для изучения греческого текста—отсутствие пе-

¹⁶ К. К е к е л и д з е, Иностранцы авторы в древнегрузинской письменности, Этюды по истории древнегр. литературы, V. Тб., 1957 (на груз. яз.).

реводо̀в: известны переводы лишь следующих произведений: №№ 17, 29 (славянские), № 18 (латинский), № 22 (армянский и эфиопский), № 26 (краткий латинский). Два текста (№№ 25, 26) на греческом языке по сей день не изданы. Все это достаточно ясно показывает, что грузинский материал не лишен значения и для византинистов; наше же внимание включенные в сборник произведения привлекают в основном как источник информации, хотя и косвенной, относительно обстоятельств создания грамматического трактата.

Текст грамматического сочинения, как указывалось, включен в девятнадцатую гомилию. Начальные слова: *gušin ōuen, ō Krist'es moq'uaepo* соответствуют греческим *χθὲς ἡμῖν ὁ φιλόχριστοι*, однако далее грузинский текст не совпадает с произведениями, имеющими подобное начало (PG, 52, 813; PG 63, 543):

«Вчера, о любители Христа, голоса пророков и апостолов, дошедшие до нас, осветили нам, христоролюбивому народу, богословие едиnorodного. И помнят все, кто являются любителями трудов и прилежными среди слушателей, что речь, лишенная ясности (?), становится понятной в силу богословия, но лишь в той мере, в какой это доступно языку [человеческому], вынужденному философствовать о бессмертных»¹⁷.

Не удалось найти и греческое сочинение с соответствующим грузинскому переводу названием. Греческий оригинал написан был, скорее всего, не Иоанном Златоустом (хотя, как и все другие произведения в сборнике, гомилия эта в грузинском переводе приписывается ему). Компилятивный характер сочинения почти не вызывает сомнений: в нем, помимо мотивов и пассажей, сближающих его с другими произведениями, явно выделяются две тематически разные части.

Во второй части гомилии, направленной против еретиков, отрицающих полноправность членов Троицы, сказано¹⁷:

«И так говорит евангелист: В начале было слово, и слово было у Бога, и Бог был слово [И. I. I]. Но зри, что изыскала злоба ере-

¹⁷ В настоящем издании грузинский текст этого сочинения опубликован полностью. Ниже в квадратных скобках указаны параграфы грузинского текста.

гиков, ибо они говорят: «*teos* написан без артикля, и не написан так: о *toes*—с артиклем... Когда Святое писание говорит об Отце,—так говорят они,—оно ставит артикль [перед его именем]. Но имя Сына написано без артикля, дабы научить тебя разнице, ибо тот, кто имеет артикль,—таковы их слова,—имеет и больше прав, достоинство же того, кто не имеет артикля перед своим именем, меньше». Откуда ты взял эти правила, о суетный еретик, ты, не-богослов? От Павла либо от кого-либо другого? И нашел ли ты ясное учение о том, что Бог, имеющий артикль, имеет и большее достоинство? Ибо я этого не нахожу, но нахожу острое оружие против этого обмана, ибо я могу показать—раз ты философствуешь от артикля, а не от истины—что и имя Сына употреблено с артиклем» [34, 35].

Именно для того, чтобы лучше объяснить значение этого пассажа грузинскому читателю, и было написано грамматическое сочинение «Рассуждение об артиклях». В афонской рукописи у этого сочинения заглавия нет¹⁸, оно включено в текст самой гомилии, но писано в отдельном столбце ближе к краю страницы. Текст сочинения занимает 11 столбцов. Маленький знак, похожий на кружок, обычно употребляющийся для обозначения маргинальных помет, стоит как после первого *teos*-а из вышеприведенной цитаты, так и в начале грамматического сочинения. Все это показывает, что произведение было задумано переводчиком гомилии как маргинальная помета. Об этом же говорит и первое слово *zeisc'ave* «знай, уразумей», которым большей частью начинаются пометы Ефрема Мцире и его учеников. Следует отметить, что маргинальные пометы с подобным началом, обычно объясняющие значение внесенных в текст (без перевода) греческих слов, встречаются в афонской рукописи во многих местах (это еще одно свидетельство того, что произведение вышло из литературной школы Ефрема).

¹⁸ Заглавие *sit'q'uay artrontatws* (Рассуждение об артиклях) дается произведению в ркп. S—312. В остальном текст произведения в последней, за исключением отдельных пропусков и ошибок (особенно в написании греческих артиклей), допущенных писцом, по-видимому, не знавшим греческого языка, полностью совпадает с текстом афонской рукописи.

Изложив в начале сочинения (как было отмечено выше) причины написания работы (I), автор переходит к подробному описанию греческого артикля, для обозначения которого он пользуется заимствованным из греческого языка словом (*artroni*—*ἄρθρον*; см. также примеч. I к переводу). Следуя грузинской традиции, автор передает греческие артикли и слова в грузинском написании. Передача звуков, особенно гласных, свидетельствует о том, что автор хорошо владел разговорной греческой речью: греч. *ι, γ* переданы через *i*: *t'rias*—*τρίας*, *t'ip*—*τήν*; греч. *ο* и *ω*—через *o*; таким образом, *on*=*ὄν*, *ón*; *o*=*ὀ*, *ó*; *ε* и *α*: переданы через *e*: *teos*—*θεός*, *t'es*—*τας*; *oi*—через *w*: *tws*—*τοῖς*. Подобная передача, хотя она и проведена последовательно, особенно в афонском списке, не всегда точна, так как приводит к дублетам в написании. Знаки для придыхания и ударения в греческих словах, введенные, по всей вероятности, автором произведения в автографе, возможно, частично устранили одинаковые написания, нейтрализуя этим дефекты передачи гласных. Но в списках, особенно в позднем, они употребляются не только непоследовательно, но и с ошибками.

«Рассуждение об артиклях» как в своем построении, так и в терминологии носит, как и следовало ожидать, печать влияния грамматической системы Дионисия Фракийского. Грамматические термины по большей части—дословный перевод с греческого языка, в некоторых же случаях автор прямо переносит в текст греческий термин, как, например, уже упоминаемый нами *artroni*. Этим термином обозначен у него т. н. определенный артикль, в самой греческой грамматике известный как *ἄρθρον προτακτικόν* «подчиняющий член». Соответствующее греческому термину название в работе не встречается нигде, но автор безусловно был с ним знаком, так как в конце у него назван еще и *artroni datogēlebiti* «артикль подчинительный» (ср. *ἄρθρον ὑποτακτικόν*)—т. е. относительное местоимение (23, 24). Греческим же является *leksí* (λέξις) в значении «слова» (1, 11, 20, см. также прим. 2 к переводу). *saxeli* соответствует греч. *ἄνωμα*; *natesavi*, обозначающее «род», является дословным переводом греческого *γένος*. В греческом языке выделены три рода: *matali*—мужской (дословно

—«мужского пола»), *dedali*—женский (дословно—«женского пола») и *šua* средний. Для последнего в средневековой грамматической терминологии (у Иоанна Петрици) есть и другое название: *aga-gomeli* дословно «ни тот, ни другой», более точно соответствующее греческому *οὐδέτερον*. Интересно замечание автора о том, что род слова определяется по его форме (2).

В произведении ничего не сказано о наличии либо об отсутствии грамматического рода в грузинском языке, хотя в других случаях автор неоднократно подчеркивает те или иные грамматические различия между греческим и «нашим» языками. Полное молчание по поводу грамматического рода в грузинском тем более интригует, что именно Ефремом Мцире и была предпринята попытка искусственно ввести в грузинский язык формы женского рода с особым окончанием.

Для того, чтобы показать, как склоняются различные имена—как с артиклями, так и без них—автор берет следующие слова: *ჭეზ*, как образец мужского рода, *ტრაც*—женского и *ქუბრა*—среднего. Выбор этот, разумеется, не случайный в сочинении Соголова, можно считать оправданным и грамматически, так как автора занимает прежде всего именно род слова. В грузинских переводах вышеприведенных слов—*γmertí*, *samebaυ* и *sulí*, автор грамматического сочинения, разумеется, также не принимает во внимание (да и не мог принять, по тем временам) разницы в их морфологической форме в грузинском языке (*γmertí* и *sulí* имеют исход основы на согласную, *samebaυ*—на гласную). Падеж обозначается словом *drekaυ* «сгибание», чисел три: *ertobiti*—единств., *ogobiti*—двойств., *ganpγvlebiti*—множ. Первый образован от сложной основы, в которой можно выделить *erti* «один» и образующий абстрактные имена суффикс—*oba*. Во втором термине, обозначающем число, в сложной основе имеется *ogi* «два», третий же образован от имени действия (масдара) *ganpγvleba* «умножение», в котором можно вычленить основу *pγvali* «много».

Все три термина так же, как и названия падежей, образованы с помощью падежного окончания—*it*, которое нередко используется в древнегр. как словообразовательный суффикс. Термины, обозначающие падеж, являются дословными переводами соответствующих греческих грамматических терминов. Автор особо останавливает-

ся на двойственном числе и старательно его объясняет, так как число это, как он верно подмечает, в грузинском языке отсутствует (8). Там, где в сочинении приведены грузинские переводы греческого склонения, имена в двойственном числе представлены в форме множественного числа, кое-где с прибавлением числительного «два» — например, *ogni sulni* «два духа» (18).

Падежных форм для греческого (и для грузинского) названо пять. Названия падежей опять-таки переведены с греческого. Именительный падеж — *advilobiti* — дословно «легкостный». Подобное толкование греческих терминов *ὀρθή* и *εὐθεία* можно найти как среди работ комментаторов Дионисия Фракийского, так и в ранних переводах его грамматики на другие языки.

Греческие формы именительного падежа переведены на грузинский в форме именительного падежа: *γmerti*, *samebay* (*y←i* после гласного исхода основы), *suli*. Можно отметить, что в древнегрузинском для «называния» того или иного предмета используется также и форма «чистой основы» (в настоящее время в научной литературе форма эта, являющаяся падежной, носит название *s'grelobiti*). Так, например, в «Лексиконе» Ефрема Мцире (см. выше, стр. 197) приведены именно эти формы: *asul* «дщерь», *isag* «стрела» и т. д. (Рукопись Q—37, 1091 г.).

Родительный падеж обозначается двумя терминами, которые в представлении автора являются синонимическими. Это *šobilobiti* и *patesaobiti*. Первый термин образован от причастия страдательного залога *šobili* «рожденный» по той же модели, что и названия чисел и других падежей. *patesaobiti* имеет в качестве основы упоминаемое выше *patesavi* — причастие прошедшего времени, имеющее значение «семя, род, поколение», и т. д. Оба термина соответствуют греческому *γενική* и употребляются равнозначно: в Афонской рукописи в одном месте приведены оба названия; *šobilobiti* встречается всего два раза, в остальных случаях — *patesaobiti*. Следует отметить, что именно последний становится общепринятым в грузинской грамматической терминологии: *sanatesao* в «Грамматике» Шаншовани образовано от той же основы, а соответствующий термин Католикоса Антония, обозначающий родительный падеж,

является повторением термина, имеющегося в «Рассуждении об артиклях»—*patesaobiti*.

Своеобразна форма передачи примеров родительного падежа на грузинском языке. Можно было ожидать, что соответствующие примеры будут приведены в родительном падеже: *γmrt-isa, samebisa, sulisa* и т. д. В произведении же всюду без исключения приводятся т. н. «двойные» падежные формы, в которых склоняемой основой служит родительный падеж слова. Подобные формы, имеющие полную парадигму склонения в древнегрузинском, является обычными в синтагме определяемое—определяющее (*saxl-i k'acisa-u* «дом человека»). Возможно, распространенностью их и объясняется то, что в грамматическом трактате греческим примерам родительного падежа в грузинском соответствуют слова в отгенитивном именительном: *γmrt-isa-u* «то, что принадлежит богу» (естественно, без второй части синтагмы), и т. д.: *samebisay, sulisay* с соответствующими формами во множественном числе (для двойственного, как уже указывалось, приведены формы множественного). В последнем случае из двух возможных для множественного числа вариантов выбран тот, в котором показатель именительного падежа—тоже во множественном числе: *γmert-ta-n-i* «те, что принадлежат богам» (ср. *γmert-ta-u* «то, что принадлежит богам»). Соответственно в других примерах даны формы *samebatani* и *sultani*.

Дательный падеж называется *micemiti* (*micema* «дать»). Этот термин создан для передачи греческ. *δοτικῆς*. Аккузатив, имея название *mizezobiti* «причинный» (*mizezi* «причина»), соответствует греческому *αἰτιατικῆς*. Для истолкования этих названий автор объясняет функции соответствующих падежей, опять-таки следуя традиции греческих комментаторов Дионисия: дательным (*micemiti*) называется падеж, в котором стоит слово, отвечающее на вопрос: «кому даешь—*vis micem...* (10); винительным (*mizezobiti*) же—падеж слова, отвечающего на вопрос: «кого ищешь?» *vis ezieb?*. Истолковав, в соответствии с их функциями, названия этих двух падежей в греческом, автор не оставляет без внимания и то, что должно было показаться грузинскому читателю малопонятным. Дело в том, что здесь (и далее, во всех случаях без исключения) гре-

ческие примеры дательного и винительного падежей переведены автором грамматического сочинения одинаково, а именно—словом, стоящим в дательном падеже: τῷ θεῷ и τὸν θεόν—*γμεრისა* «Богу». Так же склоняются и грузинские слова с греческими артиклями (18, 19). В вопросах, поставленных автором для разъяснения функций этих падежей (10), первый глагол (*micema* «дать») трехличный; *k'acsa*, *γμεრისა* для него косвенный объект, который в грузинском всегда стоит в дательном падеже. Второй же глагол (*zieba* «искать») имеет прямой объект в I серии, к которой принадлежит и *skriba* (ряд) настоящего, также в дательном падеже: *ezieb k'acsa* «ты ищешь человека». Однако чуть подсказало автору, что греческая парадигма склонения мало подходит грузинскому языку, поэтому и пишет он о «двух значениях одного слова» в грузинском (10). Конечно, нельзя ожидать, чтобы автор, живший в XI—XII вв., знал, что в грузинском языке вообще нет винительного падежа; можно добавить, что падеж этот внесен в грузинские грамматики и авторами, жившими пять столетий спустя. У Зураба Шаншовани дательный падеж носит название *samicemado* (термин, образованный от той же основы *micema*). У Антония повторяется *micemiti*. Аккузатив в грамматике Шаншовани носит название *sa_ziebo*, в котором также использована лексема *zieba*, у Антония же аккузатив имеет название *semasmenlobiti*. Предполагается, что термин этот образован в соответствии с латинской традицией (ср. *accusativus*).

Звательный падеж—*c'odebiti* (*c'odeba* «звать, называть»). Междометие *ῶ*, которое ставится перед именем в звательном падеже, автор, в соответствии с грамматической теорией своего времени, считает артиклем. Форма передачи греческого *ῶ* не всегда одинакова: в парадигмах *ῶ* передается, как и в других словах, через *o* (Ϟ), однако там, где приводятся примеры склонения грузинских слов с греческими артиклями, в звательном падеже перед словом стоит *ō* (Ϟ̄). Здесь автор, по-видимому, следует давней грузинской традиции: последняя графема грузинского алфавита употребляется в древнегрузинском языке очень редко и в большинстве случаев именно перед именем в звательном падеже. Что это не случайная ошибка писца, видно и из следующего: автор, говоря о возможности употребления артикля перед звательным падежом

в грузинском (19), приводит здесь название именно графемы ჱ:ou . Там же, где речь идет об артиклях мужского рода в именительном падеже, автор (смешивая звук и букву) называет его именем грузинской буквы (ო ω): opi . Точно так же артикль женского рода ი назван ini .

Поскольку для автора артикль—это то, что ставится перед именем, то, естественно, он не говорит о т. н. постпозитивных частицах (k'aci igi[ge]ese), встречающихся в древнегрузинском в функции определяющего члена. Он несколько раз подчеркнуто отмечает отсутствие артикля в грузинском языке (1, 6, 19, 21). Единственным исключением автор считает «артикль» звательного падежа. Однако то, что он принимает за артикль, в обоих языках является междометием. Отрицая в остальных случаях существование артикля в грузинском языке, автор пишет, что из-за их отсутствия в грузинском языке слово можно представить только с греческими артиклями (19, 20). Однако, почувствовав неестественность подобных сочетаний, он сухо добавляет: «Однако не подобает говорить так по-грузински и не подходит нашему языку греческий артикль» (20).

Заключающая сочинение передача «подчинительных артиклей», т. е. относительных местоимений (23, 24), опять-таки следует греческой традиции: они так же считаются «артиклями». Однако автор не вдаётся здесь в подробные объяснения, так как их истолкование практически ему не требовалось.

Грамматические термины в грамматическом трактате, созданные, как указывалось выше, непосредственно по греческим образцам, отличаются от терминов, встречающихся в других сочинениях. Так, например, в философских произведениях Аммония сына Гермия, переведенных в XII веке, названия падежей в ряде случаев другие—они заимствованы непосредственно из греческого¹⁹. В работах Зураба Шаншовани²⁰ и католикоса Антония²¹ грам-

¹⁹ М. Р а л а в а. Сведения грамматического характера в сочинениях Аммония Ермиаса, Мацне, серия лит. и языка, 1981, Тб., № 4, с. 132 (на груз. яз.).

²⁰ И. А б у л а д з е. Ранние памятники грузинской грамматической литературы. Сочинения, т. II, Тб., 1976, с. 169. (на груз. яз.).

²¹ Е. Б а б у н а ш в и л и, Антоний и вопросы грузинской грамматики, Тб., 1970 (на груз. яз.).

матические термины в большинстве случаев образованы по другим моделям. Тем не менее, именно многообразие как грамматических концептов, так и соответствующих терминов свидетельствует о постоянном внимании к вопросам языка и о преемственности традиций лингвистических изысканий. Уже было отмечено, что некоторые термины в грамматике Антония (*natesaobiti* «родительный» (падеж), *micemiti* «дательный»), которые считаются созданными в соответствии с армянскими, повторяют формы, встречающиеся в «Рассуждении об артиклях» (кстати, оба приняты и в современной грамматической терминологии).

В своем словаре Сулхан-Саба Орбелиани толкует *artroni* не как «артикль», а скорее как морфему: различные грамматические форманты названы им именно так; однако в одной из ранних редакций своего словаря (С) он отмечает существование тринадцати артиклей в греческом языке и полемизирует с «некими, писавшими, что в грузинском языке *artroni* не существует». Здесь совершенно явно слышен отзвук грамматического трактата об артиклях. Все это свидетельствует о том, что «Рассуждение об артиклях» не было полностью забыто в последующее время. Создание же подобного произведения в классическую эпоху расцвета древнегрузинской письменности доказывает, что непосредственные контакты с византийской книжностью способствовали формированию основ лингвистического мышления задолго до работ Зураба Шаншовани и католикоса Антония, ориентировавшихся в основном на армянские источники.

Определить точно, кем написано «Рассуждение об артиклях», в настоящее время вряд ли возможно. В своем каталоге Илларион назвал грамматический трактат произведением Евфимия Святоторца. Однако можно с уверенностью сказать, что считать Евфимия переводчиком внесенных в сборник сочинений, а следовательно, и автором «Рассуждения об артиклях» нет никаких оснований. Длинные, витиеватые предложения, сложные синтаксические конструкции, следующие греческим моделям, весьма далеки от манеры письма Евфимия. Илларион упомянул Евфимия, вероятно, лишь в силу традиции: вплоть до двадцатого века знаменитому фонскому книжнику приписывались многие переводы, на самом

деле не принадлежащие ему (в том числе и Ошская библия). В своем кратком описании, указав, что состояние рукописи не дает возможности определить ее состав, Р. Блейк писал: «По-видимому, этот сборник—труд Ефрема». Действительно, как внешне, так и языковые особенности всей рукописи ясно указывают, что вышла она из-под пера представителя школы Ефрема. Естественно, сразу же возникает желание приписать и переводы, и грамматическое сочинение ему самому: Ефрем—чуть ли не самый продуктивный из древнегрузинских переводчиков: до нас дошло до ста тридцати его переводов, многие из них—увесистые фолианты (увы, по сей день не изданные); кроме того, нам известны и его блестящие оригинальные труды, его интерес к вопросам языка, его точные и остроумные схолии. Но, несмотря на все это, мы далеко не уверены, что Ефрема можно назвать автором грамматического сочинения безо всяких колебаний. Ведь многие его ученики и младшие современники следовали по тому же пути: Арсений Икалтойский продолжал многие из литературных занятий Ефрема. Католикос Антоний поминает обоих как «достойных грамматиков».

Некоторые особенности языка и стиля переводов Арсения наблюдаются и в прозведениях, внесенных в афонскую рукопись (словная передача греческих синтаксических конструкций, в особенности причастных, частое употребление некоторых характерных частиц и т. д.). В этом убеждает нас изучение грузинского текста «Диалектики» Иоанна Дамаскина, переведенной дважды—как Ефремом, так и Арсением²². Однако, для того, чтобы дать определенный ответ на вопрос о том, кем написано «Рассуждение об артиклях», знания единичных фактов подобного рода недостаточны. Решающие аргументы в пользу авторства кого-либо из древних книжников еще предстоит изыскать.

²² Иоани Дамаскин, Диалектика, подготовила к печати М. Рапава, Тб., 1976 (на груз. яз.).

РАССУЖДЕНИЕ ОБ АРТИКЛЯХ

1. Знай, что по причине [отсутствия] артиклей¹ непонятным и темным представляется в нашем языке переводимое слово², сказанное евангелистом Иоанном о сыне Божиим. Иже во святых Иоани Златоуст говорит, что еретики³ используют это слово против нас, православных⁴. В греческом языке слово это истинно ясное; при переводе же становится оно непонятным по причине отсутствия артикля в нашем языке, делая ясное и понятное речение⁵ воистину непостижимым, ибо его невозможно перевести на грузинский язык. Для того же, чтобы показать, что такое артикль и что его невозможно перевести на грузинский язык и [чтобы показать], как употребляют этот артикль греки, [все это], не скроем, сообразно с силою и разумением нашим.

¹ artroni (ἄρθρον) встречается и в других памятниках XI—XII вв. для обозначения греческого артикля.

² leksi (λέξις) часто имеет значение «слова» в произведениях писателей и переводчиков—представителей эллинофильской школы (XI—XII вв.). В более ранних текстах обычно употребляется sit'q'uau—отглагольное имя (масдар арханчного типа, имеющий значение как «речения, речи», так и «слова», например: gapxikua... sit'q'uau ese «стало известным слово сие» (Матф. 23. 13. Ханмэтний лекционарий, VII в). sit'q'uau в грамматическом трактате употребляется в значении «речения, рассуждения», хотя в некоторых случаях его можно считать равнозначным leksi. Последнее приобретает значение «стиха, стихотворения» довольно рано; наряду с šairi (араб.) оно встречается уже в «Витязе в барсовой шкуре», сохраняя это значение и в современном языке. sit'q'va в настоящее время—«слово».

³ me'valebeli (дословно «разделяющий») обычное обозначение «еретика» в древнегрузинском. Термин образован путем калькирования греческого ἑρεσιματικός. eresiot'i (αἰρεσιώτης) и eret'ik'osi (αἰρετικός) встречаются редко.

⁴ martmadidebeli—термин создан по образцу греч. ἀρθεδοδοξός.

5. sit'q'uau—см. прим. 2.

2. Сначала же надо сказать, чем являются артикли. Да будет известно, что все имена—одушевленных и неодушевленных, видимых и невидимых—известны у греков под тремя наименованиями и называются так же, а именно: [именами] мужского, женского и среднего рода. Из этих имен мужского, женского и среднего рода не каждое называется всеми тремя или любым из трех наименований; но каждое из имен называется именем либо мужского, либо женского, либо среднего рода и имеет признаки, полагающиеся этому имени. А изменение имени одного рода не совпадает с изменением имени другого рода; каждое имя сохраняет присущие своему роду [особенности] в склонении⁶.

3. Артиклей каждого рода тринадцать. Поэтому тринадцать артиклей мужского рода, которые во всех падежах имен ставят перед именами, суть эти:

o [ól], t'u [τὸῦ], t'o [τὸ], t'on [τόν], o[ὸ];
t'o [τῶ], t'wn [των], o[ὠ];
w [οἱ], t'on [τῶν], t'ws[τοῖς], t'us [τούς], o[ὠ].

Это, следовательно, артикли имен мужских, то есть начала имен, так как артикли—не что иное, как основы⁷ имен. И поэтому, когда произносят имена, впереди ставят артикли, соответствующие каждому случаю.

4. Ибо имя Троицы на их языке женского рода, имя же Бога—мужского. И Бог называется teos [θεός]; когда же напишут пред ним первый артикль, следовательно, скажут так: o teos [ὁ θεός]. И o⁸—первый артикль, когда имя употребляют в именительном. Так как артикли имеют тройную форму употребления [по числам], то их имеется пять для единственного и три для двойственного.

5. [Артиклей] двойственного, как и множественного чисел—по пять. Но два артикля двойственного числа совпадают с другими двумя; поэтому, когда ты соединишь два из пяти с двумя, то их станет три, которые для одного и того же имени суть эти:

o[ól], t'u[τὸῦ], t'o[τὸ], t'on[τόν], o[ὸ];

⁶ Склонение обозначается тем же словом, что и падеж—drek'au.

⁷ sazirk'ueli—«основа, основание» (дома). Ср. § 12, где, высказав подобное же суждение, автор употребляет синонимичное слово saruzveli.

⁸ В тексте—oπi, грузинское название графемы π(o).

[Артикли] же двойственного числа, которые обозначают лишь двоих, следующие:

t'o[τῶ], t'wn[τῶν], o[ὦ].

Множественное число обозначают эти:

w[oī], t'on[τῶν], t'ws[τοῖς], o[ὦ].

6. Поэтому вернемся к тому, о чем мы говорили вначале. Когда в первый раз упоминают что-либо одно в именительном и ставят перед ним артикль, то говорят так: o teos [ὁ θεός]. Если же произносят его без артикля, то отнимают о⁹ и говорят так: teos [θεός], то есть «Бог». Но в нашем языке нет артиклей, которые можно было бы поставить перед именами; поэтому, когда ты хочешь перевести греческое имя, имеющее артикль, то переводишь o teos [ὁ θεός] так: γmertі. Если же переводишь teos [θεός] без артикля, то переводишь так же: γmertі. Ибо нет артикля в нашем языке и его невозможно перевести именно потому, что его нет. Артикль же—это то, что ставят перед именем; артикль украшает его и как бы придает ему достоинство.

7. Когда же произносят слово в родительном, по определению, установленному их грамматиками¹⁰, то говорят t'u teu [τοῦ θεοῦ], то есть γmertіsay¹¹. Когда же произносят слово в дательном—t'o teo[τῷ θεῷ], то есть γmertsa. А в винительном так: t'on teon [τὸν θεόν], то есть γmertsa¹². А в звательном: o tee [ὦ θεέ], то есть ო γmerto.

8. Как же разъяснить двойственное число? Ведь его также нет в грузинском языке. Но да будет сказано, что двойственным называется то, что показывает лишь двоих, ибо сказанное нами t'o teo [τῷ θεῷ] дает понять, что речь идет о двоих¹³; t'wn tewn [τῶν θεῶν] же, то есть γmerttani, показывает лишь двоих, а не многих. Ибо γmertі показывает одного, а γmertni—многих, но не двоих, по той причине, что имен, показывающих двоих, у нас нет. А звательный падеж двойственного o tee[ὦ θεέ].

⁹ oni. См. прим. 8.

¹⁰ γgrammat'ik'osta—г. е. лицами, занимающимися грамматикой.

¹¹ О передаче форм род. падежа см. стр. 210.

¹² О передаче дат. и вин. падежей см. стр. 210—211.

¹³ Здесь нет грузинского перевода; ср. § 18, где p'nevmat'e [πνεύματε] переведено так: ogni sulni—«два духа». См. также стр. 208 - 209.

9. Когда же произносят имена богов во множественном числе, то произносят не так, как в двойственном,—что мы пояснили выше,—но так: *w tew* [οἱ θεοί], то есть *γmertni*; а в родительном *t'on teon* [τῶν θεῶν], то есть *γmerttani*, ибо это называется родительным¹⁴ падежом имени. В дательном же *t'ws tews* [τοῖς θεοῖς], то есть *γmertta*. А винительный *t'us teus* [τούς θεούς], то есть *γmertta*.

10. Ибо в греческом различаются дательный и винительный, как мы показали выше [на примерах] тех же слов; но по-грузински для этого употребляется одно слово, хотя значений у него два. А ты знай это: дательным падежом слово называется по этой причине: когда спросишь кого-либо: «Кому даешь что-либо?», то он скажет тебе *γmertsa*, либо *γmertta*, либо *k'acta*¹⁵, либо *angelozta*¹⁷. Винительным же называется потому, что, когда спросишь кого-либо: «Кого ты ищешь?», то он скажет тебе *γmertsa*, либо *γmertta*, либо *k'acta*, либо кого-либо из других¹⁹.

11. Таким образом, это слово, имеющее два значения, [в обоих случаях] произносится одинаково в грузинском языке, но не в греческом; а в греческом дательный единственного *t'o teo* [τῷ θεῷ] и дательный множественного *t'ws tews* [τοῖς θεοῖς]. Так же винительный единственного *t'on teon* [τὸν θεόν]. [винительный²⁰] множественного *t'us teus* [τούς θεούς]. Так они отличаются друг от друга. А звательный множественного *o tew* [ὦ θεοί], то есть *o γmertno*. Таковы тринадцать падежей имен мужского рода [имеющих], как мы описали выше, тринадцать артиклей; мы также показали эти тринадцать артиклей в соответствии с их употреблением. И это истинно сказано об артиклях мужского рода.

12. Артикли же имени женского рода, которые надлежит ставить в начале слова, как основу²¹ и украшение, как мы сказали выше, суть эти:

¹⁴ Здесь в афонской рукописи представлены оба названия род. падежа: *sobilobiti* и *natesaobiti*. В другой рукописи имеется лишь первое.

¹⁵ *vis miscem amas rasme*.

¹⁶ *k'acta*—«людям».

¹⁷ *angelozta*—«ангелам».

¹⁸ *vis ezieb*.

¹⁹ *sxuata*. Слово это (*sxua*) также в дат. падеже мн. числа. См. стр. 210—211

²⁰ Этого слова нет в списках.

²¹ *sapuzveli*. См. прим. 7.

il[ŋ], t'is[τῆς], t'il[τῆ], t'in[τῆν], ol[ὅ],

t'a [τά], t'en [τῶν], ol[ὅ];

e[αί], t'on[τῶν], tes[ταῖς] t'as[τάς], ol[ὅ].



064936330

13. Ибо имя Троицы женского рода и произносится следующим образом: t'rias [τριάς]. Когда же его произносят с артиклем, то ставят в начале слова первый²² артикль из вышенаписанных, который есть il[ŋ]²³, и говорят так: i t'rias [ἡ τριάς]. А когда произносят в родительном, то говорят так: без артикля t'riados [τριάδος], с артиклем же—t'is t'riados [τῆς τριάδος]. Таким же образом в дательном без артикля—t'riadi [τριάδι], а с артиклем.—t'i t'riadi [τῆ τριάδι]. А в винительном без артикля t'riada [τριάδα], а с артиклем—t'in t'riada [τῆν τριάδα]. В звательном без артикля t'rias [τριάς], а с артиклем—o t'rias [ὦ τριάς].

Таковы, истинно, пять падежей [имени, показывающего] одно—то, которое называется единственным числом.

14. Двойственное же число есть это: когда показывает двоих, [оно произносится] без артикля—t'riade [τριάδε], с артиклем же—t'a t'riade [τά τριάδε]. В родительном и дательном без артикля t'riadwn [τριάδων], а с артиклем—t'en t'riadwn [τῶν τριάδων]. В звательном же без артикля t'riade [τριάδε], с артиклем—o t'riade [ὦ τριάδε].

15. Когда же показывают многих, то в именительном без артикля [говорят] t'riades [τριάδες], то есть samebani. А с артиклем—e t'riades [αἱ τριάδες], то есть samebani. Так же в родительном без артикля t'riadon [τριάδων], а с артиклем—t'on t'riadon [τῶν τριάδων], то есть samebatani. В дательном же без артикля t'riasi [τριάσι], с артиклем же—t'es t'riasi [ταῖς τριάσι], то есть samebata. В винительном без артикля t'riadas [τριάδας], с артиклем же—t'as t'riadas [τάς τριάδας], то есть samebata. В звательном же без артикля t'riades [τριάδες], а с артиклем—o t'riades [ὦ τριάδες] то есть o samebano. Таковы имена и артикли женского рода, которые имеют иную форму и отличаются от имен и артиклей мужского рода.

²² tavisa «начальный». Здесь можно предположить и искаженное написание слова t'wsi «свой».

²³ В грузинском тексте ini—название графемы o (.i).

16. Таковыми же являются артикли среднего рода, ибо они, истинно, схожи с предыдущими и числом и способом склонения, но отличаются по форме от артиклей мужского и женского рода. Те, о которых было сказано выше—мужского и женского рода. Те же, о которых поведем речь ныне, суть среднего рода:

t'o[τὸ], t'u[τοῦ], t'o[τῷ], t'o[τῶ], o[ὄ];

t'o[τῶ], t'wn[τοῖν], o[ὄ],

t'a[τᾶ], t'on[τῶν], t'ws[τοῖς], t'a[τᾷ], o[ὄ].

17. Имя же, которым называется Святой дух, ни мужского, ни женского, а среднего рода. Поэтому с ним нужно употреблять артикли среднего рода. Ибо, когда обозначают единственное число, сначала говорят так: без артикля p'nevma [πνεῦμα], а с артиклем—t'o p'nevma [τὸ πνεῦμα], то есть sulī; А в родительном без артикля p'nevmatos [πνεύματος], с артиклем же—t'u p'nevmatos [τοῦ πνεύματος], то есть sulīsay. В дательном же без артикля p'nevmat'i [πνεύματι], а с артиклем—t'o p'nevmat'i [τῷ πνεύματι], то есть sulsa. А в винительном без артикля p'nevma [πνεῦμα], а с артиклем—t'o p'nevma [τὸ πνεῦμα]. В звательном же без артикля p'nevma [πνεῦμα], а с артиклем—o p'nevma [ὄ πνεῦμα], то есть o sulo.

18. Таково же и двойственное. Без артикля: p'nevmate [πνεύματε], p'nevmat'wn [πνευμάτων], p'nevmate [πνεύματε]; с артиклем же: t'o p'nevmat'e [τὸ πνεύματε], t'wn p'nevmat'wn [τοῖν πνευμάτων], o p'nevmate [ὄ πνεύματε], то есть orni sulni²⁴, sultani, o sulno.

Множественное же число без артикля: p'nevmat'a [πνεύματα], p'nevmat'on [πνευμάτων], p'nevmasi [πνεύμασι], p'nevmat'a [πνεύματα], p'nevmat'a [πνεύματα], с артиклем же: t'a p'nevmat'a [τὰ πνεύματα], t'on p'nevmat'on [τῶν πνευμάτων], t'ws p'nevmasi [τοῖς πνεύμασι], t'a p'nevmat'a [τὰ πνεύματα], o p'nevματα [ὄ πνεύματα], то есть sulni, sultani, sulta, o sulno.

19. И из этих тринадцати артиклей лишь один может произноситься в нашем языке, а именно o²⁵, ставящийся в начале сло-

²⁴ orni sulni «два духа».

²⁵ В грузинском тексте ou—название последней графемы древнегрузинского алфавита ̄ (ō).

ва. А других артиклей у нас нет²⁶; и если не поставить их так, как они ставятся в греческом, то иначе и невозможно перевести.

Если же греческие артикли ставить в грузинском, то будут они таковы: о *ymerti*, t'u *ymrtisay*, t'o *ymertsa*, t'on *ymertsa*, o *ymerto*; t'o *ymertni orni*²⁷, t'wn *ymerttani*, o *ymertno*; w *ymertni mravalni*²⁸, t'on *ymerttani*, t'ws *ymertta*, t'us *ymertta*, o *ymertno*.

Таковы же и артикли женского рода для «Тройцы», то есть: i *samebay*, t'is *samebisay*, t'i *samebasa*, t'in *samebasa*; В двойственном же: t'a *samebani*, t'en *samebatani*, o *samebano*; И во множественном: e *samebani*, t'on *samebatani*, t'es *samebata*, t'as *samebata*, o *samebano*.

20. Подобны им и артикли среднего рода, то есть: t'o *suli*, t'u *sulisay*, t'o *sulsa*, t'o *sulsa*, o *sulo*. Двойственные: t'o *sulni*, t'wn *sultani*, o *sulno*. Множественные: t'a *sulni*, t'on *sultani*, t'ws *sulta*, t'ws *sulta*, t'a *sulta*, o *sulno*. Однако и не подобает говорить так, и не подходит нашему языку греческий артикль; грузинских же артиклей нет.

21. И когда с греческого переводится какое-либо рассуждение, имеющее отношение к артиклям, то, истинно, непонятным и неподобающим становится перевод слова, имеющего артикль. Вот так получилось и в речении богослова и евангелиста²⁹ Иоанна, который в начале Евангелия, со словом «Сын»³⁰ не употребляет артикля. Иоанн Златоуст же толкует и объясняет еретикам реченье, не имеющее артикля, приводя многие примеры; он говорит: «Хотя евангелист и не поставил здесь артикль, ибо как-будто не подобало употреблять его, но многие из святых многократно произносят [имя Сына] как с артиклем, так и без артикля. И среди этих многих этот же евангелист употребляет его и с артиклем и воистину таким образом разрушает многокозненность еретиков».

²⁶ Это место плохо читается в обоих списках. Скорее всего, здесь *kuē dāgvit'evian* «оставлены нами».

²⁷ *ymertni orni*—«два бога». Ср. прим. 24.

²⁸ *ymertni mravalni*—«боги многие».

²⁹ *maxarebeli*—причастие действительного залога со значением «благовеститель».

³⁰ Приведено грузинское слово: *zisatws*.

22. Речение же, в котором нет артикля и из-за которого спорят с ним еретики, следующее: «Бог был слово [Иоанн I, I]»³¹. «Ибо,—так говорят они,—ведь не сказал евангелист: о teos [ἰὸς θεός] был слово», но сказал: teos [θεός] был слово». Ибо, когда ты скажешь о teos [ἰὸς θεός], поставив в начале ο³², то слово будет с артиклем; а когда ты не поставишь в начале ο, который является артиклем, то будет сказано: teos [θεός]. Здесь же в речении, сказанном богословом—«Бог был слово»—нет артикля, ибо не говорит он так: «ο ὑμεῖς был слово», но говорит так: «ὑμεῖς был слово». И поэтому говорили еретики так: «Если называет он Сына Божьего Богом, то воистину не равен Отцу Сын, ибо отсутствие артикля показывает, что Сын ниже по достоинству, чем Отец». Но великий иже во святых Иоанн Златоуст распутывает и разрушает все хитросплетения еретиков и синоборцев.

23. Но есть и другие артикли, подчинительные по отношению к этим первым—по десять подчиненных для каждого рода, которые суть эти:

οs[θς], υ[οῦ], ο[φ], οn[όν];
ο[ῶ], wn[οῖν];
w[δ], οn[ῶν], ws[οῖς], us [οῖς].

Женского рода подчинительные:

ι[ῆ], ιs[ῆς], ι[ῆ], ιn[ῆν];
ο[ῶ], wn[οῖν];
e[ῶ], οn[ῶν], es[ῶς], as[ῶς].

Среднего рода подчинительные:

ο[θ], υ[οῦ], ο[φ], ο[θ];
ο[ῶ], wn[οῖν];
a[θ], οn[ῶν], ws[οῖς], a[θ].

24. Эти артикли истинно суть подчинительные по отношению к тем, которые были отмечены первыми. Но объяснение также и их значения показалось бы читателю тяжким, нынешнему же рас-

³¹ В переводе сохранен порядок слов грузинской цитаты.

³² οπ—ср. прим. 8.

суждению объяснение их значения не требуется. Поэтому мы сочли излишним говорить о них более пространно, так как опасаемся, что рассуждение наше, высказанное по поводу первых статей, покажется читателю скучным по причине множества изменений имен. Но, если выкажет он усердие, прочитав это многократно с прилежанием и без скуки, найдет он объяснение сущности артиклей и узнает, что такое артикли; ибо без труда³³ невозможно завершить какое-либо дело.

³³ twnier t'k'ivilisa, t'k'ivili—дословно—«боль. Значение «труд», возможно, скалькировано с греческого.

“DISCOURSE ON ARTICLES”

AN OLD GEORGIAN GRAMMATICAL TREATISE

The history of grammatical thought in Georgia finds its beginnings in ancient times. The attention of the Georgian scholars was turned to consideration of the facts of language in the period immediately following the conversion of Georgia to Christianity in the first half of the fourth century, since the immense cultural task of translating the Holy Writ and the works of the Church fathers, a task undertaken and carried on a large scale from the very beginning,—inevitably led to speculation in linguistic problems. The earliest specimens of the Georgian literature from which information on this subject can be gained is the famous Sinai Lectionary (Sinuri Mravaltavi¹), copied in the year 864 but containing works translated much earlier: fragments of some of them are to be found in the Khanmet'i texts (V—VIIth cent.). In the Sinai Lectionary glosses explaining the meaning of several Greek and Syriac words are inserted in the translated text². While remembering that «grammatical studies develop in the wake of literary periods³», one should also note that the knowledge of grammar, one of the arts of the Trivium, was considered an important asset in every cultural area clo-

¹ The transcription here and elsewhere is the one used in my article which was published in Bedi Kartlisa, Revue de kartvélogie, Paris, v. XLII, 1984, pp. 53—68, under the following title: An Old Georgian Grammatical Treatise in a Collection of Homilies Attributed to John Chrysostom: a(ა), b(ბ), g(გ), d(დ), e(ე), v(ვ), z(ზ), ē(ე), t(თ), i(ი), k'(ქ), l(ლ), m(მ), n(ნ), y(ყ), o(ო), p'(პ), ž(ჯ), r(რ), s(ს), t'(ტ), w(ვ), u(უ), p(ფ), k(ქ), γ(ღ), q'(ყ), ś(შ), č(ჩ), c(ც), ž(ძ), c'(წ), č'(ჭ)—x(ხ), q(ჭ), ž(ჯ), h(ჰ) ო(ო).

² R. H. R o b i n s, Ancient and mediaeval grammatical theory in Europe, London, 1951, p. 6.

³ Sinuri mravaltavi 864 c'lisha, Ak'a'ki Šanišis redakcilt, Tbilisi, 1959, pp. 12, 69 etc.

sely associated with Byzantine civilisation. Therefore, it is quite natural that interest in linguistic problems is clearly indicated in Old Georgian literature. Knowledge of what is now called "philological grammar" seems to have been acquired by the Georgians at an early period. It is in the "Shatberdi Codex", copied in the tenth century, that extracts from a Commentary on the Grammar of Dionysius Thrax are to be found, together with a fragment from Epiphanius' treatise "On weights and measures" concerning the Hebrew alphabet. The compilation containing those extracts is believed to have been composed by a Georgian⁴.

In the works of two brilliant Athos scholars, Euthymius the Hagiorite (Eptwme Atoneli, d. 1028) and George the Hagiorite (Giorgi Atoneli, d. 1065) frequent references to the problems of translation are to be found; Greek loanwords in the text are often followed by notes defining their meaning and relation to the corresponding Georgian words.

Before we turn to the imposing figure of Ephrem the Young (Ephrem Mcire, second half of the 11th cent), one should mention that it is not easy to pass a fair judgement on him as the greater part of his numerous works remains unpublished to the present day. However, even our present knowledge of his literary output, such as it is, is sufficient to illustrate the wide scope of Ephrem's interests, as well as the depth of his learning. The treatment of linguistic questions in Ephrem's works reveals the scholarly bent of his mind: some of his translations are literally crammed with marginal notes (scholia) in which grammar and what would be nowadays called semantics constitute the principal subjects. Ephrem not only explains Greek loanwords which he is extremely fond of using, but often also states his reasons for this, frequently defining the subtle shades of the meanings of both Greek and Georgian words with surprising accuracy; it is also usual with him to illustrate the use of various words "amongst the Greeks". He coins new words freely using the derivative resources of the Georgian language when the existing words seem to him unable to express the exact meaning of the Greek ones;

⁴ M. S a n g e, Psalmunta c'ignis zveli kartuli targmanebi, 1979, p. 89-15 ბ. ჳსბობჯ

In his original «Introductions» to the Commentaries on the Pauline Epistles and on the Psalter Ephrem gave a detailed account of the form and the use of the Greek «Lexicons» and himself compiled a Glossary to the Commentary on the Psalter. Ephrem also devised an original system of punctuation which was in use in the Middle Ages. One task that Ephrem assumed was the mistaken one of attempting to introduce the feminine gender which has never existed in the Georgian language; The adoption of this Greek pattern for the Georgian language is of course wholly inadequate linguistically; nevertheless, it suggests lines of thought that are of historical interest today.

The influence of Ephrem is felt strongly in the works of his pupils and followers; Arsenios of Iqalto (Arseni Iq'altoeli, 11th—12th cent.), who was one of them, followed his famous master in many of his literary pursuits, but he carried the philhellene tendencies of Ephrem still further. It is Arsenios who is mentioned by Catholicos Anthony (1720—1788) as a «worthy grammarian» together with Ephrem. The philosopher John (Ioane) P'et'ric'i (11th—12th cent.) (who has the credit of being the creator of the Georgian philosophical terminology) is believed to be the «Abasg grammarian» who was the addressee of a letter written by John Italos.

Several of the terms and definitions in the Dictionary of Sulkhana Saba Orbeliani (1658—1725) indicate his knowledge of grammatical theory.

Facts such as these leave us in no doubt concerning the possibility of existence of Georgian grammatical literature preceding the works of Zurab Šan šovani (1737) and Catholicos Anthony (Ant'oni, first version 1753; second 1767) which are the earliest hitherto known Georgian books dealing solely with grammar. However, none of the grammatical works written before them have yet been brought to light, and up to the present day it is usual to begin all studies concerned with the history of the Georgian grammatical thought with the assertion that its beginnings are hidden in the dark.

With the publication of the «Discourse on articles» this gap is narrowed to some extent. This treatise is the first concrete evidence of the fact that grammatical research started in Georgia as part of scholarly studies as early as in the 11th—12th centuries. The

fact that it was written as a commentary on a theological work does not diminish the importance of composition such as *sit'q'uay artrontatws* in any way. Subordination of all studies to theology in the mediaeval ages is only natural, and apart from its background («Discourse on articles»), a treatise written by an anonymous Georgian author, is purely grammatical. It for this reason that this short treatise is of an utmost importance for the history of Georgian grammatical thought. We can now be certain that the grammatical works written in the 18th century were based on a continuity of tradition going back to its source in the works of the writers of the 11th and 12th centuries.

«Discourse on Articles» was formerly found only in a single MS. copied in the year 1541 (S—312, Inst. of MSs, Tbilisi). The description of the MS. was published a quarter of a century ago; nevertheless, this important specimen of early Georgian grammatical literature has passed unnoticed to the present day. The MS. contains dogmatical and polemical works, also an astronomical treatise. «Discourse on articles», under the name of *sit'q'uay artrontatws*, is the last item of the collection; the author is not named. Thus the information concerning the grammatical treatise was solely that which could be gained from the text itself. In the beginning it is stated that the work was written as a commentary on a certain passage in one of the works by John Chrysostom which the author of the treatise had found difficult to translate owing to the difference between the Greek and the Georgian languages. Neither the title of Chrysostom's work nor the exact contents of the composition he had undertaken to translate were indicated by the anonymous author. The one thing we could be certain of was that the passage in question was concerned with a theologic controversy which involved grammatical interpretation of the words denoting the members of the Trinity used in the Scriptures either with or without articles. The absence of articles in the Georgian language made it impossible to translate the Greek passage into Georgian in an adequate way. It is for this reason that the author has made the attempt to demonstrate the forms and usage of the Greek article.

The grammatical characteristics of the language displayed in the text, the style and the manner of writing of the anonymous author indicated clearly that he came from the literary school of Ephrem Mcire. Thus the most appropriate time when it could have been written seemed to be the 11th—12th centuries. This supposition was advanced in the year 1977; however, our quest for a MS. of an earlier date remained fruitless until our attention was turned to the description of a certain MS. in an old list of the Athos MSs. compiled by a monk, Ilarion, at the beginning of the 19th century and published by A. Tzagareli (Cagareli)⁴. Ilarion had little or no knowledge of the science of cataloguing, and his list is not only incomplete, but also lacking in technical description of almost any kind whatever. However, in one respect at least his list contained information absent in the latter catalogues of A. Tzagareli and Robert Blake. One of the MSs. in Ilarion's list (where the MSs. are not numbered) seemed to be the one which was entered in Tzagareli's and Blake's Catalogues respectively under the numbers 85⁵ and 6⁶. This MS. is briefly described by both as a late copy of some works by John Chrysostom impossible to identify owing to the damaged state of the manuscript: but Ilarion had copied out some of the headings from the MS., adding after one of them a note of his own which proved to be an important clue: «And in this same chapter the sainted interpreter Euthymius says that the article (*artroni*) befits the Greek language well, but the Georgian it does not». In the spring of the year 1981, when the microfilms of the Athos manuscripts were transferred to the Tbilisi University, I availed myself of the opportunity of examining MS. n. 6. My surmise proved to be correct: the five titles reproduced in Ilarion's list were identical with the titles of the homilies 19—23 in MS. n. 6. The first of these, namely, the 19th, contained the grammatical treatise on the articles inserted

⁴ А. Ц а г а р е л и, Сведения о памятниках грузинской письменности СПб., 1886, вып. I, прилож. I, с. 3.

⁵ А. Ц а г а р е л и, Сведения, вып. I, с. 94.

⁶ R. P. B l a k e, Catalogue des manuscrits géorgiens de la bibliothèque de la Laure d'Iviron au Mont Athos. Paris 1932, p. 26.

in the text of the translation itself. Moreover, it became apparent at once that the manuscript contained works not only previously unknown in Georgian translations but of some importance for Chrysostomian studies as well; these were the reasons which prompted me to undertake a more detailed investigation.

We may now pass on to a description of the manuscript itself. In its present condition the MS. consists of 170 folia, there are also some fragments of leaves at the beginning. There are no page-markings; the gatherings of eight folia (*rveuli*) are marked in capitals in the usual Georgian manner. The manuscript must have contained not fewer than 296 folia: the last quire bears the number 37(*lz*), but the first half of the manuscript has been lost: the first quire-number is 18(*iġ*). An uncertain number of leaves has also been lost from the end of the manuscript: the colophon of the scribe is missing. The remaining part of the manuscript has also suffered damage from corrosive ink, which has eaten through the paper; the lines are blurred and often illegible; in many places the leaves are mutilated, the brittle paper having broken into pieces which have fallen out; thus portions of the text are irretrievably lost. The state of the remainder is such as to make the reading of almost every line a thorny task. The condition of the leaves is worse at the beginning, which leads us to assume that corrosion is also responsible for the destruction of the first half of the manuscript.

The dimensions are approximately 370 mm × 250 mm. The writing is arranged in double columns. The script is a regular, closely set, slightly rounded *nusxuri*, clearly the work of a skilled and experienced scribe. The punctuation follows the system originated by Ephrem Mcire (one, two, three, and six points). Quotations are indicated by marks in the margin. There are also special signs for marginal notes, the stress, and for the interrogative forms. This again indicates the influence of the literary school of Ephrem. A remarkable feature is the marking of breathing and stress in transliterated Greek words and articles. From the point of view of orthography the MS. is almost faultless, scribal errors being few and insignificant. Variations in orthography are practically non-existent. The language of the texts is Old Georgian, but it evinces

certain peculiarities which are ordinarily met with only after the 10th century, such as the absence of \bar{e} in noun-endings, the use of *-din* instead of *-dian* in the third pers. plural of the first (subjunctive). Apart from this, no divergence from the established morphologic norms of Old Georgian seems observable. This (and above all the style of the script) shows that the manuscript cannot be dated later than in the 12th century; the latest it might have been written is the beginning of the 13th century.

In its pristine state the manuscript comprised at least 33 different works. Due to the regrettable destruction of the first half of the MS., only some of them have come down to us. As the headings are numbered, it is certain that 16 of the compositions once included in the copy have been lost. All the works in the remaining part are recorded under the name of John Chrysostom: «Of the same, our holy father, John Chrysostom (*Ioane Okrop'irisay*), the archbishop of Constantinople...» I am inclined to believe that the missing part of the MS also comprised works attributed to the same author.

The compositions are defined in the titles as *sit'q'uay* (sermo) or *umliay* (homilia). In its present state the manuscript contains the following homilies^{7a}:

1. *iz. misive... samarit'elisetws da romeli itargmanebis...* The text following the title—a whole column—is illegible. The next column reads: *...it'q'ws c'inaysc'armet'q'ueli: ara šeemšios* (Q. 19, f. 1v; according to the page-markings in our microfilmed text 10v—16r). Cf. *... In samaritanam et in illud, venit... propheta declarat... non esuriet...* PG, 59, 535. The authenticity is dubious; the homily is thought to be the work of Leontius of Jerusalem or Severian of Gabala (CPG, n. 4581; IPG, 11, 406; Aldama, *Repertorium Pseudo-chrysostomicum*, n. 457).

2. *iē. misive... šurisetws k'etilmsaxurebisa da šobitgan brmisatws: c'q'aroy natlisay sit'q'uay γmrtisay* (Q. 19, f. 7v; 16v—26v). Cf. *De zelo ac pietate et de caeco nato: Fons est luminis verbum Dei...* PG 59, 543. The authenticity is dubious. Severian of Gabala is believed to be the author (IPG, II, 325; Aldama, *Repertorium*, n. 413; CPG n. 4582).

^{7a} For the Georgian and Greek texts see pp. 37—50.

3. *it. misive* (Q. 21, f. 1v; 26v—41v). Eiusdem... This is the homily containing the text of the grammatical treatise. It will be discussed in more detail below.

4. *k'. misive... c'midisa Ak'ak'istws da mc'q'emsisa da c'xovrisa k'ic'j' sabmelisatws da salxinebelisa: k'ualad mart'wltā qsenebay* (q. 23, f. 1r; 42 v — 49 v). Cf. In sanctum Acacium pastorem, et in ovem et in velum et in propitiatorium: Rursus martyrum memoria... PG 52, 827. The author is Severian of Gabala (IPG, II, 280; Aldama, Repertorium, n. 382; CPG n. 4189).

5. *k'a. misive... c'midisa da ertarsisisa samebisatws: ʒwnad c'midisa da tanaarsisa da ganuq'opelisa samebisa* (q. 24, f. 1r; 50r—58v). Cf. De sancta et consubstantiali Trinitate. Qui adversus sanctam et consubstantialem Trinitatem linguas acuunt .. PG 48, 1087. The authenticity is dubious. Severian of Gabala is probably the author (IPG II, 101; Aldama, Repertorium, n. 295; CPG n. 4507).

6. *k'b. misive... sarc'munoebisatws: samk'urnalosa mimsagusebul ars ek'lesiatmoʒuari* (q. 25, f. 1v; 58v — 63v). Cf. De fide: Medico similis est Ecclesiae doctor... PG 60, 767. The homily is attributable to Severian of Gabala (IPG I, 514; Aldama, Repertorium, n. 190; CPG n. 4206).

7. *k'g. misive... igavisa mistws bevreulta t'alant'ta tana-mdebisa da asisa drahk'nisa mimqdelisa da vitarmed q'ovlisa codvisa ʒwris-qsenebay uzwres ars: vitarca grʒelisa gzisagan uk'mokceuli tkuenda momart* (q. 25, f. 7r; 64r—74v). Cf. In parabolam decem millium talentorum debitoris, et centum denarios exigentis, et quod omni peccato deterior sit injuriarum recordatio: Quasi ex longinqua peregrinatione ad vos reversus essem... PG 51, 17. There may be doubt as to whether the authenticity is definite (CPG n. 4368).

8. *k'd. misive... sit'q'wsa mistws saxarebisa, vitarmed: romlita qelmc'ipebita amas ikmt?: dasabam macxovarebisa k'actaysa ars ši ši ʒmrtisay* (q. 27, f. 2r: 75r — 89v). Cf. In dictum illud, In qua potestate haec facis?: Humanae salutis principium est timor Dei... PG 56, 411. The homily is attributable to Severian of Gabala (IPG I, 99; Aldama, Repertorium n. 43; CPG n. 4193).

9. *k'e. misive... sit'q'wsa mistws luk'ays saxarebisa, met'q'uelisa: na-šobno ikednetano, vin gičūena tkuen sivll'olay gulvebadisagan risxwsa?*

da meergasisa: lamp'ari k'etil-msaxurebisay da kadagebay ymrtis-mecnierebisay (q. 29, f. 1r; 90r — 105v). De verbo Evangelii Lucae, dicenti: Genimina viperarum, quis ostendit vobis iugere a ventura ira? et de Pentecoste: Lampas pietatis et praedicatio Dei cognitionis .. Cf. PG 64, 1365. The homily is attributable to Severian of Gabala (CPG 4947). To the best of my knowledge, there is no existing edition of the corresponding Greek text.

10. *k'v. misive... šesxmay c'midata moc'ametay: moc'ameta vidreme k'rebay semt'k'icnebis* (q. 30, f. 8v; 105v — 112r). Encomium in sanctos martyres: Martyrum equidem coetus ... Cf. PG 64, 1367. As far as I know the Greek text is unedited (CPG 4950).

11. *k'z. misive ... mšwdobisatws: angelozni zecata xoroyša šemam't'k'icebelni axarebdes* (q. 31, f. 7v; 117v — 125r). Cf. De pace; Angeli ducentes choros coelestus evangelizabant... A. Papadopoulos — Kerameus, *Analecta Ierosolimitikes staxuologias*, I, Petrop., 1891, p. 15. See also PG 52, 425: Sermo ipsius Severiani De Pace. The homily is attributable to Severian of Gabala (CPG n. 4214).

12. *k'ē. misive... samocikuloysatws sit'q'wsa, vitarmed; tavsgedva tumca čemisa mciredi rayme ugunurebisay: q'ovelta vidreme vhaq'uarob c'midata* (q. 32, f. 4v; 117v — 125r). Cf. In hoc apostoli dictum, Utinam sustineretis modicum quid insipientiae meae: Omnes equidem amo sanctos... PG., 51,301. The authenticity is a matter of dispute (IPG, I, 73; II, 285; Aldama, *Repertorium*, n. 392; CPG n. 4384).

13. *k't. misive... sit'q'wsa mitws, vitarmed; k'ma qrs šenda madli čemi, rametu žali čemi užlurebasa šina srul ikmnebis: odes q'ovlad sec'q'obilsa amas soplisa dasabamsa a yamzadebda ymerti* (q. 33, f. 4v; 125r — 135v). Cf. In illud: Sufficit tibi gratia mea; virtus enim mea in infirmitate perficitur: Cum deus hunc mundum tanto, tam concinno ordine ab initio creavit... PG 59,507. The authenticity of the homily is dubious. It is believed by some to have been written by Severian of Gabala (IPG II 188; Aldama, *Repertorium* n. 346; CPG n. 4576).

14. *l. misive... užrebisatws [žisa] da xisa cnobadisa k'etilisa da*

*borot'isa da avazak'isatws: p'irvelad žuenda, žmano, didman da žmrtiv-
šuenerman macxovrisa gamožinebaman* (q. 34, f. 7r; 136r—145r). Cf. In filium prodigum, ac de poenitentia, et in lignum sci-
entiae boni et mali, et in latronem: Nuper nobis, magnus et Deo dig-
nus Servatoris adventus... PG 59, 627. The homily is attribu-
table to Severian of Gabala (IPG II 384; Aldama, Repertorium, n.
446; CPG n. 4200).

15. *la. misive... luk'ays tavsaxaxarebasa šina c'erilisa drakmisatws
da sit'q'wsa mistws, vitarmed; k'acsa visme esxnes or že: k'ualad c'ia-
žni Krist'esni daucxromelta c'q'alta siq'uarulisata a žmoaceneben* (q.
35, f. 8r; 145r—148r). Cf. In Evangelium secundum Lucam, in drach-
mam, et in illud, Homo quidam habebat duos filios: Rursum sinus
Christi perenne... caritatis fluentum emittit... PG 61,781. The
homily is held to be Pseudo-Chrysostomian (IPG II 280; Ald.
Repertorium, n. 386; CPG n. 4661).

16. *lb. misive... ganr žueulisatws sartulit žtat'evebulisa, vitarmed
ara ars igi Ioanes tavsaxaxarebasa šina c'erili da žisa mamisa tana sc'orebisatws:
mimtxueulta ganr žueulisata p'irvelad sabanelisa šoris cxedarsa ze-
da mdebarisata* (q. 36, f. 3v; 145v—160v). Cf. In paralyticum
per tectum demissum, quod non sit ille, de quo apud Joannem agi-
tur, deque filii cum patre aequalitate: Cum in paralyticum juxta
piscinam in lecto jacentem nuper incidissemus ...PG 51,47. (CPG
n. 4370; IPG II 321).

17. *lg. misive... vitarmed žer ars ergasistaca da samaradisod marx-
visa qsenebay; da vitarmed ara xolo marxvasa mq'opobay, aramed da
qsenebayca mati sargebel ars da žmrtisa c'ina-gangebisatws; da vitarmed
sxuatave tana ara mcire nac'il ars bunebiti igi mšobellatay sobiltamie-
ri siq'uaruli; da vitarmed ara mamatada mxolod, aramed da dedata-
daca ganc'esebul ars ganc'urtad švilta; da dasarulsa sit'q'wsasa annay-
stws. vinaytgan uk'ue ucxosa visme, moc'evnulsa ž'uenda momart.*
(q. 37, f. 8r; 161r—169v). Cf. Quod oportent et in Pentecoste
et semper jejunii meminisse, et quod non praesentia solum, sed eti-
am recordatio jejunii sit utilis et de Dei providentia quodque
non minima pars ipsius sit praeter alia parentum erga liberos amor:
quodque non patribus solum, sed et matribus praeceptum sit, ut libe-
rorum mores componant, et ad extremum de Anna: Ubi pere-

grinum aliquem, apud nos diversatum...PG. 54, 631. This seems to be almost the only homily considered authentically Chrysostomian (IPG I 334; CPG 4411(1) in this collection which is to be considered remarkable in many respects. In the first place, none of the homilies mentioned above were previously known in Georgian translations. To judge from K'. *Kek'elize's* Catalogue⁸, there are no parallel texts in earlier translations. The same is to be said of n. 19. Again, as already pointed out, the Georgian translations of the homilies which have come down to us in the Athos manuscript contain material the importance of which may be appreciated more fully when considering the problems presented by the respective Greek texts themselves; determination of their authorship is not definite in several cases; further, some of the homilies are of a rare occurrence in the Greek manuscripts themselves. Another stumbling-block for their textual investigation is the absence of translations: those which are known to have been translated are ns. 17 and 29 of our collection (Slavic), n. 18 (Latin), 22 (Armenian and Ethiopic), 27 (Latin abridged). No definite conclusions can of course be reached until detailed study of the whole text of the collection has been undertaken, but enough has been revealed to allow us to stress the importance of the Georgian translations in future research.

The homily containing the text of the grammatical treatise is the one bearing the number *it* (19). The title is in the same style as those of the other homilies: *misive c'midisa mamisa čuenisa Ioane Okrop'irisa k'onstantinup'olel mtavarep'isk'op'osisa sit'qwsa mistus, vitarmed: a γνίδα da štavida da sulisa c'midisa, vitarmed: q'ovlisa mp'q'robel ars* «Of the same, our holy father John Chrysostom, the archbishop of Constantinople, concerning the words: «He ascended», and: «He descended», and concerning [the words said] of the Holy Ghost, which are: «It is Almighty». The last word, *q'ovlisa mp'q'robeli*, is a literal rendering of the Greek παντοκράτωρ. No such title is known to me in its entirety, though there are some points of resemblance

⁸ K'. *K'ek'elize*. Ucxo avt'orebi zveli kartul mc'erlobaši, Et'iudebi zveli kartuli lit'erat'uris ist'oriidan, V, 1957.

to certain works that are also Pseudochrysostomian. The homily commences with the following words: *gu šin čuen, ō krist'es moq udreno...* These words correspond to the incipits of some Greek texts beginning with the words *Χθές ἡμῖν ὁ φιλόχριστοι* (PG 52, 813; De sancto spiritu. Cf. also PG 63,543; In illud, In principio erat verbum...etc.), but the actual textual resemblance seems to go no further. An approximate English rendering of the introductory phrases of the Georgian translation is the following: «Yesterday, O lovers of Christ, the voices of the Prophets and the Apostles which have reached(?) us, illuminated the theology of the Only-begotten to us, the people who love Christ. And it is known to those who are painstaking and diligent amongst the listeners, how a discourse greatly lacking clarity(?) has been explained to us by the force of theology». The text of the homily falls into two distinct parts⁹. In the first the discussion seems rather rambling, but the second, being a fierce harangue against the heretics, is well and forcefully written. It is in the second part that we find the passage which the translator found necessary to explain in more detail: «And thus says also the Apostle: «In the beginning was the Word, and the Word was with God, and God was the Word» (J. 1,1). But behold [the way] the evilness of the heretics has found, for they say thus: «There we find *teos*—that is, God—written without the article; but we do not find [it] written thus: *o teos*,—that is, the God—with the article... When the Holy Writ speaks of the Father—so they say—«it puts the article [before his name], but [the name of] the Son is without the article to teach you the difference; for he that has the article has more might,»—so they say—«but the rank of one who has no article [used with his name] is less». Where hast thou taken those rules from, O vain heretic, thou who art no theologian? Has Paul or any other person given them to you? and hast thou found a manifest doctrine [proving] that God, having the article [used before his name], has a higher rank? for I have not found it; but I have indeed found a weapon against this deceitfulness! For I am not unable to show—since

⁹ The Georgian text of the homily is printed in full above, pp. 160–187.

your philosophy is founded on the article and not on the truth—
I am not unable to show the Son announced with the article»

It was to make the meaning of this passage clear to the Georgian reader that the grammatical treatise was written. In the Athos manuscript it has no title, being inserted in the text of the homily; but it is written in a column that is always the one on the outer side of the page. A small sign, a circle placed above the word, which is commonly used to denote marginal notes, is found before the first word of this composition, the same sign being placed after the Greek word *teos*, transliterated in the usual Georgian manner. It is thus apparent that the composition was conceived by the author as a marginal note; what he achieved in the end is an independent grammatical work, which is of the highest importance for the history of the origin and development of grammatical studies in Georgia¹⁰.

The author commences his work, as shown above, by stating the reasons which led him to undertake the task of writing the treatise: «Know that the word said by the Apostle John is commented upon by John Chrysostom, who is with the saints. He says that this word which is the one used as a weapon by the heretics against us, the holders of the orthodox faith, is unfathomable and difficult to understand in our language because of the absence of the articles: In the Greek language this saying is clear indeed, but when translated it becomes obscure, for the reason that the article is lacking in our language. Thus the discourse which is clear and explicit becomes incomprehensible, since it is impossible to translate it (i. e. the article) into the Georgian language. Therefore, we shall conceal nothing, to show you what an article is, also to show the impossibility to translate it into the Georgian language and the way this article is used by the Greeks, as well as our power and understanding permit».

Apart from this introduction the rest of the composition which fills eleven columns of the MS. is concerned almost entirely with purely grammatical matters. The Greek words and articles are trans-

¹⁰ The Georgian text of the Grammatical Treatise is printed above, pp. 132—142. for the Russian translation, see pp. 215—223.

literated according to the general Georgian tradition. The transliterated forms are of special interest in that they show the Greek pronunciation of the time; thus, ε, ω, are e; ι, η -i; ου -a; (Ϟ: *grammat'ik'osta*), χ—x (*inioxī*), β—v; but in loanwords and personal names which are familiar from long usage the old traditional forms are retained (*Krist'e, Jakob* etc.). It can be seen that this transliteration, though consistently carried out in the Athos MS., is hardly perfect, several of the Greek forms being undistinguishable; thus, ο = ό, ώ, φ, etc; t'on = τόν, τών. We may assume that the signs for breathing and stress which were mentioned above must have compensated in some measure for this deficiency in the author's autograph; but in a copy made by a scribe probably ignorant of the Greek language their use is faulty and inconsistent.

The articles are *c'ina-dasaxmelni saxeltani* «those which are put before the nouns». The articles of the masculine gender are the following; o, t'u, t'o, t'on, o; t'o, t'wn, o; w, t'on, t'ws, t'us, o. Feminine: i, t'is, t'i, t'in, o; t'a, t'en, o; e, t'on, t'es, t'as, o; Neuter: t'o, t'u, t'o, t'o, o; t'o, t'wn, o; t'a, t'on, t'ws, t'a, o. The use of the articles is illustrated, the examples shown being the words *teos* (θεός) for the masculine, *t'rias* (τριάς) for the feminine and *p'nevma* (πνεύμα) for the neuter. The declension of these nouns is demonstrated both with and without the articles.

The structure of the work, as well as the grammatical terms employed by the author show him to have been influenced by the grammatical system of Dionysius Thrax; indeed, it could have hardly been otherwise. The grammatical terms for the most part are literal renderings of the respective Greek ones. *Artroni*, the term denoting the Greek definite article, is a transliteration of the Greek ἄρθρον. The Georgian *artroni* is the ἄρθρον προτακτικόν of the Greek grammar. True, the author never uses the full definition (one would expect *art'oni damamorčilebiti*), but we may assume that the Greek term was known to him as he employs another term such as *artroni damorčilebiti*, which is also a literal rendering of ἄρθρον ὑποτακτικόν. *Leksi* «word» is also a Greek loanword (λέξις); *saxeli* «noun» is a literal translation of ὄνομα. *Natesavi* «gender» is likewise a translation of the Greek term, namely, γένος. It is stated at the begin-

ning that all Greek nouns, «the names of those that are animate and inanimate, visible and invisible», have three genders: *mamali* (literally «male»), *dedali* («female»), and *šua* (literally «that which is in the middle»). It should be noted that *Ioane P'et'ric'i* uses another term for the neuter: *ara-romeli*, the latter being a rather clumsy equivalent of the Greek οὐδέτερον. Nothing whatever is said of grammatical gender in the Georgian language, although in other cases the parallels between the two languages in question are often drawn. This seems rather disappointing, as one would either expect the author to comment on the absence of the category of gender in Georgian, or to mention the artificial form coined by Ephrem. The author goes on to say that the nouns of the three genders are to be classified by their formal characteristics: «And it is not so that each name (i. e. noun) can be defined as having all three genders or any of the three; every name is either masculine, or feminine or neuter and possesses characteristics of its own. And the change of the form of the names of different genders does not overlap, but the name of each gender retains its own form in the declension of the names». The author then passes on to the articles used with the nouns of each gender. The choice of the nouns selected for examples of declension is hardly satisfactory from a formal point of view; But of course it is the theologian who dictates them, and one cannot find fault with the choice, as the author is mainly concerned with the gender of the words, not with the types of declension. The same is to be said of the Georgian translations of the Greek words mentioned above: *γμεr-t-i*, *sameba-y* and *sul-i*.

Case is *drek'a-y* «bending». The numbers in the Greek are *ertobit-i* «singular», *orobit-i* «dual», *ganmraulebit-i* «plural». The Georgian term for the singular is derived from a complex stem *ertoba*, which in its turn is formed from *erti* «one». The same is to be said of *orobit-i*, which stems from *or-i* «two». In dealing with the Greek dual, the writer draws the attention of the prospective readers to the divergency between the Greek and Georgian languages: «And how shall we explain the dual, since it does not exist in the Georgian language?» In the description following this question the forms of the dual are defined as formally opposed to those of the plural: «For when one says

l'o teo, the hearer understands that two are spoken of; and *t'n tewa*, that is, «of the gods», shows only two but not many». When translating the Greek examples of the dual he uses the corresponding Georgian words in the plural, sometimes adding the word *or-n-i* «two»: *orni sulni* «two souls». The reason for there being fewer cases in the dual is the following: «The forms of the dual are five, as those of the plural; but two of the five of the articles of the dual merge with the other two; thus, when you merge two of the five with the other two, they become three». *Ganmravlebit-i*, the name for the plural, is derived from *ganmravleba* «multiplying».

The number of cases in Greek, and subsequently in Georgian, is determined according to the grammatical system adopted at the time by the Greeks. The first is *advilobit-i*, a term that seems to be a mistranslation of ὀρθή or εὐθεῖα, since *advil-i*, the stem from which the Georgian name of the nominative case is derived, means «easy». But a name with a similar meaning is given to the nominative in other grammatical works founded on the system of the Greeks (in early Armenian translations), which shows that the Georgian *advilobiti* is not a misnomer, but a term founded on a certain interpretation of the Greek one. The corresponding forms for the Greek nominative case-forms in Georgian are likewise nominative: *ymert-i sameba-y*, *sul-i*. The so-called «pure stem» (*c'rpelobiti* in the usage of today) is never used, though it is this form which is in frequent use in Old Georgian when «naming». This, for instance, is the case in Ephrem's Lexicon: *ymert*, *sul* etc.

Genitive is either *šobilobit-i* or *natesaobit-i*. The first is derived from *šobil-i*, the passive participle of the past tense, meaning «born». *Natesaobit-i* is derived from *natesav-i*, the root here is *tes* «to sow». *Natesav-i* in Old Georgian is «seed, genus, generation». Both Georgian terms are translations of the Greek γενεή. *šobilobit-i* is to be met with in the grammatical treatise only twice, in the rest of cases *natesaobiti* is used. It may be of some interest to note that the same term is the sole one for the genitive in the grammatical terminology of today.

One should expect to have the Greek forms of the genitive translated by the corresponding case-forms in Georgian, but what is actu-

ally used is, rather surprisingly, the so-called «double» case, i. e. the genitive with another case-ending (nom.) added: *γμrt-isa-ly* «that of God».

Dative is *micemit-i* (*micema*—«giving»); the Georgian term is a literal translation of *δοτικῆ*. Accusative is *mizezobit-i* (*mizez-i*—«cause»). The author not only adopts the Georgian translations of the the Greek case-names, but endeavours to explain the latter on the basis of differences in meaning. The reason for the dative being called *micemiti* is, according to him, the following: «This word is called dative, because when thou askest anybody: «Whom dost thou give this to?», he will answer: «To God (*γμertsa*), or: «To man (*ka-csa*)». The accusative is explained in the same way: «And the accusative (that is, *mizerobiti*) is called thus for this reason: When thou askest anybody: «Whom dost thou seek?», he will answer: «Gods», or: «men». Here the Georgian author gets himself into a difficulty, for the forms which would be differentiated in Greek as dative and accusative with corresponding case-endings, are both unavoidably given in Georgian (with the active verb in the present tense), in the form of the dative case. It is here that the writer's linguistic intuition comes to light. He writes: «In Greek the dative and the accusative are dissimilar, as we have shown above with different words. But in Georgian both are expressed by one word, though it has two meanings». The author seems to have felt in some measure the difference the Georgian case-system exhibits in comparison with the Greek; but of course it is natural that he tries to adopt the Greek case-system as adequate for the Georgian; we should not expect a scholar in the eleventh century, however learned, to know that there is no accusative case in the Georgian language, either old or new. One should also bear in mind that the influence of non-Georgian grammatical systems is felt even five centuries later, in the grammatical works of Zurab Šanšovani and Catholicos Anthony. It is our anonymous author who has the credit of being the first to have noticed one of the basic differencies between the Greek and Georgian declensions even if his reasoning does seem primitive to us. It should also be noted that it is the term *micemiti* for the dative case which is the present denomination for the dative in the Georgian of today».

Vocative is *c'odebiti-* (*c'odeba* «to call, name»). This again is the term used nowadays.

Proving the absence of the article in the Georgian language was, as said above, the task the author had set himself. Therefore, having examined the forms of the articles in the Greek language, he again considers this question. As his discussion is concerned solely with the Greek articles which are preposed to the noun, it is only natural that he does not even mention Georgian forms of the noun which have demonstrative pronouns following them (e. g. *kaci igi* «the man»). He writes: «And of those thirteen [Greek] articles only one is used in our language, which is *oy*, the one put before the vocative. And the other articles we have left out; they must be used in their Greek form; it is impossible to translate them in any other way». This statement is followed by a complete paradigm of the three Georgian words having the same meaning as the Greek ones chosen to illustrate the declension of the Greek nouns, with Greek articles; *ymerti* «God», *suli* «Ghost, soul», and *samebay* «Trinity»: *o ymerti, t'u ymrtisay, ... ω ymertni... i samebay... t'a samebani... t'o sulis... t'a sulta, o sulno*. The writer seems to have been aware of the comic effect the combination of the Georgian words with the Greek articles produces, for he remarks drily: «But one must not say thus in Georgian, neither does the Greek article suit our language; and articles do not exist in Georgian». The one exception allowed by him, namely, for the vocative, seems to contradict his assertion; what he believes to be an article, however, is in reality an interjection—as it is in Greek.

After a final reference to the theme of the controversy between John Chrysostom and the heretics, the writer concludes the composition with a statement concerning the relative pronouns which he calls, (as shown above), *artronne damorč'ilebitni* «subjective articles». Here the author does not go into details; he contents himself with indicating ten forms for each gender: *os, u, o—...ws, a*; the cases are four: nominative, genitive, dative, accusative. The writer explains that he has refrained from a detailed discussion of those «articles» since «it was not necessary for the present discourse to explain their

meaning». What is important here is that relative pronouns are classified as *artroni*, that is, as the articles. Here we find another significant proof of the author's knowledge of the Greek grammatical theory.

The last question it is necessary to deal with here is the obvious one—who is the author of the grammatical treatise? Unfortunately, this is a question the answer to which must be necessarily founded on indirect evidence. All we can know for certain is that this work was written by the learned scholar who translated the nineteenth homily in this collection. One can also infer with reasonable certainty that he was the man who undertook the translation of the whole collection: the similarity of the language and style is apparent everywhere. The monk Ilarion says in his list that Euthymius the Hagiomite is the interpreter; however, what even our limited knowledge of the individual style of the famous Athonite scholar permits us to be certain of is that Euthymius cannot be responsible for the translations found in the Athos MS. n. 6. The long, winding sentences and constructions modelled on the Greek syntax in the Athos MS. are as far from Euthymius' clear, concise style as could be; Ilarion's opinion merely reflects the fact that Euthymius was believed to have translated nearly everything known in Old Georgian literature! The translations found in the Athos MS. n. 6 are made by a representative of the literary school of Ephrem Meire; but we must know more of his manner of writing as well as that of his brilliant pupil, Arsenios of Iqalto, before we turn to a closer consideration of the question of their possible authorship. The wide scope of knowledge Ephrem displays, the depth and brilliancy of his original works, his well-known scholia, his interest in matters linguistic and grammatical—all tend to make us believe his authorship more than probable. But it should also be added that in some respects Arsenios' translations bear a closer resemblance to those found in the texts which have come down to us in the Athos MS. The literal translations following the Greek original for the most part almost word for word to such an extent that often the normal Georgian syntax and style are

rudely violated¹¹ in the homilies are of an usual occurrence in Arsenios' works, but Ephrem tries to avoid them; other linguistic characteristics again point to the possibility of Arsenios being the translator of the whole collection and, consequently, the author of the grammatical treatise. To quote a single example: the word *vidreme*, having the meaning of an emphatic particle, which is freely used in the treatise and other texts in the Athos MS. is to be met with often in Arsenios' translations but is less frequent in those of Ephrem. Another thing we know for certain is that the equally famous Ioane P'et'ric'i, a scholar whose works also display the writer's considerable interest in grammatical theory, cannot have possibly been the translator of the collection and the author of the grammatical work in question. The artificial morphologic forms common in his works are absent here. However, as the matters stand, the question of the authorship of the grammatical treatise must be left open on the evidence available; judgement should be reserved until more relevant data are found.

¹¹The reader will be able to compare the introductory parts of the homilies in the MS. with their respective Greek originals above; see pp. 37—49.

სარჩები ОГЛАВЛЕНИЕ INDEX

წინა სიტყვა (აკაკი შანიძისა)	5
შესავალი	7
„სიტყუა ართრონთათს“ — ძველი ქართული გრამატიკული ტრაქტატი	16
ა. ნაწარმოების შესწავლის ისტორიიდან	16
ბ. ცნობები თხზულების შემცველ ხელნაწერთა შესახებ	20
გ. იოანე ოქროპირის სახელით ცნობილი თხზულებანი ათონურ ხელნაწერში	36
დ. გრამატიკული ტრაქტატი და მისი მიმართება ოქროპირისეულ მომილიასთან	52
ე. „სიტყუა ართრონთათს“ როგორც გრამატიკული თხზულება	58
ვ. შენიშვნები ენისა და სტილის შესახებ	76
ორთოგრაფიული თავისებურებანი	77
ფონეტიკური მოვლენები	77
მორფოლოგიის საკითხები	85
სინტაქსი და სტილი	97
ლექსიკა	107
ბიბლიური ციტატების გადმოცემა	117
ზ. ვისი დაწერილია „სიტყუა ართრონთათს“?	121
„სიტყუა ართრონთათს“ (ქართული ტექსტი)	132
საძიებლები ა) ქართულ-ბერძნული	143
ბ) ქართული	144
მისივე წმიდისა მამისა ჩუენისა იოანე ოქროპირისა კონსტანტინუპოლელ მთავარ-ეპისკოპოსისაჲ სიტყუსა მისთჳს, ვითარმედ: „ქრისტე აღმოსავალი აღმოსავალთაჲ“ და ვითარმედ „აღვიდა“ და „შთავიდა“ და სულისათჳს წმიდისა, ვითარმედ: „ყოვლისა მპყრობელ არს“	160
ლექსიკონი	188
✓ «Рассуждение об артиклях»—Древнегрузинский грамматический трактат	196
«Рассуждение об артиклях» (русский перевод текста)	215
„Discourse on Articles“—An Old Georgian Grammatical Treatise	243

ვაშლიძე მამუკაძის რედაქტორი თ. გაბეღია
მხატვარი თ. ვარვარიძე
მხატვრული რედაქტორი ი. ჩიქვინიძე
ტექნიკური რედაქტორი თ. ფიცხელანი
კორექტორი მ. ქუშიასვილი

სბ 1385

გადაცა წარმოებას 26.12.88. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 19.04.90.
ქალაქის ფორმატი 60×84¹/₁₆. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 16.
სააღრიცხვო-საგამომც. თაბახი 13,81.

შეევეთა 371. ტირაჟი 1600.

ფასი 3 მან. 20 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.
Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 30028, пр. И. Чавчавадзе, 14.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 1.
Типография Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 1.



Мзекала Акакиевна Шанидзе

**«РАССУЖДЕНИЕ ОБ АРТИКЛЯХ»
ДРЕВНЕГРУЗИНСКИЙ ГРАММАТИЧЕСКИЙ ТРАКТАТ**

(на грузинском языке)

Издательство Тбилисского университета
Тбилиси 1990

28/7

